A VIDÉKI MAGYARORSZÁG A PANDÉMIA KORÁBAN

IX. Falukonferencia

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG

A PANDÉMIA KORÁBAN

IX. FALUKONFERENCIA

Szerkesztette:
Horeczki Réka – Szabó Tamás

KRTK Regionális Kutatások Intézete
Pécs, 2022

A könyv az ELKH KRTK és a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. támogatásával készült.

Lektorok:
Finta István, Horeczki Réka, Kovács Dezső
Nagyné Molnár Melinda, Póla Péter
Zsibók Zsuzsanna

ISBN 978-615-5949-11-1

Címlap: Héreg (Fotó: Kovács Sándor Zsolt)
Hátlap: Dunaszentmiklós (Fotó: Kovács Sándor Zsolt)
Ábrák, táblázatok szerkesztése: Szabó Tamás
Kiadó: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete
Felelős kiadó: Fertő Imre főigazgató, KRTK
Nyomdai munkák: Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs

Előszó

Póla Péter; tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pola.peter@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-3169-2874

A vidék egymásra kölcsönösen ható gazdasági, társadalmi és környezeti problémáinak kezelése a regionális tudományok egyik meghatározó területe. Kizárólag ágazati szemlélettel a problémák ritkán kezelhetők sikerrel; interdiszciplináris és területi szemlélet, sok szempontot figyelembe vevő elemzések, inkább hozhatnak eredményeket. Olyan megközelítésre van szükség, amelyben a vidék fejlesztéséhez mindenki a maga szakterületén tesz hozzá valamit, és ezeket a hozzáadott értékeket a fejlesztéspolitikai gyakorlat szinergiába tudja kapcsolni. A vidékfejlesztés nem csak komplex problémakör, a megoldásokat rendszerint éles érdek- és értékviták szorításában kell keresni, alkalmazni. Az elmúlt három évtizedben a konfliktusok felerősödése jellemző, amit tetéztek a hosszú távú fenntarthatóság kérdését jellemzően annuláló gazdasági érdekstruktúrák, amelyek a vidék organikus fejlődésének esélyét jelentősen csökkentik.

Az MTA Regionális Kutatások Központja szervezésében az első falukonferenciára Válság és kiút címmel immár harminc éve, 1991-ben került sor. Akkor a vidéki térségek és települések problémái jórészt az agrárium – máig ható – válságából voltak levezethetők. A plenáris előadások többsége is a mezőgazdaság átalakulásához kapcsolódott. A szekciókban részben ennek sokrétű következményeiről szóltak a viták (demográfiai, társadalmi problémák, a munkanélküliség kihívásai stb.), de a vidékkutatás interdiszciplináris jellegét, sokszínűségét az önkormányzás, a településmenedzsment kérdéseivel, a gazdasági diverzifikáció lehetőségeivel foglalkozó és ökológiai szempontokat is megjelenítő előadások is jelezték már. A vidék helyzetének részletes megismerését települési és kistérségi szintű statisztikai adatok mellett különféle kutatások (regionális tudományi, szociológiai, geográfiai stb.) eredményei is segítik. Ezek mind jelzik, hogy bár a vidéki térségekben mutatkozó problémák eltérő jellegűek és súlyúak, összességében e térségek helyzete (néhány üdítő, de atipikus kivételtől eltekintve) a városi térségekhez viszonyítva lényegesen rosszabb.

A fejlesztés komplex folyamat, így a felzárkóztatás sikeressége is több tényezőtől függ. A falukonferenciák egyik célja mindig ezen tényezők áttekintése volt annak érdekében, hogy a gyakorlati szakemberek számára is fogódzót, használható recepteket adjon ahhoz, hogy a fejlesztések során mit érdemes leginkább szem előtt tartani. A vidék és a vidéki gazdaságok változatos, dinamikus rendszerek is. A vidékfejlesztés célja az ott élők életminőségének javítása, ezért a vidéki gazdaság teljesítményének vizsgálata kulcsfontosságú a vidékfejlesztés eszköztárának kialakításakor. Mivel a vidék sajátos, nagyon összetett természeti, gazdasági és társadalmi tér, ezért a rurális térségekre jellemző helyi gazdaság is mindig sajátos képet mutat. A vidéki térségekben fontos aktivitási terület a mezőgazdaság, de a vidék természeténél fogva többfunkciós, vagyis a mezőgazdasági termelés mellett gazdasági diverzifikációra is szükség van, de e gazdasági funkció mellett a vidék ökológiai, társadalmi, kulturális, valamint lakófunkciója egyaránt hangsúlyos. A kötetben valamennyi funkció megismeréséhez találunk tanulmányokat.

Az elmúlt három évtized a problémák újrateremelődése mellett alapvető változásokat is hozott. A globalizáció olyan erővel hatott és hat a vidéki területeken, formálja a vidéki miliőt, alakítja át a város-vidék kapcsolatrendszert, ami már a vidékről kialakult képünket, tudásunkat is átírja. Az a tradicionális vidéki világ, amelyre a mezőgazdasági tevékenységek (családi gazdaságok) túlsúlya, a paraszti kultúra, a természetközeli életforma volt jellemző, mára gyökeresen átalakult, szinte teljesen eltűnt. Ezeket a változásokat a rurális térségek iránt érdeklődő kutatók folyamatosan figyelemmel kísérik, s így minden falukonferencia igyekszik a legaktuálisabb problémák köré szerveződni. Most éppen a pandémia került a fókuszba, amely, egyelőre úgy tűnik, tovább növeli a rurális tereink mozaikosságát, a köztük meglévő fejlettségi különbségeket. Egyes vidéki települések számára pl. az otthoni munkavégzés elterjedése részben nyereséget, részben új típusú konfliktusokat hozhat (ld. pl. dzsentrifikáció), míg másutt a válság elmélyülése a problémák egyre súlyosabbá válását eredményezheti. Két dolog változatlan maradt: a téma sokszínűsége és az igény úgy a kutatók, mint a gyakorlati szakemberek részéről a párbeszédre.

A IX. Falukonferencia előadásaiból készült tanulmányok, ahogy maga a konferencia is színes képet ad mozaikos vidékünkről. Jóllehet, egy konferenciakötetben való megjelenés egy „rangos" folyóiratban közölt publikációhoz képest tudománymetriai szempontból alig értékelhető, így egyre kevésbé jelent prioritást a kutatók számára, ám

mégis: a 2021 szeptemberében megrendezett három napos, több mint ötven előadásnak teret biztosító rendezvény után az előadók többsége nemcsak, hogy nagy örömmel fogadta a kötet tervét, de részben ki is kényszerítette azt, és végül a vártnál is több tanulmány érkezett a szerkesztőkhöz.

A vidék sokrétű adottságainak kihasználása nemcsak a mezőgazdaságból élők, és nem is csak a vidéken élők, hanem az egész társadalom érdeke. Vidékkutatásra, falukonferenciákra ezért van szükség és ezért van tartósan igény. Mi pedig ezért szerveztük a kilencediket és ezért fogjuk a tizediket is. Ahogy a konferencia, úgy az abból születő tanulmánykötet is a vidék, a vidékiség számos problémáját érinti. A szervezők és a szerkesztők is bizonyosak benne, hogy nagyon sok jól hasznosítható gondolatot, tudást, kutatási eredményt sikerül ebben a tanulmánykötetben megjeleníteni. Forgassák érdeklődéssel, találják meg benne a legjobban használható elemeket! És készüljenek a jubileumi X. Falukonferenciára!

Interjú a Falukonferencia megálmodójával. Kovács Teréz és a falvak helyzete Magyarországon

Horeczki Réka: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22; horeczki.reka@krtk.hu; http://orcid.org/0000-0003-3131-681X

A IX. Falukonferencia nagy múltú rendezvény, melynek előéletéről és jövőjéről kérdeztem a Falukonferencia sorozat elindítóját, Kovács Terézt. A Regionális Kutatások Központjának[1] volt kutatója, jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának professor emeritája; a Demográfia és Szociológia Doktori Iskola még aktív tagja. Kutatási témái a vidékfejlesztés, az átalakuló mezőgazdaság társadalmi kérdései, a területfejlesztés, a faluszociológia, a városszociológia, a délvidéki magyar kisebbség. Tudományos munkássága több mint kétszáz közleményt jegyez, félezer hivatkozással.

Kovács Teréz: Megilletődve állok itt, amikor a Falukonferenciákról és a Falukonferencia kötetekről beszélhetek. A kezdet 1991-re tehető, a rendszerváltás után vagyunk, tele várakozással, lelkesedéssel; azt hittük, hogy egy jobb világ következik. Az első Falukonferencia címe épp ezért Válság és Kiút lett. Már akkor láttuk, hogy a rendszerváltásnak lesznek vesztesei is és éppen a falvak soraiból kerül ki nagy részük. Az előadások alaptémája a mezőgazdaság volt. Ezzel messze nem akartuk a falusi térségek válságát a mezőgazdasággal azonosítani, csupán ki szerettük volna venni a magunk részét abból a vitából, akkor immár bő két éve folyt a föld körül. Az előadók (köztük mezőgazdászok, közgazdászok és szociológusok) sajátos szemszögből közelítették meg a mezőgazdaságnak egy-egy válságterületét és keresték helyenként az abból kivezető utakat.

Horeczki Réka: Az első konferencia után két évvel már szervezték a következőt, hogyhogy sorozattá formálódott ez a rendezvény?

K. T.: Nem úgy terveztem, hogy sorozat lesz ebből a konferenciából, de a legközelebbi apropója az első konferenciának az volt, hogy Enyedi György, (aki 1983-ban megalakította a Regionális Kutatások Központját elsőként a szovjet blokk országaiban) volt a főigazgató, de 1991-ben sajnos leköszönt erről a pozíciójáról majd Illés Iván lett az utódja. Tehát a kezdetekben Enyedi Györgynek szerettünk volna tisztelegni ezzel a konferenciával. Munkássága elején ő is a

mezőgazdasággal foglakozott és az 1980-ban megjelent Falvaink sorsa című könyve ma is alapmű azok számára akik azzal a korral foglakoznak. A második Falukonferencia címe Kiút a válságból, 1993-ban volt.

H. R.: A második Falukonferencia címében sokkal optimistább hangot ütött meg – a rendezvénye milyen gazdasági-társadalmi környezetben zajlott?

K. T.: 1992-1993-as évek a mezőgazdaságból élők legkritikusabb évei voltak. 1993-ban 750 ezer munkanélküli volt Magyarországon, ennek közel a fele a mezőgazdaságból került ki. Drámai átalakulás zajlott le a falun, nemcsak a nagyüzemek szüntek meg, hanem az ún. második gazdaság is, amelyben az akkori falusi lakosság döntő része vett részt. A szocialita piac ahová a magyar termékek korábban áramlottak, fizetésképtelenné vált. A mezőgazdaság piaci átalakulása nagyon gyorsan zajlott le, amely mélyrehető változásokat hozott az ottélők számára. Ezt a folyamatot probálták az előadók bemutatni ezen a tudományos ülésen.

H. R.: Hogyan folytatódott tovább a rendezvénysorozat?

K. T.: A harmadik 1995-ben a Mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig címet viselte. Ezen a konferencián már meghívtunk egy külföldi előadót, és az utána következők is úgy kerültek meghirdetésre, hogy egy-egy külföldi előadó beszélt a saját országa vidékéről. Az első előadó Philip Lowe[2] volt, aki az angol vidékről tartott előadást. A későbbiekben aztán megismerkedhettünk az ír, a francia, a finn és a lengyel vidékkel is. A témaválasztást indokolta, hogy a vidékfejlesztés nemcsak a falusiak érdeke, hanem a városiaké és végül is az egész társadalomé is. A városi lakosság a turizmus, a kikapcsolódás, a pihenés céljából mennek vidékre, és elvárják, hogy ott egészseges, kulturált környezetet, szép tájat találjanak. A negyedik falukonferencia 1997-ben került megrendezésre a Fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig címmel. Megtartása fontos időpontra esett; a parlament által elfogadott területfejlesztési és területrendezési törvényben a vidékfejlesztés, a területfejlesztés új elemeként jelent meg. Ugyanakkor EU-csatlakozásásunk felgyorsulása során is egyre inkább felértékelődött a vidékfejlesztés, amelyet az elkövezendő három konferencián is vizsgáltunk. 2000-ben az Integrált vidékfejlesztés, 2003-ban A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt, 2007-ben a Vidéki Magyarország az EU csatlakozás után címmel hirdettük meg a konferenciákat. Kilenc év szünet után 2017-ben volt a Végletek vidéken a nyolcadik Falukonferencia, de ezt már nem én szerveztem.

H. R.: Milyen volt a konferencia szervezése, mekkora „stáb" segítette a munkát?

K. T.: Az első hét falukonferenciát jómagam szerveztem, persze rengeteg technikai segítséget kaptam az RKK-tól. Konferenciát szervezni nem könnyű dolog – ma sem az – de nekünk talán még nehezebb volt a helyzetünk, mint a mai szervezőknek. Egyetlen egy emailcím se volt, mobiltelefon se volt, a lakásomban nem volt vezetékes telefon, csak a munkahelyemen volt vonalas telefon. De mindannyian lelkesek voltunk és az első falukonferencia vége felé megszületett a gondolat, hogy ezt folytatni kell. Kellenek az ilyen rendezvények, a közös gondolkodás. Így alakult, hogy a Falukonferencia a szakma találkozójává vált.

H. R.: A konferencia kézzel fogható produktumai a kötetek, amelyek a KRTK RKI könyvtárában bárki számára hozzáférhetőek, valamint online is elérhetőek[3].

K. T.: Igen, minden konferencia után kötetek is születtek. Még abban az évben, mindenki aki leadta előadásának írásos változatát, annak tanulmánya megjelent a kötetben. Úgy gondolom, hogy ezek a tanulmányok nagyon fontosak még ma is. Akkoriban az események nagyon gyorsan és radikálisan zajlottak le. A kortárs kutatók megörökítették azokat az eseményeket úgy, ahogyan ők akkor látták, amiből sokat tanulhatunk ma is.

Az első kötetetben megnéztem, hogy kik írtak és öt olyan személyt találtam, akik a IX. Falukonferencia valamelyik napján is elő fognak adni: Kovács Katalin, Pálné Kovács Ilona, Kovács Dezső, Kovács Teréz és Hajdú Zoltán.

H. R.: Visszagondolva hogyan értékeli a konferencia-sorozatot, mi a véleménye a IX. Falukonferenciáról?

K. T.: Nagyon fontosnak tarom, hogy a rendszerváltás utáni vidékkutató generáció tagjai éveken keresztül összejöttek, hogy bemutatassák, megvitassák a vidék legidőszerűbb problémáit. 1993-ban Illés Iván főigazgató egyik összejövetelünk alkalmával azt mondta, hogy a falukonferenciák az RKK legnagyobb renzvényei. Az akkori falukonferenciák általában 100-120 fő részvételével egy szakmai találkozó, együttlét és közös gondolkodás színterei voltak. Mivel az előadók le is írták azt amit elmondtak és mi kötetbe szerkesztettük a tanulmányokat, így hozzájárultak ahhoz, hogy az utánuk következő generáció is lásson valamit abból a világból, aminek nem volt a részese. Ennek hiányában azt a kort csak mai szempontból

nézve tudnánk értelmezni. Örültem annak is, hogy kilenc év szünet után 2017-ben Pécsett sor került a VIII. Falukonferencia megtartására, sajnos az ott elhangzott előadások kötetbe szerkesztésére már nem került sor. Viszont nagy öröm számomra, hogy a IX. Falukonferenciára is sor került és itt már a kötet is megszületik. Egy kutató számára nincs nagyobb öröm, mint látni azt, hogy az amit elkezdett, kollégái nélküle is tudják folytatni.

H. R.: Hogyan értékeli a mai magyar vidék helyzetét? Találtak a falvak kiutat a válságból?

K. T.: A mai vidék a rendszerváltás utáni helyzethez képest is nagyon megváltozott. Ugyanazok a tendenciák jelennek meg nálunk is mint Nyugat-Európában, csak éppen megkésve és a megkésettségből fakadóan kicsit azért másképpen. Ezt pedig abban lehetne megragadni, hogy nagyon lecsökkent a vidék termelő szerepe és megnőtt a szolgáltató funkciója. A földhasználat mezőgazdasági jellege továbbra is fenmaradt, bár az elmúlt 30 évben egyre nagyobb területeket vontak ki a mezőgazdasági művelés alól, aminek oka az ipari- és lakosági építkezés, infrastrukturális beruházások. Angliában például 1945-ben olyan törvényt hoztak, hogy magánépítkezés céljára mezőgazdasági területet nem lehet művelés alól kivenni és belterületté nyilvánítani. Ez a törvény ott azóta is érvényben van.

Fontos kiemelni, hogy a magyar falvakban már az 1970-es népszámlálás alkalmával többen dolgoztak az iparban, mint a mezőgazdaságban. Mára már a foglalkoztatás területén további nagyfokú átalakulás történt a szolgáltatások irányába. Ezeket a tendenciákat nemcsak a falusiak, hanem a városiak is alakítják. A városiak elindították a szuburbanizációt, Budapest és a nagyobb városok környékén, majd a dzsentrifikációt is, de azt már a városoktól távoli területeken hajtották végre. Ennek során közép-és felsőközép osztálybeliek jelennek meg az elnéptelenedő, elöregedő, de szép természeti környezetben lévő falvakban. Akik ott felvásárolták az üresen álló házakat és vállalkoznak, vagy második otthont hoznak létre. Ezzel párhuzamosan a falusi turizmus különféle formái, főleg a gasztronómia és fesztiválturizmus soha nem látott népszerűségnek örvend vidéken. Ez a gyors átalakulási folyamat új problémákat vet fel, például az őslakosok és a beköltözők közötti konfliktusosokat, amelyek jórészt az eltérő életstílus, magatartásminták és nagyon eltérő egyéni életstratégiák összegyeztethetetlenségére vezethetők vissza.

H.R.: Mit tanácsol a X. Falukonferencia leendő résztvevőinek, előadóinak?

K. T.: Azt, hogy végezzenek szisztematikus empirikus kutatásokat a falvakban és szerezzenek ismereteket azokról a folyamatokról és emberi sorsokról amelyek ma jellemzik az ottélő embereket és közösségeket. Kutatásaikból készítsenek konferencia előadásokat, majd azt írják meg tanulmány formában is. Ehhez az is kell, hogy ma is legyen/legyenek falukonferencia szervezők; az ő feledatuk az, hogy megoldják, hogy a konferencia előadásokból kötet is legyen.

Jegyzetek

[1] A Regionális Kutatások Központjának történelméről bővebben: http://rkk.hu/hu/az_rki/az-intezet-bemutatasa.html
[2] Philip Lowe a Newcastle Egyetem professzora volt (1950.03.29.-2020.02.17.)
[3] http://www.rkk.hu/hu/kiadvanyok/magyar_nyelvu_kiadvanyok falukonferencia_kotetek/falukonferencia_1_.html

I. A VIDÉK ELŐTT ÁLLÓ KIHÍVÁSOK A XXI. SZÁZADBAN

Kontrasztok
Társadalmi és térbeli tagolódás a magyar vidéken

Kovács Katalin: tudományos főmunkatárs, ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; kovacs.katalin@krtk.hu; http://orcid.org/000-003-1690-2575

Bevezetés

A IX. Falukonferencián, Pécsett tartott előadás azt a kérdést szándékozott megválaszolni, hogy a globális gazdasági válságból történő kilábalás, amely a magyar vidéken élők számára is számottevő előre lépési lehetőséget hozott, mennyiben érintette a településhálózat egészét, elindult-e a leghátrányosabb helyzetű települési kör régóta várt és óhajtott felzárkózása, vagy a fejlődés ellenére fennmaradt, hovatovább nőtt a kedvező és kedvezőtlen helyzetű települések közötti szakadék.

A változás mérésére alkalmas elemzési keretet a korábban Bihari Zsuzsannával, majd Koós Bálinttal kidolgozott „települési klaszterek" adták, amelyek az ún. „települési szegénységi kockázatot" kifejező, komplex mutató[1] ötödei mentén mutatják a települések társadalmi összetétel szerint hierarchiába rendezhető csoportjait (Kovács, 2012, 2013; Koós–Kovács, 2018). Egy korábbi tanulmányomhoz visszanyúlva (Kovács, 2005) a település-osztályok fogalmát metaforaként használtam a prezentációban, utalva azokra a komplex mutató által kifejezett strukturális tényezőkre, amelyek meghatározzák a települések és csoportjaik társadalmi osztályokéhoz hasonlatos, térbeli, társadalmi és piaci körülmények által formált alá és fölérendeltségi viszonyait[2].

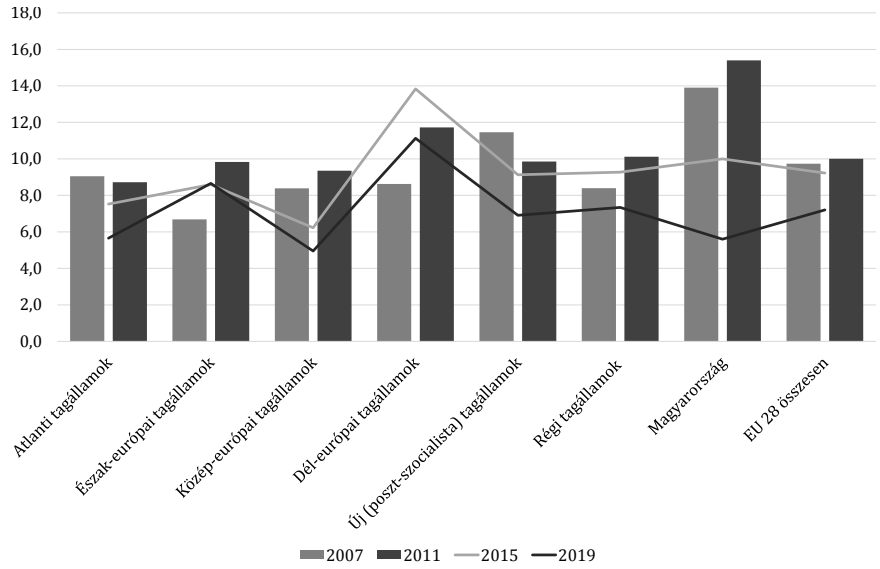
Az elemzés fókuszában a magyar vidéki település-állomány áll, amely a községek, nagyközségek és a tízezer főnél kevesebb ott lakót számláló településeket tartalmazza. Ettől eltér az Eurostat által használt, a népsűrűség (population grid) és a településhatárok alapján meghatározott vidék-fogalom[3]. Az itt definiált vidéki térben tapasztalt társadalmi változások bemutatására kerül sor – európai összehasonlításban – a tanulmány első részében, amelyet a „település-osztályok" szerinti elemzések követtek.

Szegénység Magyarország és Európa vidéki térségeiben

A magyar és az európai vidéki terekben jelen lévő szegénység és depriváció mértékének és e mérték változásának érzékeltetésére két EU 2020-as indikátor látszik kézenfekvőnek, az egyik az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők, a másik a súlyos anyagi deprivációt elszenvedő háztartások aránya.

Az 1. ábra az Európai Unió makro-régiói[4] szerint mutatja az alacsony munka-intenzitású háztartások arányát 2007 és 2019 között, az új tagállamok együttes adatai mellett kiemelve Magyarország adatait. 2007-ben az alacsony munkaintenzitású vidéki háztartások arányát tekintve Magyarország az uniós átlagnál sokkal rosszabb mutatóval (13,9%) a 24. helyen állt az EU tagállamainak rangsorában. 2019-re azonban mind az unió (7,2%), mind a szűkebb, poszt-szocialista régió átlagánál (6,9%) kedvezőbb adatot produkált (5,6%), ami kifejezi a vidéki háztartások tagjainak munkához jutási lehetőségeiben bekövetkezett, kivételesen gyors és hatékony javulást[5].

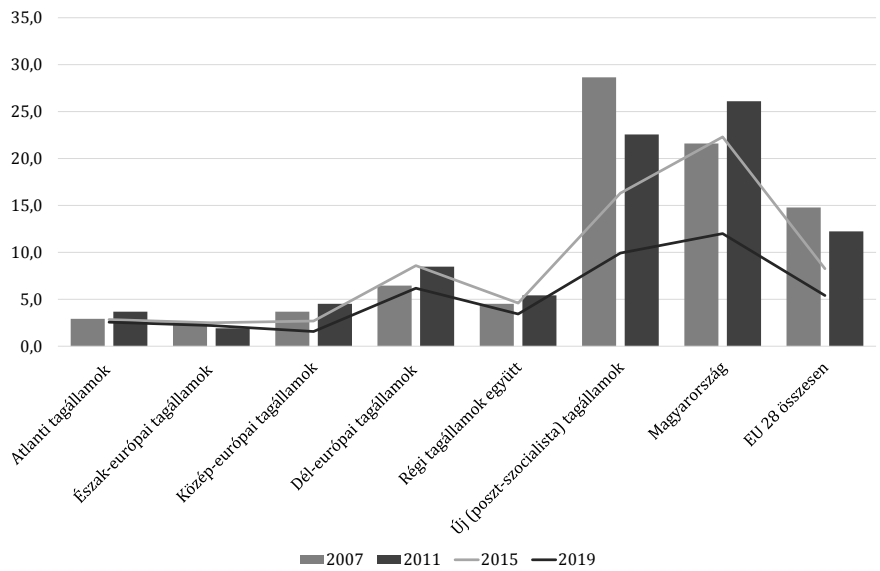
1. ábra: Az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők[6] aránya (0-59 éves népesség) Európa vidéki területein

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai [ilc_lvhl23] alapján

Nem ez a helyzet a súlyos anyagi deprivációt[7] mérő index esetében. A 2. ábra egyrészt világosan jelzi a poszt-szocialista országok vidéki térségeiben kimutatható súlyos anyagi deprivációnak az EU régi tagállamai makro-régióihoz képest mért, nagyságrendekkel nagyobb arányú jelenlétét, másrészt Magyarország súlyos érintettségét. Sajnálatos, hogy miközben a globális válságot követő gazdasági fellendülés éveiben Magyarországon is számottevően csökkent az anyagi depriváció által sújtott háztartások aránya, tehát az ország javított saját (abszolút) helyzetén, ugyanakkor a többi tagállamhoz mért relatív helyzete romlott 2007-hez képest, amikor a 28 tagállamból négyet előzött meg (Lengyelország, Lettország, Románia, Bulgária), míg 2019-ben csupán hármat (Görögország, Románia, Bulgária).

2. ábra: Súlyos anyagi depriváció a magyar és az európai vidéki háztartásokban 2007-2019 (%)

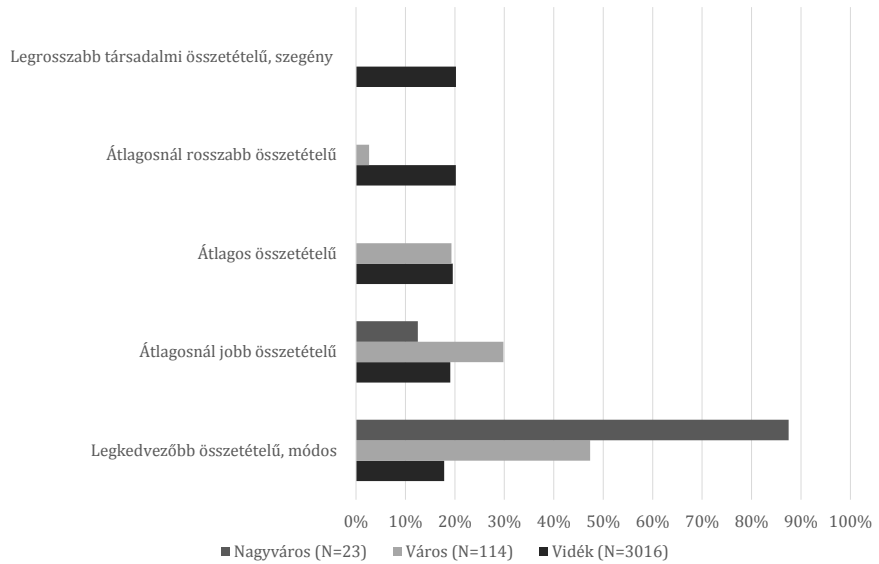
Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai [ilc_mddd23] alapján

Vagyis a magyar deprivációs index értéke messze az uniós átlag fölött maradt (12%, több mint kétszerese a 2019. évi, 5,4%-os uniós átlagnak) és jóval magasabb a régió, a poszt-szocialista országok mutatóinak átlagához képest is (9,9%), ami a dolgozói szegénység hangsúlyos vidéki jelenlétére utal.

A település-állomány „osztálytagolódása”

Amint a bevezetőben erről szó volt, a település-osztályokat egy komplex mutató értékei alapján hoztuk létre úgy, hogy kvintilisekbe rendeztük a településeket a legkedvezőbb társadalmi összetételű, módos települési körtől a legkedvezőtlenebb társadalmi összetételű (és helyzetű) szegény településekig. A különböző jogállású és népességszámú[8] településeknek a település-osztályok szerinti megoszlását mutatja a 3. ábra.

3. ábra: A település-állomány megoszlása a település-osztályokban (%)

Forrás: Saját szerkesztés a ’Települések szegénységi kockázata’ adatbázisból[9]

A grafikon által ábrázolt kép az előzetes várakozásokat igazolja, azt t.i., hogy a települések jogállása (és tényleges funkciói) alapján elkülönülő csoportjainak település-osztályok szerinti eloszlása egyenlőtlenségeket mutat: a nagyvárosi kör a két legjobb társadalmi összetételű és helyzetű település-osztályba tartozik, és a tízezer főnél népesebb városok zöme is ezt a két település-osztályt gazdagítja. Ugyanakkor a vidéki települések reprezentációja a kedvező státusú település-osztályokban alacsonyabb sőt, a legkedvezőtlenebb társadalmi helyzetű településeket tömörítő település-osztályban kizárólag vidéki települések szerepelnek. Az témánk szempontjából leginkább releváns indikátorokkal mutatja be a település-osztályok legfontosabb jellemzőit az 1. táblázat.

1. táblázat: A település-osztályok néhány demográfiai,
munkaerő-piaci és jövedelmi jellemzője a vidéki település-állományban

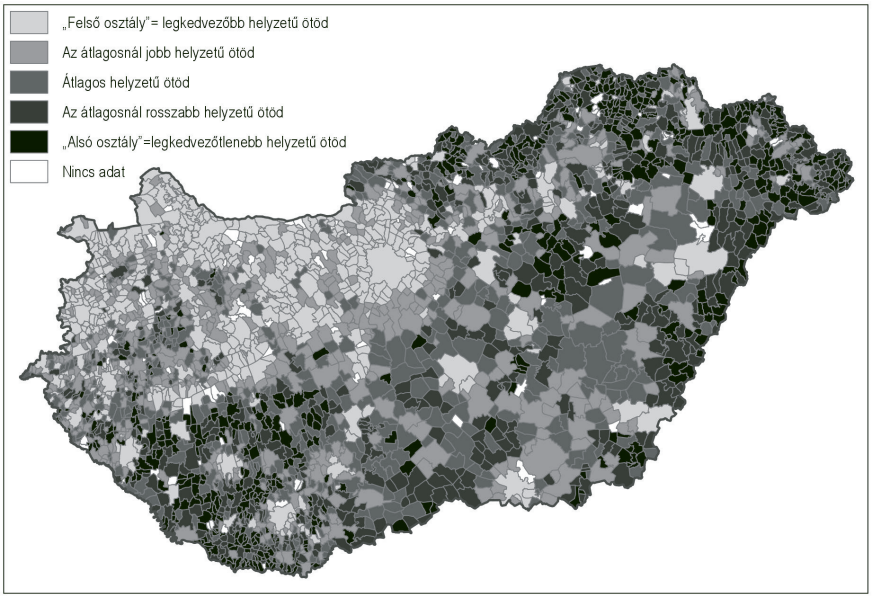
Település-osztályok	*Vidéki települések száma*	*Település-arány 2011*	*Lakónépesség, 2019*	*Népesség-arány 2019.*	*A magukat cigány (romani, beás) nemzetiségűnek vallók lakónépes-ségben vett aránya 2011*	*Tartós munkanélküliek és közfoglalkoz-tatottak együttes aránya a 15-64 éves népesség %-ában*	*SZJA adófize-tők 15-64 éves lakóné-pesség %-ban vett aránya*	*Egy adózóra jutó havi jövedelem (FT) 2019*	*Egy adózóra jutó havi jövedelem a legkedvezőbb pozíciójú település-osztály %-ában*
Adathiány (új települések)	94	**3,1**	132 045	**3,3**	3	4	78	209 996	**87**
Legkedve-zőbb összeté-telű, módos	538	**17,8**	1 122 782	**27,7**	1	1	78	241 154	**100**
Átlagosnál jobb összeté-telű	575	**19,1**	836 362	**20,6**	2	3	79	201 997	**84**
Átlagos összetételű	**590**	**19,6**	**819 627**	**20,2**	**4**	**5**	**79**	**180 169**	**75**
Átlagosnál rosszabb összetételű	609	**20,2**	699 993	**17,3**	7	9	77	162 357	**67**
Legrosszabb társadlmi összetételű, szegény	610	**20,2**	444 965	**11,0**	19	16	72	135 336	**56**

Forrás: Saját szerkesztés a 'Települések szegénységi kockázata' adatbázisból[10]

A táblázat adataiból a kontrasztokat kiemelve: a legkedvezőtlenebb társadalmi összetételű települések csoportját, vagyis a legalsó település-osztályt, ahol a népesség 11%-a él (többek között) az jellemzi, hogy az itt élők a legfelső település-osztályban élők átlagos havi jövedelmének csak kevéssel több, mint a felével rendelkeznek, pedig az SZJA adófizetők száma tekintetében csupán 6 százalékpontos eltérés van a két „osztály" között. Ez az adat megerősíti, hogy a dolgozói szegénység nagyon sok családot sújt az ebbe a csoportba tartozó településeken élők közül. A nyílt munkaerőpiacról tartósan kívül maradó, de regisztrált, vagy a közfoglalkoztatás keretei között dolgozó munkavállalási korú népesség aránya 16% eme legalsó település-osztályban, éppen tizenhatszorosa a legkedvezőbb helyzetű település-osztályban élő szerencsésekének, ami a foglalkoztatási lehetőségek továbbra is fennálló súlyos nehézségeire utal ebben a településkategóriában. Végül, de nem utolsósorban, a kiemelt jellemvonások között kell megemlítenünk, hogy lakosságarányukat tekintve eme legkedvezőtlenebb társadalmi összetételű település-osztályban a legmagasabb a magukat cigánynak (románok, beásnak) valló honfitársaink jelenléte, a 2011. évi népszámlálás adatai szerint 19%. Ebben a vonatkozásban tizenkilencszeres a különbség a legrosszabb és a legjobb helyzetű településosztályok között. Tekintettel arra, hogy a cigány népesség becsült aránya rendszerint többszöröse a népszámlálásokban szereplő adatokból kalkuláltnak, túlzás nélkül nevezhetjük a legalsó település-osztályt gettósodónak. A 4. ábra az öt település-osztályokba sorolt település-állomány térbeli elhelyezkedését mutatja

A jogállás és település-méret szerinti osztályozás eredményéhez hasonlóan a térkép is olyan térszerkezetet ábrázol, ami nagy meglepetésekkel nem szolgál. A megszokott mintázatot mutatják az ország kétharmadában sziget-szerűen, a központi térségben és az észak-nyugati országnegyedben tömb-szerűen megjelenő, kedvező társadalmi összetételű település-csoportok, amelyek nyúlványai Észak- Észak-Kelet irányában a Duna a 2. számú autóút és a 3. az autópálya nyomvonala, továbbá a Közép- és Nyugat-Dunántúl nagyvárosi és Balaton parti övezetei felé terjednek. A kontrasztot elsősorban a dél-dunántúli és észak-magyarországi aprófalvas, továbbá az alföldi határ menti övezetek jelentik, ahol a legalsó osztályba tartozó települések sorakoznak. Az észak-nyugati határszél településeinek egyöntetűen kedvező helyzete– amely éles kontrasztot mutat a többi határ menti térség társadalomszerkezetével – igazolja,

4. ábra: A magyar település-állomány térbeli elhelyezkedése
osztály-kategóriák szerint

Forrás: A térképet Szabó Tamás készítette az 1. táblázat települési szintű adatai alapján.

hogy milyen fontos húzóerőt jelenthet, vagy éppen reménytelen megrekedést indukál a határ „másik oldala", a gazdaság húzó vagy taszító ereje, a kölcsönös népességáramlás jelenléte vagy hiánya és annak társadalmi tartalma. A szomszédsági hatás, a térségi léptékűvé duzzadó gettósodás jelei mutatkoznak a Közép-Tisza vidék többezres lélekszámú falvaiban is. Vagyis a térszerkezet az ezredfordulót követően lényegében megmerevedett (Pénzes, 2015), a korábbi térképi ábrázolásokhoz képest (Kovács, 2013; Koós, 2015) csupán a tömbösödés és a fokozatos diffúzió jelei mutatkoznak, legyen szó kedvező vagy kedvezőtlen helyzetű településekről, egyaránt.

A legjobb és legrosszabb helyzetű település-osztályok szembeállítása. Kontrasztok

Amikor annak a kérdésnek a megválaszolására teszünk kísérletet, hogy a globális pénzügyi (és gazdasági) válság hatásának elültével bekövetkezett fellendülés vajon elindította-e a régen várt felzárkózást a magyar vidéken, vagy sem, sőt, esetleg az ellenkezője történt, három indikátor település-osztályok szerinti szélső értékeit állítjuk szembe, ezek a következők:

- Az adózók adott korcsoportban vett aránya, amely a foglalkoztatás bővülését és egyben a legális alkalmazás fokozódó mértékét jelző mutató;

- A tartós munkanélküliek adott korcsoportban vett aránya, amely változó a nyílt munkaerő-piacról továbbra is távol maradók részarányát mutatja;

- Az egy főre jutó adózott jövedelem, amely azt jelzi, hogy a különböző település-osztályokban élők számára milyen megélhetési lehetőséget nyújtanak az elérhető munkalehetőségek.

A kontrasztok kiemelését az egymással ellentétes pólusokon elhelyezkedő településcsoportok szembeállítása szolgálja kétféle felbontásban:

- Kisebb felbontás: a legkedvezőtlenebb társadalmi helyzetű (szegény) település-osztály szembeállítása a legkedvezőbb társadalmi helyzetű (módos) településosztállyal;

- Nagyobb felbontás: a legkedvezőtlenebb (szegény) település-osztályhoz tartozó falvak gettósodó ötödének szembeállítása a legkedvezőbb helyzetű (módos) település-osztály tagjainak azon ötödével, ahol a legcsekélyebb a romák aránya (vagy ahol egyáltalán nem élnek magukat cigánynak valló személyek).

Az indikátorok településcsoportok szerinti szembeállításának számszerű eredményeit a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: Kontrasztok két felbontásban (%)

	település-osztály szembeállítása	*gettósodó településcsoportjának szembeállítása a felső település-osztály azon csoportjával, amelyben a legkisebb a roma népesség aránya*	*és legkedvezőbb pozíciók közötti rés alakulása: nyílik/zárul*
Az adózók arányának szembeállítása			
1990	0,72	0,7	**Zárul**
2011	0,46	0,8	
2019	0,89	0,9	
A tartós munkanélküliek arányának szembeállítása			
2001	7,00	8,0	**Nyílik**
2011	5,00	6,3	
2019	7,50	10,5	
Az egy főre jutó havi jövedelem szembeállítása			
1990	0,80	0,83	**Nyílik**
2011	0,58	0,57	
2019	0,56	0,54	

Forrás: saját szerkesztés az 1. táblázatban szereplő mutatók részletes adatai alapján

A táblázat adatai alapján tetten érhető a területi-társadalmi polarizálódás, amely a leszakadó társadalmi csoportok (és az általuk lakott települések) továbbá a kedvező helyzetű társadalmi csoportok (és az általuk lakott települések) közötti olló nyílását mutatják, mind a jövedelmi adatok, mind a sérülékeny munkaerő-piaci pozíciókat jelző indikátorok tekintetében. Ezzel ellentétben, felzárkózást mutat az SZJA adófizetőknek a munkavállalási korú népesség százalékában mért aránya, amely a 2016-ban kezdődő gazdasági fellendülés hatását érzékelteti. A legalsó települési-osztály foglalkozás-bővülése tekintetében figyelembe kell venni a 2017-től kezdve csökkenő, ám még 2019-ben is a százezres léptéket meghaladó, az ebben a település-osztályban felülreprezentált közfoglalkoztatás hatását is (Koós–Zsibók, 2021).

A 2011-ben bevezetett, a vidéki térségek nagyobb részén különösen nagy jelentőséggel bíró közfoglalkoztatás, amely már csak a támogatási konstrukció következtében is a hátrányos helyzetű térségekben/településeken volt a legfajsúlyosabb (Koós 2016), a legalsó és csak a legalsó a település-osztályban maradt a foglalkoztatás, egyben a települési és háztartási szinten egyaránt szükséges, folyamatos válságmenedzsment eszköze (Keller et al. 2016; Váradi, 2016; Kovai–Vigvári, 2020; Lipták, 2020).

Összegzés

A kontrasztokra fókuszáló elemzés nem kérdőjelezi meg a magyar vidéken is megmutatkozó, a válság hatásának elültét követő gazdasági fellendülésnek elsősorban a foglalkoztatás bővülésében megnyilvánuló kedvező hatását. Azt azonban a település-osztály alapú elemzések igazolták, hogy a település-állomány polarizációját nem sikerült megállítani, a már korábban leszakadt és/vagy gettósodó falvak fősodortól való távolodása nő, s ebben a periférikus elhelyezkedés és átfogó erőforráshiány mellett a fejlesztéspolitika intézményrendszerében és szellemében bekövetkezett változások, a szélsőséges központosítás, a vidéki önkormányzatok sokaságának teljes anyagi ellehetetlenülése, a hely alapú, komplex területfejlesztés kiiktatása is döntő szerepet játszott (Somlyódyné, Pfeil 2020). Emellett a „leszakadásban való bennragadást" erősíti az is, ami a legalsó település-osztály állami támogatásának legfontosabb, számos jó gyakorlatot kitermelő eleme volt az elmúlt évtizedben, és ma is a szalmaszálat jelent a legszegényebb településeken: ez pedig a közfoglalkoztatás amely a szűkülő paletta és finanszírozása mellett ¬aligha tudja biztosítani a foglalkoztatás szintjének akárcsak középtávú fenntartását, miközben a leszakadást konzerválja (Kovai–Vigvári, 2020).

Jegyzetek

1 A komplex mutató 2011-es, egyszerűsített változatának összetétele: korszerkezet: fiatalodási index (a 0–14 évesek a 60 évnél idősebbek arányában), képzettség: középfokú végzettségűek a 18 évesnél idősebbek arányában, jövedelem: egy állandó lakosra jutó adózott havi jövedelem (inverz), munkaerőpiaci helyzet: regisztrált munkanélküliek a 18–59 évesek arányában, az adózók állandó népességhez viszonyított aránya (inverz), a település lakás-állományának minősége: a komfort nélküli lakások aránya a lakásállományban.

2 Az előadásomban utaltam Szelényi Iván faluosztály fogalmára is, amely bár más tartalommal, főleg a gazdaság ereje és sokszínűsége és az intézményi ellátottság alapján képzett csoportosításon alapult. Lásd erről (Juhász, 1988).

3 Azok a ritkán lakott (thinly populated) területek, amelyek lakosságának több mint 50 százaléka 'vidéki' –ként definiált cellákban (rural grid cells) él.

4 Atlanti tagországok: BE, IE, FR, LU, NL, UK; északi tagországok: DK, FI, SE; közép-európai tagországok: DE, AT; déli tagországok: EL, ES, IT, CY, MT, PT; új, poszt-szocialista tagországok: Bg, CZ, EE, HR, LV, LT, HU, PL, RO, SL, SK

5 A régióból csak Csehország és Szlovénia előzte meg Magyarországot, amely Lengyelországgal osztozva állt 2019-ben a 28 tagország rangsorában előkelőnek számító, 8.-9. helyen.

6 A háztartásokban élő személyek száma, akik munkavállalási korú tagjai potenciális munka-kapacitásuknak legfeljebb 20%-át használták fel a megelőző évben. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Persons_living_in_households_with_low_work_intensity)

7 A súlyos anyagi depriváció mutatója azt fejezi ki, hogy egyes háztartások képtelenek kielégíteni olyan szükségleteket, amelyet mások, a többség szükségesnek tart a megfelelő életvitel biztosításához. Kilenc tételből négy hiánya esetén beszélhetünk deprivált háztartásokról. (Ezek: 1. lakásbérleti, lakáshitel, rezsi fizetés képessége, 2. a megfelelő fűtés biztosítása, 3. a váratlan kiadások fedezésének képessége, 4. a rendszeres hús vagy protein fogyasztás lehetősége, 5. az éves üdülés biztosítása, 6, TV készülék, 7. mosógép, 8. személyautó, 9, telefon.)

8 A népességszám alapján a városi jogállású településeket megbontottuk és a tízezer lakosságszám alatti városokat a vidéki települések csoportjába soroltuk. Mivel számos elemzési szempontnál az összehasonlítást az 1990. évi állapottal kezdtük, ezért a besorolás az 1990. évi népességszám szerint történt. A községek, nagyközségek és a kisvárosok összevonásával született vidéki települések csoportja 3016 tagot számlál, míg a tízezer főnél népesebb városok csoportjába 114 település került. Az ábrán szereplő, 23 tagú 'nagyváros' kategória a megyei jogú városok és megyeszékhelyek adatainak összevonásával keletkezett.

9 Az adatbázist Bihari Zsuzsanna, Koós Bálint és Kovács Katalin hozta létre 2007-ben, amely azóta is folyamatosan frissül.

10 Az adatbázist Bihari Zsuzsanna, Koós Bálint és Kovács Katalin hozta létre 2007-ben, amely azóta is folyamatosan frissül.

Irodalom

Background - Degree of urbanisation. https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background#:~:text=The%20Degree%20of%20urbanisation%20(DEGURBA,based%20on%202020%20Census%20results. A legyűjtés időpontja: 2021. december 29.

Juhász P. (1988): A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. Tér és Társadalom, 2/2 pp. 3-18. https://doi.org/10.17649/TET.2.2.68

Keller, J. et al. (2016): Workfare scheems as a tool for preventing the further impoverishment of the rural poor. Eastern European Countryside, 26, pp. 5-26. https://doi.org/10.1515/eec-2016-0001

Koós B. (2015): Szegénység és depriváció a magyar település-állományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a depривációs index létrehozására. Tér és Társadalom, 29/1 pp. 53-68.

Koós B. (2016): Közfoglalkoztatás a mezőgazdaságban. Tér és Társadalom, 30/3 pp. 40-62. https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681

Koós B.– Kovács K. (2018): A település-állomány jóléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016. Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek 15/3 pp. 13-30.

Koós B. – Zsibók Zs. (2021): Ahol minden új és minden változatlan. In. Koós B. (szerk.) Területi riport, KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest, pp. 52-92.

Kovai C. – Vigvári A. (2020): Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. Tér és Társadalom 34/3 pp. 69-89. https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284

Kovács K. (2005): Osztályosodás a magyar településhálózatban. Kultúra és Közösség 32/3-4 pp. 23-28.

Kovács K. (2012): A cél a "kiegyenlítés" - Falvakról, térbeli-társadalmi polarizációról, Enyedi Györgyre emlékezve. Területi Statisztika, 15/6 pp. 570-582.

Kovács K. (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: Kovács K. – Váradi M. M. (szerk.): Hátrányban, vidéken. Budapest, Argumentum Kiadó, pp. 25-56.

Lipták K. (2020): A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településein. Tér és Társadalom 34/4 pp. 100-120. https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3299

Pénzes J. (2015:) A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. Területi Statisztika, 3 pp. 206-232.

Somlyódyné Pfeil E. (2020): A vidéki települések felzárkóztatásának feltételei és eszközei uniós szemszögből. Visszatérés az endogén erőforrásokra alapozott fejlesztési szemlélettől az újraelosztó támogatáspolitikához Magyarországon. Tér és Társadalom 34/4 pp. 18-44. https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3298

Váradi M. (2016): Földhasználat és értékteremtő közfoglalkoztatás – helyi nézőpontok. In: Kovács K. (szerk.), Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken, Argumentum, Budapest, pp. 229-253.

Az Alföld településhálózata: út a különlegestől az általánosig

Bajmócy Péter: egyetemi docens; SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék; 6722 Szeged, Egyetem u. 2.; bajmocy@geo.u-szeged.hu; https://orcid.org/0000-0003-1692-4825

Abstract

Az Alföld településhálózata eltérő úton fejlődött az ország többi részéhez képest. A falvak kis száma, illetve nagy mérete, a városok túlsúlya és a külterületi népesség magas aránya jellemezte ezt a tájunkat, mely településföldrajzi értelemben koránt sem egységes. A leginkább tipikus alföldi jegyek az Alföld központi területein (Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád, Békés, Hajdú-Bihar egy része, Jász-Nagykun-Szolnok teljes területe, valamint Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék kis része) jelennek meg. Az elmúlt egy évszázad azonban jelentősen átalakította mind az Alföld, mind az ország többi részének településhálózatát, s mindezen átalakulások következményeként csökkentek az Alföld egyedi jegyei, az Alföld településhálózata fokozatosan közelített az ország többi részéhez. Mindehhez hozzájárultak az általános gazdaág-társadalmi folyamatok (urbanizáció, szuburbanizáció, foglalkozási átrétegződés) és a településpolitika (településegyesítések, tanyaközségek létrehozása, külterületek visszafejlesztése) is. Jelen tanulmányban e folyamatot, ennek részfolyamatait járjuk körül bemutatva, hogy hogyan közelített az Alföld településhálózata a különlegestől az általános felé. A tanulmányhoz kapcsolódó előadás a Csatári Bálint emlékszekcióban hangzott el, ezzel is tisztelegve munkássága előtt.

Az Alföld településhálózati múltja, jellemzői

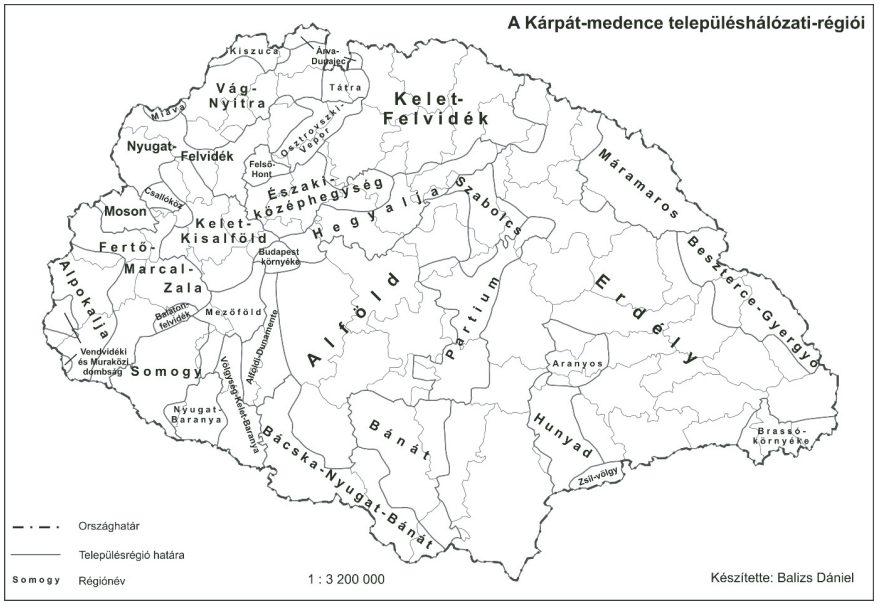
Alföld, falvak, városok, tanyák: e fogalmak végig kísérik Csatári Bálint életművét, így e téma rövid összefoglalása méltó lehet arra, hogy emlékezzünk egykori kollégánkra. Az alapvető folyamatok ugyan ismertek, azonban néhány új vonatkozást, összefüggést lehetőségünk lesz feltárni e rövid tanulmány keretein belül.

Az Alföldet számos módon definiálhatjuk. Természetföldrajzi értelemben jóval szélesebb területet ölel fel, mint településföldrajzi vonatkozásban. Így az Alföld dunántúli kistájait, valamint az Északi-középhegység déli peremvidékét nem vizsgáljuk tanulmányunkban. Szintén nem

foglalkozunk az Alföld határon túli részeivel, bár annak egy kisebb területe, a szerbiai Bácska északi része településhálózatát tekintve teljes mértékben alföldies. Végül kimarad a Budapesti Agglomeráció is, mely az elmúlt másfél évszázad települési folyamatainak következtében ma már önálló egységet alkot, és amely településhálózatát a főváros közelsége, az agglomerációs hatások teljes mértékben átalakították. Legtágabb értelemben az Alföldön tehát a hat alföldi megyét és Pest megye délkeleti részét értjük. Azonban, ahogy ezt korábbi településhálózati vizsgálatok is kimutatták, az Alföld északkeleti része, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagy része az Alföldtől lényegesen eltérő településhálózattal rendelkezett és rendelkezik, így indokolt volt ezt külön településhálózati régióként kezelni Északkelet-Alföld néven (Beluszky, 1999). Így településhálózati értelemben végül az Alföld a maradék öt megyét (Bács-Kiskun, Csanád-Csongrád. Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar), valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg délnyugati részét (Tiszavasvári és Nyíregyháza közvetlen környéke) és Pest megye délkeleti részét (Cegléd-Nagykőrös térsége) jelenti.

Már Beluszky említett vizsgálata (Beluszky, 1999) is kimutatta, hogy az előbb meghatározott Alföld bizonyos peremi területei kissé eltérő településhálózattal rendelkeznek, ezeket alkörzetekként határozta meg a szerző. Ilyen alkörzetek a Duna-mente, a Bácska, Torontál és Csanád, valamint Bihar nagyobbik része. Egy újabb, a 20. század eleji állapotokat feltáró vizsgálat alapján e térségek önálló településhálózati régióként értelmezhetők (Bajmócy – Balizs, 2014), nagyobb részük az országhatár túloldalán lévő térségekkel együtt. E térségek az Alföldi-Dunamente, a Bácska-Nyugat-Bánát, a Bánát és a Partium, így szűkebb értelemben csak az ezen belüli részt tekinthetjük Alföldnek településhálózati értelemben (1. ábra). A 20. század eleji állapotokhoz képest annyi változás történt, hogy a Budapesti agglomeráció településhálózati régió területe kiterjedt, ma már Pest megye alföldi területeinek nagy részét is magába foglalja Cegléd és Nagykőrös térsége kivételével. E térséget – az Alföldet peremterületei nélkül - tekintjük tanulmányunkban szűkebb értelemben vett Alföldnek.

1. ábra. Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején

Forrás: Bajmócy – Balizs, 2014

Az Alföld településhálózati régió településszerkezete nagymértékben eltért minden más hazai településhálózati régiótól a 20. század első felében. A településhálózati régiók lehatárolása elsősorban a falvak és a külterületek alapján történt, de mint majd látjuk, az Alföldön a városok is különlegesek, hiszen a népesség jóval nagyobb aránya élt itt városokban, mint máshol. Az Alföldön relatíve kevés falu volt található és ezek kifejezetten nagy népességűek voltak a többi településhálózati régióhoz képest. Az Alföld falusűrűsége 1,1 település/100 km^2, ehhez hasonló alacsony értékek csak az Alföldi-Dunamentét és a Bácskát jellemezték. Az Alföld peremi térségeiben (Szabolcs, Partium, Bánát) 2-4, a Dunántúl aprófalvas vidékein pedig 7-10 település jutott 100 km^2-re. Az átlagos faluméret az Alföldön 6000 fő körül volt a 20. század elején, ennél valamivel kisebb értékkel csak a Bácska, ehhez hasonlóval pedig a Budapesti Agglomeráció rendelkezett. Az átlagos faluméret az Alföld peremi területein 2-3 ezer, a Dunántúl nagy részén és Észak-Magyarországon 500-1300 fő között volt. Az Alföldi falvak 45%-a 5.000 főnél népesebb volt a 20. század elején, ehhez hasonló érték csak a Budapesti Agglomerációban volt jellemző, a harmadik legmagasabb, a Tolnai-Dunamente 11%-os aránya. Ezzel szemben az 1000 fő alatti falvak aránya csak 2,5% (ebből az 500 fő alattiaké csak 0,5%) volt az Alföldön, hasonlóan alacsony arányok csak a Bácskában és a Budapesti Agglomerációban

voltak. Az Alföld peremterületein 20-30% közötti volt a kis- és aprófalvak aránya, a Dunántúl egyes részein pedig az 50-70%-ot is meghaladhatta. Az Alföld a külterületi népesség arányát tekintve is kiemelkedett, a falvak külterületi népessége 30% körüli volt a 20. század elején, ezt csak a Mezőföld közelítette meg. Néhány térségben (Somogy, Tolnai-Dunamente, Szabolcs) 15-20% között volt a külterületi népesség aránya, de számos helyen (Bácska, Szatmár-Bereg, Alpokalja, Fertő-Marcalmente) csak 5-7%. A külterületi népességet tekintve az Alföld abban is egyedülálló volt, hogy itt a városok is hasonlóan magas külterület népességaránnyal rendelkeztek, mint a falvak, az ország többi részén a városok lakosságának általában alacsony része élt külterületeken. Az Alföld tehát nemcsak az ország távolabbi térségeinek településhálózatától tért el jelentősen, de az Alfölddel határos térségek (Bácska, Bánát, Szabolcs, Budapesti Agglomeráció) is legfeljebb csak egy-egy elemben mutattak hasonlóságot az Alfölddel. Vagyis ahonnan indulunk, a „különleges" azt jelenti, hogy az Alföldön kifejezetten kevés, ám nagy népességű falu volt található, jelentős külterületi népességgel és a városok a többi területhez képest nagyobb szerepével (Beluszky, 2001; Barta–Csatári, 2015).

Az Alföld településhálózatának átalakulása a 20.-21. században

A 20.-21. század során az ország és ezen belül az Alföld településhálózata is jelentősen átalakult, hiszen számos hatás érte a településeket. A legfontosabb az urbanizáció és ezzel összefüggésben a foglalkozási átrétegződés, mely alapvetően a nagyobb településekre hatott pozitívan, a kisebbekre negatívan. A települések funkcióiban is alapvető változások álltak be, emellett a mindenkori településpolitika is befolyásolta a fejlődést. Ennek egyik eleme a községek létrehozása és megszűntetése volt, a másik pedig a települések differenciált támogatása, avagy a támogatások megvonása. Mivel az Alföld településhálózata eltérő elemekből állt, mint a többi régióé, így ezen hatások eredőjeként eltérő fejlődési trendet is mutatott, melyek összességében az „alföldies" tulajdonságok mérséklődésével és az „általános" tulajdonságok erősödésével jártak. Elemzésünkben elsősorban a településhálózatban bekövetkezett változásokra koncentrálunk (települések száma, városok, falvak, külterületek népességszáma), azonban érdekes lehet az alföldi települések morfológiájában vagy funkcióiban bekövetkezett változások vizsgálata is. Kutatói tapasztalatunk az, hogy ezen esetekben az irány

hasonló, mint amit a településhálózatban bekövetkezett változásoknál megállapíthatunk, vagyis közeledés az ország többi részének településhálózata felé, de ennek bizonyítására kutatások lennének szükségesek.

A 20. század legjellemzőbb térfolyamata a „tömeges" urbanizáció, melynek alapjául az életkörülmények települési szintű különbségei és a foglalkozási szerkezetváltás szolgáltak. Mindezt Magyarországon a 20. század második felében a településpolitika is segítette a városok támogatásával és a falvak, külterületi lakott helyek fejlődésének visszafogásával, esetenként tiltásával. Ebben a rendszerben a településméret volt a döntő, minél nagyobb volt egy település, annál nagyobb eséllyel került a nyertesek, minél kisebb, annál inkább a vesztesek közé. A városok, különösen a nagyvárosok népessége növekedett, a falvak, elsősorban a kis- és aprófalvak és a külterületek népessége pedig fogyott. E folyamat az ország teljes területére jellemző volt, de van két olyan tulajdonság, amely következtében az Alföld helyzete speciális. Az urbanizáció szorosan összefüggött a foglalkozási szerkezettel, az ipari (és tercier) települések nyertek, az agrárjellegűek vesztettek. A városok növekedéséhez azonban szükség volt vonzásterületre, ahonnan a népesség az adott városokba költözött. Az Alföld városai azonban egyrészt maguk is erőteljesen agrárjellegűek voltak, másrészt a településhálózati jellemzőkből adódóan (falvak hiánya) jóval kisebb volt a hinterlandjuk. A 20. század első felében az Alföld urbanizáltsági foka (városi népesség aránya) lényegesen magasabb volt, mint a Dunántúlé. Azonban az előbb említett két folyamat miatt a városok népességnövekedése lassabb volt. kevesebb volt a beköltözés a városokba, mivel kisebb volt a hinterland és mivel az ipar és szolgáltatások munkaerőígényét részben a helyi agrárnépességből is lehetett fedezni. így az alacsonyabb városi népességarány gyorsabban növekedett a Dunántúlon, csökkentve ezzel a különbséget az Alföldhöz képest. Jól mutatja e folyamatokat, hogy a megyeszékhelyek zöme megkétszerezte-háromszorozta a népességét 1949-1990 között, de Kecskemét, Szeged vagy Békéscsaba esetében a növekedés csak 50-60% volt, egy kategóriával lejjebb, a középvárosoknál az Alföldön kívül másfél-kétszeres növekedés volt 1949-1990 között, ugyanakkor Hódmezővásárhely, Cegléd, Kiskunfélegyháza vagy Szentes népessége csak minimálisan növekedett, Hajdúböszörmény és Makó pedig egyenesen fogyott ekkor.

Kétségtelenül a leglátványosabb változások a falvak tekintetében történtek a 20. század folyamán. Az urbanizáció következtében a nagyobb népességű falvak lakossága kevésbé fogyott, így a Dunántúl jelentős előnye a falvakban élő népesség arányát tekintve mérséklődött. Ennél azonban sokkal látványosabb és jelentősebb szereppel bírtak a közigazgatási változások az Alföld falusi népességszámának vonatkozásában. A 20. század folyamán az ország egészét tekintve a településhálózat önálló elemei számukat tekintve viszonylag stabilnak mondhatók, mintegy 300-zal csökkent az önálló települések száma Magyarországon (Bajmócy–Mark–Vasárus, 2014). Azonban ez úgy adódott, hogy mintegy 900 település vesztette el közigazgatási önállódságát, ugyanakkor 600 pedig újonnan jött létre. Az önállóság elvesztése összevonással vagy másik településhez csatolással történt leginkább, az új települések létrejötténél szintén az összevonás és a kiválás játszotta a döntő szerepet. Az összevonás leginkább a kisebb településeket érintette, így elsősorban a Dunántúlra és Észak-Magyarországra jellemző. A hozzácsatolás során szintén részben a legkisebb települések vesztették így el önállóságukat, részben pedig városokhoz csatoltak közeli településeket. Az előbbi szintén a Dunántúlra és Észak-Magyarországra jellemző, az utóbbi szerte az országban előfordult. A kiválással létrejött települések legnagyobb csoportja ugyanakkor az Alföldhöz köthető: a tanyaközségek száma mintegy 140-re rúg. Kisebb számban a Dunántúlon is jöttek létre új települések (majorokból, szőlőhegyekből, üdülőtelepekből), de ezek elsősorban nem a Dunántúl aprófalvas térségére voltak jellemzőek. Vagyis, miközben a sok faluval rendelkező Dunántúlon csökkent, addig a kevés faluval rendelkező Alföldön nőtt a falvak száma, különösen 1949-1990 között. Jól jelzi ezt Vas megye és a szűkebben vett Alföld településszámának összehasonlítása a 20. század folyamán. 1900-ban az Alföldön 182, Vas megyében 316 közigazgatásilag önálló település volt (természetesen a mai országhatárokat figyelembe véve), a két szám már 1941-re közeledett egymáshoz (Alföld 201, Vas 262), majd a tanyaközségek létrehozásának következtében 1960-ra már megfordultak a számok (Alföld 295, Vas 231). Az 1990-ig tartó további évtizedekben mindkét térségben mérsékelten csökkent az önálló települések száma, majd 1990 után Vasban kevéssel, az Alföldön kicsit többel növekedett. 2011-ben az Alföldön 286, Vas megyében 216 önálló település létezett, vagyis a 20. század eleji arányok teljes mértékben megfordultak. Mindezen folyamatok következtében az átlagos településméret az ország nagy részén 40-70%-kal nőtt a 20. század folyamán (az országos átlag is 59%),

azonban Jász-Nagykun-Szolnok megyében 19, Bács-Kiskunban 24, Csongrád-Csanádban 27, Békésben 31%-kal csökkent. A Duna-Tisza köze tanyás térségében a falvak belterületén élő népesség száma még emelkedett is 1949-1990 között.

A falvak esetében új elem az Alföldön az aprófalvak megjelenése is. Amíg 1949-ben egyetlen közigazgatásilag önálló aprófalu volt az Alföld 5 „típusosan alföldi" megyéjében (Bihardancsháza: 497 fő), addig 2021-ben már 44, az összes alföldi település 11%-a. Az aprófalvak között az Alföld peremén lévő térségek települései (Vekerd, Bihardancsháza, Magyardombegyház, Ordas, Drágszél) és népességszámukat tekintve kevéssé sikeres tanyaközségek (Bugacpusztaháza, Örménykút, Újszalonta, Mezőhék) is vannak.

A külterületi népesség száma és aránya tekintetében is jelentős különbség volt az Alföld és az ország többi része között, 1949 után azonban mindenhol jelentősen csökkent a külterületi népesség (országosan csaknem 75%-kal), és ebben nem volt érdemi különbség az egyes külterületi településtípusok (tanya, major, szőlőhegy) között (Bajmócy–Marka, 2016). Ugyan a Duna-Tisza közén volt valamelyest mérsékeltebb ez a fogyás, ám a külterületi népesség jelentős fogyása szintén csökkentette az Alföld és a Dunántúl távolságát településföldrajzi értelemben. Az Alföldön ugyanis 30% feletti értékről 10% alá esett a külterületi népesség, a Dunántúlon 10% körülről 2-3%-ra, így az abszolút számokban vett különbség ma sokkal kisebb, mint korábban, a külterületek már jóval kevésbé befolyásolják a népességi arányokat.

1949-1990 között az Alföld településhálózatának speciális vonásai jelentősen gyengültek. 1949-ben a népesség nagy része élt városokban, szintén jelentős része külterületeken, és viszonylagosan kis része falvakban a Dunántúlhoz képest. Az alföldi városok növekedési üteme lassabb volt, mint a dunántúliaké, a falvak népességszáma stagnált, néhol növekedett, szemben a dunántúli falvak gyors fogyásával, a külterületi népesség tekintetében pedig jelentősen csökkent a különbség a két térség között 1949-1990 között. 1990 után azonban az alapvető települési folyamatok megváltoztak. A település népességszám-változását tekintve a domináns faktor a fekvés és a helyi adottságok lettek, a méretnek sokkal kisebb lett a szerepe. A városok növekedése leállt, a falvak népességfogyása mérséklődött, s leállt a külterületi népesség fogyása is. Mindezek azonban területileg jelentősen differenciálódtak, a legfontosabb társadalmi térfolyamattá a szuburbanizáció vált. A

nagyvárosok népessége fogyásnak indult, a városok környékének falvai és külterületi lakott helyei pedig növekedésnek. A rurális térségek falvai kisebb, külterületei nagyobb mértékben továbbra is veszítenek népességükből. E folyamatok hasonlóan érintik a Dunántúl kis- és aprófalvas, illetve az Alföld közép- és nagyfalvas vidékét, így az Alföld településföldrajzi közeledése a Dunántúlhoz lelassult. A dinamikus városkörnyéki térségekben már nem elsősorban a településméret a döntő, kisebb és nagyobb falvak ugyanúgy növelték népességüket és a legtöbb városkörnyéki külterület (szőlőhegy, kiskert, elővárosi telep, tanyás térség) is dinamizálódott függetlenül attól, hogy a külterületi népesség korábban jelentős volt-e a környéken vagy sem.

Az Alföld településhálózatának átalakulása egy komplex mutató segítségével

Egy komplex táblázat segítségével összegezhetjük legszemléletesebben az Alföld és a Dunántúl településhálózatának közeledését 1949-2011 között (vagyis az Alföld elmozdulását a különlegestől az általános felé), jelen esetben Csongrád-Csanád megye alföldi térségei és Baranya megye példáján. Csongrád-Csanád alföldi részein a településhálózatilag szűkebb értelemben vett Alföldet értjük a kevésbé „alföldies" Torontál és Kelet-Csanád kivételével. A két térség településeit négy kategóriába osztottuk. A városokon a funkcionális városok központi belterületét értjük, a falvakon a falvak (és a városi funkció nélküli városok) központi belterületét, külterületen pedig a városok és a falvak külterületeit. Szükség volt egy negyedik kategóriára, az egyéb belterületekre is, bár csak a népesség 1-3%-a él itt a két megyét tekintve. Ide egykoron önálló, de más településekhez csatolt falvak tartoznak, valamint egykori külterületek is, ahol spontán vagy tervezett besűrűsödés következtében kialakultak kis falusias magok közigazgatási önállóság nélkül. E csoportot sem a központi belterületekhez, sem a külterületekhez nem lehet egyértelműen besorolni. A beosztásnál a 2011-es népszámlálásnál érvényes kategóriákat vettük figyelembe, az időközben megszűnt egységeket pedig aszerint soroltuk be, hogy külterületi lakott helyként néptelenedtek el, vagy belterülethez lettek csatolva az összeépülés miatt. Mindkét megye esetében mind a hét népszámlálási időpontra összegeztük az egyes kategóriák lakosságszámát és meghatároztuk, hogy az összenépesség mekkora része élt az egyes kategóriákban. A két megye településföldrajzi értelemben vett távolságát a két adatnégyes egyszerű, négydimenziós

térben vett távolságának kiszámításával határoztuk meg a kétszer négy értéket koordinátákként tekintve. Mivel százalékos értékekkel dolgoztunk, külön normálásra nem volt szükség (1. táblázat).

1949-ben Baranya megyében a falvak, Csongrád-Csanád alföldi részein a városok népességaránya haladta meg kismértékben az 50%-ot. Csongrádban a falvak részaránya csak 13% volt, miközben a külterületeket tekintve 10 és 32% volt a két megye értéke Csongrád javára. A korábban jelzett folyamatoknak köszönhetően a városok részaránya mindkét megyében növekedett 1949-1990 között, de Baranyában lényegesen gyorsabban. A külterületek aránya mindkét megyében jelentősen fogyott, a legnagyobb eltérés a falvaknál adódott, ugyanis Baranyában, ahol jóval magasabb volt a falusi népesség, az országos folyamatoknak megfelelően jelentősen visszaesett a falvak népességaránya, Csongrád-Csanádban viszont még kismértékű emelkedést is láthatunk. Ennek oka az, hogy kiépültek és növekedtek a tanyaközségek belterületei. Mindennek következtében a két megye távolsága a településhálózati térben jelentősen csökkent 1949-1990 között. 1990 után azonban a változások mértéke sokkal kisebb, így a két megye közeledése is szinte megállt (1. táblázat). A következő évtizedre jelentős változás nem válható, talán a városok kismértékű felértékelődésének és a szuburbanizáció lelassulásának következtében elképzelhető minimális mértékű közeledés a két megye között.

1. táblázat: Baranya megye és Csongrád-Csanád megye „alföldi" része településhálózatának összehasonlítása

	Népesség (%)						
Baranya megye	*1949*	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*2001*	*2011*
Városok központi belterülete	34,3	44,0	49,6	57,0	60,1	58,8	58,3
Falvak központi belterülete	53,0	45,6	40,5	36,6	34,9	35,8	35,7
Egyéb belterületek	2,9	2,1	3,8	3,4	3,1	3,5	3,5
Külterületek	9,9	8,3	6,1	2,9	1,9	2,0	2,5
Csongrád-Csanád megye „alföldi" része							
Városok központi belterülete	54,8	57,7	64,0	70,4	73,2	71,5	71,6
Falvak központi belterülete	13,2	12,7	13,6	15,4	16,9	17,9	18,0
Egyéb belterületek	0,4	0,7	0,9	1,0	1,1	1,6	1,6
Külterületek	31,6	28,9	21,5	13,2	8,9	9,0	8,8
Baranya-Csongrád távolság	49,8	41,2	34,3	27,2	23,4	23,1	23,1

Forrás: KSH adatai alapján saját számítások

Irodalom

Bajmócy P. – Balizs D. (2014): Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején. In: Településföldrajzi Tanulmányok 3/1 pp. 18-35.

Bajmócy P. – Makra Zs. (2016): Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960-2011 között. In: Településföldrajzi Tanulmányok 2 pp. 3-21.

Bajmócy P. – Makra Zs. – Vasárus G. (2014): A közigazgatásilag önálló települések számának változása és a változások tipizálása Magyarországon. In: Településföldrajzi tanulmányok 3/1 pp. 36-49.

Barta Gy. – Csatári B. (2015): Az Alföld sajátságosan paradox hely (interjú Csatári Bálinttal): In: Tér és Társadalom 29/3 pp. 164-171

Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Beluszky P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

A falvak kormányzása, trendek, esélyek

Pálné Kovács Ilona: kutatóprofesszor; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; palne.kovacs.ilona@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-2286-6226

Absztrakt

Miután a falukonferenciákon a falvakra irányul a figyelem, tanulmányomban arra törekszem, hogy a területi kormányzás tágabb témakörén belül a falvakra jellemző trendekkel, esélyekkel foglalkozzak. Hangsúlyozva azonban, hogy a kormányzás teljes rendszere meghatározó környezetet jelent a falvak kormányzása számára is, ezért az általánosabb kormányzási dimenziókra is szükséges kitérni. Az első kérdés, amit célszerű feltenni, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a kormányzás minősége, jellege és a területi fejlődés között? Vajon a jobban kormányzott falvak jobban élnek? Ma már evidenciának számít, hogy a kormányzás teljesítménye nagymértékben befolyásolja a fejlődést, illetve szűkebb értelemben véve a közpolitikák hatékonyságát. Kutatások, kormányzást mérő indexek sora próbálja mérni a kölcsönhatásokat. Az egyre szofisztikáltabb módszerekkel már arra is van lehetőség, hogy a centralizáció és decentralizáció mértéke, minősége bázisán keressünk magyarázatot a fejlesztéspolitikai hatékonyságra, többek között az EU kohéziós politikai forrásainak felhasználásában. Természetesen bőven vannak olyan elemzések, kutatások is, amelyek a kisebb méretű, rurális térségekben lévő falvak specialitásait értékelik a területi fejlődés esélyei szempontjából, olyan előnyöket számba véve, mint a markánsabb helyi közösségek, a transzparencia, a problémákhoz való közelség, ugyanakkor számolva a mérethatékonysági, kapacitásbeli hiányosságokkal, a centrumoktól való távolság hátrányaival.

A falvak kormányzása a rendszerváltás után

A magyar területi kormányzási rendszer formálása során harminc évvel ezelőtt és sajnos azóta sem vettük figyelembe a minőség és hatékonyság követelményét, a falvak kormányzása esetében sem, holott a választott modell éppen a falvak érdekeit vette a leginkább figyelembe. A magyar alkotmány a helyi önkormányzás jogát a választópolgárok közösségének jogaként határozta meg, ami különösen a falvak számára volt jelentős változás, a magyar

történelemben először kapott sok kistelepülés közjogi felhatalmazást a helyi ügyek intézésére. A helyi autonómia megteremtése, hamar kiderült, hogy a falvak számára sem orvosság, mert azt feltételezte a törvényhozó, hogy a helyi önkormányzatok, különösen a kisebbek a saját döntéseik alapján is képesek létrehozni egy működőképes rendszert, mérlegelve mely feladatok ellátására képesek és melyeket kell társulásban megszervezni. Az elemi települési szint, a helyiségnévvel rendelkező falu, vált a magyar önkormányzati rendszer alapjává, egyik napról a másikra megduplázva a helyi döntéshozó egységek számát. Minden további kormányzási szint (megye), illetve integrációs elem (társulás, differenciált feladattelepítés) másodlagos, szerephez jutott. Az adminisztratív kapacitási és pénzügyi gyengeségeket az önállósághoz jutott falvak, sőt a városok többsége sem tudta kompenzálni, igyekeztek erőn felül feladatokat vállalni, elhanyagolva, hogy milyen minőségben és költségek mellett képesek azokat ellátni. Az indulásnál elrontott szerkezetet és közjogi logikát máig nem sikerült korrigálni. A rendszerváltás utáni húsz évben nem csak az elaprózott szerkezet, hanem a mindenkori kormányok centralizációs reflexei az önállóság korlátozásával, a források csökkentésével is hozzájárultak a romló teljesítményhez (Pálné, 2008).

Visszatérés a centralizációs múlthoz 2010 után

A területi kormányzási rendszer romló teljesítménye, az önkormányzatok egy részének eladósodása magyarázatot szolgáltatott a 2010 után végrehajtott gyökeres reformra. Az átalakítás lényege a centralizáció, az állam, illetve a központi szintű kormányzati szervek irányító, ellenőrző szerepének megerősítése és közvetlen közszolgáltató funkciókkal való kibővítése, ami a helyi önkormányzati rendszer funkcióinak jelentős csökkenésével, mozgásterének szűkülésével, önállóságának csorbulásával járt együtt. Az önkormányzati pénzügyek válsága inkább következmény volt, semmint ok, s korántsem a válság igényelte a végrehajtott modellváltást.

Az önkormányzati rendszer pozícióvesztése valamennyi típusú önkormányzatot érintette, de külön kiemelem azokat az elemeket, amelyek kifejezetten a kisebb falvak számára volt hátrányos:

- Drasztikusan csökkent az önkormányzati kötelező feladatok köre (közoktatás, egyes szociális ellátások, egészségügy stb.). Erre az új Alaptörvény és az Mötv csak az elvi lehetőséget teremtette meg, amit majd a későbbi ágazati jogalkotás hajtott végre. Az iskolák elvesztése különösen a falusi önkormányzatok szempontjából volt

csapás, hiszen az iskolák szervezeti, intézményi hátteret adtak korábban a közösségi, szociális, kulturális funkciók gyakorlásához is.

- Az önkormányzati rendszerből jelentős részben kikerültek a hatósági feladatok. Az önkormányzati hivatalok leépülése súlyos kapacitásgondokhoz vezetett, és az önkormányzati mozgástér sok igazgatási és közszolgáltatási funkció esetében jelentősen csökkent. A hivatal távozása a kisfalvakból ugyancsak túl mutat a hatósági ügyintézés jelentőségén, hiszen a polgármesterek, testületek és a helyi társadalom adminisztratív segítséget kapott a korábbi időszakban a hivataloktól.

- A megyei önkormányzatok megfosztása a közszolgáltatási funkcióktól a falvak szempontjából különösen hátrányos, hiszen a megyei szerepvállalás elsősorban a vidékies térségekben volt jelen. A későbbiekben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megyéknek adott területfejlesztési feladatkör nem juttatta a falvakat erősebb érdekérvényesítési lehetőséghez.

- A kötelező társulás lehetőségének bevezetése, a 2000 főnél kisebb településeken az önálló polgármesteri hivatal megszüntetése látszólag a reformot átható mérethatékonysági, racionalizálási igényt mutatja. Miután éppen a legkisebb települések önkormányzatai veszítettek funkciójukból a legtöbbet, ezért a méretük „konszolidálása" inkább a szerepvesztés következményének tekinthető, semmint a szervezeti kapacitások megerősítésének.

- A szigorodó törvényességi felügyelet különösen a gyengébb szervezeti, adminisztratív tudással rendelkező önkormányzatok feletti beavatkozó gyámkodásnak, a helyi mozgástér indokolatlan szűkítésének eszköze lehet.

- Hasonlóképpen a szigorodó gazdálkodási szabályok, amelyek elvileg az eladósodás megakadályozása érdekében születtek, éppen azoknak a kistelepülési önkormányzatoknak a kiskorúsításához vezettek, amelyek gazdálkodását korábban sem jellemezte a felelőtlen túlterjeszkedés.

- A feladatfinanszírozás bevezetése is a kistelepülések esetében járt nagyobb hátránnyal, miután az államilag finanszírozott „feladatok" köre csökkent, az önkéntes feladatokhoz viszont a saját erőforrások jellemzően hiányoznak.

- A kistérségi társulási és a társulási törvény hatályon kívül helyezése szabad kezet adott a fentről kezdeményezett, illetve eldöntött térbeli együttműködések, integrációk, az új járáshatárok megvonásához, az egyes közszolgáltatási típusok szervezeti, méretbeli szabályozásához, optimális szervezeti keretekbe tereléséhez. Ez a megoldás egyértelműen mutatja azt a paternalista kormányzási filozófiát, amelyben nincs helye az alulról kezdeményezett együttműködéseknek, sokkal inkább a hierarchikus, bürokratikus szervezeti és működési megoldásokat alkalmazva, amelyeknek a kisebb települések sokkal nehezebben tudnak ellenállni, alternatívát keresni.

Lassan tíz év távlatából értékelve a változásokat, amelyek a modell lényegét rendezték át, azt látjuk, hogy nem oldottak meg több, régóta létező szerkezeti problémát, például a kistelepülési elaprózottságot sem. Kijelenthető, némi cinizmussal, hogy a nem optimális méret, már nem probléma, hiszen az önkormányzatok sokkal kevesebb feladatért felelősek. A centralizált, államosított közszolgáltatási rendszerek azonban máig minőségi és hozzáférési problémákkal küzdenek, nem zajlott le a közszolgáltatások szervezeti és minőségi megújulása. Az államosított, centralizáltan irányított intézményrendszer potenciális előnyei, a mérethatékonyság, az egyenlő minőség és hozzáférés nem következett be, mert a reformok is elmaradtak, az alulfinanszírozottság fennmaradt, legalább is nem ismertek olyan elemzések, amelyek a helyi közszolgáltatási rendszer pozitív teljesítményét igazolnák, a néhány korábbi országos (ÁROP, 2014) illetve pontszerű, nemteljeskörű elemzés inkább az ellenkezőjét mutatja (Horváth M., 2015; Kovács, 2016; Kákai–Vető 2019).

A falusi kormányzás és a fejlesztéspolitika

A területi, helyi önkormányzati rendszer veszteségei a fejlesztéspolitikai intézményrendszer centralizációjával csak tetéződtek, illetve egymást magyarázzák. A területfejlesztés az uniós csatlakozás előtt még decentralizált és partnerségre épülő intézményrendszere a csatlakozás után hasonlóképpen egyre inkább centralizálttá vált. A fejlesztési források elosztásában a kilencvenes évek elején a falvakat kedvezményező gesztusok nem eredményeztek érzékelhető elmozdulást a fejlettségi különbségekben.

A helyi önkormányzatok szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben nagyon sok külső és belső tényező függvénye. Akkor válnak a helyi gazdaságfejlesztésben meghatározó szereplővé, ha megfelelő

mozgástérrel és eszközrendszerrel rendelkeznek. Magyarországon a rendszerváltás után már a kilencvenes évek közepétől a kistérségi lépték vált divatossá, több okból is. Egyrészt azért, mert a kisebb települések hamar felismerték, hogy egyedül nem megy, másrészt a kilencvenes évek közepétől a kormányzat is forszírozta a térségi együttműködést (G. Fekete, 2001). A megyei önkormányzatok eszköztelensége és legitimációs válsága miatt térbeli kormányzási vákuum alakult ki, amelyet egyrészt felülről (centralizációs reflexekkel), másrészt alulról (eleinte spontán kistérségi szerveződésekkel) próbáltak kitölteni. A kistérségi társulások keretében kiépítettek egy adminisztratív, segítő háttérszervezeti rendszert, amellyel pótolták a kisebbeknél hiányzó szervezeti kapacitásokat. A kezdetekben sokszínű, spontán, részben a helyi közösségeket is mozgósító, nyitott térségi együttműködéseket, az uniós csatlakozáshoz közeledve felváltotta a felülről irányított projektgeneráló, menedzselő modell, amelyben a szereplők zárt klikkje, különösen az un. projektosztály (Kovách, 2012) illetve a helyi vállalkozók (Keller et al., 2016) birtokolták a vezető szerepet, kevésbé a helyi önkormányzati testületek. A vidéki térségekben az uniós LEADER programok jelentettek volna ösztönzést a valódi partnerségre, nálunk azonban a LEADER eredeti „európai" logikája nehezen érvényesült (Chevalier et al., 2012; Czibere–Kovách, 2013; Finta, 2015).

Az önkormányzatok elsőszámú kedvezményezettjei voltak évtizedekig a, különösen a kisebb településekre érkező állami és uniós támogatásoknak. A saját helyi önkormányzati fejlesztési eszközök és források hiánya miatt azonban nem volt igazán lehetőségük a pályázatok között szelektálni, a helyi sajátosságokra építeni (Balás et al., 2013). 2010 után a korábbi kistérségi társulások a pénzügyi támogatások elmaradása nyomán túlnyomórészt szétestek, s a LEADER akciócsoportok egzisztenciája is megrendült. A helyükbe lépő járások, csak léptékükben, határaikban hasonlítanak a korábbi térségi együttműködésekre, mint a megyei kormányhivataloknak alárendelt államigazgatási egységek, sem a szervezetük, sem a hatáskörük nem kapcsolódik a helyi gazdaságfejlesztéshez.

A vidék, a falvak fejlődése, felzárkózása szempontjából akár pozitív fejleménynek is tekinthető a 2010 utáni változások közül, a megyei önkormányzatok fejlesztéspolitikai szerepkörrel való felruházása. Vizsgálataim azonban azt mutatják, hogy a megyei önkormányzatok sem saját aktivitásuk, szerepfelfogásuk, sem a számukra bízott

feladatkör, sem a rendelkezésre álló szervezeti kapacitások szempontjából nem váltak meghatározó szereplővé a falvak fejlesztésében. Csak nagyon részlegesen és ellentmondásos módon segítik a falvakat az uniós fejlesztési forrásokhoz való hozzáférésben. Gyakran vállalnak közvetlen szerepet a fejlesztési projektek menedzselésében, részben a kisebb falvak segítése, részben saját adminisztratív kapacitásaik megőrzése érdekében. Ez a forma azonban nem tesz lehetővé egy stabil megyei menedzserszervezet fenntartását hosszabb távon. Az egyéb koordinatív, tervezési, érdekérvényesítési szerepüket a gyakorlatban átvette az egyéni országgyűlési képviselők kijáró, mozgósító, elosztási döntésbefolyásoló aktvitása (Pálné, 2019).

Az esélyek

A helyi jó kormányzáshoz szükséges helyi részvétel, a mérlegelés, a helyi adottságokhoz, igényekhez való alkalmazkodás eszköztelen önkormányzatokkal nem tud érvényesülni, s ezeket az elvárásokat nem lehet a központosított és uniformizált közpolitikai eszközökkel és intézményekkel „helyettesíteni". A központosított közpolitikák sem a közszolgáltatások megszervezését, sem a helyi fejlesztést nem tudták hatékonyabbá és igazságosabbá tenni, sőt a centralizáció kisebb hatékonyságú és drágább, a kisebb falvak esetében is hatástalan, sőt kontraproduktív.

Az egyszerű közjogi felhatalmazás (ami 1990-ben történt), önmagában biztosan nem elegendő, a decentralizációnak megvannak az érvényesülési feltételei (Finta, 2019). A falvak jelentős része Magyarországon méreténél, korlátozott kapacitásainál fogva nem képes jó minőségű közszolgáltatásokat nyújtani és a fejlesztéspolitikában is elkerülhetetlen a térbeli összefogás. A társulások változatos, alapvetően a helyi sajátosságokra, bizalomra épülő rendszere ötvözi a helyi közösségi modell demokratikus és a hatékonyság és minőség optimális szervezeti kereteinek követelményét. Ehhez helyben és a közpolitika központi formálásában egyaránt intenzív tanulásra és kooperációra van szükség kormányzási szintek és szereplők között.

Az integráció nem csak a falusi szomszédságok léptékében, hanem a városok és környékük dimenziójában is erősítendő, pontosabban létrehozandó. Legalább ilyen fontos a középszintű önkormányzás megerősítése, ami különösen az elaprózott településszerkezet esetében inkább megyei léptékben reális, mint nagyobb régiókban.

A megyei önkormányzatok természetesen elsősorban nem magukban, hanem a településekkel és egyéb civil és gazdasági partnerekkel való együttműködés alapján tudnak ténylegesen kormányzati szereplővé válni, például azzal, hogy rásegítenek ott, ahol a kistelepülések eszközei szegényesek, vagy azzal, hogy a térség nagyvárosaival összefogva igazi térbeli integráció útján mérsékelik a területi egyenlőtlenségeket, és ellensúlyt képeznek a centralizációra mindig hajló központi kormányzatokkal szemben.

Ilyen irányú reformokra a jelenlegi hatalmi, politikai környezet nem igazán hajlik. Erős helyi társadalmak és erős önkormányzati érdekszövetségi rendszer nélkül ezt hosszabb távon is nehéz lesz kikényszeríteni.

Irodalom

ÁROP (2014): A helyi közszolgáltatások versenyképességet szolgáló modernizálása. MTA KRTK, projektvezető: Pálné Kovács Ilona, Finta István. Lásd http://arop.rkk.hu.

Balás G. et al. (2013): Végső Értékelési Jelentés. Az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak értékelése. Pannon Elemző, Revita, Hétfa Budapest

Chevalier, P. et al. (2012): The implementation of the Leader programme in Central Europe:between a local development approach and political instrumentalisation. Discussion Papers 89. CERS HAS, Pécs

Czibere I. – Kovách I. (szerk.) (2013): Fejlesztéspolitika-Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen

Finta I. (2019): Az önkormányzási képesség dimenziói községi szinten. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest

Finta I. (2015): Az integrált terület-és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. Tér és társadalom 29/1 pp. 132-148.

G. Fekete É. (2001): Együtt, de hogyan. Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA RKK, Miskolc-Pécs

Horváth M. T (2015): Magasfeszültség. Városi szolgáltatások. Dialóg Campus, Budapest-Pécs

Kákai L. – Vető B. (2019): Állam vagy/és önkormányzat? Adalékok az önkormányzati rendszer átalakításához. Politikatudományi Szemle, 28/1, pp. 17-41.

Keller J. – Rácz K. – Váradi, M. (2016): Közösségi gazdaságfejlesztés a vidéki Magyarországon. in. Kovács K. (szerk): Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken. Argumentum, Budapest pp. 207-229.

Kovách I. (2012): A vidék az ezredfordulón. Argumentum. MTA Társadalomtudományi Központ (Szociológiai Intézet), Budapest

Pálné Kovács I. (2008): Helyi kormányzás Magyarországon. Dialóg Campus, Pécs-Budapest

Pálné Kovács I. (2019): A területi kormányzás helyzete és perspektívái Magyarországon. Dialóg Campus, Budapest

A kisközségek a változó nagypolitikák homályában

HAJDÚ ZOLTÁN: tudományos tanácsadó; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; hajdu.zoltan@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-2055-5962

Bevezetés

A kisközségek (a fogalmat az 1871. évi XVIII. tc. intézményesítette, az 1886. évi XII. tc. érdemi korrekciókat hajtott végre), az 1950. évi felszámolásukig rendkívül sajátos utat jártak be a magyar közigazgatásban. Az akkori törvényalkotó nem lélekszámhoz kötötte a kategóriát, hanem egyértelműen és világosan megfogalmazva: a teherbíró képességük nagyságához. A községek megkapták az „önértékelés" lehetőségét, eldönthették, hogy képesek-e a „törvény által rájuk ruházott" feladatok saját anyagi erőből való ellátására, vagy sem. Az elmúlt 150 év alatt a településhálózat rendszerében élő kis lélekszámú falvaknak egyszerre kellett szembenézniük az országban zajló modernizációs kihívásokkal (kezdődött a vasútépítések térség újra rendezési hatásaival, majd folytatódott a villamosítással, s a szilárd alapú közúti kapcsolat megteremtésével stb.), a városiasodás és a városodás térség és társadalomformáló következményeivel, a gazdaság, a társadalom, a családszerkezet lokális átalakulásával.

Nem a Covid-járvány az első nagy trauma a kis települések életében, hiszen csoport és egyedi sajátosságokkal is elszenvedték a XIX. és XX. század magyar történetének minden súlyos következményét (I. és II. világháború, világgazdasági válságok, „forradalmak és ellenforradalmak", folyamatosan ismétlődő rendszerváltások stb.), de nem feledkezhetünk el az I. világháború alatti és utáni spanyol-nátha pusztító hatásairól, következményeiről sem. A nagypolitikák (gazdaság-, társadalom-, közigazgatás-politika stb.) 2020-ig korszakonként és néha rövidebb időszakonként is érintették az országos beavatkozásokon belül a kisközségek közigazgatási és általános helyzetét is, többször a felzárkózás lehetőségével kecsegtettek, ritkán a megszüntetésüket helyezték kilátásba. A kategória egészét nézve egyik megközelítés sem vált egyetemlegesen valóra, de mindkét célhoz rendelten találunk – nem egyedi jelleggel – kisközségi sorsokat, történeti pályákat.

A rövid elemzésemben a IX. falukonferencián elhangzott előadásom néhány elemét érintem, főként nem az egyéni települési sorsokra, hanem a kisközségek (1950 után a kis lélekszámú községek) elmúlt évtizedeire vonatkozóan.

Kisközségek az önfenntartás és az állami „kitartás" változó feltételei árnyékában

A kisközségek és a kis lélekszú községek közigazgatási és közigazgatáspolitikai pozíciói sajátosan változtak, ha a magyar közigazgatást nézzük az 1989-1990-es rendszerváltás előtti időszakban. Némi elnagyolással liberális (1871-1918), konzervatív (1920-1945), lebegő-rendszerkereső (1945-1949), államszocialista (1950-1990) időszakokról lehet beszélni áttekintő jelleggel a „legutóbbi" rendszerváltás előtti időszakra vonatkozóan. Az „önfenntartás és az állami kitartás" közötti viszony közigazgatási rendszerspecifikus jelleggel változott, az állami „eltartás" az államszocialista időszakban volt a leginkább meghatározó. A rendszerváltás után az új önkormányzati rendszerben minden korábbinál szélesebb jogokat kaptak a települési önkormányzatok, de a jogokhoz a kistelepülések esetében nem társult saját, belső gazdasági képesség. Az elmúlt három évtizedben a folyamatok meghatározó tendenciája az volt, hogy a települések elveszítették népességük számottevő részét, a kis települések egyes csoportjaiban megjelenő új infrastrukturális elemek (víz, gáz, kisebb arányban csatorna) használatának lakossági finanszírozása korlátokba ütközött. Az elöregedő népesség bevételei (elsősorban a korábban megállapított nyugdíjak) nem tartottak lépést a való gazdasági folyamatokkal. A lakosság összetételének függvényében az elszegényedés megjelent a saját ingatlanállomány minőségi romlásán, a szükséges karbantartások elhalasztásán is.

Trianon következményei és a falupolitika új feltételei a két világháború között

A trianoni békeszerződés alapvetően megváltoztatta nem csak az ország területét, népességszámát, közigazgatási beosztását, de a népesség nemzetiségi összetételét, és a településhálózat rendjét is. A soknemzetiségű történelmi Magyarországból a térség egyik leghomogénebb nemzetiségi összetételű államává vált az ország. Budapest és nagyvárosi agglomerációja miatt az ország egyik napról a másokra az „átlagok szintjén" sokkal fejlettebb lett a történeti államhoz képest. Az államhatárok kijelölése, a népszavazások és

kisebb településcserék után 1922 végén 2408 kisközség maradt az ország területén. Az „átlag szintjén fejlettebb országban" a községek döntő része nem tudta saját erőből fedezni a törvény által a rájuk ruházott feladatokat. A kisközségek szövetkeztek a községi feladatok ellátására, 718 körjegyzőséget hoztak létre. A nagy- és kisközségek együttes száma 3418 volt. Az új államterületen belül, az új politikai feltételek között a tanyakérdés és a falvak ügye már az I. világháború előtt is megjelent, de igazán az 1920-as évek legelején kiéleződött a nagypolitika szintjén is. A falupolitika és a földreform szükségessége össze kapcsolódott. (Mindenki szeme előtt lebegett még 1918-1919 tragikus élménye.) Nagyatádi Szabó István a nagybírtok egy részének állami megváltás útján történő kisajátítását szorgalmazta, majd a parlamenti viták után jelentősen korlátozottabb megoldásról született törvény (1920. évi XXXVI. tc.) A végrehajtás során mintegy 400 ezer igénylő juthatott átlagban egy hektár földterülethez, amely a legritkábban volt képes fedezni egy család megélhetését.

1920-ban – a többféle indíttatású paraszti politikai mozgolódások mellett – a legfelsőbb politikai körök támogatásával létrehozták a Falu Országos Földmíves-szövetséget (Faluszövetség) mely megjelentette havi folyóiratát A Falu címmel. A Faluszövetség és A Falu is kiállt a falvak – városokhoz viszonyított - méltatlan helyzetének megváltoztatásáért, az elmaradottság, sok esetben az elesettség és a tömeges nyomor a felszámolásáért. 1920-tól kezdve – különböző politikai feltételek között – mindmáig alapvető kérdés maradt kis lélekszámú települések közigazgatási „kezelésének" a kérdése. 1925-ben Rakovszky Iván belügyminiszter (1922-1926) megkezdte egy jelentősebb községi közigazgatási reform előkészítését. A KSH és a Belügyminisztérium rendelkezésére álló statisztikai adatokon túl egységes és mélyebb képet szeretett volna kapni a községes valóságos helyzetéről. Megszerkesztette, majd 3900/1925. évi körrendeletében kitöltésre kiküldte a községek számára a nyolc oldalas „Közigazgatási tájékoztató lapokat". 3198 községről elkészült, illetve az 1980-as évek elejére kutathatóvá vált az egyenként nyolc oldalas egységes kérdőív. Az 1980-as évek elején kezdtem el kutatni az iratanyagot a Néprajzi Múzeum Adattárában, illetve a dél-dunántúli megyei levéltárakban (Hajdú, 1984). A jegyzők által kitöltött kérdőív többségében pontos képet adott a község helyzetéről, de a legritkábban vállalták fel annak megválaszolását, hogy mi lenne a soron következő megoldandó feladat.

A városok korábbi példájából kiindulva – Horthy Miklós kormányzó legfőbb védnökségével, Bethlen István miniszterelnök és a kormány több tagjának, Serédi Jusztinián hercegprímás jelenlétében, Mayer János földművelésügyi miniszter, a Faluszövetség elnöke irányításával - 1928. március 3 – 4. között megtartották „A községek kongresszusát". A kongresszuson a „hivatalos Magyarország" kinyilvánította, hogy érdekelt és elkötelezett a községek/falvak (szinonimaként kezelték a két fogalmat) felemelése ügye mellett. A kongresszuson rendkívül éles, kritikus helyzetelemzések hangoztak el a községek valós helyzetéről. A kongresszus – a szükséges, átfogó reformok előkészítésére – három szakbizottságot (a szoros értelemben vett községfejlesztési kérdésekről, a falu kulturális és egészségügyi gondjairól, a falu feszítő társadalmi kérdéseiről) hozott létre három kormánypárti országgyűlési képviselő vezetésével. A kongresszuson folyamatosan, különböző szempontok szerint elemzett kérdések kapcsán szinte minden esetben sürgős, soron lévő „feladatként" vetődött fel az egybeépült, az egymáshoz közel-fekvő és a törpe községek egyesítésének a szükségessége. Többen úgy vélték, hogy csak a községek számának jelentős csökkentésével, a nagyobb lélekszámú, gazdaságilag erősebb községek létrehozásával lehet kiinduló pontként megkezdeni a gondok felszámolását. A kormánypárti Faluszövetség 1928. évi kongresszusán a politikai elit és a kormány minden képviselője szembesült a falusi valóság szinte minden lesújtó elemével. A gondolkodás elindult, majd a következő évben kirobbant, és fokozatosan begyűrűző világgazdasági válság felülírta a tényleges cselekvés lehetőségeit.

A falu kérdéskörével való foglalkozás az 1920-as években kiszélesedett, s eltérő hangnemű és politikai célú megközelítések jelentek meg. Ha megnézzük a még Nagyatádi Szabó István által alapított „Magyar Falu" című „Politikai, társadalmi, mezőgazdasági" hetilap 1928. évi számait (Lapvezér: Gömbös Gyula), akkor a radikalizmus is megjelent a faluról való „politikai" gondolkodás keretei között. A viták többféle megközelítésben érintették a községek, különösen a kisközségek oktatási, egészségügyi, közlekedési, lakás viszonyait. Az alapvető kérdés az volt, hogy mit kellene finanszíroznia közvetlenül az államnak (megépíteni és fenntartani.) Erre a kérdésre sikeres választ és példát adott gróf Klebelsberg Kunó kiterjedt tanyasi iskolaépítési programja. Világossá válhatott minden érdekelt számára, hogy jelentős állami feladatvállalások nélkül nem lehet lényegi előre lépést elérni a községfejlesztés területén sem. Nem csak a nagypolitika szintjén

jelenetek meg a reformelképzelések a falvak válságának felszámolását illetően, hanem a népi irodalomban, a szociográfiában és a településszociológiában is. Végül is kialakult egyfajta részleges közmegegyezés a tekintetben, hogy nem lehet önállóan csak a községekre, különösen nem a kisközségekre támaszkodva megoldani a falvak és a vidéki közigazgatás válságát, számításba kell venni a városokat is, sőt nem csak Erdei Ferenc, de mások is (Prinz Gyula pécsi földrajzprofesszor is) eljutott a városok és a községek „egybeszervezésének" kimondásáig. A tudományos gondolkodás Erdei Ferenc esetében politikai jellegűvé vált, a Nemzeti Parasztpárt egyik meghatározó közigazgatási reformkoncepciójának egyik meghatározó egyénisége lett.

Társadalomátalakítás, közigazgatási reformtörekvések, 1944-1948

A II. világháború súlyos anyagi, de még inkább hosszabb távon érződő humánerőforrás-tragédiákat hozott a települések számára. A holokauszt (a kis települések szintjén egy-két család elvesztése), a háborús (férfi) embervesztességek, a háború utáni kényszermunkára-hurcolások, a svábok lakta területeken a németek kitelepítése, más csoportok betelepítése alapvető változásokat hozott a települések életében. Az 1945-ös földosztás egyszerre érintette a falvak vezető gazdasági csoportját, valamint a legszegényebb rétegeit. A politikai élet demokratizálása, a korlátozott anyagi viszonyok mellett nem járt a kis települések lehetőségeinek a kiszélesítésével. Mind a társadalom – mind pedig a közigazgatás-politikában - előtérbe került a városok szerepe, a városok és a falvak „egybeszervezésének" megteremtésére irányuló törekvés. A reformkoncepciókban gazdag, a tényleges reformlépésekben visszafogott rövid időszak „nem váltotta meg" sem a magyar közigazgatást, sem pedig a kistelepüléseket.

Az államszocialista korszak és a tanácsrendszer községpolitikája

A tanácsrendszer bevezetésekor felszámolták a „kisközség" kategóriát a közigazgatásban, arra törekedtek, hogy ahol csak mód volt rá, önálló tanácsokat hozzanak létre a legkisebb lélekszámú községekben is. (Az 1951. évi helységnévtár szerint 2808 önálló községi tanács alakult, a 170 községi közös tanács 361 községet fogott össze.) A mindenre kiterjedő államhatalom maga alá gyűrte a közigazgatás és a társadalom egészét. A korábban működő, nem községi tulajdonú intézmények (például egyházi iskolák)

államosításával az állam nem csak megjelent a községekben, mint intézmények tulajdonosa, fenntartója-finanszírozója, hanem rövid időn belül meghatározóvá vált (Belényi, 1996). 1950 nyarán a KSH ki kívánta bővíteni közigazgatás-statisztikai adatbázisát, lényegesen többet kívántak tudni és publikálni a községekről is. Elrendelték a települések villannyal való ellátottságának teljes felmérését is. Az „ideológiai alapot" Lenin megjegyzéséből (A kommunizmus nem más, mint szovjethatalom, plusz az egész ország villamosítása) vezették le.

A kutatás összegző eredményeit Szalay Sándor tette közzé (Szalay, 1951) mely szerint az ország akkori 3169 községe közül 1683-ba volt bevezetve a villany, a községállomány 53,1%-kába. Az 564 ötszáz fő alatti községből csak 168 rendelkezett villannyal, a kategória 29,8%-a. Az 501 – 1000 fő közötti községek (873) közül 362-be (41,5%) vezették be a villanyt. Mivel a városok mindegyike rendelkezett villanyellátottsággal az ország 1950. évi lakosságának már 80%-a élvezhette a villanyvilágítás előnyeit. Az összeírás alapvetően a népességszám kategóriákat tekintette kiinduló pontnak, így világossá vált, hogy a hosszabb távú, alapvetően még „piacgazdasági" feltételek bázisán az alacsonyabb lélekszámú két településcsoport egyértelműen jelentős ellátottsági hátrányba került. A villanyellátottság hiánya ezekben a kis lélekszámú településekben egyszerre modernizációs hátrányt jelentett a gazdaságban, s életviteli korlátokat a többi, szerencsésebb településekhez képest. Másrészt – s ezt is meg kell fogalmaznunk –, hogy ez a kiinduló állapot azt mutatja, hogy a településállományon belüli jelentős, részben a lélekszámhoz között ellátási különbségek hosszú távon alakultak ki (a történelmi Magyarországon a villamosenergia-ellátás kezdetei 1884-re Temesvárra, az ország mai területén pedig 1888-ra Mátészalkára nyúlnak vissza.) Nem feltétlenül a felmérésből, hanem sokkal inkább az ideológiai „háttérből" fakadóan a tanácsrendszer első időszakában meggyorsították a falu-villamosítási programokat, a községek teljes villamosítása mintegy 10 év alatt befejeződött. 1963. augusztusában Aporligeten fejeződött be a községek villamosítása. (A tanyák többsége – még a városok közigazgatási területén belül fekvőké is – még kimaradt a lehetőségből.) E tekintetben a tanácsrendszer nem növelte, hanem felszámolta az ellátottsági különbségeket.

Egészében véve az államszocialista korszak egésze „nem volt falupárti", egyes időszakokban pedig kifejezetten faluellenesnek lehet minősíteni. A Rákosi-korszakban sok tekintetben nyíltan megfogalmazták az államépítés és a társadalomszervezés elvi alapjait: a szocializmus építésének vezető ereje a párt, a

munkásosztály lakóhelye a város, a város kell, hogy vezesse a falut. Az 1951. májusa és decembere között elkészült „első szocialista településhálózat-fejlesztési koncepció" a településeket fejlesztési (iparosítási) osztályokba sorolta. Budapest és Miskolc osztályon felüli lett. Az első osztályba sorolt 72 (más felsorolásban 73), kiemelt fejlesztésre „ítélt" település nyilvánosságot kapott, a névsoruk megjelent országos szinten. Más volt a helyzet a legalsó kategóriával, ezen települések névsora csak a megyei pártbizottságok és a megyei tanácsok előtt vált ismertté. Az ország akkori 3223 települése közül 1530 került a III/c. (nem fejlesztendő, hosszabb távon felszámolandó) kategóriába (47,47%). Az egyeztetések után 1287 település marad, 926 a Dunántúlon, 222 Észak-Magyarországon, 139 pedig az Alföldön. Különösen a Dunántúlon „terveztek" nagymértékű községritkítást. A korszak egészét tekintve a kis lélekszámú települések meglehetősen szűk körben részesedtek a településfejlesztésre fordítható erőforrásokból. Nem csak az állami fejlesztések voltak korlátozottak, de a lakosság a saját erőforrásainak jelentős részét is – a gyermekek támogatásán keresztül – a lakóhelyi beruházások helyett a városi lakásépítést és megélhetést támogatta. A lakosság legnagyobb értékű egyéni beruházása az 1960-as évek végétől a családi házépítés volt. A súlyos demográfiai folyamatok miatt az 1970-es évektől a népesedéspolitikai intézkedések keretén belül támogatták a gyermeket vállalók lakhatáshoz jutását. A kis lélekszámú településekben nem vált tömegessé a „Kádár-kockák" építése, az egyéni lakástulajdon karbantartása is visszafogottá vált. A kis települési lakásállomány jelentős részének az amortizációja felgyorsult a családon belüli transzferek okán is. Az 1971. évi OTK már a teljes nyilvánosság előtt és számára fogalmazta meg a szocialista településhálózat fejlesztésének átfogó, politikai céljait, s határozta meg az egyes településkategóriák, sőt egyes települések funkcionális besorolását. A megyékkel történt egyeztetések után országosan 2071 település került az „egyéb" kategóriában, az akkori településállomány 64,54%-a. (Ez azt is jelenti, hogy a konszolidált Kádár-korszak a településállományt nagyobb részben minősítette le, mint a Rákosi-korszak 1951-ben.)

A rendszerváltás utáni folyamatok és a mai kihívások

A rendszerváltás egyik belső eleme a településhálózatban kialakult helyzet körüli vita volt (sajátos módon az 1970-es, 80-as években ezt a kérdéskört már lehetett nyilvánosan vitatni, konferenciákat szervezni), a párt nem vette észre, hogy társadalom és

gazdaságpolitikájának alapjait érinti a vita. A gazdasági nehézségek fokozódásával a „modellváltás" kérdése került előtérbe a településpolitikában is az 1980-as évek közepén. Az 1990-es évek elején új önkormányzati törvény rendkívül széles jogokat adott a települési önkormányzatoknak, de gazdasági lehetőségeket a kis települések számára meglehetősen mérsékelteket. Az állam a rendszer finanszírozására fordítható összegek egy részét normatív alapon (fejkvóta) „osztotta el", de a kis települések esetében ez önmagában véve nem volt elégséges az új pályára álláshoz. A részben állami, részben vállalati döntések bázisán végbement vonalas infrastruktúra fejlesztések (víz, gáz, részben csatorna) elérték a kis települések jó részét is, de szinte a fejlesztésekkel egy időben megjelent a használatuk belső lakossági „fizetőképességi korlátja".

A rendszerváltás és az új önkormányzatiság jelentős helyi energiákat szabadított fel, melyek egy része „jogvisszaszerzésre" (a korábbi községegyesítések felbontása, legalább az általános iskola négy osztályának visszaszerzése stb.) fordítódott. A demográfiai folyamatokat rendszerszinten nem tudták megváltoztatni, csak néhány kedvező közlekedési helyzetben fekvő, városközeli kis település indult el új növekedési pályán. Az európai uniós csatlakozás (2004) elsősorban „technológiai – kezelési változást" hozott a kis települések életében. A vidékfejlesztés, a településfejlesztés új intézményei, „jelszavai" a kis települések egy részét ténylegesen elérték, pozitív irányba hatottak, de a települések többsége tekintetében nem váltak sorsfordítóvá. A 2015-ben bevezetésre került új családi otthonteremtési támogatás (CSOK) sikeres volt a tekintetben, hogy az ötezer fő alatti (2679) településeken (városokban és községekben egyaránt) 2021-ig mintegy 200 ezer család vette igénybe új építésű lakóingatlanra, kisebb részük ténylegesen a kis településekbe ruházott be. (A nagy kérdés az, hogy önmagában a néhány új ház építése meg tudja-e fordítani a kis lélekszámú települések folyamatait, avagy az itteni beruházások sorsa a leértékelődés lesz?) A falusi CSOK bevezetése (2019. július) szélesre tárta a települési kört, amelyen támogatásra került a használt ingatlan vásárlása, felújítása. Az igazi kérdés az, hogy önmagában a lakásviszonyok javításával ki lehet-e mozdítani a kis településeket abból a negatív állapotból, amelybe a hosszú távú piaci mechanizmusok és korlátozó, visszafogó állami beavatkozások révén kerültek. Az EU „zöld fordulata", amely a kis településeket elsősorban a lakásállomány minőségi elvárásainak növekedése révén érinti, és a COVID most már középtávúnak tekinthető hatása ismét új kihívást

tartogat a kis lélekszámú települések számára. Lényegesen alacsonyabb szintű egyéni és települési átlagjövedelemből kellene megteremteni az elvárások (sőt előírások) feltételeit, mint a szerencsésebb településeken. A családi házak szigetelése, a megújuló energia (főleg napenergia) használatának az elterjedése csak állami támogatással, felelősségvállalással válhat tömegessé. Az otthonfelújítási támogatások, a 100%-ban támogatott napelempályázatok lehetőségeket teremtenek a kis településeken élők számára is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a 132294. számú „Kormányzati kihívások periférikus térségekben" c. projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

Országos Földmíves Szövetség (1934): A községek I. és II. országos kongresszusa, I. 1928. március 3-4., II. 1933. december 16-17., Budapest

Belényi Gy. (1996): Az alföldi városok és a településpolitika (1945-1963), Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Dél- Alföldi Évszázadok, No. 7.

Hajdú Z. (1984): A Dél-Dunántúl 1925. évi vonzáskörzetrendszere, In: Csahók I. (szerk.) Történeti statisztikai tanulmányok, Budapest, KSH Könyvtár, pp. 181-209.

Szalay S. (1951): A községek villannyal való ellátottsága, Statisztikai Szemle, 5. sz., pp. 451-457.

Nem községeknek való vidék? – Fakultatív községi feladatok, különös tekintettel a COVID-19-pandémia időszakára

Hoffman István: egyetemi tanár; ELTE ÁJK; 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; tudományos főmunkatárs; TK JTI; hoffman.istvan@ajk.elte.hu; https://orcid.org/0000-0002-6394-1516

Az önkormányzatok általános hatáskörű közigazgatási szervek, így az általános hatáskörüknek keretet adó helyi közügy generálklauzuláján belül szabadon alakíthatják, s egyben saját döntésükkel bővíthetik is feladat- és hatásköreiket (Fazekas, 2019). Így az önként vállalt (fakultatív) önkormányzati feladatok tulajdonképpen az önkormányzatiság egyik lényegi elemének tekinthetőek, hiszen ezek fontos eszközei a helyi közügyek helyi igényekhez történő igazításának (Nagy, 2019). Az önkormányzati rendszer és azon belül is a fakultatív feladatok körében fontos hatást jelentett a COVID-19-pandémia. A járványügyi helyzet és a korlátozásokkal összefüggésben is megjelenő gazdasági válság[1] olyan helyzet, amely egyértelműen a centralizációs tendenciák erősödése irányába mutat. A világjárvány a községi önkormányzati feladatellátás számára egyszerre jelentett egy olyan kihívást, aminek meg kellett felelni, s egyszerre jelentett ez a változás egyfajta innovációs „motort" is, amely a szabadon választott feladatok ellátásának megújulását és fejlődését segítette elő. Írásomban arra keresem a választ, hogy ezek a körülmények miként hatottak a magyar községi feladatellátás rendszerére, az COVID-19-világjárvány magyarországi első hullámának (2021. március – június) időszakának tapasztalatira figyelemmel.

A fakultatív feladatok jelentősége a magyar önkormányzati rendszerben

A helyi önkormányzatok feladatainak elemzése során az eddigi hazai és nemzetközi kutatások elsősorban a kötelező feladatok vizsgálatára összpontosítottak. Ennek számos oka van, de ezek közül talán ki lehet emelni, hogy ezek a feladatok rendkívül széles spektrumon mozognak, sokfélék és számosak, valamint önkéntes jellegük miatt az egyes országokon belül is jelentősen eltérnek, amely megnehezíti kutatásukat (Nagy, 2019). Azonban a fakultatív feladatok

egyben az önkormányzati innováció legfontosabb területei, amelyek sok esetben számos, később országos szinten is megjelenő, s gyakran kötelező feladattá váló közigazgatási tevékenység bölcsőinek is tekinthetőek. Mindezeken túl az önkormányzatok sajátosságai – elsősorban ott, ahol a kötelező feladatok köre széles, és a központi szabályozás azokkal kapcsolatban rendkívül erőteljes – itt jelennek meg elsősorban (Marcou–Verebélyi, 1993).

A helyi közügy keretei között a helyi önkormányzatok szabadon vállalhatnak feladatokat. Egy jelentős részük nem jelenik meg központi jogszabályokban, azokról az önkormányzat dönt. Az önként vállalt feladatokat azonban törvény is tartalmazhatja. Egyes törvények ugyanis lehetővé teszik, de nem írják elő kötelezően, hogy az önkormányzatok meghatározott feladatokat ellássanak. A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Mötv.) 10. § (2) bekezdése rögzíti, hogy az önként vállalt helyi közügyek megoldása nem veszélyeztetheti a törvény által kötelezően előírt önkormányzati feladat- és hatáskörök ellátását. Ez a rendelkezés rögzíti a kötelező feladatok ellátása elsődlegességének elvét. A szabály eltérést nem engedő rendelkezés, azaz a helyi közösség a törvény alapján csak úgy vállalhat fakultatív feladatot, ha maradéktalanul eleget tett minden kötelező feladatának. Az Mötv. általános szabályozás alapján az önkormányzat csak olyan ügyeket vállalhat fel, amelyek a helyi közügy körébe tartoznak, s amelyet jogszabály nem utal más szerv feladat- és hatáskörébe. Így az önkormányzat csak és kizárólag helyi közügyet láthat el, értelemszerűen országos közügyet nem, ennek megfelelően a Kúria több iránymutató döntésében kiemelte, hogy a helyi közügy körébe nem tartozó kérdésekben nem vállalhat önkéntesen feladatot (ld. Kúria Köf.5.019/2005/5. számú határozatát). A helyi közügyek közül is csak az lehet önként vállalt feladat, amelyet jogszabály nem utal más szerv hatáskörébe. Azaz, amennyiben egy helyi közügyet jogszabály egyértelműen más szerv hatáskörébe utal, azt nem vállalhatja fel önként az önkormányzat. Szintén a kötelező feladatok ellátásának elsődlegességét biztosítja, hogy az Mötv. rögzítette, hogy az önkormányzatok mely forrásaikat fordíthatják a fakultatív feladatellátásra. Az új szabályozás szerint ezek finanszírozása a később részletesen kifejtett saját bevételekből, valamint az e célra biztosított külön forrásokból lehetséges. Az új szabály alapján a fakultatív feladatellátás finanszírozásába egyéb, a saját bevételeken, s az erre rendelt támogatásokon túli forrás – így például állami normatíva, feladatfinanszírozási támogatás – bevonása törvénysértő (Nagy–Hoffman, 2016).

Az önként vállalt feladatok körében így jelentős szerepe van az önkormányzati saját bevételeknek. A szakirodalomban ezért az az általános hipotézis, hogy a fakultatív feladatellátás elsősorban a városi önkormányzatok körében elterjedt, figyelemmel arra, hogy a 2019-ben Magyarországon – az önkormányzati zárszámadási, valamint a KSH és az Eurostat által kezelt statisztikai adatok alapján – a 100 000 főnél népesebb 9 település (a főváros esetében értelemszerűen ideértve a fővárosi mellett a kerületi önkormányzatokat is) önkormányzatai a teljes magyar önkormányzati rendszer összkiadásának közel felét (45,22%-át) teljesítették (Hoffman, 2021). A források mellett azonban a humán erőforrás, s különösen a (kis)közösségi együttműködés is fontos szempont lehet az önként vállalt feladatok ellátásában, amely pedig éppen a kisebb községek ellátásszervezésének kedvez (Nagy, 2017).

Empirikus kutatás a községi önkormányzatok COVID-19-pandémia alatti fakultatív feladatellátásával kapcsolatban

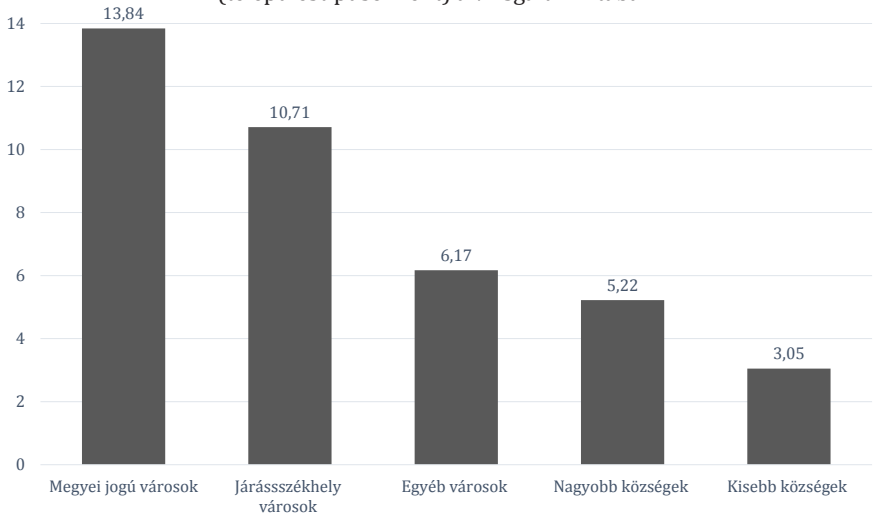
A fakultatív feladatok jelentősége, szabályozási keretei és a COVID-19-világjárvány időszakában ismételten előtérbe kerültek, hiszen a pandémiás helyzet számos kihívást jelentett az önkormányzatoknak. Jóllehet, a szakirodalom a járványok körében – a nagyobb népsűrűség, és az azzal járó szükségszerűen nagyobb kontaktusszám miatt – a nagyvárosi, urbanizált térségek érintettségét emeli ki (Hufnagel et al., 2004), azonban a vidéki, rurális területekre is nagy hatást gyakorolt – a magas fertőzöttségi értékekre tekintettel – a COVID-19 világjárvány, különösen annak második és harmadik hulláma (Hoffman, 2021). A megbetegedések magas száma mellett a járványügyi korlátozások elrendelése, és az azokkal összefüggésben kialakuló társadalmi-gazdasági kihívások jelentős mértékben érintették a magyarországi községi önkormányzatokat. A kihívások, és az azokra adott válaszok a községi önkormányzati rendszer rezilienciájával kapcsolatban is fontos adalékokkal szolgálhatnak.

A Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete (TK JTI) gyakornoki programjának[2] keretében egy tágabb, a COVID-19-világjárvámy első hullámában elrendelt veszélyhelyzeti időszak önkormányzati jogalkotását – azaz a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 8a továbbiakban: Kat. tv.) 46. § (4) bekezdése alapján a képviselő-testületi hatáskörben eljáró polgármesterek rendeletalkotását – vizsgáló kutatásra került sor. A kutatásban a fővárosi és annak kerületi önkormányzatai, a megyei önkormányzatok, a megyei jogú városi önkormányzatok, valamint megyénként két járásszékhely város, két

egyéb város, két, a megye átlagos községi népességének mediánja feletti és két az alatti község jogalkotásának vizsgálatára került sor. Így összesen a főváros esetében 24, a megyei jogú városok esetében 23, a megyei önkormányzatok esetében 19, a járásszékhely városok esetében 38, az egyéb városok esetében 38, a nagyobb községi önkormányzatok esetében 38, a kisebb községi önkormányzatok esetében szintén összesen 38 önkormányzatok 2020. március 11. és 2020. június 18. közötti rendeleteinek elemzésére került sor. Az elemzés követte a TK JTI veszélyhelyzeti központi jogalkotási (veszélyhelyzeti kormányrendelet-alkotási) vizsgálatának módszertanát[3], így annak során a rendeletalkotási tárgykörök elemzésére is elvégeztük a vizsgálatban.

A kutatás egyik kiinduló hipotézise az volt, hogy a kisebb települési méret, a kisebb mértékű erőforrások, a hivatali méretben megjelenő eltérések és a közösségi kapcsolatok rendezésének személyesebb formái miatt a településméret és a jogalkotás intenzitása egymással arányos. A kutatás során – a vizsgált önkormányzatok tekintetében – ez a hipotézis igazolódott: minél kisebb volt a település mérete, annál kevesebb rendeletet adtak ki a polgármesterek a veszélyhelyzet időszakában, képviselő-testületi hatáskörben. A különbségek rendkívül látványosak voltak. Ha a vidéki önkormányzatokra tekintünk, akkor megállapítható, hogy míg a megyei jogú városok a veszélyhelyzet nagyjából három hónapos időszaka alatt átlagosan közel 14 (13,84) rendeletet alkotta, addig ez az átlag a kisebb községek esetében alig haladta meg a 3-at (3,05) (ld. 1. ábra).

1. ábra: Az 1. veszélyhelyzet idején alkotott rendeletek átlagos száma (településtípusonként) a vizsgált mintában

Forrás: Saját szerkesztés

A szabályozási tárgykörök elemzése körében is kiemelhető, hogy a nagyvárosi önkormányzatok szélesebb körben alkottak rendeleteket, amelyek sok esetben az állami támogatási rendszereket kiegészítő, vagy azokkal szemben egyfajta alternatív rezsimként szolgáló sajátos, fakultatív feladatokat valósítottak meg. Így jóllehet a COVID-19-világjárványhoz kötődő járványügyi korlátozások miatti gazdasági-társadalmi válság során Magyarországon – más európai államoktól eltérően – nem változtattak a szociális ellátások szabályain, így nem módosult a munkanélküliséghez kötődő ellátások időtartama és mértéke, azonban több, jellemzően nagyvárosi önkormányzat a nagyobb erőforrásaira támaszkodva, sajátos, a munkájukat elvesztő helyi lakosoknak nyújtott egyösszegű vagy rendszeres juttatást, továbbá a kisvállalkozásokat támogató egyéb juttatásokat vezetett be. Így lényegében az önkormányzatok képviselő-testületeinek hatáskörében a Kat. tv. 46. § (4) bekezdése alapján eljáró polgármesterek a helyi igényekre reagálva egyfajta külön ellátási rezsimeket építettek ki a járvány első hullámának időszakában (Hoffman, 2019).

Ez az alternatív jóléti rendszerek kiépítésének sajátos mintázata a kisebb településeken nem jelent meg. Ezek az ellátások ugyanis jelentős anyagi erőt igénylő fakultatív feladatok. Az I. pontban jelzettek szerint azonban az Mötv. a kötelező önkormányzati feladatok védelme érdekében a fakultatív feladatellátásba bevonható források körét pontosan szabályozza a törvényalkotó, s az elsősorban a saját bevételeket jelenti, amelynek az egyik legfőbb forrását a helyi adók, azon belül is a helyi iparűzési adó jelenti. Márpedig ez a bevételei forma elsősorban a nagyobb településekre jellemző (Hoffman–Balázs, 2021). A koronavírus okozta korlátozások gazdasági-társadalmi hatásai a községi jóléti rendszerekre is hatást gyakoroltak, a községeknek is valamilyen módon reagálni kellett ezekre a kihívásokra. A községi önkormányzatok azonban jellemzően kevesebb anyagi erőforrással rendelkeztek, mint a nagyobb települések, így a pénzbeli vagy természetbeni támogatások köre néhány, nagyobb gazdasági erővel rendelkező, jellemzően turisztikai desztinációs célpont szerepet betöltő településen kívül (amelyeket a COVID-19-cel összefüggő korlátozások kiemelten érintettek, a vizsgált mintában ilyen volt például a Nógrád megyei Hollókő község) nem jelent meg szélesebb körben. A szakirodalom is kiemeli azonban, hogy a községi önkormányzatok kapacitásai között kiemelkedőek a kisebb közösségekre jellemző együttműködési kompetenciák. A kisebb településeken az anyagi erőforrások szűkösségét így részben

ellensúlyozni tudja a helyi humán erőforrás megléte. Ezt a 2019-et megelőző időszakban empirikus kutatások is alátámasztották (Finta, 2019). A fentiekre tekintettel azt a hipotézist állítottuk fel, hogy a rendeletalkotásban a közösségi humán erőforrásokra és a kapacitásokra való építkezés is megjelenhet. Ezt a rendeletalkotás tartalmi vizsgálata is igazolta, a vizsgált önkormányzatok több, mint egyharmadánál (összesen 14 önkormányzatnál) jelentek meg sajátos, jellemzően személyes szolgáltatást nyújtó jóléti ellátási rendeletek, amelyek elsősorban a koronavírus fertőzés miatt házi karanténban levő, továbbá ápolásra, gondozásra szoruló személyek számára biztosítottak sajátos, jellemzően kisebb mértékű szociális szakmai ismeretet igénylő, egyszerűbb szolgáltatásokat. Jellemzően ezek az alapvető élelmiszerek beszerzésére, továbbá egyes, a házi segítségnyújtást érintő szolgáltatásoknak az egyébként a szociális ellátásról és a szociális igazgatásról szóló 1993. évi III. törvény és annak végrehajtási rendeleteinek szabályai alapján nem jogosult, de a koronavírus-járvány okozta megbetegedés, házi karantén, vagy egyszerűen a járványügyi korlátozások miatti mozgástér beszűkülése miatt ténylegesen segítségre szoruló személyeknek nyújtott szolgáltatások voltak.

A kistelepülések így a meglevő kapacitásaikra építkezve próbáltak reagálni a koronavírus-világjárvány okozta kihívásokra. Míg a nagyobb városok tekintetében megjelent egyfajta célzott innovációs szándék is, amelyben a központi jogalkotónak is példát kívántak mutatni a jóléti rendszerük megfelelő alakításával, addig a kistelepüléseken a rendeletekben, valamint az azokhoz kapcsolódóan – igaz, csak részben elérhető – előterjesztésekben ilyen szándék nem jelent meg. Az elsődleges célkitűzést a helyi közösségen belüli, kevés anyagi erőforrást, de több személyes figyelmet és közreműködést igénylő segítségnyújtás biztosítása jelentette a közösség tagjai számára.

Záró gondolatok: a korábbi tendenciák érvényesülése

A koronavírus-járvány okozta kihívások nem hoztak paradigmaváltást a községi önkormányzatok fakultatív feladatellátásának rendszerében. A 2010-es években végzett kutatások is kiemelték, hogy az önként vállalat feladatok egyrészt a turisztikai desztinációs célpont községekben voltak jelentősebbek, ahol a település imázsának, vonzerejének növelését célozták a megfelelő intézkedésekkel. Más községi önkormányzatoknál is megjelentek a fakultatív feladatok, ám ezek elsősorban a közösség

önszerveződését jelentő, kisebb anyagi ráfordítást, ám jelentősebb humán-erőforrást igénylő, szolgáltatási jellegű feladatok voltak (Hoffman–Nagy, 2019). A koronavírus-járvány első magyarországi hulláma községi rendeletalkotásának elemzése során is hasonló kép rajzolódott ki. A községi fakultatív feladatok egyrészt a turisztikai célpont falvakban jelentek meg erőteljesebben, különösen a nagyobb anyagi ráfordítást igénylő típusaik. A többi községben is erősen jelen volt a nem kötelező feladatellátás: ezekkel a feladatokkal a világjárvány társadalmi-gazdasági kihívásaira kívántak reagálni a községek a helyi közösség tevékenységének szervezésével, valamint közösségi szervezést igénylő sajátos szolgáltatásokkal.

Jegyzetek

[1] A válságok általában a centralizációs tendenciákat erősítik a közigazgatási rendszerekben. E tekintetben ld. részletesebben: Pálné, 2016.

[2] A kutatásban közreműködő gyakornokok: Cseh Kristóf Balázs, PhD-hallgató, valamint Bodó Bálint Imre, Budai Kata, Dombrovszky Borbála, Ferge Péter, Gönczi Li, Nagy János és Vasas Zsolt, az ELTE ÁJK osztatlan jogász mesterképzésének hallgatói vettek részt.

[3] A módszertan részletes leírását illetően ld. Rácz 2020, 323-325.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az NKFIH FK 129018. számú A jogrendszer reagálóképessége című fiatal kutatói kiválósági projekt (kutatásvezető: Gárdos-Orosz Fruzsina), valamint a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete gyakornoki programjának támogatásával valósult meg.

Irodalom

Fazekas M. (2019): A közigazgatási szervek fajtái. In: Fazekas M. (szerk.): Közigazgatási jog. Általános rész I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 95-100.

Finta I. (2019): Az önkormányzási képesség dimenziói községi szinten. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest

Hoffman, I. (2021): The Challenges of COVID-19 Pandemic in Large Hungarian Municipalities – A Short Overview of the Legal Background. In: Hoffman, I. – F. Rozsnyai, K. – Nagy, M. (szerk.): Urbanisation and local government(s). Lex localis Press, Maribor, pp. 151-163.

Hoffman, I. – Balázs, I. (2020): Administrative Law in the Time of Corona(virus): Resiliency of the Hungarian Administrative Law? Studia Iuridica Lublinensia 30/1 pp. 103-119

Hoffman I. – Nagy M. (2019): Fakultatív települési önkormányzati feladatok helye a 21. századi közigazgatási rendszerekben. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest

Hufnagel, L. – Brockmann, D. – Geisel, T. (2004): Forecast and control of epidemics in a globalized world. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 101/42 pp. 15124-15129.

Marcou, G. – Verebélyi, I. (szerk.) (1993): New Trends in Local Government in Western and Eastern Europe. International Institute of Administrative Sciences, Brussels

Nagy M. (2017): A helyi-területi önkormányzatok és az Alaptörvény. Közjogi Szemle 10/4 pp. 16-27.

Nagy M. (2019): A fakultatív feladat: lehetőség vagy kényszer a helyi-területi önkormányzatok számára – egy kutatási hipotézis elé. In: Hoffman I. (szerk.): Fakultatív (települési) önkormányzatok feladatok helye a 21. századi közigazgatási rendszerekben. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, pp. 5-9.

Nagy M. – Hoffman I (szerk.) (2016): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Harmadik, átdolgozott kiadás. HVG-Orac, Budapest

Pálné Kovács I. (2016): A magyar területi közigazagtási reformok főbb állomásai. In: Pálné Kovács I. (szerk.): A magyar decentralizáció kudarca nyomában. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, pp. 73-85.

Rácz L. (2020): Rendeleti kormányzás a különleges jogrendben. In: Gárdos-Orosz F., Lőrincz V. O. (szerk.): Jogi diagnózisok. A COVID-19-viulágjárvány hatásai a jogrendszerre. TK JTI – L'Harmattan, Budapest, pp. 323-371.

Nemzetiségi önkormányzatiság néhány recens aspektusa, különös tekintettel a hazai horvát, szerb és szlovén nemzetiségekre

Bali Lóránt: egyetemi docens; MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdálkodás Intézet, Georgikon Campus; 8360 Keszthely, Deák Ferenc utca 16.; bali.lorant@uni-mate.hu

Bevezetés

A Magyar Királyság közel 920 éves fennállása alatt egy soknemzetiségű állam volt, ahol a magyar kultúra és nyelv dominált. Ez a trianoni ország csonkítást követően jelentős változásnak indult. Napjainkban az ország lakosságának közel kilencvenöt százaléka vallja magát magyar nemzetiségűnek. Hazánkban jelenleg tizenhárom őshonos nemzetiséget tartunk számon[1]. A szállásterületük szórt, elsősorban a falvakban fordulnak elő nagy számarányban. Egyedül a cigányság az, amely a nagyobb városok egy-egy településrészében dominánsnak mondható. A nemzetiségeink számára a városi lét egyet jelent az asszimilációval. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 6,4% vallotta magát valamely nemzetiséghez tartozónak. Az önkormányzati választások során átlagosan 58%-uk regisztráltatta magát a névjegyzékbe. Ez rendkívül magas aránynak mondható, figyelembe véve, hogy a cenzus a nemzetiség minden egyes tagját összeírja. A tanulmány célja, hogy bemutassa a nemzetiségi önkormányzatok működési jellemzőinek változásait és azok főbb aspektusait a rendszerváltozást követő három évtizedben a horvát, szerb és szlovén nemzetiségekre vonatkozóan.

Nemzetközi szabályozás

Az államszocialista Magyarország az 1969. évi 8. törvényerejű rendelettel csatlakozott a New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott, a faji megkülönböztetés valamennyi formáját kiküszöbölni hivatott nemzetközi egyezményhez[2]. Ezt követően az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel fogadta el az Elnöki Tanács a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát, amely valamennyi állampolgár számára biztosítandó a közügyek intézésében való közvetett vagy közvetlen részvételt[3]. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 47/135. számú határozata a nemzeti, etnikai, vallási, nyelvi kisebbségek jogainak nyilatkozata 1992-ben megfogalmazta az egyes fent említett kisebbségek jogát a saját közösségüket érintő

nemzeti vagy lokális döntésekben. Emellett meg kell említeni az EBESZ 1990. évi Koppenhágai Záróokmányát, illetve a Lundi Ajánlások című dokumentumot, amely kifejezetten a nemzeti kisebbségek közéleti tevékenységével foglalkozik.

A hazai szabályozás változásának főbb aspektusai a rendszerváltoztatás után

Bár az 1949. évi XX. törvény, az Alkotmány 1990. szeptember 30-ai módosítása lehetővé tette a nemzeti és etnikai kisebbségek számára az önkormányzati választásokon való részvételt, a pontos szabályozást is tartalmazó 1993. évi LXXVII. törvény azonban csak a rendszerváltoztatást követő második ciklusban tette lehetővé a választások lebonyolítását. 1994 őszén kerülhetett sor az első kisebbségi önkormányzati választásra, amely eredményeként 679 helyi kisebbségi önkormányzat jöhetett létre[4]. Az 1998-as ciklusban már dupla annyi szervezet alakult. A 2002-es választások során egy addig nem ismert új jelenség ütötte fel a fejét, az etnobiznisz. Ennek kiküszöbölésére alkotta meg a parlament a 2005. évi CXIV. törvényt a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, amelynek értelmében csak olyan településen lehetett választást tartani, ahol legalább harminc fő egy és ugyanazon nemzetiséghez tartozónak vallotta magát[5]. A jelölt állítást valamely civil szervezet végezte. A megválasztható képviselők számát öt főben határozták meg. Emellett megszűnt a települési önkormányzatba kedvezményes mandátummal való bejutás lehetősége. A területi és az országos önkormányzatokat pedig elektori rendszerben választották meg egészen a jogszabály életbe lépéséig. Az országos elektorok számát nem a nemzetiségek számaránya határozta meg, hanem a települési önkormányzatok számaránya. Ezért 2006-tól a területi és az országos nemzetiségi képviselőket is közvetlenül választják (Szalayné Sándor 2014)

Az etnobiznisz visszaszorítását célzó fent említett szigorító szabályozások nem éreztették demobilizáló hatásukat. 2006-ban közel 200 ezer fő regisztráltatta magát valamelyik nemzetiségi közösség tagjaként. Ez a szám 2019-re több, mint 314 ezer főre emelkedett (Dobos, 2019).

Magyarország 2011-ben megalkotott Alaptörvényének XXIX. cikke is kimondja, hogy a nemzetiségeknek joguk van az anyanyelv használathoz, valamint önazonosságuk szabad vállaláshoz, illetve az önkormányzatiságuk gyakorlásához. A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzeti és etnikai kisebbség

terminológia helyett az 1§-ban már egységesen az árnyaltabb nemzetiség kifejezést használja[6],[7].

Az etnobiznisz visszaszorítása érdekében több választójogi intézkedésre is sor került, regisztrációhoz kötik a választáson való részvételt, amely feltételei a következők a jelöltekre és a választókra vonatkozóan: szavazati joggal kell rendelkeznie a helyi önkormányzati választáson, a megelőző két általános választáson nem indult más nemzetiség jelöltjeként, a jelölt nyilatkozata a nemzetiség nyelv, hagyományok és kultúra ismeretéről. A helyi önkormányzati és a nemzetiségi választások egy napon zajlanak.

Napjaink szabályozása

2018-ban 2023 településen működött nemzetiségi önkormányzat, amelyek közel felét, 1097-et a romák adták. A második legtöbb települési képviselettel a németek (401), a harmadikkal pedig a horvátok (112) rendelkeztek. A 2019-es önkormányzati választás során harminc főhöz kötötték a legutóbbi népszámlálás során egy nemzetiségűnek vallók minimum létszámát, amely 2020. július 16-tól egy törvénymódosítással megváltozott. Amennyiben 25 fő az adott nemzetiségi közösséghez tartozónak vallja magát és a településen már működik nemzetiségi önkormányzat, a választást kötelező kiírni. Ha új belépő jelentkezik, abban az esetben az országos önkormányzatnak kell megvizsgálni a településen való honossági és önszerveződési előfeltételek teljesülését. Működik – e például nemzetiségi alapítvány vagy egyesület, részesül-e állami támogatásban? Emellett az MTA elnöke is véleményezi a honossági feltétel teljesülését[8].

Települési szinten a jelölt állítás feltétele az ajánlások gyűjtése. Legalább a névjegyzékben szereplők öt százaléka, legkevesebb öt fő aláírása szükségeltetik. A voksokat egyéni jelöltekre adják le. Száz alatti regisztráció esetén három, száz feletti esetén öt főből áll a település nemzetiségi önkormányzata. A legtöbb voksot kapott jelöltek között oszlanak meg a képviselői helyek. Az önkormányzat vezetőjét önmaguk közül választják meg.

A területi önkormányzatok megválasztásának eljárásrendszere eltér a települési szinttől. A listaállítás előfeltétele, hogy területi (megyei/főváros kerületei) szinten a települések legalább tíz százalékában képesek legyenek önálló jelöltet állítani és a választópolgárok ajánlásának legalább két százalékát össze tudják gyűjteni. A területi listára külön szavazó lapon adják le a

szavazatokat. A mandátumok az egyes listákra leadott voksok alapján kerülnek kiosztásra. A területi nemzetiségi önkormányzat testülete a közgyűlés, amely hét főből áll. A romák 20, a németek 13, a horvátok 7, a szlovákok 6, a románok 5, a ruszinok és a szerbek 2-2, a többiek pedig 1-1 területi önkormányzattal rendelkeztek 2014-ben, kivéve a szlovéneket.

Az országos választás kiírásának feltételei hasonlóak a területihez. Nem kötik a népszámlálási adatokhoz. A települési választásokon legalább tíz százalékban önálló jelöltet indító szervezet, amely a választópolgárok ajánlásainak legalább két százalékát összegyűjti jogosult a listaállításra. A közgyűlési tagok száma a névjegyzékben regisztráltak számarányához mérten 15 és 47 fő között mozogott 2014-ben: a romák 47, a németek 39, a horvátok és a szlovákok 23-23, a többiek pedig 15 fős országos nemzetiségi önkormányzattal rendelkeztek.

Horvátok, Szerbek, Szlovének a 2019-es nemzetiségi önkormányzati választáson[9]

Mindhárom nemzetiség egyaránt őshonosnak tekintendő a Kárpát –medencében és a mai Magyarország területén. Szállásterületük többségében a Dunántúlon található, egyes esetekben az Dél – Alföldön. Számarányuk az ország lakosságához képest elenyésző. A 2011-es népszámlálási adatok szerint 26 774 fő vallotta magát horvátnak, a 2019-es választáson 11 593 fő regisztráltatta magát a választói névjegyzékben és 7 799 érvényes szavazatot adtak le. Az országos önkormányzatban a Magyarországi Horvátok Szövetsége 23, a Hrvati – Horvátok Egyesület – Soproni „Cakav Katedra" Egyesület pedig 8 mandátummal rendelkezik.

Területi szinten hét horvát önkormányzat működik: Zala megye (Magyarországi Horvátok Szövetsége 5, a Hrvati – Horvátok Egyesület – Soproni „Cakav Katedra" Egyesület pedig 2 mandátummal rendelkezik), Vas megye (Magyarországi Grádistyei Horvátok Egyesülete 7 mandátum), Győr-Moson-Sopron megye: (Magyarországi Grádistyei Horvátok Egyesülete 4, a Soproni „Cakav Katedra" Egyesület pedig 3 mandátum), Somogy, Baranya, Bács – Kiskun megyében mindegyik területi listán, akárcsak Budapesten a Magyarországi Horvátok Szövetsége nyerte el az összes mandátumot. Emellett 117 magyarországi település rendelkezik helyi nemzetiségi horvát önkormányzattal. Többségük Baranya, Bács-Kiskun, Somogy, Zala és Vas megyében található[10]. A tradicionális szállásterületen

kívüli, elsősorban a nagy városokban (Dunaújváros, Székesfehérvár, stb.) való előfordulásuk a nagyfokú elvándorlásnak, illetve a magyarokkal való házasságkötéseknek köszönhető.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint 10 038 fő vallotta magát szerb nemzetiségűnek, 2 444-en regisztráltatták magukat a nemzetiségi névjegyzékben. A választáson 1668-an jelentek meg. Az országos önkormányzatban a Battonyai Szerb Egyesület – Lórévi Egyesület NHKE – Srpski Forum – Szerb Szövetség 9, míg a „Krug" Művészeti Egyesület 6 mandátumot szerzett. Összesen két területi önkormányzattal rendelkeznek: Budapest (Srpski Forum 4, Szerb Szövetség 3 mandátum) Pest megye (Lórévi Egyesület NHKE 7 mandátum). Összesen 47 településen alakult szerb nemzetiségi önkormányzat[11]. A legtöbbjük a tradicionális szállásterületen a Duna mentén, illetve az ahhoz közeli, valamint néhány szerb határ menti településen található. A nagyobb településeken való önszerveződésük szintén az elvándorlásnak köszönhető.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján 2820 fő vallotta magát szlovénnek Magyarországon. 2019-ben 859-en regisztráltatták magukat a nemzetiségi listán és 607-en mentek el szavazni. Egyetlen egy szervezet a Magyarországi Szlovének Szövetsége szerezte meg az összes mandátumot az országos önkormányzatban. A már említett törvényi feltételek miatt területi önkormányzattal nem rendelkeznek. Tíz településen tudtak nemzetiségi önkormányzatot létrehozni[12].

Összefoglalás

A hazai nemzetiségi önkormányzati választások rendszerét az elmúlt harminc évben folyamatos jogszabályi változások alakították. A vizsgált horvát, szerb és szlovén nemzetiség helyi és területi önrendelkezését példaként megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy már egy maroknyi egy nemzetiséghez tartozó személy számára is széleskörű önszerveződési lehetőségeket biztosítanak. A jogalkotó állandó törekvései közé tartozott az etnobiznisz visszaszorítása és területi önkormányzatiság lehetőségének megteremtése is.

Jegyzetek

[1] Cigányok, németek, horvátok, szerbek, szlovének, lengyelek, ukránok, ruszinok (ruténok), szlovákok (tótok), románok, bolgárok, örmények, görögök

[2] 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

[3] 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán,

1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

[4] 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

[5] 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról.

[6] 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól.

[7] E törvény értelmében nemzetiség minden olyan - Magyarország területén legalább egy évszázada honos - népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul. 2011. évi CLXXIX. törvény, 1. §.

[8] 2020. évi LXVIII. törvény a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosításáról 14. §.

[9] Magyarország nemzetiségei 2021. Országgyűlés Hivatala. Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság. Képviselői Információs Vizsgálat. 2021. június 15.

[10] Budapest, Baranya megye: Aranyosgadány, Beremend, Birján, Drávafok, Drávakeresztúr, Drávasztára, Felsőszentmárton, Harkány, Kásád, Kátoly, Komló, Kozármisleny, Kökény, Lánycsók, Lothárd, Mohács, Nagydobsza, Nagykozár, Nagynyárád, Olasz, Pécs, Pécsudvard, Pogány, Sellye, Siklós, Szajk, Szalánta, Szederkény, Szemely, Szentlőrinc, Szigetvár, Szőkéd, Vajszló, Versend. Bács-Kiskun megye: Baja, Bácsalmás, Bácsbokod, Bátya, Csávoly, Csikéria, Dusnok, Felsőszentiván, Gara, Hercegszántó, Kalocsa, Katymár, Kecskemét. Csongrád megye: Szeged. Fejér megye: Dunaújváros, Ercsi, Székesfehérvár. Győr-Moson-Sopron megye: Bezenye, Fertőhomok, Hidegség, Kimle, Kópháza, Mosonmagyaróvár, Sopron, Sopronhorpács, Und. Pest megye: Érd, Szentendre, Tököl. Somogy megye: Barcs, Bolhó, Darány, Drávatamási, Heresznye, Kaposvár, Kastélyosdombó, Lakócsa, Nagyatád, Potony, Szentborbás, Tótújfalu, Vízvár. Tolna megye: Dombóvár. Vas megye: Bük, Csepreg, Felsőcsatár, Horvátlövő, Horvátzsidány, Kőszeg, Narda, Ólmod, Peresznye, Szentpéterfa, Szombathely. Zala megye: Becsehely, Fityeház, Letenye, Molnári, Murakeresztúr, Nagykanizsa, Petrivente, Semjénháza, Szepetnek, Tótszentmárton, Tótszerdahely.

[11] Budapest, Baranya megye: Harkány, Lippó, Magyarbóly, Mohács, Pécs, Siklós. Bács-Kiskun megye: Baja, Hercegszántó. Békés megye: Battonya. Csongrád megye: Deszk, Magyarcsanád, Szeged, Újszentiván. Fejér megye: Dunaújváros, Székesfehérvár. Pest megye: Budakalász, Budaörs, Csobánka, Göd, Lórév, Pomáz, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Szigetcsép, Tököl. Tolna megye: Medina.

[12] Budapest, Győr – Moson – Sopron megye: Mosonmagyaróvár. Vas megye: Alsószölnök, Apátistvánfalva, Felsőszölnök, Kétvölgy, Orfalu, Szakonyfalu, Szentgotthárd, Szombathely.

Köszönetnyilvánítás

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Dobos, B. 2019: A nemzetiségi önkormányzatok rendszere Magyarországon (Országtanulmány), p. 30.
Szalayné Sándor, E. 2014: A 2014. évi választások magyarországi nemzetiségekért felelős biztos-helyettes szemszögéből. Kisebbségkutatás, 1. pp. 7-14.
Vajda, A. 2021: Magyarországi nemzetiségek 2021. Képviselői Információs Szolgálat, 2021/29.Infotabló. https://www.parlament.hu/documents/10181/39233533/Infotablo_2021_29_magyarorszagi_nemzetisegek.pdf/ Letöltés ideje: 2021. 11. 10.
Magyarország nemzetiségei 2021. Országgyűlés Hivatala. Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság. Képviselői Információs Vizsgálat. 2021. június 15.

A többszintű kormányzás gyakorlati tapasztalatai a LEADER fejlesztési módszer tükrében Magyarországon

Finta István: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; finta.istvan@krtk.hu; http://orcid.org/0000-0001-6916-7325

Bevezetés

Ismeretes, hogy a LEADER fejlesztési módszer – mely épp 2021-ben ünnepelte harmincadik „születésnapját" – alapvető célja az alulról építkező közösségek civil, vállalkozói, és önkormányzati tagjainak összefogása annak érdekében, hogy a közösen kidolgozott, komplex, egymást kiegészítő fejlesztési elképzeléseik megvalósítása hozzájárulhasson a közösség, a térség fejlődéséhez, és ezáltal elősegítse az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 174. cikkében megfogalmazott területi különbségek mérséklését. E fejlesztési módszer sikeresnek bizonyult az olyan országokban, ahol a demokratikus értékekre építve önálló döntéshozó, vagyis egyfajta kormányzási szintként válhatott részévé a fejlesztéspolitikai intézményrendszernek. A LEADER, illetőleg a más elnevezésű, de azonos tartalmú CLLD (közösségvezérelt helyi fejlesztés) többszintű kormányzásban betöltött szerepére számos uniós szintű dokumentum is rámutatott[1] . A kérdés csupán az, hogy az a fejlesztési módszer, amely Európa nyugati felében komoly fejlődési pályát futott be, és az uniós fejlesztéspolitika rendszerében elsőként a közös agrárpolitika, majd pedig a kohéziós politika egyik meghatározó elemévé vált, vajon milyen sikereket tudott elérni egy olyan posztszocialista országban, mint Magyarország.

A LEADER fejlesztési módszer sikerességének, eredményességének főbb feltételei

A LEADER fejlesztési módszer – mely a vidéki Magyarország terület- és vidékfejlesztési intézményrendszerében a helyi szinthez, a polgárokhoz legközelebb álló szervezetrendszert képezi – sikeres működése az alábbi feltételek teljesüléséhez köthető:

- Politikai támogatottság, és tényleges partnerség:
- Döntési mozgástér:
- Kompetenciák és készségek a szervezeten belül:

- Megfelelő finanszírozás:

- A tevékenységhez, a fejlesztési módszer sajátosságaihoz illeszkedő területi lépték:

- Az alkalmazott eljárásrend egyszerűsége.

Az egyes feltételek részletes bemutatása önálló tanulmányok tárgya lehet, így ehelyütt csupán néhány fontosabb összefüggésre, kapcsolódási pont megvilágítására nyílhat lehetőség.

Politikai támogatottság, tényleges partnerség

Ahogy ezt már az EGSZB Roman Haken által jegyzett jelentése[2] is leszögezi, a politikai támogatottság elengedhetetlen a LEADER/CLLD, és annak segítségével, a többszintű kormányzás sikeres megvalósításához. Ha ugyanis a központi fejlesztéspolitikai filozófia szöges ellentéte a LEADER megközelítésnek, akkor ilyen „ellenszélben", az állami támogatás teljes hiánya mellett, nagyon nehéz eredményeket elérni. Magyarország unitárius állam, a területi szintek közötti hatalommegosztás hagyományai nélkül. A tapasztalatok azt mutatják, hogy – kormányzatoktól függetlenül – a rendszerváltás óta eltelt három évtized alatt nem fejlődött a politikai kultúra olyan szintre, amely érdemben segítené, az alulról építkezés, a többszintű kormányzási módszerek – és ezzel együtt a hatalommegosztás – támogatását. Itt nem érvényesül az a modern államokra vonatkozó megállapítás, mely szerint az irányítási rendszerek széttöredezettek, és számos kormányzati hierarchia létezik, saját feladatokkal, felelősségekkel, amelyek különböző szinteken működnek. (Popering-Verkerk, et al 2016) A politikai támogatottság, illetőleg a partnerség hiánya komoly szerepet játszik abban, hogy a többszintű kormányzás előnyei, az előremutató uniós szintű dokumentumok követelményei nem érvényesülhetnek Magyarországon. Mindeközben „Brüsszel", vagyis unió ellenes megnyilvánulások sem ritkák a posztkommunista államokban. (William, 2021)

Egy elfogadó, támogató környezet, a részvételi demokrácia mechanizmusainak hiányában a helyi kezdeményezések elfogadottsága még inkább ki van szolgáltatva egy, vagy néhány – megfelelő pozícióban lévő személy – szubjektív megítélésének. (Zuzana et al., 2018) A 2007-2013-as időszak első felében például olyan pozitív döntés született, amely alapján a LEADER szervezetek közreműködése mellett történhetett a nem tipikusan mezőgazdasági fejlesztések (kulturális örökség, alapszolgáltatások, vidéki turisztikai

fejlesztések) támogatása. 2010-től azonban már sor került egy központosítási kísérletre (mikrovállakozások, turisztika), ám a nem túl sikeres központi pályázatot követően a feladatok visszakerültek helyi szintre. Egészen 2014-ig létezett partnerség a kormányzat és a LEADER szervezetek között (amelyet aktív monitoringbizottsági munka, szervezett találkozók, rendezvények fémjeleztek). 2014 után nem csupán a partneri kapcsolatok kezdtek el gyengülni, de közel másfél éven keresztül – egy közösségi jogszabályértelmezés miatt – a LEADER szervezetek számára a kormányzat a két programozási időszak közötti átmenet folyamán nem biztosított semmilyen működési forrást. A 2021-2027-es programozási időszak – pontosabban a 2020-2022-es átmeneti időszak – küszöbén az együttműködés formális elemei is megszűntek létezni (monitoringbizottsági részvétel, a közös rendezvények, hivatalos találkozók eltűntek).

Magyarországon a 2021-2027-es programozási időszak vidékfejlesztési tervezésébe a LEADER szervezeteket – több hivatalos kezdeményezés ellenére – semmilyen hivatalos formában nem vonták be. Igaz, az Irányító Hatóság arról sem tudott, hogy a Bizottság 2014. január 7-i 240/2014/EU rendeletének 4. cikk (1) bekezdésében szereplő IV. pontja szerint ilyen kötelmük lenne. Az nehezen érthető, hogy milyen problémát okozott volna a központi tervezés, és a kormányzati döntéshozók számára a társadalom, és egyes szakmai álláspontok széles körű ismerete, az innovatív elképzelések beépülése, egyáltalán a jövő iránti érdeklődés, esetleg a közösségben történő gondolkodás csíráinak az elültetése. A partnerség ilyen szintű negligálása felülnézetből (uniós szintről) talán észre sem vehető, hiszen – mélyebb vizsgálatok nélkül – papír szerint minden rendben van (papíron létezett egyfajta társadalmasítás). Ezzel kialakul egy papír-partnerség. Kérdés, hogy az alulnézetből tisztán látszó visszáságoknak lehet-e bármilyen következménye, ami a partnerség – de inkább egy demokratikus működés – súlyát, vagy súlytalanságát képes mérni, és korrigálni, ha szükséges.

A helyi szintű kezdeményezések politikai támogatottságát – pontosabban annak hiányát – jól érzékelteti az is, hogy a 2014-2020-as időszakban a kohéziós politikán belül a városokban kialakított közösségvezérelt helyi fejlesztéseket (CLLD) nem továbbfejlesztették, hanem egyszerűen megszüntették a 2021-2027-es időszakban. Magyarországon a korábbi városi CLLD, és a vidéki LEADER összekapcsolása olyan történelmi lehetőséget teremtett volna, ahol a vidéki és városi, helyi sajátosságok alapján kialakított programok

egymást kiegészítve, a szinergiákra koncentrálva jelentősen csökkenthették volna a városi-vidéki térségek közötti fejlettségi különbségeket, erősíthették volna a többszintű kormányzás gyakorlatát a centralizáció további térnyerése helyett. (Ez a stratégiai irány és fejlesztéspolitikai filozófia szöges ellentétben áll a Régiók Bizottsága 136. plenáris ülésen – 2019. október 7–9. – megfogalmazott vélemény 7. pontjának tartalmával, illetőleg az Európai Parlament 2018. április 17-i (2019/C 390/07) állásfoglalásának 12. pontjával). Elgondolkodtató, hogy az Európai Unión belül töretlenül létezhet olyan fejlesztéspolitikai rendszer is, amely nem csupán az uniós szintű fejlődési irányokat nem követi, de inkább a múltbeli rendszerek (pl. szocializmus) megoldásai, mechanizmusai fele fordul vissza.

Megfelelő finanszírozás

A területi különbségek mérsékléséhez, a perifériák felzárkóztatásához elengedhetetlen a gazdaság növekedési pályára állításához szükséges kritikus tömeget[3] elérő forrás rendelkezésre bocsátása. (Ez a 2007-2013-as időszakban sem volt biztosított, ám a 2014-2020-as időszak forrásai olyan drasztikusan csökkentek, hogy a fejlettebb térségek tőkeerősebb vállalkozásai már pályázni sem voltak hajlandók rá. A szemléletesség kedvéért egy 45 településből álló két járásra (LAU 1) kiterjedő LEADER szervezet önkormányzatai, vállalkozói, és civil szervezetei számára hét éves időszakra annyi pénzt (1 095 000 €) biztosítottak, amelyből 2015-ben egy db körforgalom készülhetett el egy főúton. A vidék, és a LEADER program ilyetén történő megítélése azóta is komoly értékrendi kérdéseket vet fel.
A vidék számára a lényegi problémát továbbra is az jelenti, hogy a területfejlesztési források nem a vidéki térségekben realizálódtak, a 2021-2027-es időszak Európai Regionális Fejlesztési Alap céljai és forrásai pedig olyan szinten váltak városközpontúvá, hogy az inkább eredményezi a területi különbségek növekedését, mintsem csökkentését. Eközben az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap céljai és forrásai leszűkülnek a mezőgazdaság támogatására, így a vidék lakossága – melynek megélhetését több, mint kétharmad részben nem a mezőgazdaság biztosítja – két szék közé kerülve, sehonnét nem remélhet megfelelő uniós támogatást.

Magyarországon nem elhanyagolható szerepű a 2018-as választásokat követően meghirdetett, nem uniós, hanem kizárólag nemzeti finanszírozáson alapuló ún. Magyar Falu program. Ez a támogatási rendszer azonban – csakúgy, mint a fejlesztéspolitika

egésze – centralizáltan, nem alulról felfele építkezve működik, bizonyíthatóan erős pártpolitikai befolyás, a többszintű kormányzás lehetőségének teljes kizárása mellett.

Az EMVA források 5%-os részarányára alapuló, az ország teljes vidéki térségeinek lefedettsége melletti LEADER program olyan csekély forrásokkal rendelkezik, amely nem csak a területi különbségek csökkentésére képtelen érzékelhető hatást gyakorolni, de a többszintű kormányzás érvényesülésének is komoly korlátját képezi. (Zárójelben megjegyezhető, hogy a 2014-2020-as időszak tervezésének kezdetén a Bizottság képviselői jelezték a források elaprózódásának veszélyét, ha a program továbbra is teljes országos lefedettség mellett folytatódik. A tervezés végén az illetékes miniszter és a Bizottság felsővezetése között tárgyalásra került sor, melyet követően már nem kifogásolták a finanszírozás mértékét. A háttérben zajló politikai alkuk tehát uniós szinten is felülírhatják a szakmai szempontokat.)

Tevékenységhez, a fejlesztési módszer sajátosságaihoz illeszkedő területi lépték

Az optimális területi lépték megválasztása nem csupán a források megfelelő szintű koncentrációjával, vagy éppen elaprózotttságával áll összefüggésben (Pollermann et al., 2020) hanem – e fejlesztési módszer esetén különösen fontos – elérhetőséggel, a helyi információk rendelkezésre állásával, a kapcsolati tőkéhez, a fejlesztési célok puha feltételeihez (motiváció, bizalom, stb.) kötődő személyes jelenléttel, összességében az alulról építkező működés sajátosságainak összességével is. Más szóval, ha a földrajzi terület túlságosan nagy ahhoz, hogy a fejlesztésért felelős szervezet munkatársai ismerhetők, elérhetők legyenek, ha a tervezésért végrehajtásért felelős személyek nem ismerik a helyi sajátosságokat, igényeket, ha a periférikus térségek hátrányos helyzetű lakóit nem képesek motiválni, bizalmon alapuló kapcsolatot kiépíteni, akkor ez a fejlesztési módszer nem lehet sikeres. Az optimális területi lépték meghatározását természetesen befolyásolják a földrajzi adottságok (megközelíthetőség), a területi egység (társadalmi, gazdasági, környezeti) homogenitása-heterogenitása, a lakosságszám, és a települések száma is, azonban Magyarország esetén a leginkább megfelelő lépték az egy járásnyi (LAU 1) területben határozható meg. Ehhez képest a magyar LEADER szervezetek többsége kétszer ekkora területen működik, sőt 2012-ben olyan ötlet is felmerült megyei képviselők részéről, hogy a LEADER programot a megyei

önkormányzat NUTS 3. is átvehetné, mivel az új önkormányzati törvény vidékfejlesztési feladatot is meghatározott számukra. Ezt az elképzelést a Bizottság képviselői (DG AGRI) határozottan ellenezték, hangsúlyozva, hogy a LEADER helyi fejlesztési program. Ennek ellenére a vidékfejlesztési program monitoring bizottságában erről szavazásra is került sor, igaz a kezdeményezést a többség nem támogatta.

Ahhoz, hogy a többszintű kormányzás megfelelő minőségben működhessen, nélkülözhetetlen valamilyen menedzsment. A menedzsment pedig kellő számú szakemberből kell, hogy álljon annak érdekében, hogy az elérhetőség, az alulról építkező jelleg ne szenvedjen csorbát. Magyarországon ez a követelmény csak részlegesen valósul meg, hiszen egy LEADER szervezetre átlagosan 2,5 munkatárs jut. Ez különösen az olyan perifériikus helyeztű térségek esetén tűnik kevésnek, ahol a személyes jelenlét, a segítségnyújtás feltétele a felemelkedésnek.

Kompetenciák és készségek

Önmagában a megfelelő elérhetőséget biztosító létszámmal működő menedzsment semmilyen garanciát nem jelent egy fejlesztési profilú szervezet sikeres működésére. A kerativitás, a motiváló, kapcsolatteremtő készség, az uniós és a nemzeti fejlesztési célok ismerete mellett olyan összetételű teamre lenne szükség, melynek szaktudása képes biztosítani azt a komplexitást, amelyre az adott térségnek szüksége van (perifériikus térségekben a humánerőforrásfejlesztésben járatos szakemberek nagyobb súlya, az informatikai, építésügyi és egyéb infrastrukturális fejlesztésekben szakértelemmel rendelkező kollégák mellett).

Magyarországon a LEADER menedzsment munkájának meghatározó részét az az ügyviteli, pályázatkezelő tevékenység képezi, melyet leginkább a kifizető ügynökség, vagy az irányító hatóság helyett végeznek el. A klasszikus LEADER tevékenységre gyakorlatilag nem jut idő. A komplex megközelítést biztosító team munka természetesen szóba sem kerülhet – a létszám korlátok miatt – az ügyintézői feladatellátáshoz képest – fentebb felsorolt – teljesen más készségek és kompetenciák meglétét pedig soha senki nem mérte fel és nem kérte számon.

Az alkalmazott eljárásrend

Az adminisztratív terhek csökkentése, az eljárások egyszerűsítése mind közösségi, mind tagállami szinten örökzöld témának tekinthető,

ami azt is jelzi, hogy e téren – finoman szólva – nem sikerült áttörést elérni. Sajnálatos az is, hogy a szlogenek között nem szerepel a differenciálás. Ennek pedig egyenes következménye, hogy nincs olyan közösségi szintű elvárás, és szabályozás, amely képes lenne különbséget tenni egy 200 Eurós, és egy 2 000 000 Eurós projekt között. A kisléptékű, kis kockázatú, egyszerű beruházások, rendezvények, képzések esetén – és pl. a LEADER támogatások többsége ezek közé tartozik – jogos elvárás az olyan típusú differenciálás, amely a támogatás mértékével – és periférikus térségek esetén a pályázók humán kapacitásával – egyfajta arányosságot mutat. A közösségi szinten inkább véletlenszerűen felbukkanó kockázat alapú megközelítés, valamint az egyes finanszírozási eljárások e követelménynek éppúgy nem felelnek meg, mint a nemzeti szinten megállapított szabályok. (A 2007-2013-ban hatályos 1975/2006/EK bizottsági rendelet ugyan akként fogalmazott, hogy az egyes szabályokat a „4. tengely keretében meghatározott megfelelő támogatás esetében viszont egyedi jellemzőiknek megfelelően kell kiigazítani", ez azonban sem akkor, sem azóta nem valósult meg.) Az „ágyúval verébre" eljárásrend viszont elriasztja a megfelelő tapasztalattal, tudással nem rendelkező fejlesztési elképzelések megfogalmazóit, és ez éppúgy igaz a periférikus térségek humánkapacitásokkal küszködő önkormányzataira, mint az ott élő egyszerű vállalkozókra, lakosokra. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a LEADER main stream-be történő integrálása – épp a main stream normatív eljárási szabályai miatt – komoly károkat okozott a LEADER specifikumának tekinthető innováció tekintetében. (Az újszerű kezdeményezések gyakran elakadtak a merev támogathatósági szabályokban, amelyek jól alkalmazhatók pl. az állattartás területén, de nem feltétlenül segítik elő egy humánerőforrásfejlesztési kísérleti projekt sikerét.) Sajnálatos, hogy az uniós, és még a magyar eljárásrend is a bizalmatlanságra épül. A bizalom hiánya olyan szintig fokozódhat, amelyben a támogatást igénylő potenciális bűnelkövető, a kifizetést kérelmező pedig csak akkor nem tényleges bűnöző, ha bizonyítja az ártatlanságát. Ez az eljárásjogban egy olyan spirált eredményez, amelyben a mozgatórugó az ésszerűtlenné-életszerűtlenné váló bizonyítási kényszer (ami – nem mellesleg – óriási adminisztrációt és időigényt jelent). Ezt a megállapítást látszik igazolni a Bizottság 1975/2006/EK rendelet preambulumának (2) bekezdése, mely szerint „Az ellenőrzések elrettentő hatásának biztosítása érdekében a kifizetéseket - általános szabályként - nem lehet végrehajtani a támogatási kérelmek ellenőrzésének befejezése előtt." Mindaddig,

amíg az elrettentő hatás, a bizalmatlanság, a szankció képezi egy eljárásrend filozófiájának gerincét, amíg egy törpe minoritás miatt büntetik a többséget, amíg a polgári jogból ismert jóhiszemű eljárás, és joggyakorlás elve nem érvényesülhet éppúgy, mint a büntetőjogból ismert ártatlanság vélelme, addig az uniós szinten megfogalmazott célok, üzenetek torzultan, egészen más tartalommal érhetik el azokat a helyi szereplőket, akiknek épp a segítése lenne a fő cél.

Magyarországon az eljárási szabályrendszer differenciálatlansága mellett külön problémát okoz az eljárás időtartama. A 2014-2020-as programozási időszak ugyan 2015-el kezdetét vette, azonban a LEADER program esetén az első támogató döntésre egészen 2019 elejéig várni kellett. Hivatalosan természetesen soha senki nem ismerte el, de a LEADER programot minden más agrártámogatási ügyintézés, és kapcsolódó informatikai fejlesztés megelőzte, miközben a 103 LEADER szervezet ügyeinek intézésével az irányító hatóságon belül mindössze 2-3 személy tudott foglalkozni (a 40-50 fős teamből).

Az adekvát módszer működési feltételeire vonatkozó összegző megállapítások

Ha a LEADER fejlesztési módszer működési feltételeinek teljesülését együttesen, összességében kívánjuk értékelni, akkor megállapítható, hogy azok – különösen a többszintű kormányzás érvényesíthetősége tekintetében – csak részlegesen, vagy egyáltalán nem teljesülnek. Így tehát hiába egy elvileg jól használható módszer – mely nem csupán a többszintű kormányzás és a partnerség terén képes kiemelkedő eredményekre, hanem ezzel együtt a periférikus térségek felzárkóztatására is alkalmas – ha tagállami szinten nem biztosítottak azok a feltételek, amelyek a „rendeltetésszerű használathoz" szükségesek. Ezek után joggal vetődhet fel a kérdés, hogy vajon létezhet-e megoldás az ilyen típusú helyzetek kezelésére. Biztos recept talán nem létezik, de az nagymértékben valószínűsíthető, hogy a gyökerekhez való visszatérés eredményes lehet az olyan tagállamok esetén, amelyek e fejlesztési módszert nem segítik, vagy a háttérben inkább szabotálják. A gyökereket a közösségi kezdeményezés időszaka jelenti, amikor közvetlen uniós programként, sokkal nagyobb rugalmaság mellett történhetett a valós LEADER elveknek megfelelő fejlesztői munka.

Jegyzetek

[1] Az Európai Gazdaság és Szociális Bizottság (2016/C 013/14) véleménye, Régiók Bizottságának (2018/C 164/08) véleménye, A Régiók Európai Bizottsága (2020/C 141/07) véleménye, stb.

[2] Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye a közösségvezérelt helyi fejlesztés, mint a helyi, vidékfejlesztési, városi és városkörnyéki fejlesztést célzó 2014–2020 közötti kohéziós politika egyik eszköze 2014. december 11.

[3] A régiók bizottsága (2013/C 17/05) véleménye a közösségek szintjén irányított helyi fejlesztésről, 28. pont

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a 132294. számú „Kormányzati kihívások perifériikus térségekben" c. projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

Dvořáková-Lišková, Z. et al. (2018): Multi–level Governance Towards Regional Development in Postcommunist Countries. Theoretical and Empirical Researches in Urban Management 13/2. pp. 5-20. https://www.jstor.org/stable/26422066?seq=3#metadata_info_tab_contents (Letöltés: 2021. augusztus 16.)

Pollermann, K. et al. (2020): LEADER as a European policy forr ural development in a multilevel governance framework: a comparison of the implementaition in France, Germany and Italy. European Countryside 12/2 pp. 156-178.

Pollermann, K. et al. (2014): Multi-level Governance in Rural Development: Analysing Experiences from LEADER for a Community-Led Local Development (CLLD). ERSA conference papers, European Regional Science Association. http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa14/e140826aFinal01071.pdf (Letöltés: 2021. augusztus 16.)

Outhwaite, W. (2021): Technocratic Planning and Political Strategies: Territorial Policy in the EU. JCER, Vol. 17. No 2. https://www.jcer.net/index.php/jcer/issue/view/67 (Letöltés: 2021. augusztus 16.)

van Popering-Verkerk, J. - van Buuren, A. (2016): Decision-making patterns in multilevel governance. Public Management Review 18/7 pp. 951–971. http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2015.1028974 (Letöltés: 2021. augusztus 16.)

A Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport (RUMRA intergroup) szerepe a vidéki térségek érdekeinek érvényesítésében

Brucker Balázs: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; brucker.balazs@krtk.hu https://orcid.org/0000-0002-1448-1488

Bevezetés

Bár a politológusok és a regionlisták egyik kedvelt témája az uniós érdekérvényesítés, és azon belül is a területi érdekérvényesítés kérdésének vizsgálata (Beyers, 2004; Kégler, 2004; Eising, 2008; Simon, 2009; Fóris, 2010; Högenauer, 2015; Rodriguez–Pose–Courty, 2018), kevés azon tudományos igényű írások száma, amelyek a szubnacionális szinten, azaz a települési és területi önkormányzatok szintjén megfogalmazódó érdekeknek az EU-s döntéshozatalba való becsatornázását elemeznék. Ezen írások közös pontja, hogy a szubnacionális érdekek érvényesítésnek elemzésekor az EU helyi és regionális képviselőinek közgyűléseként működő Európai Régiók Bizottságának és/vagy a brüsszeli székhelyű területi érdekérvényesítéssel foglalkozó eurogroup-oknak a tevékenységére helyezik a hangsúlyt, míg az EP-nek a szubnacionális érdekek érvényesítésében betöltött szerepe szinte teljesen elkerüli a kutatók figyelmét. Ez alól Olivier Costa 1999-es, rövid – mindössze 7 oldal – terjedelmű írása (Costa, 1999) és 2005-ben publikált, jóval hosszabb lélegzetvételű (34 oldal) és alaposabb elemzése (Costa, 2005) jelenti a kivételt. A téma feldolgozottságának hiánya különösen igaz az EP félformális képviselői csoportosulásainak, a közös munkacsoportoknak (intergroupok) a tevékenységére, amelyekről – néhány kivételtől eltekintve (Abélès, 1992; Costa, 2001 344-351. o.; Ringe–Victor, 2013; Nedergaard–Jensen, 2014; Dutoit, 2001, 2003, 2016; Brucker, 2019; Landorff, 2019) – szinte teljesen megfeledkeztek a területi érdekek uniós érvényesítésével foglalkozó kutatók.

Tanulmányomban arra keresem a választ arra keresem a választ, hogy a perifériák[1] érdekérvényesítését zászlajára tűző Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoportnak (RUMRA intergroup) milyen lehetőségei vannak arra, hogy a vidéki térségek érdekeit becsatornázza az uniós döntéshozatalba.

Jelen tanulmány egy kiterjedtebb kutatás kiindulópontja, amelynek célja annak feltárása, hogy az EP félhivatalos fórumai milyen szerepet játszhatnak a perifériák érdekeinek érvényesítésében. A tanulmány elsősorban félstrukturált mélyinterjúkon és dokumentumelemzésen alapul.

Az Európai Parlament közös munkacsoportjai (intergroupok)

Kevéssé ismert tény, hogy az európai parlamenti képviselők nem csupán a plenáris, szakbizottsági és képviselőcsoporti üléseken vehetnek részt, hanem bekapcsolódhatnak az Európai Parlament (EP) keretében működő „félhivatalos" képviselői csoportosulások, az ún. közös munkacsoportok (intergroupok)[2] tevékenységébe. A közös munkacsoportok olyan, a formalitás és az informalitás határán álló, különböző politikai csoporthoz tartozó EP-képviselőket tömörítő, többnyire ideológiamentesen működő csoportosulások, amelyek valamely szakpolitikai terület érdekeinek az európai parlamenti döntéshozatalba való becsatornázásával foglalkoznak. (Brucker, 2019 71. o.)

A közös munkacsoportokat összefoglalóan a következő jegyek jellemzik:

1. A formalizáltság hiánya

Ez annyit tesz, hogy bár a közös munkacsoportok létrehozásáról és tevékenységének legfőbb elveiről az EP Eljárási Szabályzata és a közös munkacsoportok létrehozására vonatkozó 1999. évi szabályozás rendelkezik, az adott képviselői csoportosulás tagjai dolgozzák ki az adott csoport működési mechanizmusát. A formalizáltság hiányának jellemzője továbbá az eltérő működési mechanizmus. A csoportok üléseinek gyakorisága változó. A közös munkacsoportok informális jellegét mutatja az a tény is, hogy egy adott közös munkacsoportba jelentkező képviselők általában csak az érdeklődési körüknek megfelelő témák vitájába kapcsolódnak be.

2. Specializáció

Valamennyi csoport valamely, pontosan meghatározott szakpolitikai részterülettel foglalkozik. E csoportok tevékenysége a civil társadalom valamennyi területére kiterjed(het): így a gazdaságra, az intézményi kérdésekre, a regionális együttműködésekre, az alapvető jogokra, az oktatásra, a kultúrára,

az egészségügyre, a környezetvédelemre, az állatvédelemre, az egyes hobbitevékenységekre stb.

3. Apolitizáltság

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a tagjai háttérbe szorítják a csoportidentitásukat, és az elérendő szakpolitikai kérdést helyezik előtérbe.

4. Külső (EP-n, és általánosságban az EU-n kívüli) szervezetek és személyek bevonása

A közös munkacsoportok jelentős teret biztosítanak a transzeurópai lobbiszervezetek számára. A közös munkacsoportok félhivatalos jellege és saját anyagi forrás hiánya teszi érdekessé a közös munkacsoportokat az egyes érdekcsoportok, lobbiszervezetek számára, amelyek – a működéshez nyújtott anyagi támogatásuk révén – adott esetben akár befolyásolni is tudják a csoport tagjainak álláspontját, és ezáltal a parlamenti döntéshozatalt. A közös munkacsoportok nem csupán a civil szervezetekkel, hanem a tudományos élet képviselőivel, adott esetben gazdasági társaságokkal, illetve más nemzetközi (pl. ENSZ, Európa Tanács, EBESZ stb.), uniós intézményekkel (különösen az Európai Bizottságnak az adott területért felelős biztosa(i)val) és az EP más szerveivel (különösen az illetékes szakbizottság(ok)kal) is kapcsolatban állnak. (Brucker, 2019 71. 65-70 o.)[3]

A közös munkacsoportok kötelező érvényű dokumentumot nem adhatnak ki. Ugyanakkor ajánlásokat fogalmazhatnak meg az EP szervei és más EU-s intézmények számára. Továbbá a tagok (leggyakrabban a (társ)elnök(ök)) sajtótájékoztatót tarthatnak, valamint a képviselői csoportosulás nevében akár levelet küldhetnek az uniós és tagállami politikai döntéshozóknak. Az ajánlásban, levélben foglaltak figyelembevétele azonban nem kötelező jellegű. Ezen eszközök leginkább a figyelemfelkeltésben és a problémák napirenden tartásában játszanak szerepet. Emellett a közös munkacsoportok fő erőssége abban rejlik, hogy fontos információforrást jelentenek a képviselők számára, különösen azáltal, hogy külső aktorok álláspontját is meg tudják ismerni[4]. A közös munkacsoportok célja, hogy a plenáris ülés elé, és így szavazásra kerülő anyagok kidolgozásába, be tudja csatornázni a közös munkacsoport ülésein kialakított álláspontot.

A közös munkacsoportok jelentősége abban rejlik, hogy az EP Eljárási Szabályzata 54. cikkének (2) bekezdése értelmében az EP-hez beterjesztett állásfoglalási indítványokhoz csak akkor fogadhatók el módosítások, ha azokat a raportőr új információ figyelembevétele céljából terjesztette elő, vagy ha azokat a képviselők legalább egytizede terjeszti elő. Tehát a közös munkacsoportok nem csupán a módosító indítványok megtárgyalásához, hanem annak benyújtásához szükséges támogatás összegyűjtéséhez is megfelelő terepet kínálnak. Emellett az Eljárási Szabályzat 159. cikke szerint, amennyiben egy jelentést egy szakbizottságban a tagok kevesebb, mint egytizedének az ellenszavazatával fogadják el, azt módosítás nélküli szavazásra tűzik a Parlament napirendtervezetére. Ugyanakkor a közepes érvényességi küszöböt elérő számú képviselő[5] vagy egy képviselőcsoport írásban kérheti, hogy a napirendi pontot módosításra nyissák meg. Ez azért rendkívül fontos, mert azon napirendi pontokat, amelyeket módosítás nélküli szavazásra vettek fel a végleges napirendtervezetre, vita nélkül kell szavazásra bocsátani. Mindez azt jelenti, hogy egy jelentősebb taglétszámú közös munkacsoport elérheti, hogy a napirendi pontot módosításra nyissák meg. Ugyanakkor egy képviselőcsoport vagy legalább az alacsony érvényességi küszöböt elérő számú képviselő[6] kérheti a kérdés vitára bocsátását. Amennyiben tehát egy közös munkacsoport tagjainak sikerül közös álláspontot kialakítaniuk, akkor el tudják érni az adott kérdés vitára bocsátását még abban az esetben is, ha eredetileg vita nélküli szavazásra bocsátották volna. (EP Eljárási Szabályzat, 2021)

A területi kérdésekkel foglalkozó közös munkacsoportok

A közös munkacsoportok között több olyan is létezik, amely a helyi és regionális szintű politikával összefüggő érdekek megjelenítésére. Olivier Costa az ebbe a kategóriába tartozó közös munkacsoportoknak a következő két típusát különíti el:

- Egy adott földrajzi területhez kötődő közös munkacsoportok (pl. Atlanti Part; Balti Régió[7]);

- Regionális szintű ágazati kihívásokhoz kapcsolódó közös munkacsoportok (pl. Városok; Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak; Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek; Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek). (Costa, 2005)

A 2019 és 2024 közötti parlamenti ciklusban négy olyan közös munkacsoport működik az EP-ben, amelyek fórumot biztosítanak

helyi és regionális szintű politikával összefüggő kérdések megvitatására: a Városok Közös Munkacsoport; a Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport; a Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek Közös Munkacsoport, valamint az önkormányzatiság és területi autonómia kérdését is napirendjére tűző Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek Közös Munkacsoport[8]. Az első három közös munkacsoport a centrum vs. periféria viszonyrendszer alapján két kategóriára osztható: míg az első tematikailag leginkább a centrumterületek érdekeit tűzi napirendjére, addig a második és harmadik képviselői csoportosulás munkájában elsősorban a perifériát érintő kérdések szerepelnek hangsúlyosan.

A Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport

A Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport célja a gyéren lakott rurális térségek fejlesztésére vonatkozó hosszú távú gazdasági, társadalmi, politikai és környezetvédelmi uniós stratégia megvitatása, különös tekintettel e területek fenntartható fejlődésére és területi kohéziójára.

A közös munkacsoportok tevékenységében a 2019 és 2024 közötti EP ciklusban 38 képviselő vesz rész 16 tagországból[9]. A tagok szinte a teljes politikai palettát lefedik (EPP, S&D, Renew, Zöldek/EFA, ECR, ID), csak a Baloldal elnevezésű mérsékelt euroszkeptikus csoport tagjai hiányoznak. Adam Mouchtar, a közös munkacsoport koordinátora hangsúlyozta, hogy a vidéki térségek kérdése kiemelt fontosságú a jobboldali, konzervatív képviselők számára[10]. Állítását az is alátámasztja, hogy a 38 képviselőből 18 jobboldali, 14 pedig baloldali képviselői csoportosulás tagja[11]. Az öt liberális (Renew Europe) és az egy független EP-tag ugyanakkor nem helyezhető el egyértelműen egy elképzelt bal-jobb tengelyen. A közös munkacsoport társelnökei a spanyol Clara Aguilera (S&D), a szlovén Franc Bogovič (EPP) és a német Niklas Nienass (Zöldek/EFA). Mouchtar azt is elmondta, hogy a nemzeti politikában oly markáns baloldal vs. jobboldal oppozíció nincs jelen, mivel a közös munkacsoport munkájában önkéntesen részt vevő képviselők elsősorban a közösen elérendő célokra fókuszálnak[12].

A képviselői csoportosulás – a honlapja[13] szerint – 15 partnerintézettel és a rurális, hegyvidéki és aprófalvas térségek fejlesztésével foglalkozó szervezettel és európai szintű

érdekszövetséggel (pl. Smart Village Network, Euromontana, European Council of Young Farmers, Southern Sparsely Populated Areas stb.) áll kapcsolatban. A partnerszervezetek rendszeres résztvevői a közös munkacsoport üléseinek, és előadásaikkal hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkacsoport tagjai szélesebb körű információkkal rendelkezzenek a vidéki térségek témájában. Az EU szintjén a közös munkacsoport legfőbb partnerei az EP Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága (AGRI), Regionális Fejlesztési Bizottsága (REGI), valamint az Európai Bizottság Regionális és Várospolitikai Főigazgatósága (DG REGIO). A tagok többsége is a közös munkacsoport kiemelt partnereinek tekintett parlamenti bizottságok soraiból kerül ki.

Mouchtar az interjúban kiemelte, hogy a képviselői csoportosulás kiemelt szerepet játszik az uniós perifériák kihívásainak kezelésében. Arra is rámutatott, hogy a tagok háromnegyede vidéki térségből származik, ugyanakkor nagyvárosi kötődésű, de a vidék problémái iránt fogékony képviselők is részt vesznek a csoportosulás munkájában[14]. A magyar képviselők közül egyedül a nagyváradi születésű, 1983 óta Budapesten élő Ara-Kovács Attila (DK/S&D) csatlakozott a képviselői csoportosuláshoz. Ami Ara-Kovács motivációját illeti, a képviselő az interjúban kiemelte, hogy a képviselői csoportosuláshoz való csatlakozásában – azon túl, hogy ő az EP Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottságának egyetlen magyarországi tagja – az az álláspontja is szerepet játszott, *„egy sikeres országhoz és sikeres Európai Unióhoz mind erős városokra, mind pedig virágzó vidéki térségekre szükség van. Ha a város és a vidék is fejlett, azok csak erősítik egymást. Ha pedig jólét van a városokban, az a vidéki emberek számára is előny*”[15].

Mouchtar a közös munkacsoport legnagyobb sikerét a következőkben látja: egyrészt a közös munkacsoport tagjai az egyes témákat alaposan megvitatva, a témában jártas civil szervezetek véleményét is meghallgatva tudják kialakítani álláspontjukat, másrészt pedig a közös álláspontot – elsősorban a jelentéshez fűzött módosító indítványok révén – be tudják csatornázni a parlamenti döntéshozatalba[16]. E módosító indítványok benyújtásához szükséges támogatás kitűnő kiindulási pontot jelent, hiszen módosító indítvány csak a képviselők legalább egyhuszadának (jelenleg: 35 képviselő) támogatásával nyújtható be. Mouchtar a képviselői csoportosulás legfőbb eredményének azt tartja, hogy a közös munkacsoport tagjai – a közös egyeztetés eredményeként – olyan egyéni képviselői módosító javaslatokat tudtak benyújtani a 2021 és 2027 közötti

többéves pénzügyi kerethez (pl. a rurális térségekben való digitális fejlesztések), amelyek hatékonyabban figyelembe veszik a perifériák érdekeit[17].

Konklúzió

Bár az EP területi kérdésekkel közös munkacsoportjainak tevékenysége elkerüli az uniós szintű szubnacionális érdekérvényesítéssel foglalkozó kutatók figyelmét, e rövid tanulmány rámutatott arra, hogy e képviselői csoportosulások is szerepet játszhatnak a területi érdekek érvényesítésében. Ebben a tanulmányban a Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport tevékenységét vizsgáltuk. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az eddigi eredményekcsupán első láncszemét képezik egy sokkal kiterjedtebb kutatásnak, amelynek fókuszában annak vizsgálata áll, hogy az EP ezen félhivatalos képviselői csoportosulásai milyen szerepet játszhatnak a vidéki területek érdekeinek képviseletében.

Jegyzetek

[1] A fekvés, a távolság társadalmi és gazdasági pozíciókra és térségi fejlődési pályákra gyakorolt hatásának kifejeződése áll a tradicionális periféria-értelmezés mögött. Ebben az értelemben a centrumoktól távolabb eső területek csak magasabb gazdasági és társadalmi költségek árán tudják biztosítani a központok elérését, míg a centrumok közvetlen közelében tapasztalható agglomerációs előnyökből nem részesülnek. Ez az elképzelés az alapja az Európai Unió centrum–periféria értelmezésének, amely alapvetően kontinentális léptéken tekintve ezt a viszonyrendszert, a nyugat-európai, atlanti térség országait azonosítja centrumként, a kontinensen központi helyzetüknek köszönhetően vagy gazdasági tevékenységük alapján. Emellett, szintén kontinentális léptéken értelmezhetők az európai perifériák, amelyekbe javarészt az EU mediterrán része és a poszt-szocialista kelet-közép-európai tagállamok sorolhatók. (Tagai, 2018).

[2] A közös munkacsoportok kérdését érintő tanulmányok szerzői általában a legkülönbözőbb elnevezésekkel érintik ezen képviselői csoportosulásokat: intercsoportok, frakcióközi csoportok, parlamentközi csoportok, képviselőcsoportok közötti csoportosulások stb. Tanulmányomban az EP Eljárási Szabályzatában szereplő „közös munkacsoportok" elnevezést használom.

[3] A közös munkacsoportokról további részletekért lásd: Brucker, 2019.

[4] Tabajdi Csaba egykori EP-képviselővel (DK/S&D) készített interjú. Brüsszel, 2014. március 4.

[5] Az összes parlamenti képviselők egytizede.

[6] Az összes parlamenti képviselő egyhuszada vagy egy képviselőcsoport.

[7] A 2019 és 2024 közötti parlamenti ciklusban ezen közös munkacsoportok nem kerültek megalakításra.

[8] A közös munkacsoportok jegyzéke: https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/organisation-and-rules/organisation/intergroups.

[9] https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/files/organisation-and-rules/

organisation/intergroups/list-of-members-rumra.pdf.
[10] Adam Mouchtarral, a Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Intergroup koordinátorával készített online interjú (2021. június 15.).
[11] https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/files/organisation-and-rules/organisation/intergroups/list-of-members-rumra.pdf.
[12] A. Mouchtarral készített interjú (2021. június 15.).
[13] https://www.smart-rural-intergroup.eu/about-us/.
[14] A. Mouchtarral készített interjú (2021. június 15.).
[15] Ara-Kovács I. EP-képviselővel (DK/S&D) készített írásbeli interjú (2021. július 20.).
[16] A. Mouchtarral készített interjú (2021. június 15.).
[17] A. Mouchtarral készített interjú (2021. június 15.).

Köszönetnyilvánítás

A 132294. számú „Kormányzati kihívások periférikus térségekben" projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

Abélès, M. (1992): La vie quotidienne au Parlement européen, Paris, Hachette
Beyers, J. (2004): Voice and Access: Political Practices of European Interest Associations. European Union Politics, 5/2 pp. 211-240.
Brucker B. (2019): Az Európai Parlament félhivatalos érdekérvényesítő fórumai. A közös munkacsoportok. Politikatudományi Szemle, 3. pp. 57-84.
Costa, O. (1999): L'Europe par les régions au Parlement de Strasbourg. Critique internationale, 5. Mémoire, justice et réconciliation, pp. 14-21.
Costa, O. (2001): Le Parlement européen, assemblée délibérante, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles
Costa, O. (2005): Le travail parlementaire européen et la défense des intérêts locaux. Les députés européens dans la gouvernance multi-niveaux. Le gouvernement du compromis: courtiers et généralistes dans l'action politique, Economica, pp. 195-226.
Dutoit, L. (2001): Les intergroupes au Parlement européen, Genève, Eryopa
Dutoit, L. (2003): L'influence au sein du Parlement européen: les intergroupes, Politique européenne, 1., pp. 123-142.
Dutoit, L. (2016): The International Role of the European Parliament's Intergroup. In: Parliamentary Democracy, The Hague Journal of Diplomacy 11/23 pp. 182-195.
EP Eljárási Szabályzat (2021): https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18_HU.pdf.
Eising, R. (2008): Interest groups in EU policy-making. Living Reviews in European Governance, 3/4 pp. 4-32.
Fóris Gy. (2020): Lobbizás az Európai Unióban. In: Arató K. – Koller B.

(szerk.): Az Európai Unió politikai rendszere. Dialóg-Campus, Budapest pp. 157-171.
Högenauer, A. L. (2015): The Limits of Territorial Representation in the European Union. Territory, Politics, Governance, 3/2, pp. 147-166.
Kégler Á. (2004): Lobbizás az Európai Unióban, Politikatudományi Szemle, 1–2. pp. 181-202.
Landorff, L. (2019): Intergroups in the European Parliament: Institutionalisation and Regulation: Informality, Information and Intergroups. Palgrave, London.
Nedergaard, P. – Jensen, M. D. (2014): „The anatomy of Intergroups – network governance in the political engine room of the European Parliament", in: Policy Studies 2 pp. 192-209.
Ringe, N. – Victor, J. N. (2013): Bringing the Information Gap. Legislative Member Organisations as Social Networks in the United States and the European Union, Michigan, Michian Press.
Rodriguez-Pose, A. – Courty, J. (2018): Regional lobbying and Structural funds: Do regional representation offices in Brussels deliver? Regional & Federal Studies 28/2 pp. 199-229.
Simon Z. (2009): Érdekérvényesítés a közpolitikai döntéshozatalban az Európai Unióban és Magyarországon. L'Harmattan, Budapest
Tagai G. (2018): Belső perifériák Európában, Falu, Város, Régió pp. 93-99.

Konklúzió „A vidék előtt álló kihívások a pandémia árnyékában” Panelbeszélgetésről

Horeczki Réka: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22; horeczki.reka@krtk.hu; http://orcid.org/0000-0003-3131-681X

Finta István: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; finta.istván@krtk.hu; https://orcid.org/ 0000-0001-6916-7325

A nagy gazdasági, természeti, társadalmi megrázkódtatások mindig új felismeréseket hoznak a társadalmak és polgáraik számára, amelyek új fejlődési és cselekvési irányok kijelölését követelik meg. A világon végig söprő Covid-19 vírus okozta járvány az élet minden területén jelentős átalakítást okoz. Eltérő módon és mértékben, de jellemzően negatívan érinti a különböző ágazatokat, társadalmi csoportokat és periférikus térségeket. Hatásai másként csapódtak le a dinamikus nagyvárosi és a kevésbé fejlett vidéki térségekben. Mindemellett a lezárások, illetőleg az újrainduló élet és gazdaság számos lehetőség tartogatnak. Kérdés, hogy vajon mennyire készek a vidéki településeken (különösen az önkormányzati, civil és vállalkozói szektorban) ezeket a lehetőségeket meglátni, ezekhez illeszkedő stratégiákat készíteni, és adekvát projekteket kialakítani, megvalósítani.

A panel e gondolatok mentén építkezve öt egymással szorosan összefüggő kérdést vizsgált. Csatári Bálint munkássága alapján vizsgálta a vidék jelentéstartalmának bővülését, új irányait, a különböző hangsúlyok változásait. Fontos kérdés maradt az is, hogy a vidéki terekben tapasztalható elnéptelenedés milyen okokra vezethető vissza, mely térségeket érint leginkább. A humán tőke kapacitás létezik-e még ezen elnéptelenedő vidéki terekben, milyen szerepet játszik a tudásátadás, a helyi erőforrásokra építkező stratégiák megalkotása során. Az összefogás, a helyi szervezetek képesek-e megfelelő válaszokat nyújtani a sokkszerűen megjelenő jelenségekre. Miként alakul a vidéki települések ellenállóképessége melyek a sérülékenység legfontosabb tényezői.

A panel a vidék előtt álló kihívásokra helyezte a hangsúlyt, nem feledkezve meg a vidékkutatások kiemelkedő személyiségeinek – Csatári Bálint, G. Fekete Éva, Buday-Sántha Attila – örökségéről, ami

mind a mai napig áthatja a vidékkutatásokat, az oktatási tevékenységet, és a mindennapi gyakorlatot.

A vidék megváltozott szerepkörének több aspektusa is felmerült a panelbeszélgetés során: többek között a vidéki újrastruktúrálódás, mint egy angolszász fogalom adaptálhatósága és a vidéki térségek zsugorodásának problémái. A vidék jelentősége változatlan – a konferencián mutatott érdeklődés is ezt jelezte – de átalakul; a benne élő társadalom folyamatosan változik (gondoljunk itt a vidéki dzsentrifikációra, a Covid-19 alatti kiköltözőkre, második otthont fenntartókra, az alvótelepülések létrejöttére stb.). A sokkokra adott válaszok tekintetében a vidék eddig meglehetősen lassan mozdult, mintha nem hitte volna el, hogy változik. Az előadók, hozzászólók szerint túl sok negatív hatás érte a vidéki térséget, mind a településeket, mind a benne élőket. A legsúlyosabb probléma továbbra is az elnéptelenedés, amely a vidék definíciójában már permanens általánosságban jelenik meg. A vidékfogalmak hordoznak egyfajta negatív jelentéstartalmat a demográfiai folyamatok kapcsán. Vagy amiatt, mert egy összetett indexben már szerepelnek a népesedési folyamatok, így eleve kizárják a dinamikusan növekvő településeket vagy árnyaltabban, amikor pl. az Európai Unió vidékdefiníciójában közigazgatási alapon (népsűrűséget figyelembe véve) határozzák meg azt. Érzékelhető egy leegyszerűsített prekoncepció: vidék az, amelynek csökken a népessége, amely jelentős mértékű elvándorlást produkál, amely terület súlyos demográfiai válság elé néz. Ehhez képest sokkal differenciáltabban is lehet kezelni ezt a képet, településhierarchián felül a települések relatív földrajzi fekvését is figyelembe kell venni.

Magyarország külső vándorlási egyenlegében bekövetkező drasztikus változás sajnos demográfiai szempontból negatív végeredményű. Nem csupán az ország népeségcsökkenésével, de egyes térség-település típusok elnéptelenedésével kell hosszabb távon számolni. Ezzel együtt 2001 óta tapasztalható folyamat a főváros és a regionális központok szuburbanizációja, az ingázó övezetek megnövekedése. A jelenlegi pandémiás időszak egyrészről felerősítette a jelenleg is zajló trendeket, azaz az atipikus munkavállalás, távmunka elterjedését – de ez egyúttal nem generált jóléti migrációs jelenséget. A hazai szakpolitikai hatásokat is figyelembe véve kedvező folyamatok indultak el a kisebb városokban, a jó infrastrukturális adottságokkal rendelkező regionális központok ingázási körzetébe eső települések esetében. A pandémia elmúltával ezen folyamatok visszarendeződése inkább további, olyan kérdéseket vet fel, amelyekre jelenleg ismeretlenek a válaszok.

A panel következő felvetése a népességmegtartó képesség és a képesség fenntartó népesség nexusára irányult. A tudásátadás, összefogás és innováció kérdéskörét boncolgatva a vidék heterogenitása az első szempont: a tudásátadás egyes térségekben jól tud működni, míg az ország másik pontján ugyanezen szempontok alapján ugyanez már nem állapítható meg, vagyis nem létezik egységes recept.

Az elhangzott vélemények szerint a vidéki térségek tudásátadásának alapköveit az alapfokú oktatás, a mentálhigiénés képzés és a megfelelő egészségügyi állapot képezi. E három elem hiánya esetén nem lehet innovációról, digitalizációról és egyéb mai korban használt fogalomról beszélni, vélik a panelbeszélgetés résztvevői. Hasonlóan a tudástranszfer sarokköveiként említik az összefogást, a közösség erejét, az endogén fejlődést és a belső, vagy helyi forrásokon alapuló fejlesztést. Rengeteg olyan innovációs törekvés futott vakvágányra Magyarországon, „amikor azt gondoltuk, hogy elegendő az, hogy elhozom ide a technológiát lemásolom és egyébként akkor az működni fog" (Goda Pál). Ha nincsen az innováció mellett egy olyan adaptáció, ami a helyi közösségre van szabva, a helyi igényekre és a helyi problémára lett kitalálva, akkor az nem fog működni. A példa kedvéért, számos üvegházat építettek Magyarországon holland technológiával, holland irányítással és mégsem produkálták azokat a hozamokat, amit Hollandiában. A válasz nagyon kézenfekvő volt, nem számoltak a napfényes órák számával, amely befolyásolta a technológiát.

Ismeretes, hogy a LEADER, a közösségi kezdeményezés révén képes innovációt adaptálni periférikus térségekben is, de ha nincs meg a helyi tudás, a helyi ismeret és a helyi erőforrás, akkor a kívánatos eredmények ebben az esetben sem jelenhetnek meg. Számtalan példát lehetne említeni, mely szerint a másolás nem innováció, viszont azt érdemes kiemelni, hogy a LEADER kezdeményezés egységes eszköz az Európai Unión belül, és sok helyen képes megmozgatni sok kis helyi közösséget.

Ha életképes vidékről beszélünk, akkor az erős helyi társadalmat említjük elsőként, amely képes és hajlandó adaptálni, adaptálódni. A változásra való képesség a Covid-időszakában is figyelemre méltó átalakulást eredményezett. Minden korosztály, minden társas érintkezési forma módosult az elmúlt három évben; virtuális közegekben kezdtünk el dolgozni, együtt gondolkodni, alkotni. A kisebb közösségekben azt tapasztalható, hogy nem jelentett sokkszerű

változást az élet valamennyi területén a Covid-19. A digitalizációra történő átállás a legtöbb esetben technikai okok miatt sem tudott megvalósulni. A helyi társadalom csupán külső erők, külső segítő civil szervezetek, egyházi szervezetek által tud(ott) működni, így látni kellett a szervezetek beágyazottságát is. De ezen települések esetében – főként Ormánsági példákra támaszkodva (Tomay Kyra előadása alapján) – látni kell azt is, hogy nagyon erősen személyekhez, szervezetekhez köthető a helyi fejlesztés, így a személy/szervezet (helyi hős) eltűnésével teljes kiszolgáltatottság tapasztalható.

Mindezeket ellensúlyozandó, szükséges lenne egy olyan települési ellenálló képesség, amely eredményes védelmet nyújthatna az őket érő kihívásokkal szemben. Az elhangzott vélemények szerint a rezíliencia nem egy állapot, hanem egy folyamat, amire fel kell készíteni a településeket, hogy minél hamarabb és minél felkészültebb válaszokat adjanak. A rezíliencia kapcsán nagyon központi érzése sok kutatónak, hogy olyan dolgokat fed le, amiről már más kontextusban, máshogy összerakva nagyon régóta esik szó a társadalomtudományi kutatásokban és a területi kutatásokban is. Nagyon általánosan leegyszerűsítve, a rezíliencia az emberi szervezet immunrendszerének erősítéséhez hasonlítható, mely akkor képes megfelelő válaszokat adni, ha kellőképpen fel van készítve a külső támadásokra. Tehát egy általános felkészülés anélkül, hogy pontosan ismernénk a jövőbeni kihívások irányát, jellegzetességeit, sajátosságait. Ez a koncepció bizonyos mértékben a hagyományos fejlesztéspolitikai gondolkodást újfajta szemléletre készteti: mivel nem azt állítja, hogy bizonyos erőforrások, amiket, ha jól hasznosítunk, akkor ügyesen fejlődünk, hanem azt, hogy lesznek külső akadályok, válságok, problémák, amiket hogyha ügyesek vagyunk, akkor képesek vagyunk leküzdeni. Az elhangzottak szerint a rezíliencia e megközelítése a folyamatos tanulásra helyezi a hangsúlyt, amelyben három központi elemet azonosítottak a panelbeszélgetés résztvevői: a kohézió és az összekapcsoltság (bridging társadalmi tőke), diverzitásra való törekvés és az autonómia szükségessége (kontroll és kritikus erőforrástömeg).

A panelbeszélgetés résztvevői voltak:

Szörényiné Kukorelli Irén, kutatóprofesszor emerita, ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete

Timár Judit, tudományos főmunkatárs, ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete

Tomay Kyra, adjunktus, PTE Bölcsészettudományi Kar

Goda Pál, ügyvezető igazgató, Agrárközgazdasági Intézet

Lennert József, tudományos munkatárs, ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete

Pirisi Gábor, egyetemi docens, PTE TTK FFI Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

A kihívásokra adott válaszokkal bizonyos mértékben adós maradt a panel, inkább a jelenlegi problémákat járta körül, gondolatébresztő előadások formájában.

II. A HELYES ERŐFORRÁSGAZDÁLKODÁS LEHETŐSÉGEI

Falvak közötti „távolságok” a településhálózatban

Feketéné Benkó Kata: PhD hallgató; Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem Gazdasági és Regionális Tudományok Doktori Iskola; 2100 Gödöllő, Páter K. u. 1.; dr.feketene.benko.kata@phd.uni-mate.hu; https://orcid.org/0000-0002-5780-4179

Bevezetés

A települések közötti távolságok a közlekedési lehetőségek függvényében alakulhatnak „távolságokká”. Gróf Széchenyi István 1848-ban a Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről című munkájában ekképpen fogalmaz: „A kőutak rendeltetése az, hogy az egyes helyeket egymással, s a közel vasúttal vagy hajózható folyóval kapcsolatba hozzák”. Számos időtálló, ma is aktuális megállapítása közül lehetséges kiemelni jelen tanulmány kapcsán, mert napjainkban sincs ez másképp. Magyarország mai úthálózatának alapját a sokszáz év alatt kijárt szekérutak jelentik, amelyeket a helyi lakosság igényei alakítottak ki olyan útvonalakon, amelyek a közlekedés számára a leginkább optimálisnak ígérkeztek: elkerülték az élénk domborzatot, a vizes, vizenyős, mocsaras-lápos területeket, ahol ez lehetséges volt. A településhálózat fejlődésével együtt alakult a közlekedési hálózat is, és már korán differenciálódott. A nagyobb forgalmú utak megerősítésének, stabilizálásának igénye korán felmerült, és a mindenkori technika legmagasabb színvonalát tükrözte, míg a kisebb jelentőségű, elsősorban a helyiek vagy szomszédos települések lakosai által járt utak fejlesztései jelentősen elmaradtak, és egyre nagyobb távolság áll fenn az autópályák technikai színvonala és a perifériára szorult, jószerével aprófalvas települések összekötő útjai között, már ahol ez rendelkezésre áll. Természetesen lehetetlen és nem is kívánt, hogy minden települést a legmagasabb színvonalú, többsávos utak hálózzanak be, értelmetlensége mellett a környezetterhelése is irracionális lenne, viszont a települések népességmegtartó képessége, vagy a falvak szolgáltatásainak hatékonyságnövelése érdekében az összekötőutak hálózatainak fejlesztése és megfelelő minőségű fenntartása szükséges. Mindez szolgálja a vidék sokszínűségének megtartását, ami többek között a történelem során kialakult településhálózat fenntartása érdekében szükséges, de a vidéki életminőség fokozásában is szerepet játszik. A településhálózat fejlődése – avagy a területi szerveződés – a társadalom által meghatározott olyan folyamat, ahol a társadalom funkcionális tevékenységei a térben

rögzítettek, a földrajzi adottságokat tükröző térhasznosítás jellemzői nyilvánulnak meg. Az eltérő térhasznosítás szükségszerűen idézi elő a különböző területi mozgásokat, amely a gazdaság, a társadalom folyamatos formálódását eredményezi. A helyi társadalmak térszerveződését a térhasznosítás alakítja, a történeti tájak, földrajzi régiók olyan működési téregységek, amelyeket a hosszan érvényesülő társadalmi-gazdasági-kulturális tényezők tartanak fenn. A regionalizmus „alulról szerveződő" folyamataival ellentétes a regionalizáció, ami politikai hátterű területi szabályozási rendszer (Nemes Nagy, 2017; Erdősi, 2005). A globalizálódás és a regionalizálódás a közlekedésben is két alrendszer fejlesztését teszi szükségessé: a nemzetközi és a regionális hálózatét, ahol a részek és az alrendszerek összehangoltan működnek, valamint a fenntartható fejlődéssel lépést tartva az életminőség-javítás és környezetvédelem ismérveit követi úgy, hogy a társadalom és a gazdaság fejlődését, növekedését elősegíti. Legfőképp pedig a területfejlesztés fő hatótényezője, kulcságazat, amely fejlettsége révén és egyéb tulajdonságaival erősen befolyásolhatja a regionális fejlődést (Erdősi, 2005).

A 20. században jellemző területfejlesztési irányzatok a városi fejlődést segítették elő, ezzel együtt járt a falvak, kistelepülések elsorvasztásának szándéka, amely egyszerre járt a lakosságszám csökkenésével és az élhető település feltételeit jelentő infrastruktúra fejlesztésének elhagyásával. Az elmúlt években a vidéki térség felértékelődését a szakpolitika előtérbe helyezte, felismerve azt, hogy a fenntartható fejlődés egyik lehetősége a falvak megerősítése, illetve a városokban a jelentkező kedvezőtlen folyamatok lassítása, visszafordítása a falvak élhetővé tételével lehetséges. A kistelepülések vonzerejének növelése részben a beruházások ösztönzésével lehetséges, részben pedig a lakosság szemléletformálásával. Az átdigitalizálódó világban sokkal több lehetőség van a távmunkára, és nagyobb igény a csendes, tiszta környezetre, ami szintén a vidék lehetőségeit erősíti. Napjainkban az internetes platformokon való vásárlás és az áru házhoz szállítása nem feltételezi, hogy minden boltba személyesen kelljen elmenni, hanem azt kihozzák, vagy a szolgáltató száll ki házhoz. Az ügyintézések – főként a világjárvány okozta veszélyhelyzet időszaka alatt – mindinkább a virtuális térben valósulnak meg. A lakosságnak csupán arra van szüksége, hogy elérhető, lehetőség szerint gyors, szélessávú internetet érjen el, amin az ügyeket intézni tudja, és a megfelelő tudásszint, amivel a kompetenciái is megvannak a szükséges tevékenységek elvégzésére –

a kvalifikált középréteg már rendelkezik a szükséges eszközállománnyal és tudással, ezért az internetes elérhetőség válhat központi kérdéssé a településválasztás során. A közlekedési szokások mindezzel együtt változnak, mérséklődnek, illetve átalakulnak. A virtuális tér egyre nagyobb hódítása mellett még mindig szükség van a személyes kontaktusokra, személyes élményekre, így a település megközelíthetősége szintén fontos szempont lehet.

A területi kiegyenlítődés, a településhálózat kiegyensúlyozott működése, a községek népességnövekedésének hosszú távú fennmaradása akkor biztosítható, ha a falvak elérhetők és megközelíthetők, a szomszédos települések között helyreállnak azok a természetes kapcsolatok, amelyek a szomszédossági viszonyokat biztosítják. A településközi kapcsolatok hiánya kétféleképpen jöhet létre: egyrészt az egykor kialakult úthálózat fejlesztése elmaradt, a települések között a mezőgazdasági földutakat használja a lakosság, ez a közlekedés elmarad az igényelttől, mivel a mezőgazdasági földutak nem folyamatosan járhatók, nem használhatók bizonyos – áru- és személyszállítás – funkciókra. A másik eset, amikor a települések közötti kapcsolat határtérség miatti fekvés miatt nem került fejlesztésre, esetleg a domborzati adottságok miatt a közlekedés akadályoztatottá vált, így lehetetlenné vált a kapcsolattartás, vagy az nem mérhető, nem kimutatható. Az összeköttetéssel nem rendelkező szomszédos települések távolodnak egymástól, annak ellenére, hogy az önkéntesen vagy kényszerűség szülte együttműködések hatékonysága jelentősen növelhető lenne a centrális – járásközpont város központú – közlekedési hálózat megtörésével, ahol arra lehetőség van, a szomszédos települések közötti biztonságos közlekedés feltételeinek megteremtésével.

Jelen tanulmány elsősorban az Észak-Magyarországi régió határtérségében tapasztalható hiányosságok feltárását célzó elemzések alapján készült, fókuszterülete Pest és Nógrád megye északi felén és a szomszédos dél-szlovák térségben – a természetföldrajzi határokat figyelembevéve az Ipoly vízgyűjtő területe által határolt területen – található települések közötti hiányzó kapcsolatok feltárása. A vizsgált terület elaprózott településhálózattal rendelkezik, a térségben nem található olyan nagyváros, amely önálló központi szerepkört tudna betölteni, a területegységen legnagyobb város is középvárosi szintű. A térség fejlődésében meghatározó, hogy a domborzat miatt kialakult településhálózat izoláltságát fokozza a 20. században tönkretett, és azóta alig javuló infrastruktúra-hálózat. A kistelepülések között

hiányzó infrastruktúra vizsgálata során általánosságban is alkalmazható tanulságok vonhatók le, nem csak a határtérség vonatkozásában. A közlekedés és szállítás igen hosszú időn keresztül egymást feltételező fogalmak voltak, csak rövid néhány évtizedes múlttal rendelkezik az önálló információs és kommunikációs statisztika, mivel az információ szállításának eszköze valóban a közlekedéshez kötött volt. Az internet fejlődésével és terjedésével az adatszállítás a postai útról a virtuális térbe került át, így egy-egy terület megközelíthetősége és elérhetősége függetlenedett egymástól.

A térség fejlesztése során a jelenlegi adottságok és tendenciák, valamint a jövőben várható irányok figyelembevétele szükséges, azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy igen nagy területen található sajátos, szinte „érintetlen" természeti táj, s mérlegelni szükséges, hogy a beavatkozások minél kisebb mértékű beavatkozást jelentsenek mindebbe.

Az elérhetőség szerepe a fejlődésben

A vidéki térségek vonzáskörzeti viszonylatait vizsgálva elsősorban a főváros elérhetőségének van kiemelkedő szerepe, ezt követi a régióközpont, illetve megyeszékhely megközelíthetősége, végül a legközelebbi város közlekedési elérhetősége, ez utóbbi leggyakrabban a járásszékhely város. A főváros elérhetőségének jelentősége az országhatárok felé közelítve csökken, mivel az közúton csak az egyéni közlekedéssel lehetséges közvetlenül, a közösségi közlekedési eszközök esetén legalább egy átszállás szükséges, azaz kétlépcsős. A vidéki térségekben a közlekedési alágazat valamennyi infrastruktúrája elmarad a városi térségekétől, minél periférikusabb, félreesőbb helyen található a település, annál nagyobbra nyílik az olló a városi és a vidéki térségek adottságai között (Erdősi, 2005). A főúthálózat kiépítettségét már 2005-ben a nemzetközi viszonylatban közepesen fejlettnek lehetett besorolni, de az ország területén ez nem egyenletesen oszlik el. A vidéki térségek közlekedésére jellemző a kapacitásfelesleg, viszont a közlekedési infrastruktúra és a szolgáltatások minősége elfogadhatatlanul alacsony minőségű. Az alacsony minőség a burkolatok igen rossz állapotát jelenti, ami lassítja, korszerűtlenné teszi a közlekedést, a gyakori fékezés-gyorsítás miatt a károsanyag-kibocsátást növeli, és a kátyúk okozta károk, illetve balesetek miatt jelentősen meg is drágítja (Erdősi, 2005). Míg a közlekedésfejlesztés során elsősorban a kontinensen átívelő útvonalak összekötése szerepel leggyakrabban napirenden, valamint sokszor ezek részeként az autópálya és a gyorsforgalmi

úthálózat fejlesztése, viszonylag kevesebb szerep jut az ezeket kiszolgáló lokális utaknak. A távoli térségeket összekötő folyosók akkor tudják betölteni szerepüket, ha az azok – 80-100 km-es sávja – mentén található területek is fejlődnek, hozzájárulnak a gazdasági termeléshez. A területi ellátottság kulcseleme a versenyképes térséget kiszolgáló megfelelő minőségű lokális közlekedési hálózat, amely nem kötött közigazgatási- vagy államhatárhoz, az lehet határon átnyúló is (Fleischer, 2009). Nógrád megyén keresztül fut a TEN-T északi irányú szakasza, a 2. számú főútvonal Budapest – Rétság – Hont (Parassapuszta) irányába, és ez az a terület, ahol valóban nyomon követhető, hogy a megfelelő műszaki infrastruktúra hiányában önmagában a nemzetközi folyosó nem idézi elő a térség fejlődését. A 2-es út minősége is elmarad az elvárttól, de az utat kísérő, a fentiekben is említett 80-100 km-es sáv közlekedési infrastruktúrájának minősége szélsőségesen változó, a határ felé egyre romló. A határtérségek, amelyek leggyakrabban rossz mutatókkal rendelkező, sok esetben vidékies területek, fejlesztési kérdései az elmúlt évtizedekben mind hazai, mind az európai uniós figyelem középpontjában állnak. A 2007-2020 közötti időszakra vonatkozó Egységes Közlekedésfejlesztési Stratégia is kiemelt figyelmet szentelt a térségi elérhetőség javításának, amely nem csak a régiók elérhetőségét jelenti, hanem a régión belüli belső közlekedési hálózatét, így a vidéki térségek elérhetőségének javítását, illetve a határok átjárhatóságának növelését a kisebb határátkelőhelyek megnyitásával (Remenyik–Szabó– Tóth, 2014).

Az Európai Unió egyik fő gondolata is a belső határok megszüntetésével irányozza elő a leszakadó térségek felzárkóztatását, kiemelve a határtérségek problémáit. Az Európai Unió működéséről szóló rendelet gazdasági, társadalmi és területi kohézióról szóló – 174-178. – cikkei rendelkeznek arról, hogy az átfogó és harmonikus fejlődés érdekében a gazdasági, társadalmi és területi kohéziót erősítse, a régiók közötti különbségeket kiegyenlítse. A legkedvezőtlenebb helyzetű régiók közül is a kiemelten fejlesztendő területek között elsőként említi a vidéki térségeket, de a felsorolásban helyet kapnak a határon átnyúló régiók is, ehhez a fejlesztési forrásokat a Strukturális Alapokon – és egyéb nevesített pénzügyi eszközökön – keresztül biztosítja az Európai Unió. A közlekedési politika keretében foglalkozik azzal, hogy a szabadságelvek, ezek közül is az áruk, személyek és sok esetben a szolgáltatások szabad áramlásának feltétele a közlekedés, a műszaki infrastruktúra. A 2021-2027 közötti Európai Uniós költségvetési ciklus forrásainak

felhasználását célzó dokumentumok közül a Terület- és Településfejlesztés Operatív Program Plusz (TOP+) című program rendelkezik legszélesebb körben a településfejlesztési eszközökről. A TOP+ elsősorban helyi önkormányzati fejlesztéseket támogat, ami a helyi szolgáltatások, infrastruktúra javítását célozza, a dokumentum szövegezése szerint a rossz megközelíthetőség erősíti a területi egyenlőtlenség kialakulását, és ez a helyzet különösen az aprófalvas, periferikus területeken akut. A TOP+ keretein belül ennek ellenére a közúthálózat fejlesztésére két lehetőség adott: a 4-5 számjegyű közúthálózat elemeire irányuló beruházások, amelyek a meglévő infrastruktúra állapotának megtartására, javítására alkalmas, illetve önkormányzati utak fejlesztését a városi, városkörnyéki területeken. A kifejezetten a falvak fejlesztéseire irányuló program a meghirdetésekor Modern Falvak Program keretei között található, célja a kistelepülések megerősítése, lakóinak megtartása. A szakmai dokumentum összeállítása során figyelemmel voltak a szakértők arra, hogy a közszolgáltatásokat nem minden esetben tudják a kistelepülések önállóan biztosítani, így térségi szintű összefogás szükséges. Különböző feladatok ellátása során a korábbiakban is volt példa a közös feladatellátásra, vagy akár jogszabályi előírás alapján közös önkormányzati hivatalt kellett vagy hozhattak létre az önkormányzatok.

A hazai vidéki településhálózat fejlődése – perifériák kialakulása és a műszaki infrastruktúra differenciálódása

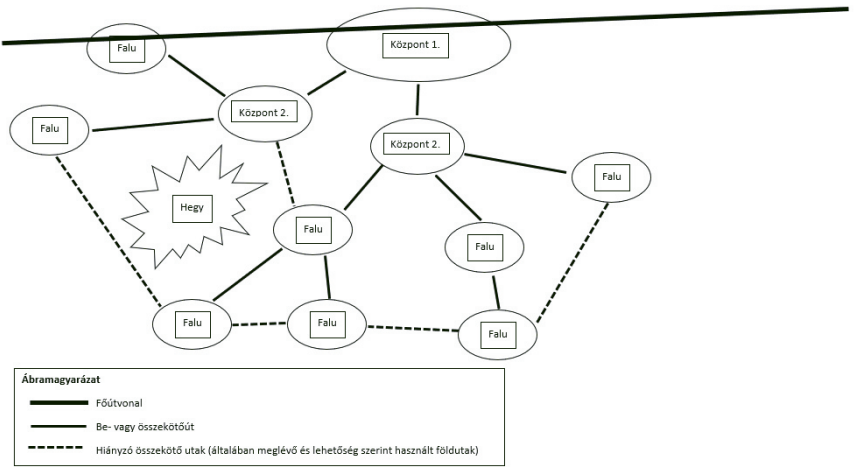
Magyarország, illetve a határtérség területe rurális – vidékies – jellegű, ami azt jelenti, hogy néhány városias-gócpont kivételével 100 fő/km^2 alatti a népsűrűség. Magyarországon 2021. január 1-jén 3155 település található, 9.730.772 fő népességgel. Az átlagos népességszám 3084 fő, ami az ENSZ Demográfiai Évkönyve által használt település-hierarchia szintek szerint a „község" településkategóriába sorolható. Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 20. § (2) bekezdése értelmében a nagyközségi címet használhatná mindazon település, amelynek lakosságszáma eléri a 3000 főt; így a magyar „átlagtelepülés" is. A szabályozási háttér a község fogalmát használja és definiálja, azonban a társadalomföldrajz, a szociológia a falu szót preferálja, amelyre több kategóriát is kialakítottak jellemzőik alapján.

Hazánkra, illetve a Kárpát-medence térségére jellemző, hogy a településállomány elaprózódott, a táj meghatározó elemei az aprófalvak, valamint a törpefalvak, amelyek népessége nem éri el a

200 főt. Az elmúlt másfél évszázadban a főváros erősödése egypólusúvá tette az országot, a metropolis szintű városok hiányoznak, ami hiányos hálózati rendszerhez vezet, ahol a vidék kis lélekszámú települései többszörösen hátrányos helyzetbe kerültek. A magyar táj, és ezzel a településhálózat történelmileg is meghatározó településfajtája az aprófalvak, amelyek lakosságszáma nem haladja meg az 500 főt, valamint elkülönítésre kerülnek a törpefalvak, legfeljebb 200 fős lélekszámmal. Magyarország jelenlegi településhálózatának kialakulásának közvetlen előzményei a múlt század közepére datálhatók (Beluszky, 1999), a falvak helyzete először a lakosságcserékkel vált bizonytalanná. A területi különbségek kiegyenlítése, a regionális különbségek felszámolása területfejlesztési célként jelent meg ugyan, azonban a többi ideológiával együtt ez a mezőgazdaság és a falvak nehéz helyzetét idézte elő: megszűntek a lakásépítések, a lakosság a városban talált munkahelyet. A városi munkahelyek elérhetősége – az infrastruktúra és a tömegközlekedés szempontjából – rossz közlekedési lehetőséggel volt jellemezhető, ami szintén elősegítette a városba való költözést. Bár az 1960-as évektől mérséklődött a falvak diszkriminációja, a megyeszékhelyeknek új feladatuk, a fejlesztési eszközök továbbosztásának helyi központjaként gyors megerősödést biztosított – szintén a falvak rovására, amely során a falvak és a kisvárosok másodlagos periféria részévé váltak (Beluszky, 1999; Kollega Tarsoly, 1996-2000). A következő évtizedben alakultak ki a közös tanácsok. A kényszerből társult települések – közös tanácsok – központi településén voltak elérhetők az alapellátás intézményei, így a társult falvak centrumaként a fejlesztési pénzek továbbosztásában is nagy szerepet kapott, a nem központi települések háromszorosan is perifériku s helyzetbe kerültek. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció a megyék szerepét tovább növelte azzal, hogy az alsófokú központok kijelölése a megye feladata volt. Magyarország településeinek mintegy kétharmada az OTK központi szerepkör alapú településbesorolás alapján kialakított 11 kategória utolsó, egyéb, vagy „központi szerepkör nélküli" települések közé tartozott (Hajdú, 2001). Ezek az egyéb települések a megyei településhálózat-fejlesztési tervekben a fejlesztésekkel nem érintett – avagy sorvasztandó – falvakként jelennek meg. Mindez nem kizárólag a település szolgáltatásainak sorvasztását jelentette, hanem a műszaki infrastruktúra elhanyagolását is. A közlekedési nehézségek a falvakból való elköltözést segítették elő, hiszen a

városi munkahelyekre egyre nehezebben lehetett eljutni, helyben viszont nagyon kevesen találtak megélhetést. Minél távolabb található egy település a várostól – és minél kisebb lélekszámú volt –, annál gyorsabban néptelenedett el. Jellemzően az idős lakosság maradt a faluban. Az a réteg, amelyik már nem dolgozott, igényei csökkentek, és immobilissá vált. A fiatal, mobilis lakónépesség a városban keresett lehetőséget. A falvak közötti kapcsolatok is leépültek: egyrészt a fiatalok elköltözése miatt a rokoni kapcsolattartás átalakult, a települések közötti munkamegosztás megszűnt, és a kiépítetlen úthálózat miatt a közlekedés fokozottan akadályozott volt. Az úthálózat fejlesztése során a centralizáció elve valósult meg, így a járásszékhely-központok irányában volt lehetőség közlekedni, és ez a helyzet a mai napig konzerválódott. A városhiányos térségben a terület központi funkciókkal is rendelkező nagyobb településein futnak össze az utak, így az esetlegesen szomszédos települések között továbbra is csak a földutak állnak rendelkezésre – az 1. ábra sematikusan ábrázolja a szomszédsági viszonyokat és a hiányzó hálózati kapcsolatokat, illetve a hierarchiában elfoglalt – kényszerű - helyet. A közúthálózati kapcsolatok alapján körvonalazódik, hogy a települések nehezen tudnak közös feladatokat vállalni akár a központi település elkerülésével, akár két különböző – de egy járáshoz tartozó – központtal függőségben lévő településekkel. A települések között a domborzat akadályt jelenthet, ahol nem alakult ki a települések között közvetlen összeköttetés.

1. ábra: Települések közötti közúti kapcsolatok és azok hiánya sematikus ábrázolása

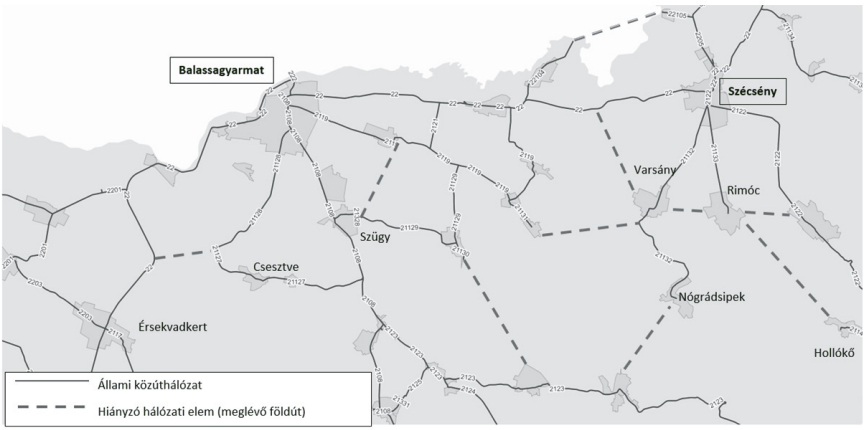

Forrás: Saját szerkesztés

A hiányzó kapcsolatok miatt a szomszédos települések távolabb kerülnek egymástól, nem tudnak közös feladatokat ellátni. A közös feladatellátás nehézségeinek bemutatására legegyszerűbb a jogszabály alapján kötelező társulásokat vizsgálni, a Mötv. rendelkezései szerint a 2000 főt el nem érő települések kötelesek olyan közös hivatalokat létrehozni, ahol a közös önkormányzathoz való tartozás feltétele, hogy azonos járásban legyenek, a társult települések lakosságszáma elérje a 2000 főt, vagy a társult települések száma a 7 darabot. Megengedő jellegű szabály, hogy a társult települések területét legfeljebb egy település közigazgatási területe válassza el egymástól. Úgy tűnik, mintha a közbeékelődő település a közös önkormányzati hivatalhoz való tartozás települései közötti lazább kapcsolatot engedi, azonban a közlekedési hálózat vizsgálata során kitűnik, hogy előfordul olyan eset, hogy két távolabb lévő település könnyebben tart kapcsolatot, könnyebben elérhetők egymás számára, mint a közbeékelődő település. Természetesen arra is van példa, hogy a települések külterülete igen nagy, így a közbeékelődő település külterülete kis területen szakítja meg a szomszédossági viszonyt. Utóbbira példa a Balassagyarmati járásban Balassagyarmat és Őrhalom „szomszédsága", ahol a közlekedők nem érzékelik, hogy viszonylag nagy területen Patvarc közigazgatási területén utaznak a 22-es úton, mivel a település központi belterülete, lakott területe távol esik a főközlekedési úttól. A települések különböző feladatok ellátására társulhatnak, nagyobb társulások esetén elképzelhető, hogy nem feltűnő, hogy a feladatot a hiányzó közlekedési hálózati elemek megvalósulása esetén hatékonyabban lehetne ellátni. Nem az önkormányzati vagy egyéb települési ellátással vagy szolgáltatásokkal összefüggő lehetőség, de szintén a sematikus ábrán látható, hogy a szomszédos települések legtöbb esetben a „Központ 1" – leggyakrabban város – településen keresztül tudják a kapcsolatot tartani egymással, noha a város elkerülési lehetősége a városi forgalom zsúfoltságán is enyhítene – nem beszélve a rövidebb megtett út miatt mérsékelt károsanyag-kibocsátásról. A kiadási oldalon vitathatatlanul megjelenik az összekötő út fenntartási, karbantartási költsége. A 2. ábrán az észak-nógrádi térség egy kis területén jól szemléltethető, hogy a meglévő földúthálózat jelenleg is tükrözi a lakossági használat által kialakított kapcsolatokat, de a centrális úthálózat fejlesztés során szilárd burkolattal való ellátása nem volt prioritás. A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé azt, hogy az egyes szakaszok egyedi – többlettartalommal

bíró – indokoltsága bemutatásra kerüljön, azonban a legtöbb esetben a szilárd burkolatú út a szomszédsági kapcsolatok erősítése mellett további célokat is szolgál.

2. ábra: A Balassagyarmati és a Szécsényi járás hiányzó kapcsolatai

Forrás: A szerző saját szerkesztése Google Maps alapján

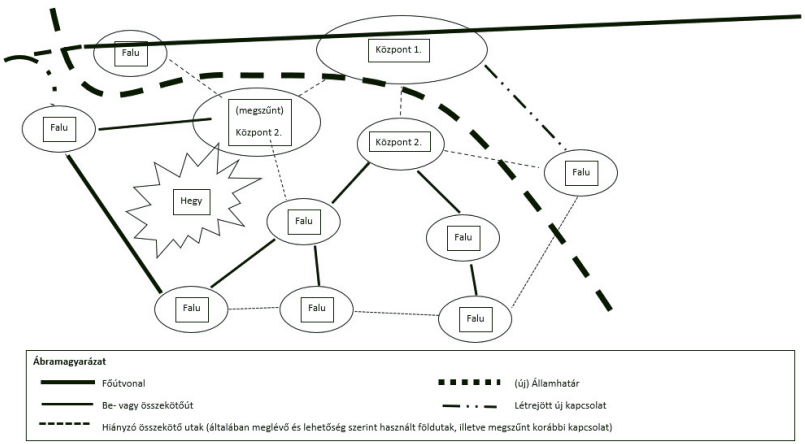
Műszaki infrastruktúra az államhatár mentén

A bemutatott településhálózati összefüggések és a települések közötti társulási vagy közös feladatellátási lehetőségek már az „új" államhatárok közötti településhálózatra vonatkoztak, az elcsatolt, szomszédos területek más államok – legtöbb esetben hasonló, szocialista típusú – állami fejlesztései alapján fejlődtek, azzal a hátránnyal, hogy a magyarlakta települések a helyi társadalomra tekintettel a legrosszabb helyzetbe kerültek. Így a határtérség területei, főként az elaprózott településekkel jellemezhető dombvidéki terület pozíciója igen rossz lett. A határok dinamikusan változó politikai szempontú átjárhatóságát a természeti adottságok segíthették vagy éppen akadályozhatták, de a háborús cselekmények során végzett pusztítás a műszaki infrastruktúrában hosszú időre segítette a határ két oldalának távolodását.

Már az I. világháború pusztítását követően gyorsan igyekeztek a helyi lakosok a legszükségesebb közlekedési elemek helyreállítását elvégezni, így a települések között a felrobbantott hidakat helyre állítani. A szárazföldi átkelőhelyeknél a pusztítás abban az időben nem okozott a települések között a maihoz hasonló elszigeteltséget, mivel az út járhatóvá tétele gyorsan biztosítható volt (Tóth, 2007) (Hajós, 2001). Az Ipoly partján élők a lehetőség szerinti legkorábbi időpontokban átjárhatóvá tették a folyót, és ez a második

világháborút követően is így volt. Az 1947. évi XVIII. törvénnyel vált hatályossá a „Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése”, ami véglegesítette Magyarország „új” vagy mai határait. A helyi lakosság számára átmeneti időre a kettősbirtokosság intézményét jelentette, azaz a határok számukra továbbra is átjárhatók maradtak – egészen 1950-ig – a határon túlra került termőterületek művelése céljából. A kettősbirtokosság megszűnésével a folyó átjárhatóságát fizikailag is megszüntették, a hidakat megszüntették, így teljesen átformálódott a határmenti térség közlekedési hálózata, amelyet a 3. számú sematikus ábrán mutatok be.

3. ábra: Települések közötti közúti kapcsolatok átalakulásának sematikus ábrázolása

Forrás: Saját szerkesztés

Működő egységek szakadtak szét, központokat és vonzáskörzetüket választotta el a határ, így kényszerűségből új kapcsolatok alakultak ki, amelyek eltérő sikerrel működtek. Az Ipoly völgyében korábban minden szembe szomszédos település összeköttetésben állt, legalább egy fahíddal (Sitku, 2007), ami nem csak az áruk cseréjéhez, a helyi gazdaság fejlődéséhez vagy a termőföld megműveléséhez segített, hanem rokoni, kulturális kapcsolatok ápolását tette lehetővé, és vált több határmenti település zsák vagy zsákjellegű faluvá. Jellemző, hogy a vasúti infrastruktúra kiépített, de az nem tudja betölteni a szerepét az új, jelenlegi helyzetben. A személyszállításban a vasút a vidéki térségben kevésbé versenyképes jelenlegi szolgáltatásaival.

A közlekedési hálózatok, így a közúthálózat is hosszú időn keresztül állandó, ezért a modern technika – és a térképek digitális elérhetősége és egymásra helyezhetősége – segítségével nyomon követhető a határok által elválasztott területek infrastruktúrájának – szükségszerű – átalakulása.

Jövőkép

A falvak helyzete a múlt század második felében egyre rosszabb lett, a településhierarchiában is egyre távolabb kerültek egymástól mind vertikálisan, mind horizontálisan – attól függően, hogy milyen központi funkciókat sikerült kiharcolni; valamint horizontálisan egymástól is távolodtak. A központi feladatokat vállaló „centrumok" egymással harcoltak a megye által önkényesen osztott fejlesztési eszközökért, az „egyéb települések" pedig a központjukkal és társtelepüléseikkel vívtak harcot az életben maradásért. Mindeközben a szomszédos települések egymással nem tudták tartani a kapcsolatot, így tovább távolodtak egymástól, feladataikkal magukra maradtak, amelyeket egyedül nem tudtak megoldani, így az ellehetetlenülés irányába sodródtak. Társadalmi, demográfiai probléma az elöregedő lakosságon kívül az elszegényedés lett, az egyre alacsonyabb képzettségi színvonal, ami végül a szegregációval jellemzett társadalmi rétegek számára jelentett életteret, csökkenő kapcsolatokkal.

A települések közötti kapcsolatok kialakításának, modernizálásának igénye és szakmai alátámasztása immár több, mint két évtizedes múltra tekint vissza (Fleischer, 2009) (Somfai, 2017), a vidéki fejlesztések új szemléletet nyernek. A vidéki települések, a falvak elérhetőségének, megközelíthetőségének biztosítása, a községek közötti interakciók számának növelése az egyik lehetősége az élő vidék kialakításának. Az ország belső területein elsősorban a kis-, apró és törpefalvas térségekben jelent problémát a meglévő közút állapota és a hiányzó összeköttetések, valamint a zsákfalvak – zsákfalu jellegből keletkező – adottságai. A hátrányok felszámolása a Magyar Falvak Program keretei között enyhülnek, az infrastruktúra beruházások segítik a közlekedési hálózatok hiányának mérséklését, elősegítve a települések közötti feladatok megosztását, közös megoldását. A határmenti területeken igen lassan enyhülnek a közlekedési problémák, kifejezetten a folyókon átívelő közlekedési lehetőségek megvalósítása ütközik nehézségekbe. A hidak adta összeköttetési lehetőségek hiányában a települések között az együttműködés nagyon lassan indulhat meg.

A 2020. évben a térségbe is elérő világjárvány okozta határlezárások rámutattak, hogy ahol az átjárás biztosított, éledeznek a kapcsolatok, és érzékelhető a napi ingázók száma. Jellemzővé vált, hogy az egyik oldalon lakóhellyel rendelkezők a másik oldalon vállalnak munkát, vagy járnak a gyerekek iskolába – ahol erre lehetőség van. A határon átnyúló ingázás az osztrák határ mentén végzett kutatás alapján természetes (Horváth V, 2020). Az osztrák-magyar határ átkelési lehetőségei sokkal kedvezőbbek, átlagosan 3 km távolságra található közúti határátlépési pont, ezzel a legsűrűbben átjárható határszakasz. A szlovák-magyar határszakasz vizsgált területén átlagosan 27 km távolságra található átkelési lehetőség, és a határszakasz mindkét oldalán kistelepülések találhatók. A sűrűbb átjárhatóság megteremtését nem csak a kedvezőbb adottságok segítik elő,

hanem a határátlépési pontok létesítését segítő kedvezőbb szabályozási környezet.

A jövőkép mégis derűlátásra ad okot. A térség lakosságában az igény a mindennapi kapcsolattartásra egyre erősebben jelenik meg, ami élénküléshez vezet. A közlekedési kapcsolatok mind sűrűbb helyreállítása azonban önmagában nem jelenti a területi működés javulását, az együttműködést elősegítő beavatkozások szükségesek, amelyek az adminisztratív akadályokat megszüntetik. A Régiók Európai Bizottsága is felismerte mindezt, és állásfoglalást tett közzé a határon átnyúló együttműködés jövője tárgyában (2021/C 440/2 szám). Az integráltabb határon átnyúló régiók kialakítása érdekében a helyi és regionális önkormányzatok együttműködését szorgalmazza a funkcionális életterek fejlesztései érdekében. A problémák feltérképezése érdekében szisztematikus adatgyűjtést irányoz elő az Eurostat számára, amely érinti a határon átnyúló áramlásokat, kölcsönös függőségeket a közéletben és a szakpolitikákban, ami a későbbi döntéshozók számára indokot szolgáltat. Az adatszolgáltatás meglévő folyamatokra vonatkoztatható, azonban ilyen szempontból szükséges megvizsgálni a leszakadó térségeket, ahol a műszaki infrastruktúra, az összeköttetések hiánya miatt nincs vagy minimálisan kimutatható áramlások találhatók. Az Európai Területi Társulások jogi személyének megerősítésével az adminisztratív akadályok egy része az állásfoglalás által elhárul, az együttműködések kedvezőbb feltételekkel és egységesen valósulhatnak meg. Az állásfoglalás tartalmazza, hogy a közlekedési hálózatok szűk keresztmetszeteinek felszámolása mellett – amely a személyes kontaktusok számát növeli, valamint lehetőséget nyújt az áruszállításra, ezzel a helyi gazdaság erősödésére – a határon átnyúló közszolgáltatásokat is megfelelő jogi keretek között kell kialakítani oly módon, hogy a demográfiai kihívásokkal küzdő régiók polgárai számára is elérhetők legyenek a közszolgáltatások, ami hozzájárul a régiók elnéptelenedéséhez.

A közlekedési hálózatok mellett az informatikai hálózatok kiépítése, a szélessávú hálózatokhoz való hozzáférés és a mesterséges intelligencia eszközeinek határon átnyúló elérhetőségének, használatának kereteinek kialakítása halaszthatatlan. A határon átnyúló közös identitástudat „nem csak a gazdasági együttműködésről szól, hanem a határ menti régiókon belüli életről és a közös identitásérzésének kialakításáról is. Kultúrán alapuló megközelítést kell kidolgozni, amely kiaknázza a határ menti régiók közös tárgyi és szellemi örökségének gazdagságát, és amely lehetőséget kínál a polgároknak a szomszédjaikkal való rendszeres együttműködésre és szocializálódásra, kölcsönös bizalmat építve, amelynek hiánya továbbra is a határon átnyúló együttműködés egyik fő akadálya." Az emberek közötti közvetlen interakciók megvalósítása mellett a jobb megértés érdekében automatizált fordítóeszközök fejlesztését szorgalmazza, valamint a határ menti régiókban élő polgárok életének megkönnyítését célzó jogszabályok és szerződések végrehajtása és ellenőrzése segítségével erősödhetnek az együttműködések.

Az állásfoglalás kifejezetten a határmenti térségekre irányul, azonban az interakciók számának növelése, a személyes kapcsolattartás elmozdítása nem csak a határmenti, hanem a vidéki, perifériajellegű falusi területeken is előremutató lehet, a távolságokat és a „távolságokat" leküzdve a településeket közelebb hozhatja, ami a lemaradást, leszakadást mérsékelheti az élhetőbb vidék megteremtésével.

Irodalom

A Régiók Európai Bizottságának állásfoglalása Európa jövőképéről: a határon árnyúló együttműködés jövője (2021/C 440/02)

Az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet

Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (HL C 202, 2016.6.7.)

Beluszky, P. (1999.): Magyarország településföldrajza - Általános rész (I. kötet). Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Erdősi, F. (2005): Magyarország közlekedési és távközlési földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Fleischer, T. (2009): Magyarország és közlekedési hálózata a közép-európai gazdasági térben. Elérhető: https://core.ac.uk/download/pdf/11856119.pdf (2021. 10. 12.)

Hajdú, Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Hajós, B. (2001): Ipoly-hidak Ipolytarnóctól Ipolyságig. Elérhető: http://www.elsolanchid.hu/konyvek/ipolyfuzet1.pdf (2021. 10. 12.)

Horváth, V. (2020): A határon átnyúló tanulmányi célú ingázás mint az intergenerációs társadalmi mobilitás eszköze. Tér és Társadalom 34/3 pp. 46-67. doi:10.17649/TET.34.3.3257.

Kollega Tarsoly, I. (1996-2000): Magyarország a XX. században (II. Kötet Természeti környezet, népesség és társadalom). Babits Kiadó, Szekszárd

Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXIX. törvény

Nemes Nagy, J. (2017): Terek, helyek, régiók. Akadémiai Kiadó, Budapest. doi:10.1556/9789630598644

Remenyik, B. – Szabó, L. – Tóth, G. (2014): Közlekedésföldrajz és turizmus Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Sitku, L. (2007): Hidak a magyar-szlovák határon - Új Ipoly-hidak megvalósításának lehetősége. Beszámoló a 3. Hídműhely Szimpóziumról, Eger

Somfai, A. (2012): Sokba kerül a zötykölődés… Mezőhír. Horizont Média Kft., Kiskunhalas

Somfai, A. (2017): A magyar útkiépítettség múltja és jövője. Elérhető: http://www.somfai.sze.hu/andras/

Tóth, E. D. (2007): Hidak Nógrád megyében. Közlekedésfejlesztési Koordinációs Központ, Salgótarján–Eger

A közösségi közlekedés vizsgálata a környező városok elérhetősége szempontjából a Sárbogárdi járásban

Nagy Dávid: doktorjelölt; PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola; tudományos segédmunkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; nagy.david@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0002-4702-5614

Spiegler Patrícia: PhD; igazgató elnök; Info-Partner Szociális Szövetkezet; 7100 Szekszárd, Hunyadi u. 2.; patricia@info-partner.hu

Absztrakt

A Sárbogárdi járás társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, ez a hátrány részben a közlekedési és közlekedésszervezési problémákból adódik. A járásban 2011-ben minden második dolgozó ember volt ingázó, országosan csak minden harmadik ember az. 2019-es kérdőíves felmérésünk alapján a válaszadók 51%-a utazik napi szinten. Az ingázás elsősorban Székesfehérvárra irányul, de számos egyéb település is munkát ad a helyieknek. A térségi városok egyéni közlekedéssel viszonylag gyorsan elérhetők, de a közösségi közlekedési kapcsolatok gyengék, sokszor nem teszik lehetővé az ingázást.

Vizsgálatunk elsősorban arra irányult, hogy egyes településekről a közösségi közlekedési eszközök által biztosított elérhetőségi idők mekkora eltérést mutatnak. Továbbá mik lehetnek ezeknek az eltéréseknek az okai és milyen problémák érzékelhetők az autóbuszos és vasúti közlekedésben. A közeljövőben tervezett közlekedési infrastrukturális beruházások (M8 gyorsforgalmi út építése, Budapest-Pécs vasúti pálya korszerűsítés, Dunaújváros-Komárom gyűrű) új helyzetet teremtenek a térség elérhetőségében, amely indokolja a kérdés alapos vizsgálatát.

Szakirodalmi áttekintés

A vidéki kisvárosok, mint járási székhelyek rendszerint központi település szerepét töltik be, ami elsősorban közigazgatási, oktatási, szociális, gazdasági és kereskedelmi funkciókat kínál a környező kistelepüléseknek. A vidéki kisvárosok vonzáskörzetét természetes módon befolyásolja a településszerkezetben betöltött szerepe, amit sok egyéb tényező mellett erősen befolyásol a közeli városok, kiemelten a nagyvárosok elhelyezkedése és a közlekedési hálózat. Az

egyik fontos tényező a települések vonzáskörzetének vizsgálatában az ingázás. A munkába járás lehetősége, a közlekedési kapcsolatok minősége alapvetően tudja meghatározni a kistelepülések jövőjét.

A hazai földrajzi és regionális tudományi kutatások több évtizede vizsgálják a vonzáskörzeteket és a munkaerő mobilitását (Erdősi, 1985; Hardi, 2015; Kiss–Szalkai, 2018; Szabó, 2019; Szabó –Farkas–Varga, 2021). Született tanulmány munkaügyi ingázás területi mintáiról kifejezetten az Észak-Dunántúlra vonatkozóan (Hardi, 2015), amely részletesen vizsgálja Székesfehérvárt és vonzáskörzetét. Témánk szempontjából kiemelten fontos a kivárosok munkaerő-ingázásban betöltött szerepéről szóló közlemény (Pirisi–Kiss–Máté, 2016). Konkrétan a Sárbogárdi járásra vonatkozó korábbi munkaerő mobilitási vizsgálatok is rendelkezésre állnak (Alpek–Tésits, 2011), amelyek viszonyítási alapot jelentenek és az esetleges változások követésére is lehetőséget adnak. Ez utóbbi szempontból is lényeges a térség munkaerő mobilitásáról szóló korábbi munka, amely a jelentős foglalkoztatást produkáló elektronikai ipart vizsgálta (Leveleki, 1997).

Vizsgálati módszerek

A vizsgálat egy tanulmány a „Sárbogárd és térsége közlekedésfejlesztési koncepció" készítéséhez kapcsolódik, amely a térségi közlekedésfejlesztés elméleti megalapozását szolgálta, a 2021-27-es európai uniós fejlesztési ciklusra történő felkészülés jegyében. A közlekedés és közösségi közlekedés vizsgálatakor, kiemelet szempont volt a munkába járás, ingázás felmérése, ami a város és térség újra iparosításával van összefüggésben (ipari park fejlesztés). A vizsgálat során sor került szekunder adatgyűjtésre. Áttekintettük a vonatkozó szakirodalmat, a témában készült felméréseket, hivatalos közlekedéssel foglalkozó dokumentumokat. Feldolgoztuk a KSH 2011-es népszámlálási adatait, elsősorban az ingázásra és foglalkoztatásra vonatkozóan. A kistérségi adatok elemzésében, térképi ábrázolásában a teir.hu alkalmazása volt segítségünkre. A gépjármű elérhetőségi adatok a Google Maps útvonaltervező alkalmazásával kerültek legyűjtésre (munkanapon reggel 8 órára történő érkezéssel beállítva). A közösségi közlekedési adatok legyűjtése a menetrendek.hu weboldalról történt (munkanapon reggel 8 órára történő érkezéssel). A vizsgálathoz kapcsolódó primer kutatást két fő szakaszra oszthatjuk. A szekunder kutatás eredményeinek ismeretében 2 alkalommal workshop került megrendezése az érintett hatóságokkal, civil szervezetekkel, cégekkel és intézményekkel. Emellett online lakossági kérdőíves felmérésre került sor a közlekedésre vonatkozóan. A 2019 novemberében végezett

lakossági felmérés során 378 válaszadó töltötte ki a Sárbogárdi járás közlekedésére vonatkozó online kérdőívet. A felmérés a személyautós, autóbuszos és vasúti közlekedés megítélését mérte fel a lakosság szemszögéből, ugyanakkor a fejlesztési elképzelésekre vonatkozóan is kikérte az utazóközönség véleményét. A kitöltők lakóhelye szerinti megoszlása viszonylag egyenletes volt, a válaszadók 60% sárbogárdi, 10-10% arányban Mezőszilas, Hantos, Alap lakosai vettek részt a felmérésben. A többi válaszadó megoszlik a járás egyéb települései között, valamennyi településről érkezett vélemény. Az életkor szerinti megoszlás kiegyensúlyozott képet mutat, a 60 év felettiek aránya marad el a tényleges részarányuktól. Ennek oka, hogy az idősebb korosztály kevésbé érhető el az online felméréssel, illetve a közlekedés tekintetében is kevésbé érintettek. Az aktív korosztály, amely a tanulmány elsődleges célcsoportját képezi, adta a válaszadók többségét.

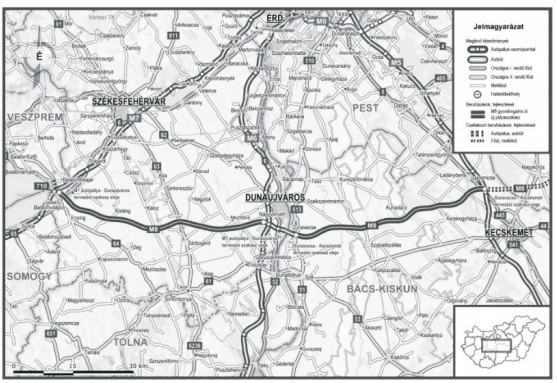
Tervezett közlekedési fejlesztések a sárbogárdi járásban

A vizsgált kistérség a Sárbogárdi járás elhelyezkedése több sajátosságot mutat, egyfelől nem az ország perifériikus területén, határmenti térségben található, a székhely Budapesttől való távolsága közúton 100 km. Magas szintű vasúti összeköttetéssel rendelkezik, a Pusztaszabolcs-Pécs 40-es számú fővonal fontos állomása. Másfelől viszont Székesfehérvár, Siófok és Dunaújváros fejlett területei közé ékelődik, amelyekkel nem túl jól kiépült közúti kapcsolatai vannak, ennek és további körülményeknek köszönhetően egyfajta belső perifériának tekinthető a kistérség. Ezt erősíti a 6-os és 7-es számú főút és az M6-os és M7-es autópálya nyomvonalához képest megfigyelhető köztes elhelyezkedés.

Vizsgálatunknak az adott aktualitást, hogy a közeljövőben tervezett országos közútfejlesztések ennek a közlekedési hálózatban betöltött helyzetnek az átértékelődését eredményezik. Az M8-as autópálya tervezett nyomvonalon (1. ábra) történő megépülése esetén Sárbogárd elérhetősége lényegesen javul, Siófok és Dunaújváros viszonylatában rendkívül kedvezővé válik. Még jelentősebb változást eredményezhet az a gyorsforgalmi út fejlesztés, amely Sárbogárdról indulva, Székesfehérváron át éri el az M1-es autópályát, majd Komáromnál az új Duna-hidat (2. ábra). Ezáltal Sárbogárd közvetlen összeköttetésbe kerül a Nyugat-Európába irányuló szállítási útvonallal, ráadásul az egyre nagyobb szerepet betöltő Észak-Déli közúti szállítási útvonal részévé válik. A két nagy fejlesztés helyi szempontból is igen jelentős infrastrukturális

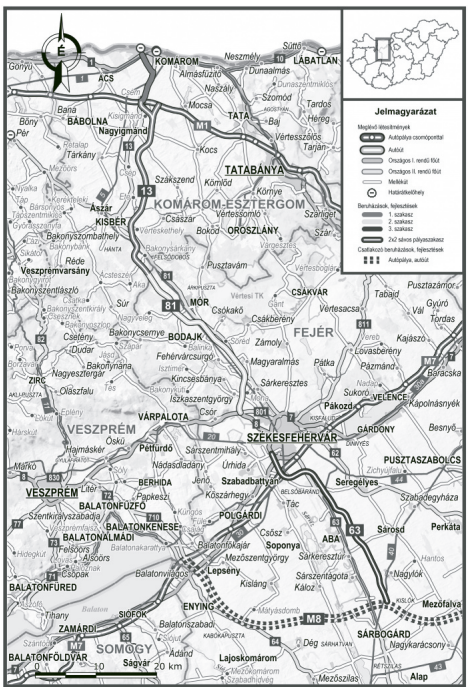
beruházást eredményez, a várostól Északra jelentős közúti csomópont jön létre, amely csökkenteni fogja a városon átmenő forgalmat. Nem elhanyagolható tény, hogy a közúti fejlesztésekkel párhuzamosan, de várhatóan azoknál hamarabb, befejeződik a Pusztaszabolcs-Pécs vasúti vonal korszerűsítése, amely 160 km/h haladási sebességet eredményez.

1. ábra: A tervezett M8-as gyorsforgalmi út nyomvonala

Forrás: nif.hu

2. ábra: : Komárom – Kisigmánd (M1) – Kisbér – Székesfehérvár (M7) – Sárbogárd (M8) útvonal fejlesztése

Forrás: nif.hu

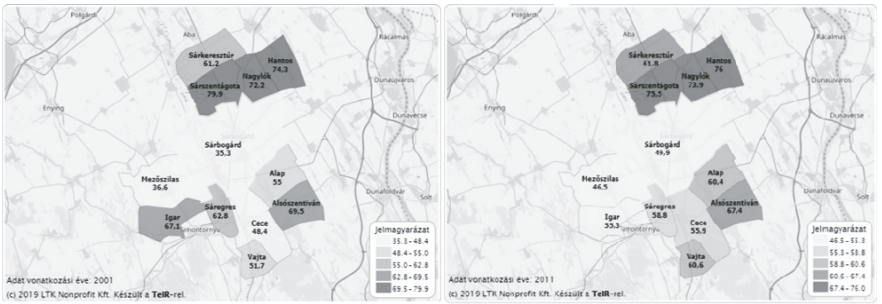
Ingázás a sárbogárdi járásban

Az ingázók jellemzői a sárbogárdi járásban

A sárbogárdi járás lakossága 2017-ben 27376 fő volt, amely régóta folyamatos csökkenést mutat. A járás lakosságának területi eloszlása nem egyenletes, 2017-ben 43%-uk lakott a járás székelyén. Három 2000 fő feletti lakosságú település van a járásban (Cece, Mezőszilas és Sárkeresztúr), de majdnem eléri ezt a lakosságszámot Alap is. A járás déli peremén kisebb lakosságú falvak sorakoznak. Megállapítható, hogy a közlekedés szervezés egyik alap körülménye a csökkenő lakosságszám. A lakónépességen belül az aktív korúak vesznek részt a legintenzívebben a települések közötti közlekedésben. A középiskolai, főiskolai tanulók és a munkába járók napi vagy heti rendszerességgel utaznak. A járásban Mezőszilason és Sárkeresztesen a legalacsonyabb az aktív korúak aránya, legmagasabb pedig Vajtán, Cecén, Sárbogárdon, Sárszentágotán és Hantoson. A munkahelyi ingázást erősen befolyásolja a gazdasági aktivitás, különösen a helyben kevés munkahelyet biztosítani tudó településeken. Egészen magas a gazdaságilag inaktívak aránya 2011-ben Sárkeresztúron, de kedvezőtlen volt a mutató Mezőszilason, Igaron, Cecén és Alsószentiványon is. Hantos és Sárbogárd rendelkezett a legjobb mutatóval ebben a tekintetben. A munkába járók számát alapvetően befolyásolja a foglalkoztatottak aránya. Ennek területi szempontú vizsgálatakor megállapítható, hogy a járásban Délről Észak felé növekszik a foglalkoztatási ráta. Kivételt képez Sárkeresztúr település, amely nem földrajzi elhelyezkedése, hanem társadalmi jellemzői miatt mutat gyenge eredményt. Összeségében elmondható, hogy a járás településeinek túlnyomó többségében 50% feletti a foglalkoztatottak aránya. Ebből adódóan jelentős azok száma, akik munkába járását szükséges napi szinten biztosítani. A 2001-es ingázási mutatók az országos adatokhoz képes kiemelten magas értékeket mutattak, ez alól Mezőszilas és Sárbogárd még kivételt képezett. A 70%-feletti értékek már egyértelműen agglomerációs településekre jellemzőek, amelyek a Székesfehérváron dolgozók lakhatását szolgálják. Elsősorban nem Székesfehérvárra ingáztak a foglalkoztatottak feltehetően 2001-ben Igarról, Sáregresről és Alsószentiványról, amely déli településeken 60% feletti volt az arányuk. 2011-re jelentős változások történtek az ingázók arányában, a Sárbogárdi ipar foglalkoztatási potenciáljának csökkenése átalakította a helyzetet. Az északi négy, Székesfehérvár közvetlen vonzáskörzetéhez tartozó település adatai lényegesen nem változtak.

Sárbogárd és Mezőszilas jelentős foglalkoztatotti létszáma nagyobb arányban kezdett részt venni az ingázásban. Igar és Sáregres ingázóinak aránya lecsökkent. A Sárbogárdi üzembezárás ellenére a dél-keleti települések bejáróinak aránya nőtt. Alsószentiván estében némileg ugyan csökkent, de 65% feletti aránnyal feltételezhetően függetleníteni tudta magát a Sárbogárdi folyamatoktól.

3. ábra: Naponta ingázó (eljáró) foglalkoztatottak aránya (%)
Népszámlálás 2001 és 2011

Forrás: teir.hu

A fenti értékek értelmezésében segít, ha az ingázó foglalkoztatottak arányát viszonyítjuk a megyei és országos adatokhoz. Még Sárbogárdon 2011-ben minden második ember ingázó és a járásban ez az arány még magasabb, addig az országban csak minden harmadik ember az. Fejér megyében a járásközpontok foglalkoztatottjai közül, pedig négy emberből egy ingázik. Ezek drasztikus eltérések, amik komoly kihívást jelentenek a közlekedésszervezés számára is. A Sárbogárdról ingázók arányát a 2011-es népszámlálási adatokat tovább elemző Lechner tudásközpont interaktív térképén figyelhetjük meg. Ezek alapján a sárbogárdi ingázók elsődleges célpontja Székesfehérvár, ezen kívül Dunaújváros és Budapest számít jelentős célpontnak. Tanulmányunk szempontjából érdekes az a tény, hogy a sárbogárdi ingázók 30%-a, közel 700 fő nem a járási központokba ingázik. Ők a környező településeken dolgoznak, feltehetően a közszférában és a KKV szektorban.

A térségi központok elérhetősége gépjárművel

Amennyiben a környező jelentős foglalkoztatási potenciállal rendelkező térségi központok közúti elérhetőségét vizsgáljuk, arra a felismerésre jutunk, hogy az egyes településekről eltérő városok közelíthetők meg kedvezően. Igazán kedvező a 30 percen belüli

elérhetőség, de a 45 percen belül gépkocsival elérhető munkahelyek is számításba jöhetnek napi ingázás tekintetében.

1.táblázat: A térségi központok elérhetősége személygépkocsival hétköznap reggel csúcsidőben (perc)

Alap	60	**40**	**45**	**24**	60
Alsószentiván	65	**35**	**40**	**20**	60
Cece	65	**45**	**30**	**28**	55
Hantos	**40**	**30**	50	**30**	70
Igar	65	55	**45**	**40**	60
Mezőszilas	60	50	50	50	70
Nagylók	**45**	**40**	55	**35**	80
Sárbogárd	50	**40**	50	**35**	70
Sáregres	60	50	**35**	**35**	60
Sárkeresztúr	**35**	**45**	65	**45**	85
Sárszentágota	**40**	50	60	**45**	80
Vajta	70	50	**30**	**35**	**45**

Forrás: A szerzők saját szerkesztése a google.hu/maps alapján

Székesfehérvárral szemben több növekvő foglalkoztatási potenciállal rendelkező város nyújt kedvezőbb közlekedési alternatívát, ami az infrastruktúra fejlesztések (M8) révén csak tovább erősödhet. Székesfehérvár (Győr mellett) az ország legjelentősebb vidéki ingázási célpontja, amelybe 2011-ben 30 ezer főt meghaladó munkavállaló járt dolgozni (Hardi, 2015). Dunaújváros Hantosról érhető el gépkocsival a legkedvezőbben, de kedvező értéket mutat Alap, Alsószentiván, Cece, Nagylók, Sárbogárd, Sárkeresztúr is. Dunaújvárosban a gumiabroncs gyár, a vasmű, a papírgyár és számos további foglalkoztató nagyon komoly munkaerő igényt produkál. Közlekedési szempontból igényt generál a felsőoktatás és a szakképzés is, emellett Dunaújváros fontos logisztikai központ, intermodális csomópont, jelentős dunai kikötő és hídváros is. Székesfehérvár és Dunaújváros gépkocsival történő elérhetősége az elmúlt 10 évben érdemben nem változott, a korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a távoli településekről az idő mellet az útiköltség is mobilitást akadályozó tényező (Alpek–Tésits, 2011). Paks Cecéről és Vajtáról érhető el gépkocsival a leggyorsabban, de kedvező menetidő jellemzi Alapot, Alsószentivánt, Igart és Sáregrest is. Pakson elsősorban magasan képzett speciális tudással rendelkező munkaerőt alkalmaznak, Paks 2 építésével azonban ez megváltozik. Az építkezések beindulásával nagyon nagy munkaerő igény lép fel, amelynek helyben történő elszállásolása kihívást fog jelenteni. Ezért a környékről bejárók munka erejére várhatóan komoly igény fog jelentkezni.

Dunaföldvár Alsószentiványról érhető el gépkocsival a leggyorsabban, de nagyon kedvező a menetidő Alapról, Hantosról és Cecéről is. Mezőszilas kivételével valamennyi járási településről 45 percen belül megközelíthető Dunaföldvár, amelynek foglalkoztatási potenciálja jelenleg is dinamikusan növekszik. A bioetanol gyár, a papírgyár mellett egyre több foglalkoztató érkezik a településre, amelynek fejlődése előre látható. Szekszárd Vajtáról érhető el gépkocsival a leggyorsabban, Cece már kívül esik a 45 perces menetidőn. Szekszárd közúti elérhetősége Sárbogárdról és a járásból a vizsgált városok közül a legkedvezőtlenebb. A tolnai megyeszékhely rendelkezik saját foglalkoztatási körzettel és nem várható dinamikus munkaerő igény bővülés a közeljövőben. Kijelenthető, hogy nem lesz lényeges szerepe az elkövetkező időszakban a Sárbogárdi járásban élők foglalkoztatásában.

Közösségi közlekedési lehetőségek

A közösségi közlekedéssel történő napi ingázás lehetőségét az autóbusz és a vasúti menetrendeket összesítő menetrendek.hu oldalról történő adatgyűjtés alapján vizsgáltuk. Mivel önmagában a járatszám és a menetidő nem teljesen érzékelteti a bejárás feltételeit, három csoportba soroltuk az egyes viszonylatokat. A megközelíthető kategóriába kerültek azok a közlekedési kapcsolatok, amelyek vasúton vagy autóbuszon, átszállással vagy anélkül 60 percen belül elérhetők. Ennél hosszabb elérési idővel, de még napi szinten igénybe vehető viszonylatokat a nehéz kategóriába soroltuk. Azokat a közösségi közlekedési kapcsolatokat, amelyek megítélésünk szerint az ingázás elemi feltételeit nem teljesítik, nem megoldható kategóriába soroltuk (2.táblázat). Ez az értékelés szubjektív, egyes munkavállalóknak a vasút igénybevétele, az átszállás, a korai indulás vagy éppen a késő vissza érkezés nem fér bele az életvitelébe, ahogyan egyes munkahelyek sem tudnak mindig alkalmazkodni. Ha közúti közlekedéshez hasonlóan 45 perces menetidőt, átszállás nélküli utazást tekintenénk megoldható bejárási feltételnek, akkor ennek nagyon kevés viszonylat tudna megfelelni. A jelenlegi ingázási mutatók azt sugallják, hogy a lakosság ennél rugalmasabban tudja tolerálni a közösségi közlekedési lehetőségeket. Egy korábbi pályakezdő sárbogárdi munkavállaók körében végzett kutatás szerint a kistérségben élők 75%-a nem hajlandó 50 km-nél távolabbra ingázni (Alpek–Tésits, 2011).

2. táblázat: A térségi városok elérhetősége közösségi közlekedéssel hétköznap reggel 8 óra előtti beérkezéssel

Alap	Nehéz	Nem megoldható	Nem megoldható	Megoldható	Nem megoldható
Alsószentiván	Nehéz	Nem megoldható	Nem megoldható	Megoldható	Nem megoldható
Cece	Nehéz	Nem megoldható	Nehéz	Megoldható	Megoldható
Hantos	Megoldható	Nehéz	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható
Igar	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható
Mezőszilas	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható
Nagylók	Megoldható	Megoldható	Nem megoldható	Nehéz	Nem megoldható
Sárbogárd	Megoldható	Megoldható	Nem megoldható	Nehéz	Nehéz
Sáregres	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Megoldható	Nem megoldható
Sárkeresztúr	Megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható
Sárszentágota	Megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható	Nem megoldható
Vajta	Nehéz	Nem megoldható	Nehéz	Nehéz	Megoldható

Forrás: A szerzők saját szerkesztése a menetrendek.hu alapján

A vizsgálatból megállapítható, hogy közösségi közlekedéssel a megyeszékhelyre, Székesfehérvárra történő ingázás a leginkább megoldható, de az is csak a járás öt településről (Sárkeresztúr, Sárszentágota, Sárbogárd, Nagylók, Hantos). Dunaújváros reggeli elérhetősége meglepően rossz a korábban vizsgált gépkocsival történő megközelíthetőség eredményeinek tükrében. Nagylókról és Sárbogárdól megoldható, de éppen nem soroltuk a nehéz kategóriába, ahová csak Hantos került. A három településen kívül a járásból már a reggeli bejutás sem biztosítható a közösségi közlekedés révén. A következő időszakban várható atomerőmű építés ismeretében nagy jelentőséggel bír Paks elérhetősége, ám tömegközlekedéssel gyakorlatilag elérhetetlen a járásból. Dunaföldvár a másik település Székesfehérvár mellet, amelyre megoldható a reggeli bejárás, de a visszautazás már nehezen megoldható. Szekszárd Cecéről és Vajtáról közösségi közlekedéssel megközelíthető, innen az ingázás is megoldható, ami Sárbogárd esetében már nehézkes.

Lakossági felmérés megállapításai

A lakossági felmérés keretében vizsgáltuk az utazási gyakoriságot. A válaszadók 50% naponta elhagyja a lakóhelyét (ingázik), 37% pedig hetente néhány alkalommal utazik. Ezek alapján elmondható, hogy a felmérésben résztvevők 87%-a rendszeresen utazik, így véleményük ebben a tekintetben relevánsnak mondható. A válaszadók által leggyakrabban megjelölt úti cél Székesfehérvár, ezt követi Sárbogárd, majd Dunaújváros, ezek mellett még Budapest jelenik meg még fontos utazási célpontként. A válaszadók említették még Cece, Sárkeresztúr, Alap, Aba, Pécs, Simontornya, Enying, Paks, Sárgegres, Mezőfalva, Seregélyes, Hantos és még további településeket. Az utazás célja elsősorban a munka (41%), amely mellett a vásárlás (23%) célja is fontos. A kitöltők továbbá tanulás, ügyintézés, egészségügyi ellátás, barátok-rokonok látogatása céljából közlekednek.

A legtöbben autóval utaznak (63%), sokan busszal (33%), míg vasúttal kevesen (mindössze 4%). A fő közlekedési viszonylat a Székesfehérvár-Sárbogárd esetében a vasúti összeköttetés nem megfelelő, inkább a távolabbi utazások során (Budapest, Pécs) választják a kötöttpályás közlekedést az utasok. A gépkocsival utazók elégedetlenek az utak állapotával, túlzsúfoltnak tartják a térség közútjait, ennek megfelelően elsősorban a fő és mellékúthálózat fejlesztését tartják fontosnak. Az autósok leginkább a kiszolgáló létesítményekkel (benzinkút, szerviz) voltak elégedettek. Az autóbuszos közlekedésben résztvevők (válaszadók 33%-a) a menetrenddel és a buszok zsúfoltságával elégedetlenek, szívesen látnák új buszok beszerzését és a kisbuszok alkalmazását a helyi közlekedésben. Menetrendi javaslataik egyrész Székesfehérvár és Dunaújváros jobb elérhetőségére, másrészt a járási székhely megközelíthetőségének javítására irányulnak. A megállók elhelyezkedésével a leginkább elégedettek a válaszadók az autóbuszos közlekedés felmérése kapcsán, ám az állomások, megállók állapotával már jóval kevésbé elégedettek az utasok. A vasúti közlekedést kevesen veszik igénybe (<4%), a vasúti kocsik állapotával nagyjából elégedettek, ugyanakkor túlzsúfoltak és a kiszolgáló létesítmények állapotával sincsenek megelégedve. A kényelmi szolgáltatás fejlesztését szívesen látnák. A vasúton utazók válaszai alapján nem igazán illeszkedik a menetrend az igényeikhez. Igény lenne a Székesfehérvár-Sárbogárd és a Dunaújváros-Sárbogárd viszonylatok kialakítására és fejlesztésére.

Összegzés

Sárbogárd és vonzáskörzete a régión belül a legkedvezőtlenebb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkezik, és országos tekintetben is a legelmaradottabbak közé tartozik, ezért komplex programmal fejlesztendő járásnak minősül. A Sárbogárdi járás társadalmi-gazdasági elmaradottsága, belső perifériikus jellege, többek között a terület hagyományosan nagyüzemi mezőgazdasági szerepével függ össze, annak helyi vidékfejlesztési, jövedelemtermelő képességének csökkenése miatt évtizedek óta elvándorlás jellemzi. Ez különösen igaz a mobilis, aktív fiatal és középkorú népességre, amelynek lélekszáma a járásban a munkalehetőségek hiánya és a kedvezőtlen közlekedési kapcsolatok miatt folyamatosan csökken.

Megállapítható, hogy az elmaradottság részben a közlekedési és közlekedés-szervezési problémákból adódik, mivel a közlekedési lehetőségek hatással vannak a térség fejlődésére. A járás egyelőre még nem tudta kihasználni a megye összességében kedvező térszerkezeti adottságokból származó előnyeit. A közeljövőben tervezett közlekedési infrastrukturális beruházások (M8 gyorsforgalmi út építése, Pusztaszabolcs-Pécs vasúti pálya korszerűsítése, Sárbogárd -Komárom útvonal fejlesztése) új helyzetet teremtenek a Sárbogár és környéke elérhetőségében és pozíciójában. A járáson belüli közlekedési lehetőségek kedvezőtlen képet mutatnak. A természetföldrajzi adottságok, a Mezőföldre jellemző településszerkezeti fejlődés, társadalmi-gazdasági adottságok és infrastrukturális feltételek miatt a járásban lévő települések között a tömegközlekedés nehézkes, a járás, főként annak az északi része megyeszékhely központú. A járás délnyugati területén lévő falvakból (pl. Igar, Mezőszilas) nehezen érhető el Sárbogárd, Székesfehérvár vagy Dunaújváros, sőt, a járásközpont és külterületi településrészei közötti közlekedésre is elmondható mindez.

A lakosság egy része ráadásul valamilyen okból nem tud egyéni közlekedési eszközökkel vagy akár közösségi közlekedéssel járni, de még eléggé mobilis ahhoz, hogy a közszolgáltatások igénybe vételét vagy a munkába járást saját maga intézze. Részükre a megfelelő gyakoriságú mobilitás biztosítása lenne szükséges, de az egyes települések fekvése, a potenciális utasok alacsony száma és a kis forgalomú napszakok miatt ez nem feltétlenül működtethető gazdaságosan a közösségi közlekedés keretein belül. Fontos ezért a térségben a menetrendek átszervezése, összehangolása, a járatsűrűség optimalizálásának vizsgálata mellett egyéb alternatív

közlekedés-szervezési megoldásokat is alkalmazni (pl. falubusz, civil szervezetek gépjárművei, autómegosztás).

A kutatás lehetséges további iránya egy összehasonlító elemzés készítése, akár külföldi hasonló terület munkaerő ingázási adataival, valamint a 2022-es népszámlálás eredményeinek összehasonlítása és a pandémia hatásainak elemzése az ingázásra, indokolt esetben kérdőíves felmérés megismétlése.

Irodalom

Alpek, B. L. – Tésits, R. (2011): A pályakezdők területi esélyei a Sárbogárdi kistérségben. Modern Geográfia. 2 pp. 1-40.

Erdősi F. (1985): Az ingázás területi-vonzáskörzeti szerkezete Magyarországon. Demográfia. 4 pp. 489-498.

Hardi T. (2015): A várostérségi ingázás. In: Szirmai V. (szerk.): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár pp. 215-238

Hardi T. (2015): A munkaügyi ingázás területi mintái Észak-Dunántúlon, Területi Statisztika. 2 pp. 122-141.

Kiss J.P. – Szalkai G. (2018): Az ingázás mobilitási jellemzői a legutóbbi népszámlálási adatok alapján. Területi Statisztika. 2 pp. 177-199.

Leveleki M. (1997): Az elektronikai ipar átalakulásának munkaerő-piaci hatása Székesfehérváron és vonzáskörzetében. In: Mikolasek, S. – Beszteri, B.(szerk.): Kisebbségek helyzete Kelet-Közép-Európában és Magyarországon, MTA VEAB, Komárom pp. 175-183.

Pirisi G. – Kiss B. – Máté É. (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban. Területi Statisztika. 4 pp. 415-437.

GONDOX Bt. (2019): Sárbogárd és Térsége Közlekedésfejlesztési Koncepció

Szabó I. (2019): A belföldi vándorlás és az ingázás. In: Kaiser, Tamás (szerk.): A Jó Állam mérhetősége III., Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest pp. 63-90.

Szabó N. – Farkas R. – Varga A. (2021): A régióközi ingázás szerepe a lemaradó régiók gazdasági növekedésében: Baranya megye esete. Statisztikai Szemle 4. pp. 301-332.

A vidékiesség szerepe a körforgásos gazdaság lehetőségeiben (az EU tagországainak osztályozási eljárása alapján)

Horváthné Kovács Bernadett: egyetemi docens; Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem; 7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.; horvathne.kovacs.bernadett@uni-mate.hu; https://orcid.org/0000-0002-2038-6428

Horváth Gréta: hallgató; Budapesti Corvinus Egyetem; 1039 Budapest, Fővám tér 8.

Nagy Bernadett: PhD hallgató; Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola; 7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.; nagy.bernadett@szie.hu; https://orcid.org/0000-0001-7190-2237

Absztakt

A körkörös gazdasági modellek térnyerése az egyébként hulladékként jelentkező anyagok újrahasznosítása - újrafelhasználása érdekében tehető mikro és makro szintű intézkedések révén a fenntartható (gazdasági) növekedés egyik pillére (Európai Bizottság, 2020).Az Európai Unió országai különböző stratégiákat valósítanak meg, amelyek eredményessége több, széles körű kutatásnak is tárgya. A jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy összefüggést tárjunk fel a vidékiesség egyes jegyei és körkörös gazdaság megvalósításának lehetőségei között. 27 tagországot 22 CE változó bevonásával, klaszterelemzéssel csoportosítottuk és a különböző CE klaszterbe tartozás hatását három proxi változó alakulására egyutas ANOVA teszttel modelleztük. Igazoltuk, hogy az agrártevékenység nagyobb mértékű jelenléte a körkörös gazdasági stratégiákra és azok eredményességére pozitív hatást gyakorol, azonban ez nem függ össze a vidéki népesség arányával jellemzett „vidékiesség" mértékével. Rámutattunk, hogy a kutatás által alkalmazott eljárások (klaszterelemzés, PCA, validációs indikátorok) megfelelőek a kitűzött vizsgálati célban megfogalmazott eredmények eléréséhez.

A vidékiesség szerepe a körforgásos gazdaság lehetőségeiben

Annak érdekében, hogy feltárjuk a vidék szerepét a körkörös makrogazdasági modellek alkalmazásában keresőszavas

irodalomelemzést végeztünk a 2017 után megjelent tudományos publikációkban. A témánk megközelítése szempontjából hat jelentősebb tanulmány eredményeivel vetjük össze saját kutatási eredményeinket, illetve támasztjuk alá az alkalmazott elemzési módszerek megválasztását.

Marino és Pariso (2020) 2006-2016 közötti adatokra támaszkodva körkörös gazdaságra való áttérés mértékének mérésére megfelelőnek ítélte több mennyiségi mutató felhasználását, úgymint a termelt települési hulladék, termelt élelmiszerhulladék, kommunális hulladék-újrahasznosítási arány, háztartási anyagfelhasználás, feldolgozóipari anyagok újrafelhasználási aránya, valamint az újrahasznosítható nyersanyagok piaci árfolyama. A felhasznált adatok alapján kimutatta, hogy az EU 28 tagállamai eltérő stratégiákat alkalmaztak. Zielińska (2019) az Európai Unió országainak többváltozós összehasonlító elemzés alapján vizsgálta a körforgásos gazdaság megvalósítási szintjét. Shpak és munkatársai (2021) Lengyelországot több EU országgal összehasonlítva az újrahasznosítás hatékonyságának modelljét elemezve azt találták, hogy a hulladékok újrahasznosítási aránya jelentős hatással van az EU újrahasznosítható nyersanyag-kereskedelmére. Smol és munkatársai (2020) a lengyel hulladékgazdálkodási rendszer (WMS) és a lengyel CE útitervben megjelölt CE-vel kapcsolatos feladatok áttekintése alapján megállapították, hogy az eredményesség alapvetően múlik a megfelelő hulladékgazdálkodási infrastruktúra rendelkezésre állásán és a lakosság tudatosságán és magatartásán. A települési hulladékgazdálkodásban alkalmazandó tevékenységeket a körkörösség hat alapelvébe csoportosították (ReSOLVE). Dinamikus klaszterezési módszerrel a körkörös termelési és fogyasztási folyamatok stratégiai menedzsment problémáinak megoldására Gomonov és mtsai (2021) tettek javaslatokat. A körkörös gazdasági fejlettség alapján rangsorolta az EU tagországokat, amely során alkalmazott klaszterezési algoritmusokra vonatkozóan megállapította, hogy megfelelőek az EU-országok besorolására a 2000–2019 közötti CE fejlettségi mutatóinak változása alapján (dinamikus osztályozás). A legjobb osztályozási minőséget az „egy főre jutó települési hulladék képződése" mutató, a besorolás kielégítő minőségét a „Hulladékképződés főbb ásványi hulladékok nélkül GDP-egységre vetítve" mutató biztosította. Pomázi - Szabó (2020) kiválasztott anyagáramlási és erőforrás-termelékenységi mutatók alapján hasonlította össze a visegrádi országok közötti regionális különbségeket. Az eredmények azt mutatják, hogy a V4 jelenlegi

teljesítménye a körkörös gazdasági modell megvalósításában elmarad az uniós átlagtól. Emellett az is észrevehető, hogy az egyes mutatók változásának dinamikája pozitívabb, mint az EU-ban átlagosan, fokozatosan közelítenek az uniós átlaghoz, azonban a hazai anyagfelhasználás csak mérsékelten vált el a GDP-től.

A vizsgált irodalmak megalapozták a módszertani megközelítést, benchmarkot szolgáltattak a saját eredményeink újdonságértékéhez, ugyanakkor a vidék szerepét a körkörös gazdasági eredményekkel kapcsolatban nem vizsgálták.

A jelen tanulmányban célunk volt, hogy összefüggést tárjunk fel a vidékiesség egyes jegyei és körkörös gazdaság megvalósításának lehetőségei között. Célunkhoz az EU tagországokat vizsgáltuk, makroszintű körkörös gazdasági mutatók és általunk választott, vidékiességet kifejező indikátorok között. Hipotézisünket, hogy az agrártevékenység nagyobb mértékű jelenléte a körkörös gazdasági stratégiákra és azok eredményességére pozitív hatást gyakorol, k-közép klaszterelemzés és ANOVA módszer segítségével vizsgáltuk. Arra vonatkozó feltevésünket, hogy a körkörös gazdaság megvalósítására különböző országstratégiák írhatók le az Európai Unióban főkomponens elemzéssel igazoltuk. Végső soron bízonyítani kívántuk, hogy a kutatás által alkalmazott eljárások megfelelőek a kitűzött vizsgálati célban megfogalmazott eredmények eléréséhez.

Adatok és módszerek

Az alábbi fejezet az adatokat, a hiányzó adatok kezelését, illetve az alkalmazott elemzési módszereket mutatja be.

Adatok

A másodlagos EUROSTAT keresztmetszeti adatokat vizsgáltunk. Mindösszesen 30 db körkörös gazdasági indikátort gyűjtöttünk le 37 országra 2010-2018 időszakra (N=37, M=30; EUROSTAT), amelyből az utolsó legteljesebb adattartalmú évet, 2018-at választottuk az elemzéshez. Többszörösen hiányzó adatok miatt (összes adat 21%-a) a megtartott megfigyelések száma n=27, a megtartott klaszterképző változók száma 22; illetve 3 validációs proxy mutatót alkalmaztunk. Más esetekben becslést adtunk hiányzó adatokra (regressziós értékekkel, átlaggal). Az adatok feldolgozására a természetes alapú logaritmussal való transzformáció (score értékek) után került sor a skálamentesítés érdekében azoknál a változóknál, melyek nem arányt fejeztek ki.

Alkalmazott elemzési módszerek

K-közép eljárással (Euclidean distance) 27 megfigyelés és 22 klaszterképző változó alkalmazásával három CE klasztert alakítottunk ki. GLM modellel teszteltük a klaszterkialakítás megfelelőségét; 18 változó esetében szignifikáns volt a klaszterek közötti eltérés ($P<0,05$; AIC=-0,36; BIC =-12,98). Klaszterek közötti különbséget az egyes változók mentén egyutas ANOVA, illetve k-medián teszt alkalmazásával mutattuk ki. PCA eljárással a változók közül megneveztük a jelentős hatásúakat.

Eredmények

A következő fejezet ismerteti a CE klasztereket, azok jellemzését, CE országklasztereket, CE indikátorok főkomponens elemzését (PCA), illetve a Vidékiesség indikátorainak összefüggését a CE klasztertagsággal.

CE klaszterek

Az 1. melléklet szemlélteti a K-közép eljárás segítségével kialakított három klaszter közötti eltéréseket. Az adatok alapján az országklaszterek közötti különbségek az alábbiak szerint foglalhatók össze. A hulladéktermelés értéke minden szektor esetén azokban az országokban a magasabb, amelyek a 2. Klaszterbe (CL2) kerültek besorolásra. Ugyanezek az értékek az 1. Klaszter (CL1) országaiban a legalacsonyabbak (az építőipar kivételével) ($p<0,05$). A 2. Klaszter országaiban a csomagolóanyagokra vonatkozó újrahasznosítási mutatók szignifikánsan nagyobbak ($p<0,05$). Továbbá a recovery-recycling arány ($p<0,05$) és az újrahasznosítási ráta is (nem szign.) nagyobb ebben a csoportban. A 3. Klaszterbe (CL3) tartozó országokra jellemző, hogy az 1. és a 2. Klaszter értékei között helyezkedik el, néhány kivételtől eltekintve.

CE országklaszterek kialakítása

A 2. Klaszterbe tartozó országok csomagolóanyag hulladékokra vonatkozó újrahasznosítása nagyobb, míg az 1. Klaszterbe tartozóké a legkisebb (1. táblázat). A 3. Klaszter országaiban az elektronikus hulladék újrahasznosítása és a fogyasztásra jutó hulladék több, míg legkisebb a körkörös anyagfelhasználás, a háztartásokban keletkezett hulladék mennyisége, a visszanyerési arány, a biohulladék és a fémalapú csomagolási hulladék újrahasznosítása.

Elvárásaink szerint a 22 klaszterképző változó azonosítható közös jellemzőkkel is leírható, amelyhez a PC elemzéssel juthatunk. A KMO teszt azonban azt mutatta, hogy a teljes változókészlet együttesen kevés közös varianciát hordoz. Az egyedi KMO értékek alapján kiszűrtünk 14 változót, és a PC elemzést 8 változóval végeztük el.

1. táblázat: EU országok besorolása a CE klaszterekbe

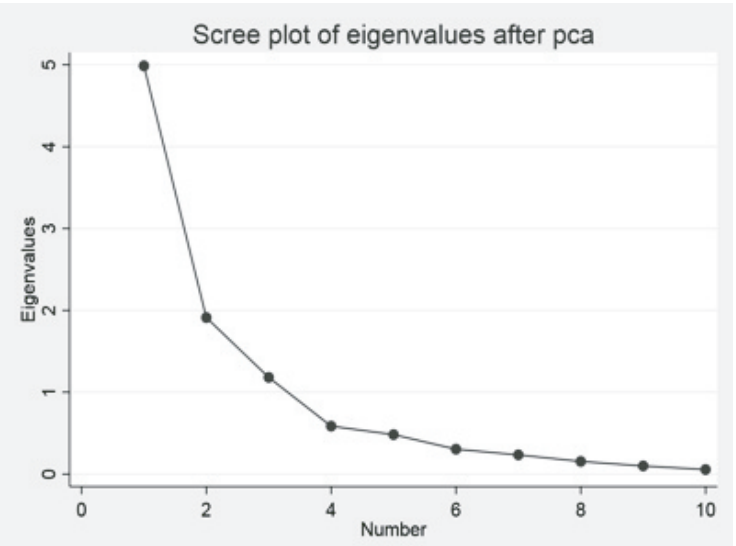
Kevés hulladék klaszter	1. számú	Luxembourg, Ciprus, Málta, Lettország
Kismértékű újrahasznosítási klaszter	3. számú	Magyarország, Bulgária, Írország, Szlovénia, Portugália, Szlovákia, Horvátország, Görögország, Románia, Litvánia, Észtország
Jelentős újrahasznosítási klaszter	2. számú	Belgium, Hollandia, Finnország, Cseh Köztársaság, Ausztria, Svédország, Franciaország, Németország, Spanyolország, Olaszország, Lengyelország, Dánia

Forrás: A szerző saját szerkesztése

CE indikátorok főkomponens elemzése (PCA)

A 0,3 feletti egyedi KMO értékű változók bevonásával három főkomponenst állítottunk elő (amelyek az összvariancia 81%-át fedik le) (1 ábra).

1. ábra: PCA utáni sajátértékek scree plot

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Ahogy a 2. táblázatban is látható, az 1. számú komponens pozitív kapcsolatban áll feldolgozóiparral, építőiparral, háztartásokkal és szolgáltatási szektorral valamint a települési hulladékkezeléssel. Ez a komponens a hulladéktermelés jelenlétével és meglehetős újrahasznosítási hatásossággal jellemezhető, amely elsősorban települési eredetű. A 2. számú komponens negatív kapcsolatban áll a mezőgazdaságban, a háztartásokban és a feldolgozóiparban keletkezett hulladékkal, míg pozitív korreláció található a biohulladék, visszanyerési-újrahasznosítási arány, települési hulladék újrahasznosítási rátaés az üvegalapú csomagolóanyagok újrahasznosítási ráta mutatókkal. Ez a komponens az újrahasznosítás jelenlétével és a hulladéktermelés hiányával jellemezhető (kifejezetten a mezőgazdasági hulladék hiányával. A 3. számú komponens pozitív kapcsolatban áll az elektronikus hulladék újrahasznosítással és az üvegalapú csomagolóanyagok újrahasznosítási rátával; míg negatív a kapcsolata a biohulladék újrahasznosítással és az építőiparban termelt hulladék mennyiégével. Relatíve alacsony hulladéktermeléssel, kicsi biohulladék újrahasznosítással és nagy elektronikus hulladék újrahasznosítással jellemezhető.

2. táblázat: Főkomponensek

G_wst_agri	0,287	**-0,415**	0,228	0,198
G_wst_manu	**0,381**	**-0,272**	0,009	0,136
G_wst_constr	**0,367**	-0,009	**-0,167**	0,296
G_wst_househ	**0,360**	**-0,380**	-0,017	0,078
G_wst_servc	**0,404**	-0,162	-0,032	0,136
Recyc_biow	0,278	**0,414**	**-0,270**	0,201
Recvry_recycl_perc	0,254	**0,451**	0,083	0,283
E-wst_rcy_rt	-0,135	-0,047	**0,800**	0,148
Mun-wst_rcy	**0,352**	**0,315**	0,216	0,139
Pck_Glss_rcy_rt	0,250	**0,327**	**0,390**	0,305

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Vidékiesség indikátorainak összefüggése a CE klasztertagsággal

Vizsgáltuk, hogy három általunk választott, „vidékhez kapcsolható" (proxy jellegű) mutató milyen kapcsolatban áll a CE indikátorok alapján kialakított klaszterekkel (3. táblázat).

Mezőgazdaság részesedése a GDP-ből, a Mezőgazdasági területek aránya és a Vidéki népesség aránya mutatókat folytonos mennyiségi változóként (skálamentesítést követően) használtuk fel a modellben, ahol a csoportképző ismérv az ország CE klaszterbeli hovatartozása volt.

A Mezőgazdaság részesedése a GDP-ből (Agri_perc_gdp) és a Mezőgazdasági területek aránya (Agriland_perct) mutatók esetén

szignifikáns kapcsolat volt látható a CE országklaszterbeli hovatartozással. A Vidéki népesség aránya (Rural_population) mutató esetében azonban nem volt statisztikailag igazolható a klaszterek közötti különbség.

3. táblázat: Validációs változók kapcsolata a CE klaszterekkel

Validációs változók	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*
Agri_perc_gdp	1,59 ab	1,54	**1,64 a**	0,71	**2,82 b**	1,01
Agriland_perct	0,33 ab	0,16	**0,42 a**	018	**0,44 b**	0,14
Rural_population	0,20 a	0,15	0,21 a	0,12	0,35 a	0,09

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A validációs változók átlagainak klaszterpáronkénti összehasonlítása alapján kimutattuk, hogy melyik klaszterek térnek el egymástól szignifikánsan (4. táblázat). A 2. számú Klaszter szignifikánsan nagyobb értékkel rendelkezik a mezőgazdaság GDP-ből való részesedése és a mezőgazdasági területek aránya mutatókban, mint a 3. számú Klaszter ($p<0,05$). A mezőgazdasági területek aránya az 1. számú Klaszterben is meghaladja a 3. számú Klaszterét ($p<0,1$).

4. táblázat: Vidékiesség indikátorok klaszterpáronkénti összehasonlítása Bonferroni módszerrel

		Különbség	*Szignifikancia*	*Különbség*	*Szignifikancia*
	Agri_perc_gdp	0,05	1,000		
Klaszter 2	Agriland_perct	0,01	1,000		
	Rural_population	0,09	1,000		
	Agri_perc_gdp	1,22	0,130	**1,17**	**0,030**
Klaszter 3	Agriland_perct	**0,16**	**0,077**	**0,15**	**0,013**
	Rural_population	0,11	0,793	0,02	1,000

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Megállapítások

Az eredményeink alapján jól elkülöníthető országcsoportok figyelhetők meg az alkalmazott körkörös gazdasági modell és sikeressége szerint. Marino és Pariso (2020) vizsgálatai alapján az újrahasznosított anyagok aránya esetében Hollandiát, Olaszországot, Franciaországot, Belgiumot, az Egyesült Királyságot, illetve Lengyelországot, Németországot, Luxemburgot és Dániát mutatta ki vezető országokként, a települési hulladék újrahasznosításban ugyanakkor Németország, Dánia, Ausztria, Luxemburg, Hollandia jár élen. Saját vizsgálataink egyetlen év keresztmetszetében vizsgálva 22 indikátort, összesítetten ugyanezeket az országokat sorolta a sikeresen újrahasznosító csoportba (2. klaszter). Megállapítottuk

továbbá, hogy ebben az országcsoportban a csomagolóanyag hulladékokra vonatkozó újrahasznosítása jellemzően nagyobb. A kelet-közép európai blokk hat országa (Magyarország, Bulgária, Szlovénia, Szlovákia, Horvátország, Románia) viszont az elmaradó újrahasznosítás klaszterbe esik. Pomázi és Szabó (2020) V4 országokra tett megállapítását árnyalja, hogy Lengyelország a vizsgálatunkban a fejlettebb 2. számú Klaszterbe került, míg a további három V4 ország a fejletlenebb csoportba.

A témában ismert szakirodalmak a körkörös gazdaságok előrehaladásában fontos elemként az infrastruktúra és a humán tényező szerepét és az újrahasznosítható nyersanyag-kereskedelemre gyakorolt hatást emelik ki (Shpak és mtsai, 2021, Smol és mtsai, 2020). Az általunk elvégzett PC elemzés alapján elmondható, hogy a különböző országstratégiák elkülöníthető komponensei az alábbiak: a) hulladéktermelés fokozottsága, de emellett jelentős (települési) újrahasznosítás; b) jelentős újrahasznosítás együttjárva relatíve kevés hulladéktermeléssel; c) alacsony szintű hulladékkibocsátás és magas újrahasznosítás az elektronikus termékek piacán.

Általunk nem ismert olyan kutatási eredmény, amely a körkörös gazdasági modelleket (illetve azok eredményességét) vizsgálta volna a vidéki gazdaság erőteljesebb jelenlétével kapcsolatban. Eredményeink alapján azonban rámutathatunk arra, hogy a mezőgazdasági termelés mértéke (a mezőgazdaság GDP-ből való részesedése, mezőgazdasági területek aránya) magasabb azokban az országokban, ahol nagyobbak az újrahasznosítási mutatók, vagy ahol kevesebb a hulladékképződés.

Irodalom

Európai Bizottság (2020): A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv. A Bizottság közleménye az európai parlamentnek, a tanácsnak, az európai gazdasági és szociális bizottságnak és a régiók bizottságának. Brüsszel, 2020.3.11. COM(2020) 98 final. url https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0098&from=EN (letöltve: 2021. 11. 20.)

Gomonov, K. et al. (2021): Clustering of EU Countries by the Levelof Circular Economy: An Object-Oriented Approach. Sustainability 2021, 13, 7158. https://doi.org/10.3390/su13137158

Marino, A. – Pariso, P. (2020): Comparing European countries' performances in the transition towards the Circular Economy, Science of The Total Environment, Volume 729, 138142, ISSN 0048-9697, https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138142.

Shpak N. et al. (2021). Assessing the implementation of the circular economy in the EU countries. 9. pp. 25-39. 10.23762/FSO_VOL9_NO1_2. DOI: 10.23762/FSO_VOL9_NO1_2

Smol, M. et al. (2020): Transformation towards Circular Economy (CE) in Municipal Waste Management System: Model Solutions for Poland. Sustainability 2020, 12, 4561. https://doi.org/10.3390/su12114561

Zielińska, A. (2019). Comparative Analysis of Circular Economy Implementation in Poland and other European Union Countries. Journal of International Studies, 12/4 pp. 337-347. doi:10.14254/2071-8330.2019/12-4/22

Pomázi, I. – Szabó, E. (2020): Circular Economy Policy-Related National Initiatives In Visegrad Countries. European Spatial Research And Policy Volume 27 2020 Number 2 DOI: https://doi.org/10.18778/1231-1952.27.2.09

1. melléklet: CE országklaszterek

		Klaszter 1 N=4		*Klaszter 2 N=12*		*Klaszter 3 N=11*	
Változó	*Megnevezés*	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*
HULLADÉKTERMELÉS							
G_wst_agri	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	10,03 a	1,23	13,44 b	1,15	12,50 b	0,84
G_wst_manu	Feldolgozóipar	12,30 a	1,44	16,25 b	1,07	14,86 c	0,71
G_wst_constr	Építőipar	14,20 a	1,32	17,45 b	1,08	**13,91 ab**	0,93
G_wst_househ	Háztartások	**12,60 a**	0,56	16,00 b	0,97	14,51 c	0,76
G_wst_servc	Szolgáltatások (kivéve a hulladék és a törmelék nagykereskedelmet)	**12,20** a	0,70	15,37 b	0,89	14,07 c	0,72
BERUHÁZÁS INTÉZMÉNYI SZEKTOROK SZERINT							
Inv_Bus	Üzleti	2,24 a	0,30	2,60 a	0,18	2,55 a	0,34
Inv_Total	Összes	2,95 a	0,11	3,09 a	0,13	3,02 a	0,25
Mun-wst_rcy	Egy főre jutó települési hulladék	6,42 a	0,29	6,23 a	0,22	6,08 a	0,20
HULLADÉK KELETKEZÉSE A FŐBB ÁSVÁNYI HULLADÉKOK KIVÉTELÉVEL							
Gen_wst_dom_mat_cons	Hazai anyagfelhasználásonként [CEI_PC033]	1,91 a	0,36	2,56 a	0,47	2,29 a	0,49
Gen_wst_GDP*	Per GDP egység [CEI_PC032]	**3,73**	0,33	4,18	0,41	4,72	0,88
Cmatuse	CE-Másodlagos nyersanyag	1,77 ab	0,60	2,46 a	0,50	**1,39 b**	0,72
Recvry_rt	Körkörös anyag felhasználási arány (százalék)	4,48	0,22	4,48	0,12	4,35	0,44
CE HULLADÉKKEZELÉS							
Recyc_biow	Építési és bontási hulladék hasznosítási aránya [CEI_WM040]	3,74 ab	16,01	4,48 a	0,52	**3,39 b**	0,97
Recvry_recycl_perc	Biohulladék újrahasznosítása [CEI_WM030] Hulladékkezelési műveletek Újrahasznosítás – komposztálás és erjesztés (kilogramm/fő)	**3,74 a**	0,42	4,04 a	0,20	3,83 a	0,41

		Klaszter 1 N=4		Klaszter 2 N=12		Klaszter 3 N=11	
Változó	*Megnevezés*	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*	*Átlag*	*Szórás*
HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI MŰVELETEK - CE-HULLADÉKGAZDÁLKODÁS ÚJRAHASZNOSÍTÁSI ARÁNY							
E-wst_rcy_rt	Minden hulladék, kivéve a fő ásványi hulladékot [CEI_WM010] Visszanyerés – újrahasznosítás (százalék)	3,75	0,05	3,77	0,17	3,87	0,27
Mun-wst_rcy*	E-hulladék [CEI_WM050]	**3,06**	0,67	3,84	0,23	3,42	0,46
Pack_wst_rcy_rt*	Kommunális hulladék [CEI_WM011] Újrahasznosítás (ezer tonna)	**4,04**	0,32	4,24	0,09	4,10	0,10
HULLADÉKKATEGÓRIÁK - CE-HULLADÉKKEZELÉS CSOMAGOLÁSI HULLADÉK ÚJRAHASZNOSÍTÁSI ARÁNYA CSOMAGOLÁS TÍPUSONKÉNT [CEI_WM020]							
Pck_Pper_rcy_rt	Csomagolás (arány)	**4,32 a**	0,30	4,48 a	0,12	4,37 a	0,13
Pck_Plstc_rcy_rt	Papír és karton csomagolás (arány)	3,36	0,68	3,70	0,25	3,73	0,28
Pck_Wdn_rcy_rt	Műanyag csomagolás (arány)	**2,97 a**	0,54	3,72 a	0,46	3,27 a	0,80
Pck_Metal_rcy_rt*	Fa csomagolás (arány)	4,45	0,25	4,43	0,10	**4,10**	0,40
Pck_Glss_rcy_rt*	Fém csomagolás (arány)	4,09	0,39	4,40	0,14	4,10	0,34

Forrás: A szerző saját szerkesztés

Vis-major modell a kistelepülések túlélésében a pandémia idején

Nagyné Molnár Melinda: egyetemi docens; MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet Vidék- és Területfejlesztési Tanszék; 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.; nagyne.molnar.melinda@uni-mate.hu

Absztrakt

A települések működőképessége számos tényező függvénye. A működőképességért a település-menedzsment felel, melynek munkája célja alapvetően a helyi közösség pozitív életminőségének biztosítása. Természetesen ez a feladat nem redukálható a gazdasági fenntarthatóság problematikájára, amit különösen akkor lehet jól érzékelni, amikor egy közösségnek szembe kell nézni egy tartósan fennálló járvány-helyzettel, ami fontosabbnak bizonyul, mint az éves bevételek és kiadások mérlege. Jelen tanulmány célja a pandémiahelyzet értelmezése néhány ismert település-modell adaptálásán keresztül. Tóth J. (1981) tetraédermodelljének továbbgondolásával rámutattam arra, hogy az a tétel, hogy az egyik szférában bekövetkező változás szükségképpen változásokat generál a másik háromban is; ez pandémia helyzetben is igaz. Mint ahogyan az is, hogy a pandémiás válságból való kilábalás is tovagyűrűző hatású. A települések sikertényezőit értelmező 2013-as modell (Molnár 2013) adaptálása során abból indultam ki, hogy a települések működését meghatározó tényezők jelentőségében időben változás figyelhető meg. Tapasztalataink szerint a pandémia okozta válsághatásban a települések sikerességének, élhetőségének legmeghatározóbb elemei a gazdasági tényezők irányából elmozdulnak a közösségi tényezők irányába. A Liebig-féle modellt adaptálva erre úgy is mondhatnánk, hogy más tényező(csoport) lesz a legszűkebb keresztmetszet okozója a települések működésében. A pandémia idején Pázmándon alkalmazott Ginsburg-féle 7C modell pedig azt mutatja meg, hogy vis major helyzetben a helyi közösség pozitív életminőségének megőrzése szolgálatában hogyan lehet 7 tényező (confidence, competence, connection, character, contribution, coping, control) mentén újra tervezni a településirányítási gyakorlatot.

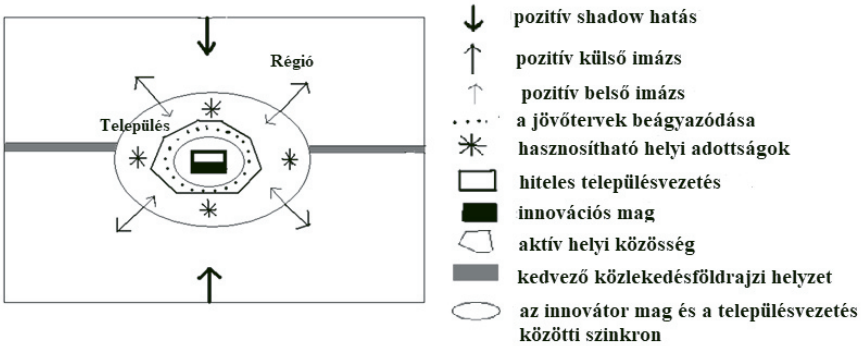
A települési tér rendszerszerű működése

Tóth J. 1981-es publikációjában a települési tér rendszer-működésének értelmezésére megalkotott egy modellt, mely egymással dinamikus kölcsönhatásban álló természeti (környezeti), társadalmi, gazdasági, valamint infrastrukturális (műszaki) szférák rendszereként írta le a település-működés lényegét. Ezt az összefüggést egy tetraéderrel (egyenlő oldalú háromszögekből álló testtel) szemléltette, amelynek élei mentén minden szféra kölcsönhatásban áll a másikkal. A modell hangsúlyozza a településfejlődés ideális esetben harmonikus jellegét, vagyis, hogy egyik szféra sem terjeszkedhet túl a másik három rovására, és azt is, hogy az egyik szférában bekövetkező változás szükségképpen változásokat generál a másik háromban is. Ezt a kölcsönös összekapcsoltságot pandémia idején is megfigyelhettük, hisz a válsághatás begyűrűzött valamennyi szférába. Két évvel a pandémia után az is láthatóvá vált, hogy nemcsak a járványhelyzet okozta válsághatásnak, hanem a kiútkeresésben főszerepet kapó digitalizációnak is volt tovagyűrűző hatása: az összes meghatározó szférára hatott. A települések életét meghatározó infrastrukturális rendszerekben a kommunikációs technikák megléte, vagy hiánya meghatározóbbá vált sok szempontból, mint a földrajzi determinizmus, és az ennek leküzdését szolgáló közlekedési rendszerek működőképessége. A gazdasági szférában soha nem látott ütemben jelentek meg az online alkalmazások. A társadalmi szférában is felértékelődött a virtuális térben való kapcsolattartás.

A pandémia okozta válság másfelől azt is demonstrálta, hogy a települések túlélésének, sikerességének kulcsa nem egyszerűen az, hogy az önkormányzati működés/ működtetés során jó választ sikerül-e adni a gazdasági és gazdaságossági kérdésekre. A települések sikerét ugyanis nem lehet leírni egyéni, vagy vállalati sikerek halmazán keresztül. Természetesen ennek igazolására jóval a pandémia előtt is voltak kísérletek. Azt, hogy milyen befolyásoló tényezői vannak a települések sikerességének a MATE jogelődjén, a SZIE-n, Gödöllőn 2006 óta folyó Faluszemináriumi Kutatóműhely keretei között is vizsgáltuk, mely ma az MRTT szakmai szervezeteként folytatja kutatásait 9 terepi helyszínen[1]. Ez a kutató munka tette lehetővé, hogy a vizsgálati helyszíneken tapasztaltak alapján kísérletet tegyünk arra, hogy modellezzük: a jól működő települések sikerességéhez milyen tényezők járulnak hozzá. A sikeresség tényezőinek meghatározásakor Bartik (1995) és

Čapkova (2005) nézőpontját követtem, akik szerint a sikeres települések kialakítása során a hangsúly a pozitív életminőség kialakításán és a fenntarthatóságon van.

1. ábra: A települések működésének sikerfaktorai

Forrás: Molnár M., 2013 66. o.

Tapasztalatainkat rendszerbe szedve 2013-ban a következőképp összegeztem a sikeresség faktorait: hasznosítható helyi erőforrások, innovátor mag (kezdeményező erő), hiteles településvezetés, az innovátor mag és a településvezetés közötti szinkron, a jövőtervek „beágyazása" a helyi közösségbe, tevékeny közösség, pozitív „shadow-hatás", közlekedési elérhetőség, pozitív belső imázs, pozitív külső imázs. Abból indultam ki, hogy a települések egy tágabb térség részét képezik. Igen nagy figyelmet kap térség- és településfejlesztő hatásként a közlekedésföldrajzi helyzet. Egy település sikeressége szempontjából természetesen az sem közömbös, hogy az a térség, melybe beágyazódva működik, mennyire támogatja az ő helyi erőfeszítéseit. A beágyazódás tágabb térségbe jelentheti az azonos táji- kulturális alapokon történő térségbe szerveződést (például Hollókő kapcsán a többi palóc településsel együtt értelmezhető palóc kultúrtájat), de jelentheti a települési szint fölött álló közigazgatási középszinteket. A tágabb térségi hatást nevezi a térségmarketing „shadow (árnyék)-hatásnak" (Piskóti 2012). Nyilvánvalóan a jó működéshez meg kell találni a helyi hasznosítható adottságokat. Ezek olyan tárgyi (anyagi), táji, humánerőforrás-tartalmak, melyek minden település esetében egyedi értéket képviselnek. Más megfogalmazásban ezek a források a település anyagi, szellemi és lelki értékei közt keresendők. A hasznosítható helyi adottságok kiaknázásához szükséges, hogy legyen olyan aktív kezdeményező erő, innovátor mag, amely felvállalja a helyi értékek érvényre jutását a település szolgálatában. Az innovátor mag a megújulásban, a fejlődésben, a továbblépésben

érdekelt szereplőkből szerveződik. Ez a szűk mag lehet civil szervezet, vállalkozói kör, maga az önkormányzat is. A közös vonás az, hogy az innovátor mag működése igazán akkor sikeres, ha szinkronban van a hiteles, a közösség bizalmát élvező településvezetés szándékaival. Az az ideális, ha a településvezetés tehát épít az innovátor magra (adott esetben ő maga is szerves része ennek), továbbá ha a közös tervezésben nem csak a belső koalíciók kiépítésére, vagy csak a településmenedzsmentre van figyelme, hanem arra is, hogy a közösség érdekeit szolgáló változásokat a helyi közösség egésze képes legyen befogadni, támogatni, de legalábbis elfogadni. A tapasztalat az, hogy akármilyen csoportok köré szerveződik is az innovátor mag, a tevékenységüknek nem csupán egy körülhatárolt társadalmi csoportot, hanem a település egészét kell jól szolgálnia. Fontos tehát, hogy kellően bele legyen ágyazva a menedzsment-munka a közösség tudatába. A települések sikerességének ugyanis rendkívül fontos eleme a közösségi kohézió. Enélkül nincs aktív helyi közösség. Egy település sikere szempontjából természetesen rendkívül fontos, hogy a település kifelé is meg tudja jeleníteni önmagát, saját értékeit. Föl kell tehát építeni a külső imázst. Ugyanakkor sikeres egy település hosszú távon akkor lehet, ha a saját (belső) imázsa, azaz az adott térben élő emberek képe a saját településükről pozitív (Molnár, 2013) (2. ábra).

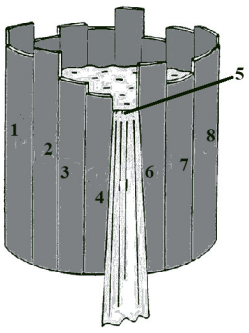
A sikertényezők tanulmányozása során fontos kihangsúlyozni, hogy a települések működését meghatározó tényezők jelenléte időben változik. Ez visszavezethető arra, hogy a települési tér dinamikus rendszerjelleggel bír. Úgy, ahogyan a földrajzi tér vonatkozásában általában is azt Nemes Nagy J. (1998) megállapítja. Ideális létezés nincs, legföljebb csak egy-egy körülményhez adaptívabbak a helyi adottságok, míg máskor ennek éppen az ellenkezője teljesül (Molnár 2011). Tapasztalataink szerint egészséges piaci körülmények között a siker legmeghatározóbb elemei főként gazdasági tényezők (úgy, mint a hasznosítható helyi adottságok, a kedvező közlekedésföldrajzi helyzet stb.). Pandémia hatására azonban felértékelődik az aktív helyi közösség szerepe, és a helyi innovációk sem feltétlenül gazdasági területen jelennek meg, mint ahogyan azt a későbbiekben ebben a tanulmányban közölt pázmándi példában is láthatjuk. A következő fejezetben azt mutatom be, hogy miként lehet modellezni a település-működést a sikertényezők függvényében.

A Liebig-féle minimumelv adaptálása a települések működésére

Kiindulópontunk Liebig 1840-ben megfogalmazott törvénye, mely egy növényélettani felismerésből született. Eszerint a növények növekedését mindig az igényekhez képest legkisebb mennyiségben jelenlevő tápanyag korlátozza. Mára ez a tézis ennél jóval szélesebb értelmezést nyert. Az elv adaptálását először az ökológia hajtotta végre, amikor rámutatott arra, hogy egy faj elterjedését az a környezeti tényező határozza meg, amely az adott helyen a legkevésbé van jelen. Azóta azt is tudjuk, hogy ezen elv igaznak mondható a számítástechnikában is: egy adott konfiguráció maximális teljesítményét a leglassabb összetevő határozza meg. De igaz ez a gazdaságtudományokban is; például a termelési rendszerekben, hiszen mennyiségi értelemben mindig az a termelési tényező határozza meg a termelés-kibocsájtást, amely a legkevésbé van jelen (Majer 2013). Jelen tanulmány azt igazolja, hogy a települések működésében is igaz az elv: az a tényező határozza meg egy település működését, mely az adott időben a legkevésbé áll rendelkezésre.

A jelenség szemléltetésére ismert az ú.n. hordó-donga szimbólum (2. ábra). A hordó dongaelemei képezik a rendszert meghatározó tényezők összességét. A hordó dongaelemeinek rajzolása során az egyes dongaelemek hossza jelzi, hogy a kívánatos mennyiséghez képest milyen mértékben van jelen egy-egy meghatározó tényező. A szimbólum használatát annak analógiája teszi lehetővé, hogy funkcionálisan a hordóban annyi folyadék tárolható, amennyit a legrövidebb dongaelem hossza megenged. Azaz egy rendszer pontosan addig működőképes, ameddig a legkevésbé adott feltétel, mint korlátozó tényező azt működni engedi.

2. ábra: Liebig-féle minimum-elv

1-8 donga-elemek: a rendszer (hordó) működését meghatározó tényezők
5. dongaelem: a legszűkebb keresztmetszetet jelentő tényező

Forrás: Saját készítés

Adaptálva a modellt település szintre, és vizsgálva hogy miként alakult a hordó-donga pandémia idején, megállapíthatjuk, hogy bár a legszűkebb keresztmetszetet jelentő tényező nem feltétlenül volt azonos az egyes települések életében, viszont közös vonás volt mindegyik történetben, hogy olyan tényezők váltak szűk keresztmetszetté, melyeknek pandémia okozta működési zavaraira nem voltak képesek adaptív választ, azaz hatékony megoldást találni. Így történhetett, hogy voltak települések, ahol komoly problémát jelentett, hogy nem sikerült az online adaptáció a munkahelyek megtartásában (például turizmus-vendéglátás), aminek következtében sok munkahely veszett el. Egy másik példa, hogy ahol a helyi közösségi háló nem volt elég aktív, innovatív, felkészült arra, hogy vis major helyzetben újrafogalmazza saját feladatát a közösség érdekében, ott az emberek jobban magukra maradtak. Természetesen olyan összetett nagyrendszerek esetében, mint amilyen egy település is, nyilvánvalóan durva leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy egyetlen hiányzó hatótényező összedöntheti a működést. Pontosan ezért vannak a különféle jogi, gazdasági és egyéb szabályozók, „katalizátorok" a rendszerben, melyek lehetővé teszik, hogy hiányos adottság(ok) ellenére is életképes, működőképes maradjon a település. Ezzel együtt is fontos kiemelni, hogy a korlátozottan adott tényező(k) hosszú távon gyengíti(k) a település adaptációs képességét. Fontos nyomon követni időről időre, hogy a település „dongaelemei" milyen állapotban vannak. Különösen vis major helyzetben fontos ez, amikor gyors, és hathatós cselekvési tervek kialakítására van szükség az élhető, működőképes település megtartására.

A pozitív életminőség biztosítása kistelepüléseken pandémia idején

Kiindulópontunk az lehet, hogy a 2019-ben kezdődött COVID-járvány világméretű jelenség lett, aminek jelenlétével szükségszerű lesz tartósan számolni. Meg kell tanulni együtt élni a hatásaival. Ez azt is jelenti, hogy szemléletváltásra van szükség a településirányításban is. A bevétel optimalizáló menedzsment- célokhoz fontosságában felzárkózott egy másik feladat: a közösségi reziliencia növelése. A járványhelyzet ugyanis megbontotta a járvány előtti rutint a lokális társadalmi, közösségi keretek működésében. Az egyének és a közösségek olyan rendkívüli élethelyzetbe kerültek, amiben minden nap meg kell élni a biztonságukat veszélyeztetető élethelyzeteket, és a különféle korlátozásokat a szükségletek kielégítésében.

Annak megválaszolására, hogy vajon min alapulhat a közösség életminőségének megtartása pandémia idején, az MRTT

Faluszemináriumi Kutatóműhelyének 2021-es kutatását veszem alapul. Ez Pázmándon (Fejér megye) zajlott, és egy 2013-ban végzett korábbi kutatás monitoring-vizsgálata volt. Pázmánd vizsgálata ebből a szempontból azért is figyelemre tarthat számot, mert a pandémia 2020-as évében nem túl sok település volt Magyarországon, ahol proaktív módon, a menedzsment igyekezett saját stratégiát építeni. A falu élesben is tesztelt járványügyi cselekvési terve és annak működése modell-értékű. Az ebben a tanulmányban közölt eredmények primer kutatásra épülnek: a személyes megfigyelés, az interjú és a kérdőíves felmérés módszerére. Az interjúalanyom a falu polgármestere: Virányiné Reichenbach Mónika volt. A kérdőíves felmérés során háztartások vizsgálatára terveztünk adatgyűjtést, melyet személyesen végeztünk, szisztematikus mintavétellel úgy, hogy lakottság arányosan a csaknem 2200 fős faluban a nagyobb lakósűrűségű utcákból arányosan nagyobb mintavételt vettünk. 2021-ben összesen 140 értékelhető kérdőívre építhettünk.

Először tekintsük át, hogy a közösség életminőségének védelme mit jelent vészhelyzeten kívüli, és vészhelyzeti szituációban. Az alapvető különbség a két szituációban, hogy a közvetlen közösséget védő feladatokban a hangsúly vészhelyzeten kívül főként a megelőzésen, vészhelyzetben a konkrét cselekvéseken van. Járványmentes időben nagyjából hat területen értelmezhető az életminőséget, a közösséget-egyént védő feladata az önkormányzatnak:

- Új kihívásokra való felkészítés a veszélyhelyzetek elkerülése céljával

- Veszélyhelyzetben lévő személyek támogatása (például idősek, idős egyedülállók fokozott védelme, munkanélküliség és a családi krízisek figyelemmel kisérése, programok az áldozattá válás megelőzése érdekében)

- A túlélés, ellenálló képesség erősítése (például védelmi, cselekvési tervek készítése, közérthető üzenetek megfogalmazása oktatófilmek, plakátok segítségével)

- A segítők segítése, védelmi programok (szektor specifikus ismeretátadás, szupervízió, gyakorlatok) kidolgozása

- Egészségvédelmi intézkedések (megelőzés, szűrés, kezelés) kidolgozása

- Kockázatelemzés, kockázatértékelés (a már meglévő egyéni és társadalmi kockázatok figyelemmel kísérése, csökkentésükre tett erőfeszítések meghatározása, monitoring) (Virányiné Reichebach, 2020)

Pandémia idején azonban cselekvésre van szükség. A pázmándi modell kiindulópontja Ginsburg elmélete volt, aki ugyan philadelphiai gyermekorvosként a reziliencia-építést mentálhigiéniás szakemberek számára dolgozta ki, de mondanivalója hasznosíthatónak bizonyult az önkormányzati irányításban is. Ginsburg „7C" modellje szerint a reziliencia 7 tényezőből építhető fel: confidence, competence, connection, character, contribution, coping, control. Magyar fordításban ez: bizalom, kompetencia, kapcsolat, karakter, közreműködés, megküzdés, ellenőrzés. Ennek az elméletnek a gyakorlatba történő átültetéséhez a faluban nulladik lépésként a polgármester létrehozott egy ú.n. Pázmándi Pandémiás Csoportot. A szervezetbe a járványhelyzethez szakmai segítségükkel hozzájárulni tudók kerültek (orvosok, védőnők, szociális szakemberek stb.), akiknek segítségével a nevezett 7 tényező mentén megkezdték felépíteni a közösségvédő „pandémia-hálót". A cselekvési tervben a ginsburgi 7 alapelem fölépítése a következőképp történt (Virányiné Reichebach 2021 interjú):

Bizalomépítés

A Pandémiás Vezetői Csoport orvosai, egészségügyi szakemberei a helyiek által ismert szakemberekként. A bizalomépítés során odafigyeltek a különböző korosztályok specifikumaira. Nemcsak az üzenetek megfogalmazásában, hanem a médiafelületek szintjén is. A gyermekektől a családokon át az idősekig mindenki a saját nyelvén és kommunikációs csatornáin keresztül kapta folyamatosan az információkat. Ehhez a helyi TV-t és közösségi médiát, valamint a telefonos kapcsolattartást is használták.

Kompetencia

A Pandémiás Vezetői Csoport igyekezett feltérképezni minden olyan helyzetet, melyet a járvány okozhatott az egyénnek és a kisebb közösségeknek (intézmények, családok, szolgáltatások szintjén). Miközben az országosan is terjesztett információkat is szolgáltatták, az alapvető cél az volt, hogy az emberek értsék a folyamatokat, végső soron magukénak érezzék a meghozott intézkedéseket. Ennek érdekében meghallgatták a lakossági kérdéseket, javaslatokat, ami pozitívan hatott, hisz az egyén az ötleteire megfelelő visszacsatolást kapott. Részesévé vált az egyén a közösség védekezésének. További cél volt a jó gyakorlatok terjesztése, és az emberek motiválása a segítségnyújtás különböző formáiban, hogy a közösség egésze sikeresebben tudjon a korlátozásokkal együtt élni.

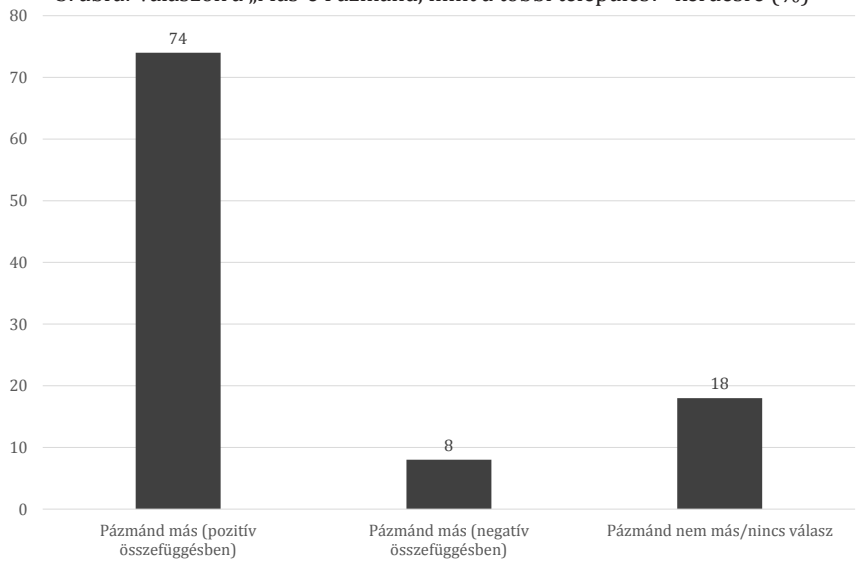
Kapcsolat

A cél az volt, hogy az emberek felismerjék, hogy a kapcsolatok, a kommunikáció lehetősége sokszínű még az elszigeteltségben is. Érzelmi biztonsági hálót kellett építeni a távolságtartásban. Ennek érdekében közösségi együvé tartozást szimbolizáló ötleteket valósítottak meg. Például „hálafákat" készítettek, melyre piros szíveket lehetett aggatni köszönetképp. A település 30 pontján csatlakoztak az ú.n. „hálaénekléshez" mely egy időben szólt. Hálát adva az emberekért dolgozók kitartásáért, kicsit mindenki részeseivé vált a küzdelmeiknek. A „mi tudat" biztonságot nyújtott és kreatív közösségi megoldásokat eredményezett.

Karakter

Ennek felépítésében a kiindulópont az volt, hogy a falunak van egy sajátos „énképe." Egy pozitív pázmándi öntudat. Azt, hogy valóban létezik-e „pázmándiság", erről kérdőíves felméréssel igyekeztünk mi is meggyőződni. A 140 háztartásban végzett felmérés alapján sikerült kimutatni a pozitív pázmándi énképet (3. ábra). A megkérdezettek meg is fogalmazták, hogy mitől más Pázmánd, mint a többi falu. A „csend", „nyugalom", „barátságosság", „összetartás" voltak a leggyakoribb, magyarázatul használt szavak. Ez utóbbi a vészhelyzeti karakterépítésben kulcsfontosságú, hiszen pont az összetartozás, a kollektív tudat az, ami leginkább képes menedéket nyújtani a bizonytalanban.

3. ábra: Válaszok a „Más-e Pázmánd, mint a többi település?" kérdésre (%)

Forrás: a Faluszemináriumi Kutatóműhely pázmándi, 2021-es kérdőíves felmérésének adatai alapján készítette a szerző

Közreműködés

A védekezés során kiemelt jelentősége volt annak, hogy felhívják a figyelmet a nagylelkűség, a támogatás, a nemes cselekedetek, önkéntesség fontosságára. El kellett érni, hogy direkt, vagy indirekt módon a közreműködést mindenki megtapasztalja. Be kellett vonni mindenkit, és el kellett érni, hogy mindenki részese legyen az ügynek. Tudatosítani kellett, hogy az is közreműködés, ha valaki egyszerűen otthon marad, és nem veszélyeztet másokat; vagy aki egyszerűen imával segít. Az volt a cél, hogy mindenki fontosnak érezze magát. Kísérletet kellett arra tenni, hogy a bajban, a falu működésében a társadalmi különbözőségek ne érvényesüljenek.

Megküzdés

Az embereket igyekeztek felkészíteni a „megküzdési mechanizmusokra." Plakátok készültek, egyedi ötleteket is nyújtottak a telefonos lelki támogatók. Stressz-kezelésre oktatóvideók is készültek.

Ellenőrzés

Az egyéni döntések nem csupán az egyén életét határozzák meg. Az egyéni döntések a közösségre is kihatnak. Fontos a (pozitív) visszajelzés, a kis lépések, eredmények, sikerek elismerése, a köszönetnyilvánítás. A visszacsatolások lehetővé tették és teszik a közösségi fejlődés magasabb szintre jutását.

Az 1. táblázatban összegeztem Ginsburg 7C modelljének pázmándi tapasztalatait, hogy az egyes tényezők keretein belül milyen célok fogalmazódtak meg, és hogy ehhez milyen eszközök mutatkoztak hatékonynak.

1. táblázat: Ginsburg 7 C modelljének pázmándi tapasztalatai

Tényező	*Cél*	*Eszköz*
Bizalomépítés (confidence),	Szakmailag hitelesíteni a védekezés munkáját	Kommunikációs csatornákon célcsoport-specifikus üzenetek megfogalmazása
Kompetencia (competence)	Az emberek értsék a folyamatokat, végső soron magukénak érezzék a meghozott intézkedéseket	Párbeszéd-folytatás, jó gyakorlatok terjesztése, segítségnyújtásra ösztönzés
Kapcsolat (connection)	Megtalálni a kapcsolat teremtés lehetőségeit az elszigeteltségben	„Hálafa", „hálaéneklés"
Karakter (character)	A kollektív belső tudat, a pozitív énkép erősítése	Pozitív visszajelzések a segítségnyújtóknak

Tényező	*Cél*	*Eszköz*
Közreműködés (contribution)	Felhívni a figyelmet a nagylelkűség, a támogatás, a nemes cselekedetek, az önkéntesség fontosságára	Kommunikációs csatornákon keresztül felhívásokkal a lakosság mobilizálása céljával
Megküzdés (coping)	A traumák feldolgozásának megtanítása, stresszkezelés	Oktatófilmek készítése, telefonos segítségnyújtás
Ellenőrzés (control)	Pozitív visszacsatolás	Kommunikációs csatornákon keresztül az egyén és a közösség megerősítése

Forrás: Virányiné Reichebach 2021 interjú és Virányiné Reichebach 2020 alapján szerkesztette a szerző

Települési vis major modell pandémia idején

Ebben a tanulmányban a pandémia okozta válsághatást a települések életét meghatározó tényezők kölcsönös összekapcsoltsága révén először Tóth J. (1981) tetraédermodelljén értelmeztem. Ezt követően egy 2013-ban a települések sikertényezőit értelmező modellt (Molnár, 2013) adaptáltam válsághelyzetre. Abból indultam ki, hogy a települések működését meghatározó tényezők jelenléte időben változik. Tapasztalataink szerint a pandémia okozta válsághatásban a települések sikeressége, élhetősége sokkal inkább az aktív helyi közösség szerepvállalásán, a közösséget támogató helyi innovációk jelenlétén múlik. A Liebig-féle modellt adaptálva erre úgy is mondhatnánk, hogy más tényező(csoport) lett a legszűkebb keresztmetszet okozója a települések működésében. Természetesen a települések rendszerszerű működését korlátozó tényezőkben vis major idején is voltak különbségek. Ugyanakkor elég általánosnak mondható, hogy ahol a helyi közösségi háló nem volt elég aktív, innovatív, felkészült arra, hogy vis major helyzetben újrafogalmazza saját feladatát, ott az emberek jobban magukra maradtak. A 2020-ban kikísérletezett életminőség-megtartó cselekvési terv Pázmándon azt mutatta meg, hogy hogyan működött Ginsburg 7C modell-adaptációja a közösség szolgálatában. Megmutatta, hogy a településmenedzsmentnek vis major helyzetben a helyi közösség pozitív életminőségének megőrzése szolgálatában fontos újra terveznie a szokásos településirányítási gyakorlatot. Vis major helyzetben ugyanis a települések életét meghatározó tényezők fontossága megváltozik, felértékelődnek a közösségi értékek és érdekek. A tevékenységek súlypontját ennek megfelelően szükségszerűen el kell mozdítani a közösség védelmét szolgáló reziliencia-fejlesztés irányába. Tapasztalataink szerint azokon a településeken, ahol a közösség érdekében jó döntéseket hozó

településvezetés meg tudta szervezni a védelmi feladatokat és jól mozgósította a helyi közösséget, az élhetőbb maradt, kevesebb helyi konfliktussal nézett szembe. Másként fogalmazva: a pandémia miatt kényszerhelyzetbe került önkormányzatok közül azok nagyobb eséllyel tudtak hatékony döntéseket hozni a helyi közösség együttműködésével, ahol a település-menedzsment a vészhelyzeti munkájának társadalmasítását valóban elvégezte. A cselekvő aktív közösség így megmutatta, hogy fontos mentális védvonal is. Pandémia- helyzetben tehát a menedzsment tevékenység- súlypontját szükségszerűen el kell mozdítani a közösség védelmét szolgáló reziliencia-fejlesztés irányába. Ennek első lépése, hogy a Liebig-féle hordó-donga modellre utalva meg kell vizsgálni a hordó dongaelemeit, azaz át kell világítani, hogy a település életképességét meghatározó tényezők, mint a hordó dongaelemei milyen állapotban vannak. Amelyik önkormányzat képes mozgósítani a közösségét, az vélhetően sikeresebben tudja a pozitív életminőséghez vezető utat a lakói számára megtalálni. Pontosan ez magyarázza a közösségi reziliencia fontosságát. Pontosan ezért kell számításba venni minden olyan tényezőt, ami ennek szolgálatába állhat. Pandémia-helyzetben ugyanis nemcsak a helyi gazdaság sérül, hanem a közösség is. A sérült helyi közösség revitalizálása viszont sokkal hosszabb folyamat, mint a gazdaság beindítása. Ezért kell különösen nagy figyelmet fordítani a közösségi tényezők pandémia alatti átalakulására, és lehetőség szerint elérni, hogy mozgósíthatóvá váljon az a cselekvési potenciál, aminek kiaknázásával a közösség élettere korlátok között is élhető marad.

Jegyzetek

[1] 2007 óta összesen kilenc település került a Faluszemináriumi Kutatóműhely mintavételi helyeinek sorába: Siklód (Hargita megye- Románia 2007 és 2008), Bag (Pest megye 2009), Komlóska (Borsod-Abaúj- Zemplén megye 2010), Baks (Csongrád megye 2011), Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén megye 2012) Pázmánd (Fejér megye 2013), Átány (Heves megye 2014), Hollókő (Nógrád 2015), Egercsehi (Heves 2016) www.faluszeminarium.hu

Irodalom

Bartik, T. J. (1995): Economic Development Strategies. Upjohn Institute Working Paper No. 95-33. Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research. Http://research.upjohn.org/up_workingpapers/33

Čapková, S. (2005): Local Government and Economic Development. Open Society Institute, Budapest, pp. 1-19.

Ginsburg, K - Building Resilience https://www.slideshare.net/cpnparentedu/

building-resilience-am Letöltve: 2021.09.01.
Majer J. (2013): Bevezetés az ökológiába. Dialóg Campus, Budapest
Molnár M. (2011): Baks problématérképe Acta Regionis Rurum 5. 91-99 pp
Molnár, M. (2013): Factors of success in case of local society. DETUROPE (Central European Journal of Tourism and Regional Development 5/3 pp. 63-70.
Nemes Nagy, J. (1998): A tér a társadalomkutatásban (Ember- település-régió sorozat). Budapest
Piskóti I. (2012): Régió és településmarketing. Akadémiai Kiadó, Budapest
Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának gyakorlati kérdései. Földrajzi Értesítő 29 pp. 273-301.
Virányiné Reichenbach M. (2020): A segítségnyújtás elméleti és gyakorlati kérdései, a közösség mentális ellenálló képességének fejlesztése. Szakdolgozat, Semmelweis

A kistermelők túlélési stratégiái a járvány alatt

Fertő Imre: főigazgató; tudományos tanácsadó; ELKH KRTK Közgazdaságtudományi Intézet; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; ferto.imre@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0002-3742-5964

Bevezetés

A Covid-19 komoly zavarokat okozott a globális élelmiszer-elosztási rendszer működésében. A járvány hatása országok között és országokon belül is heterogén volt. A koronavírus mezőgazdaságra gyakorolt hatásait növekvő számú kutatás vizsgálja. A jelentősebb agrárközgazdasági folyóiratok közül többen (Agricultural Economics, Applied Economics Persepctives and Policy, American Jornal of Agricultural Economics, Agriculture and Human Values, Canadian Journal of Agricultural Economics, Eurochoices) külön számot szentelt ennek a témának. A nemzetközi szervezetek is kiemelt figyelmet fordítottak a járvány hatásaira (pl. IFPRI, FAO). Keveset tudunk azonban, hogy mi történt Európában, ezen belül is a közép-európai országokban. Ebben az előadásban röviden bemutatom az eddig publikált kutatási eredményeinket. A kutatás részletei az irodalomjegyzékben megjelölt tanulmányokban olvashatók. Először egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat fontosabb megállapításait ismertetem (Benedek et al., 2021), majd kitérek a hazai helyzetre.

A kutatás kiindulópontja az volt, hogy a koronavírus járvány jelentős kihívások elé állította a gazdákat. Noha a termékeik iránti kereslet növekedett, az értékesítési csatornák egy része nem működött a járvány első hulláma alatt. Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a termék- és marketingcsatornák diverzifikációja mennyiben járult hozzá négy európai országban (Észtország, Magyarország, Portugália, Románia) a mezőgazdasági kistermelők gazdasági sikeréhez.

Miért fontos a diverzifikáció a mezőgazdaságban?

A diverzifikáció okai összetettek a mezőgazdaságban. Egyrészt, a mezőgazdaságban hagyományosan nagy jelentősége van a természeti és piaci kockázatok menedzselésének. A diverzifikáció az egyik klasszikus kockázatkezelési stratégia a mezőgazdaságban, különös tekintettel a kisléptékben termelő gazdákra. Másrészt, a választékgazdaságosság fontos jellemzője bizonyos mezőgazdasági ágazatoknak. A választékgazdaságosság lényege, hogy csökkennek a

termelési költségek, amikor növelik a termékek skáláját. Ilyen hatás akkor fordulhat elő, ha azonos összetevőket, ugyanazokat a berendezéseket és ugyanazon személyzetet lehet használni több fajta termék előállításához (klasszikus példák az ikertermékek mint a tojás és a baromfi, a birkahús és a gyapjú, a tej és a hús). A diverzifikáció és az ikertermékek termelése segíthet a munkaerőigény csúcspontjainak kezelésében, és az egyéb erőforrások hatékony kihasználásában, amely összességében növelheti a gazdaság termelékenységét. A diverzifikáció a fenntarthatóság növelésének eszköze lehet, többnyire gazdasági és társadalmi szempontból. Végezetül, az értékesítési csatornák diverzifikálása gazdasági előnyöket teremthet, úgy mint a különböző piacokhoz való hozzáférés, az árprémiumok elérése, a marketingkockázatok mérséklése, a különböző piaci rések kihasználása, a mezőgazdasági termelés szezonalitásának és a termékminőség változékonyságának jobb menedzselése.

A kutatás középpontjában álló gazdaságok kis mérete miatt felmerülhet a kérdés, hogy ezek a vállalkozások profitálhatnak-e a specializációból, a technológiai hatékonyságból és a méret gazdaságosságból, vagy ehelyett a diverzifikáció, a reziliencia és a választékgazdaságosság az ígéretesebb stratégia. A specializáció és a diverzifikáció közötti választás nagy mértékben függhet a gazdaságok méretétől. A nagy és nagyon nagy gazdaságok általában specializálódnak és intenzifikálják termelésüket a méretgazdaságosság elérése érdekében, míg a diverzifikáció inkább a kisebb vállalkozások stratégiája. Ez utóbbi tendencia jellemző a biogazdaságokra, míg a hagyományos technológiával termelő nagy és specializált farmok inkább a globális élelmiszerláncokba kapcsolódnak be. Ez alól azonban számos kivételt találhatunk. Például a nagyobb gazdaságok diverzifikáltabbak Norvégiában, Ausztriában és Hollandiában, míg a kisméretű rizstenyésztők Koreában rendkívül specializálódtak, a helyi társadalmi, politikai, gazdasági és környezeti jellemzőknek köszönhetően. Sőt, egyes tanulmányok szerint a diverzifikáció növekedhet a gazdaság méretével, mivel a nagyobb gazdaságok erőforrásaikkal hatékonyabban gazdálkodnak. Összefoglalva: a gazdaság méretének hatása a specializáció szintjére / a diverzifikáció sem elméletileg és empirikusan sem egyértelmű.

Az elemzésünk egyik érdekességét az adja, hogy a vizsgálatba bevont országok mezőgazdasági szerkezete jelentősen eltér egymástól. Míg Észtország, Magyarország és Románia esetében a farmok 20 százaléka adja a gazdasági kibocsátás 80 százalékát, addig Portugáliában a farmok 40 százaléka szolgáltatja a kibocsátás a 90

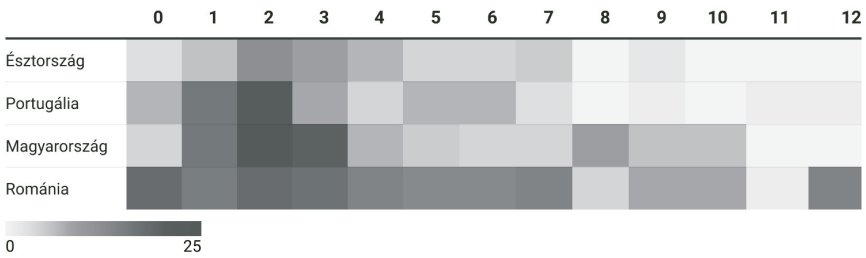
százalékát. Míg Portugáliában a családi gazdaságoknak van jelentős szerepe, addig a másik három országban a szocialista múltból is fakadóan a kommercializált nagyüzemek a meghatározók a mezőgazdasági kibocsátásban.

A diverzifikáció jelentősége a COVID járvány első hullámában

Eredményeink szerint a gazdálkodók mintegy 26 százalékának sikerült növelnie az eladásait a járvány első hulláma alatt, bár országonként jelentős eltérések voltak. Míg Magyarországon a felmérésben résztvevő gazdák durván 10 százaléka tudta csak az értékesítését növelni, addig Romániában ez az arány 40 százalék volt. Az értékesítésben a gyümölcsök és zöldségek voltak messze a legnépszerűbb termékek. A tipikus gazda mintánkban átlagosan 3-4 értékesítési csatornát használt és 2 termékcsoporttal foglalkozott. Az országok közötti különbségeket mutatja az 1. és 2. ábra.

Az 1. ábra annak a gyakoriságát mutatja, hogy a termelők hány közvetlen értékesítési csatornát használtak a COVID előtti időszakban. A felmérésben összesen 12 különböző értékesítési csatornát jelölhettek meg. A piaci kapcsolatok elérhetősége a kisgazdaságok kontextusában (azaz a közvetlen értékesítés) fontos tényező az élelmiszerek elérhetőségében az európai régiókban, még az EU- n kívül is. Az országok többségében a termelők általában 1-2 vagy 2-3 értékesítési csatornát használtak a járvány előtt. Ez alól jól láthatóan Románia a kivétel, ahol a termelők sokféle csatornán keresztül értékesítik termékeiket.

1. ábra: A használt közvetlen értékesítési csatornák száma

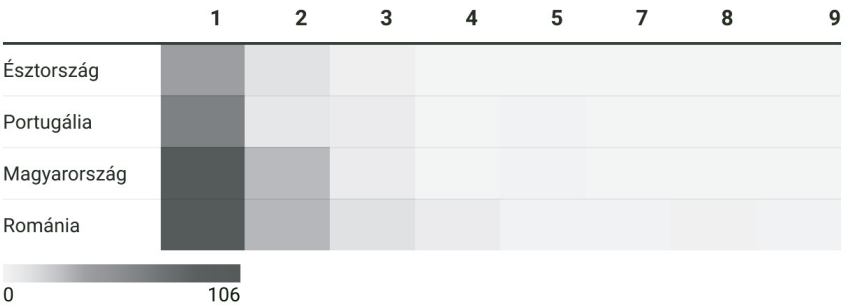

Forrás: Benedek et al., 2021 10. o. 3. ábra

A felmérésben összesen 9 nagy termékcsoportot jelölhettek meg a termelők. A 2. ábra a termékek diverzifikálását szemlélteti. Láthatjuk, hogy termék diverzifikáció esetében az országok sokkal

homogénebbek voltak, a gazdák többsége egy vagy két termékcsoporttal foglalkozott. Ez esetben is Románia a kivétel, ahol a diverzifikáció szintje magasabb.

2.ábra: A termelt termékcsoportok száma

Forrás: Benedek et al., 2021 11. o. 4. ábra

Az egyes értékesítési csatornák jelentősége országonként változott, de a közvetlen termelői értékesítés az első hullám előtt és alatt is a legfontosabb értékesítési csatornák között volt. Ugyanakkor az online forrásokon és a házhoz szállításon alapuló csatornák jelentősége nőtt.

A kistermelők gazdasági sikere szempontjából a méretgazdaságosság kevésbé fontos tényezőnek tűnik, ellentétben a választékgazdaságosságból származó előnyökkel. Számításaink azt mutatják, hogy a diverzifikáció, mint stratégia kifizetődő, mind a marketingcsatornák mind a termékkategóriák tekintetében. Úgy tűnik azonban, hogy ez a hatás nem lineáris; a diverzifikáció kezdeti előnye eltűnik, vagy átmenetileg (a termékek esetében), vagy tartósan (a marketingcsatornák esetében). Más szavakkal, a csatorna-diverzifikáció köztes szintje sikeres stratégiának tűnt, míg a termékdiverzifikáció esetében, a diverzifikáció alacsonyabb és magasabb szintjei is kifizetődők voltak. A kistermelőknek jellemzően egyszerre több szerepet kell ellátni, ezért gondosan kell mérlegelniük, hogy hány értékesítési csatornát használnak, figyelembe véve az ezekre a tevékenységekre fordítható korlátos idejüket és emberi erőforrásaikat.

Némi diverzifikáció növeli az esélyt arra, hogy olyan termékeket értékesítsenek, amelyeknél a kereslet tartósan fennmarad, vagy olyan értékesítési módot alkalmaznak, amely a változó helyzetben is sikeres. Az eredmények továbbá arra utalnak, hogy a romlandó termékek házhozszállítása és online értékesítése kevésbé volt sikeres. Ez utóbbi esetben ez a szállítási infrastruktúra specifikusabb formáinak szükségessége miatt lehet.

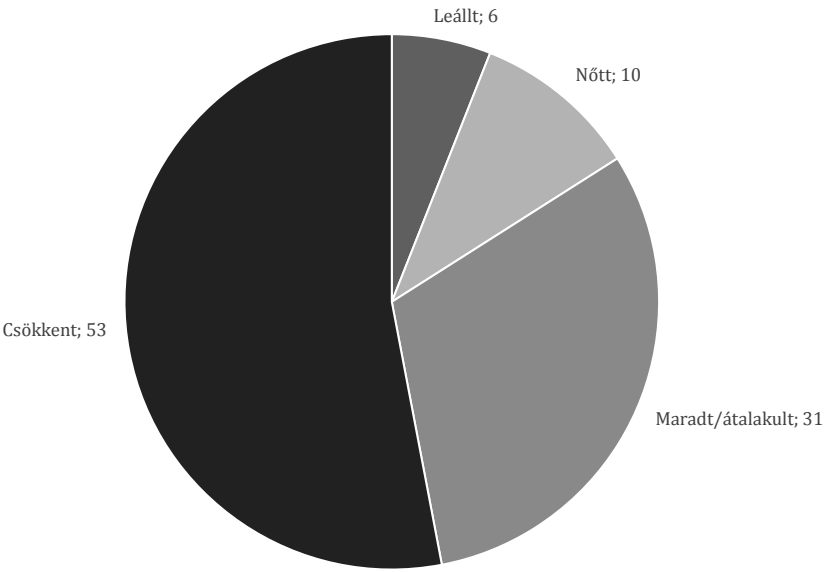
A hazai tapasztalatok

A járvány első hullámában egy kérdőíves lekérdezést hajtottunk végre 2020 április elejétől a kijárási korlátozások enyhítéséig bezárólag. 136, sokféle szektorban működő kisléptékű élelmiszertermelő válaszolt kérdéseinkre, akik különféle termékek előállításával és értékesítésével foglalkoznak az ország minden táján: Magyarország 18 megyéje és Budapest volt képviselve a mintánkban. Bár a kis lépték általánosan jellemző volt, a gazdaságok mérete nagyon heterogénnek bizonyult: az 1 millió forintnál kevesebb éves bevételt realizálóktól kezdve a 10 millió forintot meghaladó éves bevételre szert tevő gazdálkodókig egyaránt hallatták a hangjukat a termelők.

Változatosan alakultak a bevételek és a felmerülő problémák

Eredményeink alapján a gazdák mintegy 60%-át érintették negatívan a változások (3. ábra). 31% esetében nem változott az értékesítés volumene, ugyanakkor számos termelő említette, hogy mindez a marketingcsatornák nagymértékű átalakításával vált csak lehetségessé. A termelők 10%-a pedig kimondott fellendülést tapasztalt.

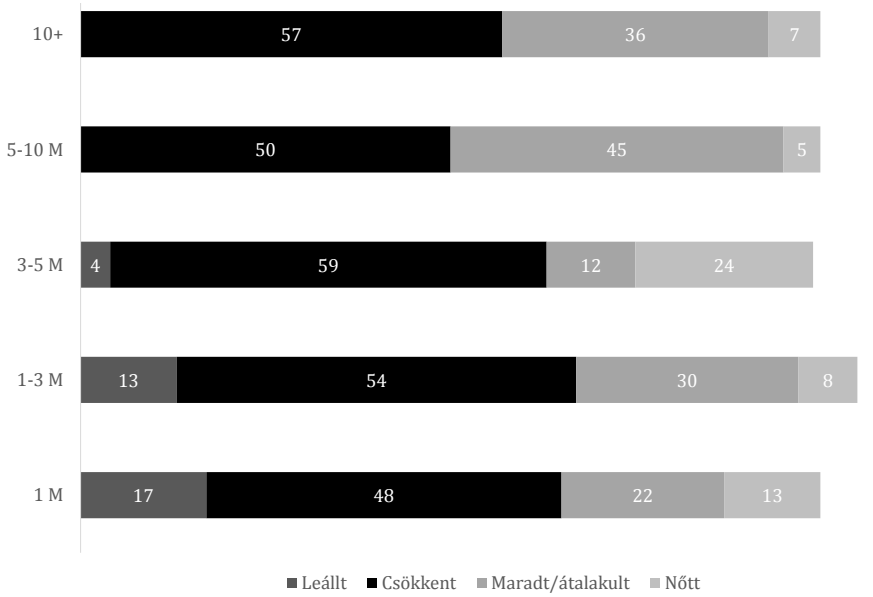
3. ábra: Az értékesítésben tapasztalt változások (%)

Forrás: Benedek et al., 2020a 54. o. 1. táblázat

A szinten tartás és növekedés minden méretkategóriában előfordult, a leállást a kisléptékű termelőkön belül is csak a legkisebbek kockáztatták meg – minél kisebbek voltak, annál inkább (4. ábra). Ebben az is szerepet játszhat, hogy feltehetően az ő esetükben nagyobb a szerepe a gazdaságon kívüli jövedelemnek, és az új helyzet olyan sok alkalmazkodást kívánt meg az élet minden területén, hogy az értékesítések menedzselésére (a várható előnyök és hátrányok mérlegelése után) már nem jutott idő és energia. A 3-5 millió Ft éves árbevételt elérő, vagyis a „közepesen nagy" kisléptékű termelők között fordult elő a legnagyobb arányban a növekedés. Feltehetően ők azok, akik már elég „nagyok" ahhoz, hogy több marketingcsatornát használjanak (ami alapvető jelentőségű abban, hogy egy termelő gyorsan tudjon váltani a csatornák között szükség esetén), de elég kicsik részben a gyors reakcióhoz, részben ahhoz, hogy egy fontos csatorna kiesése ne alapjaiban rázza meg az értékesítést. Hogy milyen egyéb tényezők játszhattak közre abban, hogy egy gazda el tudta kerülni a veszteségeket, arra a későbbiekben visszatérünk.

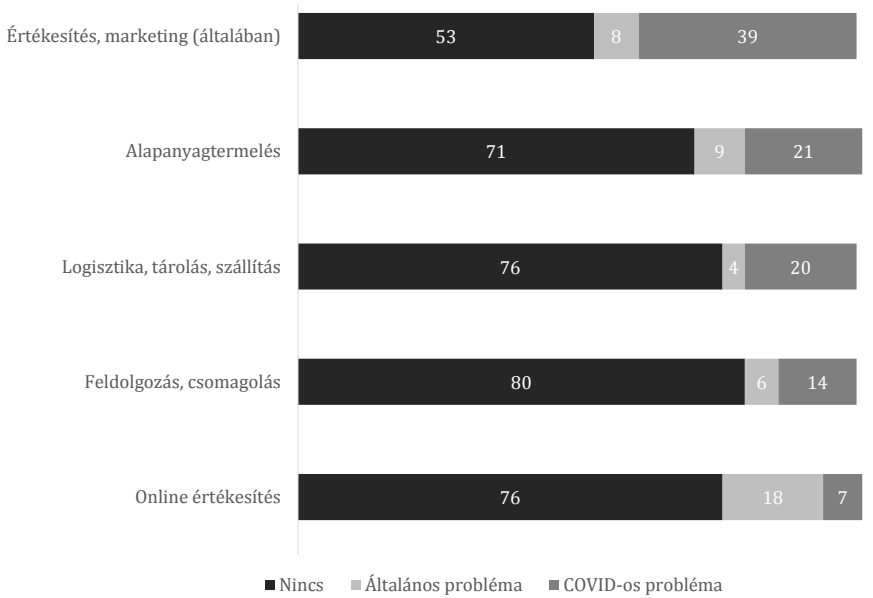
4. ábra: Az értékesítés alakulása a forgalom függvényében (%)

Forrás: Benedek et al., 2020b 1404-1406. o. 1. táblázat

A 5. ábra azt mutatja be, hogy a gazdálkodás mely területeit érzékelik problematikusnak a gazdák általában, és a járvánnyal összefüggésben.

5. ábra: A gazdálkodás problémás területein (%)

Forrás: Benedek et al., 2020a 56. o. 2. ábra

A járvány kitörésével a legtöbb gond az értékesítés és marketing kapcsán merült fel (nem meglepő módon elsősorban a veszteségeket elkönyvelő gazdálkodók körében); a problémák halmozódása miatt a gazdák majdnem fele érintetté vált. E mintázat általánosnak bizonyult, vagyis nem függött a gazdaság méretétől. Biztató, hogy a termelők 70-80%-a szerint nincsenek komolyabb gondok a gazdálkodás többi területén a járvány ellenére sem. ár az online értékesítés kapcsán merült fel arányaiban a legtöbb probléma a járványtól függetlenül, az új felállás már nem rontott annyit a helyzeten, mint a gazdálkodás többi részterülete esetében (sőt, inkább megoldással szolgált azok számára, akik már rendelkeztek némi tapasztalattal).

A járvány előtti időben az értékesítés legfőbb terepe a piac, termelői piac volt, ezt követte a gazdaudvari értékesítés (más néven háztól értékesítés), illetve a fesztivál. Ezek közül a fesztiválok teljesen megszűntek, a piaci értékesítés is jócskán visszaesett. Ez utóbbi hátterében több tényező is állhat. Egyrészt az izolálódás kezdetét övező bizonytalan helyzetben több önkormányzat is úgy döntött, hogy

bezárja a piacot a kockázatok csökkentése érdekében. Az Agrárminisztérium a helyzetre reagálva azonban szorgalmazta a termelői piacok nyitva tartását a szükséges óvintézkedések betartása mellett, amelynek eredményeképpen számos piac ismét megnyitotta kapuit. A társadalmi izolálódás miatt azonban a piaci forgalom jelentősen visszaesett, és ezzel párhuzamosan megnőtt a házhozszállítás iránti igény. Szintén nehezítő tényezőt jelentett a 65 éven felüliekre vonatkozó kiemelt idősáv bevezetése, mert az eredetileg 9 és 12 óra közötti időszak hagyományosan a legnagyobb forgalmú időszak a sokszor csak a hét egy-egy napján nyitva tartó piacok esetében.

A háztól értékesítés szerepe kismértékben csökkent, ezzel együtt e csatorna a járványhelyzet legfontosabb értékesítési módjává vált, amelyet szorosan követett a látványosan erősödő házhozszállítás. Ez alapján elmondható, hogy az értékesítésben azok a megoldások tudtak érvényre jutni, amelyek gazdák rugalmasságán, illetve a termelő és fogyasztó közvetlen találkozásán alapultak, vagyis a felek nem veszítették el egymást szem elől az izolálódás és bezárkózás időszakában. Mindennek előfeltétele volt, hogy a kapcsolat élt, köszönhetően annak, hogy a termelők már a járványt megelőzően összeköttetésben álltak vevőikkel (pl. Facebookon keresztül). Mindez rengeteg energia- és időbefektetéssel járt, de kifizetődött: az értékesítési stratégia ezen eleme a kockázatkezelés meghatározó tényezőjévé vált, mivel lehetővé tette a piacok kieső forgalmának viszonylag egyszerű átirányítását.

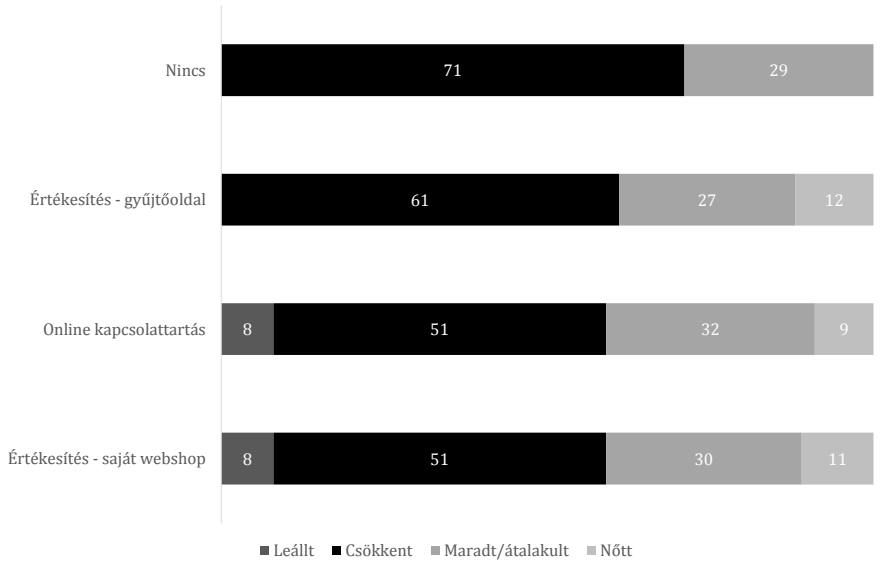
A bevásárló közösségek fontossága nem változott szignifikánsan. Ez elsőre meglepőnek tűnik annak fényében, hogy e közösségek forgalma a korábbiak két-háromszorosára nőtt, de a válaszadóink többsége jellemzően kis településen gazdálkodik, így nem igazán tudtak osztozni a város-központú bevásárló közösségek sikerében.

A koronavírus hatására a saját webáruházon és a gyűjtő weboldalakon keresztül történő értékesítés is fontosabbá vált, de mivel ezek jelentősége a járvány előtt nagyon kicsi volt, ezért a rajtuk keresztül bonyolódó forgalom a bezárkózás alatt nem volt számottevő az erősödés ellenére sem. A következőkben e két, online értékesítésben fontos csatorna mellett vizsgáljuk az online kapcsolattartás szerepét is, valamint azt, hogy az online jelenlét elhanyagolása milyen összefüggést mutat az értékesítéssel.

Növekedést csak azok a gazdák tudtak elérni, akik valamilyen módon jelen voltak az online térben is, továbbá sokkal többen

könyvelhettek el veszteségeket azok közül, akik erre nem fektettek hangsúlyt (6. ábra). Az is feltűnő azonban, hogy önmagában az online jelenlét nem volt garancia sem a csökkenés, sem a leállás elkerülésére. Az online jelenlét nem volt összefüggésben sem a gazdaság méretével, sem a szektorral. Itt most nem részletezett kvantitatív elemzéseink során azt tapasztaltuk, hogy a saját webshop üzemeltetése csökkentette annak valószínűségét, hogy egy termelő sikeresen elkerülje a járványhelyzet buktatóit. (A saját webshop „zsákutca" mivoltát az interjúk során is hangsúlyozták a termelők.) Ennek magyarázata az lehet, hogy a webáruház kialakításával a termelők azt gondolták, hogy már jelen vannak az online térben, de ez csak csekély mértékben növelte a láthatóságukat, nem bizonyult elégséges stratégiának, ellenben elvette az erőforrásokat más, jobb megoldások keresésétől.

6. ábra: Az értékesítés alakulása az online jelenlét jellege szerint (%)

Forrás: Benedek et al., 2020b 1404-1406. o. 1. táblázat

Összegzés helyett

A járvány eddigi tapasztalatai azt mutatták, hogy a kistermelők eltérő választ adtak a válságos helyzetre. Egy részük tudott javítani helyzetén, új, korábban nem alkalmazott módszerek segítségével, míg mások abba hagyták a gazdálkodást. A siker egyik titka a diverzifikáció és a marketingcsatornák újra konfigurálása volt. Hasonlóan kulcsfontosságú volt a termelők túlélésében a nyitottság és a

tanulásra való hajlandóság. A politikai döntéshozók számára fontos tanulság, hogy javítani kell a mezőgazdaságban lévő humán tőkét, és növelni kell a termelők beágyazottságát az élelmiszergazdasági hálózatokban. Ehhez pedig célzott kormányzati programok szükségesek.

Irodalom

Benedek, Z. et al. (2020a): The Kings of the Corona Crisis: The Impact of the outbreak of Covid-19 on Small-scale Producers in Hungary. EuroChoices, 19/3 pp. 53-59.

Benedek, Z. et al. (2020b): Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában: a személyesség szerepe az értékesítésben. Statisztikai Szemle, 98/12 pp. 1398-1415.

Benedek, Z. et al. (2021): Farm diversification as a potential success factor for small-scale farmers constrained by COVID-related lockdown. Contributions from a survey conducted in four European countries during the first wave of COVID-19. PloS one, 16/5 e0251715.

Benedek, Z. et al. (2022): Survival strategies of producers involved in short food supply chains following the outbreak of COVID-19 pandemic: A Hungarian case study. Sociologia Ruralis, 62/1 pp. 68-90.

Agrárfoglalkoztatás a COVID árnyékában

Koós Bálint: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; koos.balint@krtk.mta.hu; https://orcid.org/0000-0002-7075-2748

Bevezetés

A COVID-19 pandémia az utóbbi másfél évben alapjaiban változtatta meg a hétköznapjainkat. A tanulmány egy kutatás kérdőíves adatfelvételének (N=200) eredményein keresztül kívánja bemutatni, hogy a magyar gazdákat miként érintette a pandémia. Az eredmények azt mutatják, hogy a legfontosabb kihívást a munkaerő biztosítása jelenti a gazdáknak s ez már a koronavírus járvány kirobbanása előtt is meghatározta gazdálkodási döntéseiket. A járvány, bár több ponton (input anyagok beszerezhetősége, kereslet átrendeződése) is fontos hatást gyakorolt, mégis elmondható, hogy a foglalkoztatás alakulására csekély hatást gyakorolt. Érdemleges változás leginkább a gyümölcstermesztők körében következett be, de ennek hátterében az extrém időjárás termésmennyiségre gyakorolt negatív hatása húzódik meg.

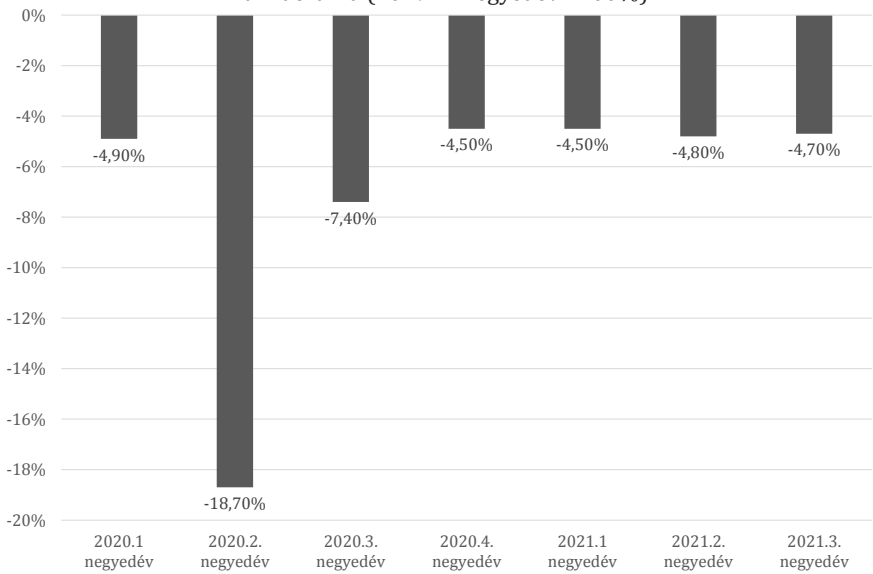
A koronavírus-járvány globális gazdasági hatásai

2020-as év elején a koronavírus-járvány megfékezése érdekében világszerte meghozott korlátozó intézkedések hatására jellemzően nehézkessé, esetenként akár lehetetlenné is vált az országhatárokon átnyúló termék- és személyforgalom. A korlátozó intézkedések – karantén, kijárási korlátozások, nemzetközi forgalom korlátozása stb. – bevezetése a gazdasági tevékenységek zuhanását eredményezte, amely még a 2008-as gazdasági válsághoz képest is elképesztően gyors felfutású tömeges munkanélküliség kialakulásához vezetett 2020-ban. A ENSZ szakosított szervezete, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, 2020. márciusában még úgy becsülte, hogy a munkanélküliek száma globálisan 5,3 – 24,7 millió fővel nőhet a járvány hatására (ILO 2020), alapvetően a munkaerőpiac hátrányos helyzetű csoportjait (nők, fiatalok, idősek, képzetlenek) érintve hátrányosan.

Az előrejelzés sajnos nem vált be, a következő hónapok globális gazdasági leállásának eredményeként a munkaerőigény drámaian lecsökkent (-18,7%), s bár 2020 második félévében érzékelhetően növekedésnek indult a gazdaság, a ledolgozott munkaórák száma

továbbra is jelentősen (4,5 – 4,7 százalékkal) elmarad a válság előtti szinttől (lásd 1. ábra). A koronavírus járvány teljes munkaidős állásokra átszámítva 137–140 millió állás elvesztését eredményezte globális szinten (ILO 2021). A nagyságrend megragadásához jó támpontot nyújthat a korábbi globális válság hasonló adata: a 2008–2009-es válság során globálisan 22 millió teljes munkaidős állás veszett el.

1. ábra: Koronavírus járvány hatása a globálisan ledolgozott munkaórákra (2019. 4. negyedév =100%)

Forrás: ILO Monitor: COVID-19 and the world of work, 8th Edition, 5. oldal 3. ábra adatai alapján saját szerkesztés

A COVID-19 járvány miatt kirobbant globális gazdasági válság eltérően érintette a különböző gazdasági szektorokat, s ez alapvetően eltérő területi, munkaerőpiaci következményekkel járt. A pandémia megfékezésére hozott korlátozó intézkedések ugyanis alapvetően a személyes találkozásokat feltételező szolgáltatásokat (turizmus, vendéglátás, kereskedelem, … stb.) érintette negatívan, amely közvetlenül kihatott az érintett ágazatokban nagyobb mértékben foglalkoztatott munkaerőpiaci csoportokra: alacsony jövedelmű, képzetlen munkavállalók, akik körében felülreprezentáltak a nők és a pályakezdők (ILO 2021:6).

A koronavírus járvány mezőgazdaságra gyakorolt hatását több kutatás is fókuszba helyezte (Cranfield, 2020; Richards, Rickard 2020; Schmidhuber et al. 2020; Stephens et al. 2020; Torero, 2020), ám

ezek döntően ellátásbiztonsági szempontból, azaz fogyasztói oldalról közelítették meg a kérdést, miközben a termelői oldalt vizsgáló kutatások száma feltűnően alacsony. A kevés kapcsolódó kutatás döntően a nemzetközi áruforgalom, az árak alakulását, illetve a szezonális munkaerő biztosításának kérdését vizsgálta, hiszen a korlátozó intézkedések nagyban megzavarták a termékek és a munkaerő nemzetközi – és egyes államokban az országon belüli – áramlását (Wieck et al. 2021; Larue 2020, 2021). Ezen túlmenően kifejezetten kevés kutatás foglalkozik a termelői oldallal – ezek közül kiemelendő az a kutatás, amely a kistermelők értékesítési csatornáinak diverzifikációját vizsgálta, mint a válságra adott termelői adaptációs választ (Benedek et al. 2021).

Pandémia jelentette kihívások a hazai gazdálkodók számára

Az előadás célja, hogy hozzájáruljon a COVID-19 járvánnyal összefüggő gazdasági hatásokról szóló tudás elmélyítéséhez, feltárva a termelői adaptáció jellemző mintázatait. A vizsgálatok a hazai gazdasági méretű mezőgazdasági vállalkozások körében felvett telefonos adatfelvétel elemzésén alapultak. Az adatfelvételre 2021 augusztusában került sor, értékelhető válaszok száma 214, a mintába kerülésnél feltétel volt a kertészeti, szőlészeti, vagy ültetvényes tevékenység megléte, azaz a fajlagosan nagyobb munkaerőigényű gazdaságok közül kerültek ki a válaszadók – erre a termelői körre az adatok országosan reprezentatívak.

A kutatás a gazdálkodók előtt álló főbb kihívásokat ezek összekapcsolódását és ezekre adott adaptációs stratégiákat kívánta megragadni. Nagyon fontos, hogy a hazai agrárium már a koronavírus járványt megelőzően is szembesült akut és mind intenzívebbé váló problémákkal. Ezek közül kiemelkedik a mind égetőbbé váló szezonális munkaerő hiánya, illetve ezzel szoros összefüggésben a munkabér rohamos emelkedése (országosan 2016. évtől érzékelhető), de érzékelhető a gazdálkodás mind kockázatosabbá válása is, amely az éghajlatváltozással hozható összefüggésbe (tavaszi fagykárok, aszály, extrém magas hőmérséklet, új növényi kártevők és kórokozók).

2020 tavaszán Magyarországon is igazoltan megjelent a COVID-19 koronavírus, amelyre reagálva a kormány veszélyhelyzetet hirdetett ki (40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet), amely gyakorlatilag a határok lezárását jelentette: „nem magyar állampolgárok személyforgalomban

Magyarország területére – az rendelet által meghatározott kivételekkel – nem léphetnek be". Az intézkedés alapjaiban rázta meg a hazai turisztikai vállalkozásokat, hátrányosan érintette az országon áthaladó tranzitforgalmat – de az érintettek közt volt a mezőgazdaság is, hiszen a külföldi állampolgárok (különösen szerbek és ukránok) sok esetben a szezonális mezőgazdasági munkák miatt érkeztek Magyarországra. Ahogy nyilvánvalóvá vált, hogy a veszélyhelyzet tartósan fenn fog állni, gyorsan megindult a belépési korlátozás finomítása – a Hivatalos Értesítő 2020. évi 24. számában megjelent (2020. V. 6.) közlemény alapján, a mezőgazdaságban dolgozó nem magyar állampolgárok számára lehetővé vált a határátlépés. A belépés ugyan több ponton korlátozást (nehézséget) jelentett a korábbi időszakhoz képest: pl. csak bizonyos határátlépő helyeken, csoportosan, előre bejelentve, foglalkoztatási szerződéssel vált lehetővé a határátlépés és belépés után még 14 napos munkahelyi karantén várta a mezőgazdasági idénymunkásokat.

A szabályozás gyors megváltozásának köszönhetően újra lehetővé vált a külföldi idénymunkások alkalmazása – ennek ellenére a hazai gazdálkodók egy része a foglalkoztatási fokozódó nehézségeiről számolt be. Miként az 1. táblázatban látható a munkaerő biztosítása jellemzően nem okozott gondot a hazai mezőgazdasági vállalkozások számára, hiszen a 214 válaszadó közül csupán 60 jelezte, hogy ez számára a pandémia idején nagyobb problémát jelentett. Látható ugyanakkor, hogy a válaszok korántsem homogén eloszlást mutatnak – a nagyobb létszámot foglalkoztatók rendre súlyosabbnak ítélték meg a problémát, mint a kisebb gazdaságok.

1. táblázat: Mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy a COVID járvány időszakában nagyobb problémát jelent a munkaerő biztosítása? Válaszok megoszlása a gazdaság létszámcsoportjai szerinti bontásban (Likert skála: 1 egyáltalán nem, 5 teljesen egyetért)

Létszám csoportok	*Átlag*	*St deviancia*	*Gyakoriság*
0-2	1,8522727	1,3774854	88
3-9	2,2878788	1,5268384	66
10-49	2,8367347	1,6500876	49
50-x	3,3636364	1,6292776	11
Teljes minta	2,2897196	1,5595193	214

Forrás: adatfelvétel alapján saját számítás, ANOVA; F = 6,53; Prob > F 0.0003; Bartlett teszt $X^2(3) = 2,2747$; Prob>chi2= 0,517

Az adatok arra utalnak, hogy a járvány időszakában a munkaerővel kapcsolatos problémák kulminálódtak, azaz egy időben több probléma is jelentkezett. Egyrészt a gazdálkodók számára elérhető

munkaerő már a járvány előtti időben számottevően lecsökkent. A hagyományos munkaerőbázis, a helyben, illetve környéken élő szezonális munkások köre ugyanis két okból is tendenciózusan csökken, egyrészt kiöregszik a munkaerőpiacról egy meghatározó, nagy gyakorlati tapasztalattal és kellő munkakultúrával bíró csoport, amelynek tagjai még a mezőgazdasági szövetkezetek és a háztájik világába születtek bele. Másrészt pedig, ezzel párhuzamosan, egy további meghatározó csoport elérhetősége is romlott: 2013 után a gazdasági növekedés nagy számban teremtett legális, bejelentett alkalmazási lehetőséget azon csoport tagjai számára, akik korábban jobb híján kénytelenek voltak szezonális mezőgazdasági munkákat vállalni, mert valamilyen okból (egészségügyi alkalmatlanság, képzetlenség, napi ingázás korlátai, … stb.) kiszorultak a határozatlan idejű 8 órás foglalkoztatás lehetőségéből (Koós–Zsibók, 2021).

A COVID-1 pandémia ezen tényezőkön felül újabb munkaerő-problémákat generált. Szorosan összefügg a pandémiával a fertőzés miatt kieső munkatársak jelentette probléma – erről a válaszadó gazdaságok 13 százaléka számolt be – a probléma nagyobb arányban érintette a nagyobb létszámú: 10 fő fölötti alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásokat. (Kruskal-Wallis H-próba alapján a minták nem egyetlen eloszlásból származnak, X^2=12,79, d.f. 3, prob: 0,0051; Dunn teszt alapján pedig 0-10 fős gazdaságok különülnek el a 10 fő fölötti gazdaságoktól e tekintetben.)

Munkából való kiesést nem csupán tényleges fertőzés, megbetegedés okozhatta, sok esetben a vírus terjedésének meggátolásának érdekében hozott kormányzati intézkedések – különösen a digitális oktatás bevezetése (14/2020. (XI. 10.), illetve 17/2021. (III. 5.) EMMI határozat) kényszerített szülőket szabadságra, vagy rövidített munkaidőre/otthoni munkavégzésre. Ez természetesen nem a mezőgazdasági üzem, hanem inkább az érintett munkavállaló családi körülményeivel áll összefüggésben. Aligha véletlen, hogy éppen a legkisebb (legfeljebb 2 alkalmazottal működő) gazdaságok jelezték, hogy alapvetően nem jelentett számukra gondot a vonatkozó kormányzati intézkedés. A nagyobb gazdaságok esetében, feltételezhetően mert ott már nagyobb arányban megjelennek a kisgyermekes nők is, szignifikánsan magasabb arányban számoltak be e problémáról. (A Kruskal-Wallis H-próba alapján a minták nem egyetlen eloszlásból származnak, X^2=16,134, d.f. 3, prob: 0,0011, Dunn teszt alapján pedig a 0-2 fős gazdaságok térnek el szignifikánsan a többi gazdaságtól).

A 2020 márciusában elrendelt határátlépési korlátozásokat ugyan a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számára hamar (2020. május 6.) mérsékelték, ám az egész unióban megtapasztalt korlátozások miatt mégis érzékelhetővé vált a munkavállalók elbizonytalanodása, nehézzé vált a megszokott kapcsolatok mentén a külföldi munkaerő toborzása, mozgósítása. A megkérdezettek hatoda (16,33%) számolt be arról, hogy nehezebbé vált a határon túlról érkező munkavállalók foglalkoztatása a COVID-19 járvány időszakában. Tekintve, hogy eleve ennek a munkavállalói körnek a foglalkoztatása a nagyobb gazdaságokhoz kötődik, érthető, hogy a mintában szereplő nagyobb gazdaságok (10 fő felettiek esetében szignifikáns, legnagyobb mértékben azonban az 50 fő fölötti gazdaságok) esetében jelentkezett nagyobb súllyal. (A Kruskal-Wallis H-próba alapján a minták nem egyetlen eloszlásból származnak, X^2=11,009, d.f. 3, prob: 0,0117, Dunn teszt alapján pedig az 10 fő fölötti gazdaságok térnek el szignifikánsan a többi gazdaságtól).

A COVID-19 pandémia időszakában a válaszadó gazdálkodók egyharmada (214-ből 69) jelezte, hogy saját gazdaságában is érzékelte a szükséges munkaerő hiányát, ami kihívás elé állította az érintett gazdálkodókat. Nagyon fontos rámutatni, hogy az alkalmazottak megfertőződése, esetleg a digitális oktatási rend bevezetése miatti kiesések ellenére is, a gazdálkodók számára a valódi kihívást a szezonális munkások kellő időben és kellő számban történő biztosítása jelentette, azaz már a pandémia elött is érzékelhető probléma vált még súlyosabbá. A vizsgálat 214 válaszadója közül 61 gazdálkodó (28,5%) jelezte, hogy az időszaki alkalmazottak esetében érzékelte a munkaerőhiányt, míg állandó alkalmazottak körében alig 12 jelzett munkaerőhiányt (a gazdálkodók egy része mindkét munkavállalói csoport esetében tapasztalt hiányt).

Azon 69 gazdálkodót, akik a COVID-19 pandémia időszakában munkaerőhiányról adtak számot, a helyzet kezelésére adott eszközökről is megkérdeztük. A válaszok alapján egyértelműen a bérek emelése volt a legáltalánosabb intézkedés – hiszen az érintettek közel nyolctizede (76,8%) alkalmazta – gyakorlatilag mérettől függetlenül. Így a béremelés bizonyult a legfontosabb tényezőnek mind a meglévő munkaerő megtartásában, mind pedig új munkatársak felvétele során.

A többi ismérv alkalmazása sokkal inkább szelektívnek tekinthető, amelyekkel a gazdálkodók kiegészítették az univerzális béremelést, s ezzel hozták létre a saját lehetőségeikhez, adottságaikhoz illeszkedő

alkalmazkodási stratégiát. A beérkező válaszok alapján összefüggés látható a gazdaság mérete és az alkalmazott módszerek típusa és száma szerint. A nagyobb létszámú gazdaságok a munkaerőhiány kezelésére jellemzően több komponenst is bevetettek párhuzamosan, míg a kisebb gazdaságok (0-2 fő) adaptációs stratégiája jóval kevesebb paraméterrel operált s azok közt is nagyobb számban tűntek fel jelentősebb pénzügyi terhet nem jelentő lehetőségek. A kisgazdaságok legsajátosabb eszközének a családtagok fokozottabb bevonása bizonyult a hiányzó munkaerő pótlására, ez a nagyobb létszámmal dolgozó (10 fő fölötti) gazdaságok esetében inkább kivételes gyakorlatnak bizonyult. Az összes többi adaptációs elem esetében a nagyobb létszámú gazdaságok több összetevőt és nagyobb gyakorisággal alkalmaztak. A béremelésen túl, ami általánosnak mondható, a gyakoribb attribútumok az alábbiak voltak:

- COVID-19 fertőzés kockázatának csökkentésé (29/69= 42,0%)
- Családtagok bevonása (27/69=39,1%)
- Munkakörülmények javítása (26//69=37,6%)

Ezen túlmenően léteztek még olyan módszerek is, amelyek alkalmazása a gazdaságok szűkebb körére volt jellemző, úgymint a munkások napi szintű szállítása, illetve béren felüli juttatások bevezetése (9 említés), a termény ingyenes vagy kedvezményes áron való juttatása (8 említés), szálláslehetőség biztosítása távolabbról érkező munkások számára (8 említés).

A munkaerőhiányt enyhítette az ország távolabbi pontjairól, vagy éppen az országhatáron túlról szerződtetett idénymunkások alkalmazása. A válaszadók legnagyobb arányban Romániából (6 említés), Ukrajnából (3 említés), illetve Szlovákiából (2 említés) fogadtak idénymunkásokat. (Szerbia hiánya, illetve Szlovákia említése feltétlenül érdekesnek mondható – de ez inkább a minta korlátait jelzi, semmint a szerbiai munkavállalók pandémia miatti távolmaradását a hazai idénymunkáktól.)

Összegzés

Az adatfelvétel eredményei arra mutatnak rá, hogy a COVID-19 pandémia a hazai mezőgazdasági vállalkozások esetében nem vezettek olyan katasztrofális piacvesztéshez és munkaerőigény összeomlásához, mint ami több ország esetében is előfordult (Torero, 2020). Bár 2020 tavaszán és korai nyári hónapjaiban voltak fennakadások, Magyarországon a komolyabb termelési és ellátási

problémákat sikerült megelőzni. Hazai gazdálkodók számára a fő problémát a szükséges munkaerő biztosítása jelentette, ahogy a pandémia előtti időkben is a tendenciózus mezőgazdasági béremelkedés, a munkavállalók fluktuációja jellemezte a hétköznapokat. Az adatfelvétel eredményei arra mutatnak, hogy a pandémia leginkább a nagyobb gazdaságokat, a több állandó és szezonális munkaerőt foglalkoztatókat sújtotta, ebben a körben éreztette hatását több tényező is, amely negatívan hatott a munkaerő rendelkezésre állására (fertőzések, távolléti digitális oktatás elrendelése, külföldi szezonális munkavállalók beutazásának nehézségei). Ugyanakkor ennek a gazdálkodói körnek jóval több eszköz is rendelkezésére állt, hogy kezelje a kialakult helyzetet, amelyre jellemzően egy többelemű adaptációs stratégiával válaszolt. Az általánosnak mondható béremelésen túl jellemzőnek tekinthető a munkakörülmények javítása, a COVID-19 fertőzésveszély csökkentése, béren felüli juttatások nyújtása. A kisebb gazdaságok esetében a munkaerőhiány mérséklésére, a béremelésen túl, jellemző megoldásnak mondható még a családi munkaerőre történő fokozottabb támaszkodás.

Köszönetnyílvánítás

A vizsgálati eredmények bemutatását az „Üzemtípusok, kihívások, adaptációs irányok...” (azonosító: K132 975) című NKFIH kutatás támogatta

Irodalom

Benedek, Z., et al. (2021): Farm diversification as a potential success factor for small-scale farmers constrained by COVID-related lockdown. Contributions from a survey conducted in four European countries during the first wave of COVID-19. PloS one, 16(5), e0251715 https://doi.org/10.1371%2Fjournal.pone.0251715

Cranfield, J. A. L. (2020): Framing consumer food demand responses in a viral pandemic. Canadian Journal of Agricultural Economics, 68(2), 151–156. https://doi.org/10.1111/cjag.12246

ILO (2020): COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses, First edition, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf (Letöltés ideje: 2021.12.06)

ILO (2021): COVID-19 and the world of work. Eighth edition Updated estimates and analysis, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_824092.pdf (Letöltés ideje: 2021.12.06)

Koós B. – Zsibók Zs. (2021): Munkaerőpiac: ahol minden új és minden változatlan, In: Koós B. (szerk.) Területi riport 2021, Budapest, Magyarország : Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, pp. 52-92.

Larue, B. (2021): COVID-19 and labor issues: An assessment, Canadian Journal of Agricultural Economics, 2021:69:269–279, DOI:10.1111/cjag.12288

Richards, T. J., Rickard, B. (2020): COVID-19 impact on fruit and vegetable markets. Canadian Journal of Agricultural Economics, 68/2 pp. 189-194. https://doi.org/10.1111/cjag.12231

Schmidhuber, J. – Pound, J. – Qiao, B. (2020): COVID-19: Channels of Transmission to Food and Agriculture, https://www.fao.org/3/ca8430en/CA8430EN.pdf, (letöltés ideje: 2021.december 3.)

Stephens, E.C., et al. (2020): Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. Agricultural Systems, 183, 102873. https://doi.org/10.1016/j. agsy.2020.102873.

Torero, M. (2020): Without food, there can be no exit from the pandemic, Nature 580, pp. 588-589, doi: https://doi.org/10.1038/d41586-020-01181-3

Wieck, C., et al. (2021): European and Member State policy responses and economic impacts on agri-food markets due to the Covid-19 pandemic, IATRC Commissioned Paper 26, p. 76. https://doi.org/10.22004/ag.econ.310188

A pandémia hatása a mezőgazdasági termelésre falukutatási tapasztalatok fényében

Ritter Krisztián: egyetemi docens; MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet Vidék- és Területfejlesztési Tanszék; 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.; ritter.krisztian@uni-mate.hu; https://orcid.org/0000-0003-1206-3159

Absztrakt

Az elmúlt Covid időszak bizonyította, hogy a válság-helyzetek hatására a lakosság hozzáállása az alapvető élelmiszerekhez, azok beszerzéséhez és előállításához alapvetően át/újraértékelődik. Az élelmiszer-előállítás alapvető szükségletet elégít ki, aminek fontossága, vidékbiztonsági aspektusa a jóléti társadalmakban gyakran háttérbe szorul. Mindemellett a vidéki agrárnépesség számára a napi szintű megélhetéssel kapcsolatban a mezőgazdaság szerepe folyamatosan hangsúlyos. A MATE (volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén régóta folynak olyan primer vizsgálatok, melyek a vidéki térségek elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Az utóbbi években lezajlott falukutatásaink során vizsgáltuk, hogy a vidéki települések, falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt két év táboraiban pedig már célzottan vizsgáltuk, hogy a Covid járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban. A cikk ennek legfrissebb tapasztalatait járja körbe.

Bevezetés

A vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb településeket. A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani, különböző forrásokból (saját termelés, import) lakosai számára. Minél jobban önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabb és biztonságosabb, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import), és a külföldi gazdasági, ipari behatásoktól sem. A vidék biztonsága -

mind a vagyon, mind pedig az élet szempontjából - elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon (Boldizsár–Szilágyi 2017). Mindezeket a gondolatokat a COVID vírus terjedése és annak hatásai világosan alátámasztották, hiszen a globális ellátó láncok (köztük az élelmiszer-láncok) sérülékenysége, a tőlük való túlzott függés negatív hatásai rövid időn belül mindenki számára érezhetőkké váltak. Az élelmiszerek, a mezőgazdasági alapanyagok - mint alapvető fizikai szükséglet(ek) kielégítését biztosító termékek - stratégiai szerepét a vírust kísérő intézkedések és szigorítások hatására kialakuló átmeneti termék-hiány, felhalmozás és áremelkedés megerősítette.

A vidék biztonsága - az utóbbi több mint két év tapasztalatai által megerősítve - kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó állam nem csak az élet feltételeit kell, hogy szavatolja, de az életminőség javítása érdekében is erőfeszítéseket kell tennie, növelnie kell a vidék versenyképességét, élhetőbbé kell tennie a vidéket, és vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás;

- Vízgazdálkodás: az öntözés és ivóvíz gazdálkodás, a vízbázisok védelme;

- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kisfelhasználókhoz;

- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet- és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is;

- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert;

- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények kedvezőek, nem csak a

megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék (Boldizsár–Szilágyi, 2017).

Jelen tanulmány szempontjából különösen kiemelten az élelem előállítás, a transzportálás (különösen a rövid ellátási láncok - REL), és a gazdasági tér (foglalkoztatás) kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság, illetve a vidékbiztonság komplex - gazdasági-, társadalmi-, környezeti-, kulturális stb. - témája mentén lehet jól értelmezni.

Ugyanakkor fontos tisztában lenni azzal, hogy a korábbi évtizedek során a vidékbiztonságot meghatározó alapvető befolyásoló tényezők és folyamatok jelentősen megváltoztak, különösen a volt szocialista, illetve kelet-európai országok számára. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy a vidékgazdaság már nem az agrárium kizárólagosságával vagy dominanciájával jellemezhető. A témát elsőként a vidék szerepének és az agrárium - elsősorban foglalkoztatási - szerepének változása mentén érdemes körbe járni, koncentrálva az előző pár évtizedre.

Fontos kiemelni, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné, 2005). Mindeközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, ami a multifunkcionalitás fogalma mentén érhető tetten (ld. erről többek közt: Bjorkhaug–Richards, 2008; Brouwe–Heide, 2009; Tohidyan–Rezaei–Moghaddam, 2019).

A multifunkcionalitás alapgondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, az élelmiszer és ipari nyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (Eftekhari–Shadparvar, 2018). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság és az annak helyet adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi-, gazdasági-, szociális-, kulturális funkciókat is betölt. Ezekbe tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése; a kis- és középvállalkozások támogatása; a vidéki közösségek ápolása; a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása; a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem stb. (Molders, 2013).

Emellett természetesen olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világpiachoz és a globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt. Mindezekkel párhuzamosan az élelmiszertermelés fokozódó társadalmi hasznosságát is ki kell emelni.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére sem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek - az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan - a rurális területek néha igen súlyos gondját okozzák. A szakirodalom ennek kapcsán kiemelt okként nevesíti a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének a csökkenését, mely legtöbbször a vidéki kistelepülések vonatkozásában okozott problémákat, és szoros összefüggésben áll a területi egyenlőtlenségekkel (ld. Oláh–Urbánné, 2016 vagy Ritter, 2010).

Mindezen folyamatok mellett 2019 végétől a Covid-19 járvány hatásaival is számolni kell(ett). A járvány vidéket érintő aspektusaival számos kutatás, szakirodalmi forrás, illetve konferencia foglalkozott, kiemelve annak gazdasági (Štreimikienė et al., 2021; Dudek–Spiewak, 2022), társadalmi (Csurgó, 2020), illetve komplex vidékfejlesztési vonatkozásait, területi különbségeit (Horeczki, 2021; OECD, 2020, 2021; Peters 2020).

A szakirodalomból kiindulva felmerül a kérdés, hogy adott vidéki térségek, települések életében a mezőgazdaság szerepe hogyan változott meg, az ágazat milyen súlyt tölt be, és hogy az endogén elméletek fényében vajon a helyi fejlesztési stratégiában milyen pozíciót foglal el.

A MATE (volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén már több mint két évtizede folynak olyan primer vizsgálatok, melyek a vidéki térségek elemzésével, problémáival, a helyi (gazdaság)fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezek során vizsgáljuk, hogy a vidéki települések, falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt időszak táboraiban pedig már célzottan vizsgáltuk, a Covid-járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban, mind a háztáji, mind pedig a főállású termelés tekintetében. Ezen túlmenően kíváncsiak voltunk arra is, hogy a rövid ellátási láncok mentén, a helyi termékek vonatkozásában milyen hatásokat okozott a válság. A tanulmány ennek

tapasztalatait járja körbe, a korábbiak közül (ld. 1. ábra) az utolsó két kutatási helyszínünk, Tiszaladány (2020) és Pázmánd (2021) vonatkozásában.

1. ábra: Falukutatási helyszínek

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Anyag és módszer

Falukutatásaink során a mezőgazdaság szerepének vizsgálata több irányból történik, amelynek során primer és szekunder adatokra egyaránt támaszkodunk. Ennek megfelelően az itt kiemelt két település esetén is elsőként - a rendelkezésre álló dokumentumok, szakirodalmi források felkutatása és feldolgozása után - szekunder adatok gyűjtésére és elemzésére került sor, melyhez a statisztikai adatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) alkalmazásai, a KSH által üzemeltett Területi Statisztikai Adatok Rendszere (TStar), valamint az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szolgáltatta.

A kutatás primer részét első megközelítésben lakossági komplex (tehát nem csak a mezőgazdaságra vonatkozó) kérdőíves felmérés képezte, melynek részcélja a mezőgazdaság általános szerepének feltérképezése, a lakosság agráriumhoz való hozzáállásának megismerése volt. Ezen túlmenően a terepi munka során strukturált interjúk készültek a témában leginkább érintettekkel (őstermelők, családi gazdálkodók, vállalkozók, önkormányzati szereplők), akik tapasztalataikkal, véleményükkel

hozzá tudtak járulni a helyi mezőgazdaság minél hatékonyabb és sokrétűbb megismeréséhez. A kérdőívezés során Tiszaladányon 79, míg Pázmándon 126 háztartás lett bevonva véletlenszerű mintavétellel (a teljes sokaság közel 30-30%-a), míg az interjúalanyok kiválasztása célzottan történt.

A következő fejezetekben kizárólag a primer kutatás - és annak is elsősorban a pandémiával kapcsolatos - tapasztalatai, legfontosabb eredményei, és a belőlük levonható tanulságok kerülnek összegzésre.

A primer kutatás eredményei

Tiszaladány

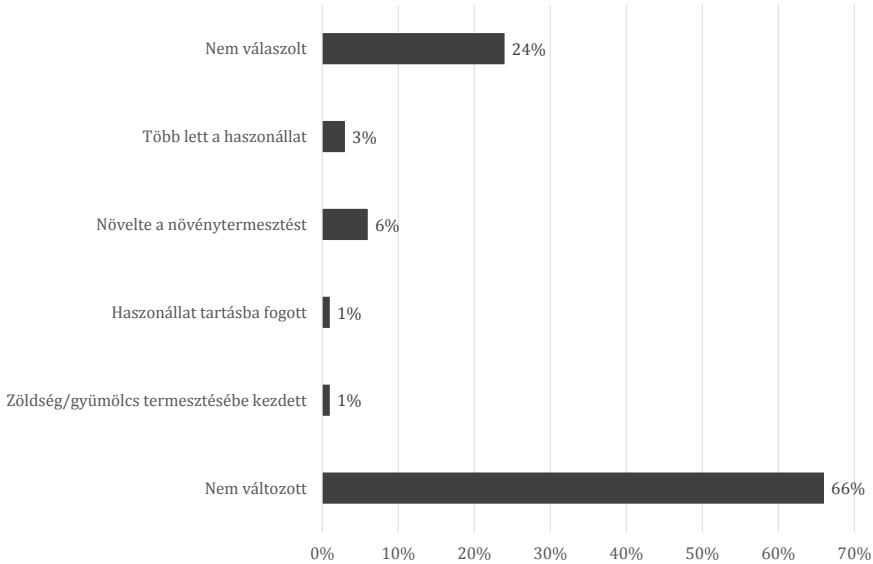
Tiszaladány az Észak-magyarországi régióban fekszik, Tokajtól mindössze 6 km-re, a Tisza mentén. A település, melynek lakossága csak 1880-1980 között haladta meg az 1000 főt, a rendszerváltás előtti tipikusan agrárjellegű aprófalu kategóriába sorolható. Lakosainak száma jelenleg nem éri el a 700-at. Az agrárjelleg, a falu mezőgazdaságból való megélhetése a kedvező földrajzi fekvéséből is kézenfekvően adódott, hisz a piaci kapcsolatai a jó forgalmi helyzete okán széleskörűek voltak. A termelőszövetkezet szerepe fontos volt még az ezredfordulót követő időszakban is, mert az egész település egyedüli termelőintézményeként működött, számos család megélhetése függött tőle. A rendszerváltást kísérő sajátosságok ugyanakkor Tiszaladányra is rányomták a bélyegüket, és bár lényegesen később, mint általánosságban, 2011-ben végül a szövetkezet Tiszaladányban is felszámolásra került.

A falu foglalkoztatási szerkezete ennek is köszönhetően alapvetően átalakult, melyben dominált - sok más településhez hasonlóan - itt is a tercier szektor felé való eltolódás. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés nyomai, hagyományai, tapasztalatai és eredményei még lépten-nyomon érzékelhetők a faluban, az egyes háztartásokban. A szövetkezet maradványain létrejövő agrárvállalkozás még munkahelyet jelent a helyiek egy részének, agrárvállalkozók és fiatalok még találhatók a településen, a szarvasmarha-tartás és tejtermelés még fellelhető, a háztartások, köztük a tiszaladányi cigányság egy része is foglalkozik még háznál döntően önellátó gazdálkodással.

A primer kutatásunk eredményei alapján a megkérdezett háztartások 81%-ának van konyhakertje, 85% termel valamilyen növényi terméket (ebbe beleértve a konyhakerten kívüli területeket is), 66% tart állatot, 34%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 18% műveli is a területét). Meg kell jegyezni, hogy ezek az arányok jellemzően nagyobbak, mint amit az elmúlt évek kutatási helyszínein tapasztaltunk[1], és a válaszadó háztartások csupán 10%-a nem termel semmit/nem tart állatot.

A különleges aktualitásnál fogva egy új kérdés is bekerült a mezőgazdaság szerepét vizsgáló kérdések közé, jelesül, hogy a Covid járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Az eredmények alapján (2. ábra) a megkérdezett háztartások jellemzően (66%) nem változtattak az élelmiszer-alapanyag termelésükön.

2. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Tiszaladányon (%)

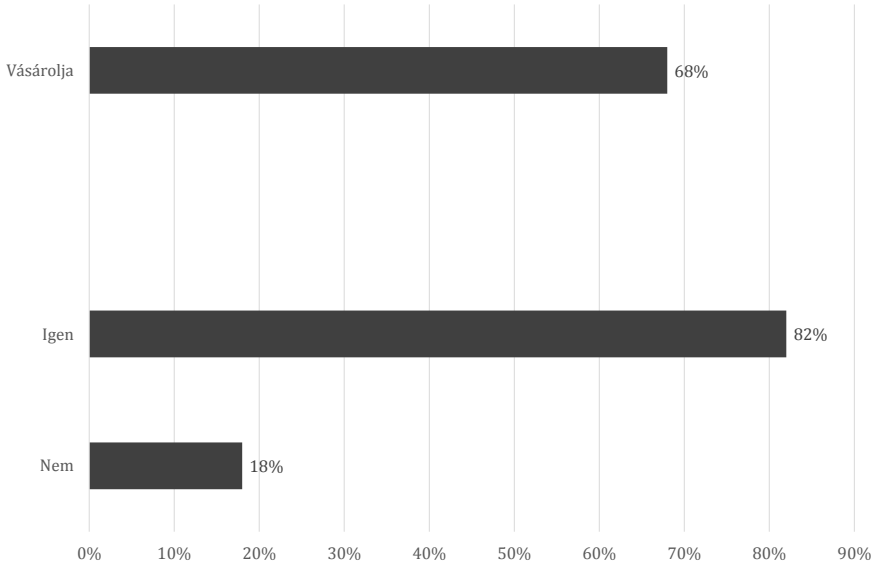

Forrás: A szerző saját kutatása és szerkesztése, 2022

Miközben a válaszadó háztartások negyede nem válaszolt, a legnagyobb arányban (6%) megfogalmazott „válaszreakció” a pandémiára a megtermelt növények mennyiségének a növelése, illetve a több haszonállat tartása (3%) volt. A gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető Tiszaladányon.

A nagy múltra visszatekintő mezőgazdasággal kapcsolatban vizsgáltuk azt is, hogy a lakosság körében mely helyi termékek a legismertebbek (3. ábra).

3. ábra: A tiszaladányi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján (%)

Forrás: A szerző saját kutatása és szerkesztése, 2022

A megkérdezett háztartások kevesebb, mint egyötöde nyilatkozott úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket. Több, mint 80%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a tejet és a tejtermékeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban. Ebben nagy szerepet játszik a hagyományos, tejelő szarvasmarha tartást tovább folytató gazdaságok jelenléte. A helyi termékek kapcsán kiemelkedik még a fonott kosár, amelyet a település jól ismert mestere még mindig készít. Megemlíthető még a méz, a zöldségek, a hús termékek és a tojás szerepe, melyet a háztartások közel egytizede ismert. Akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is (gyakorlatilag a válaszadó családok 68%-a), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékeltek. A termékeket jellemzően háztól vásárolják meg.

Pázmánd

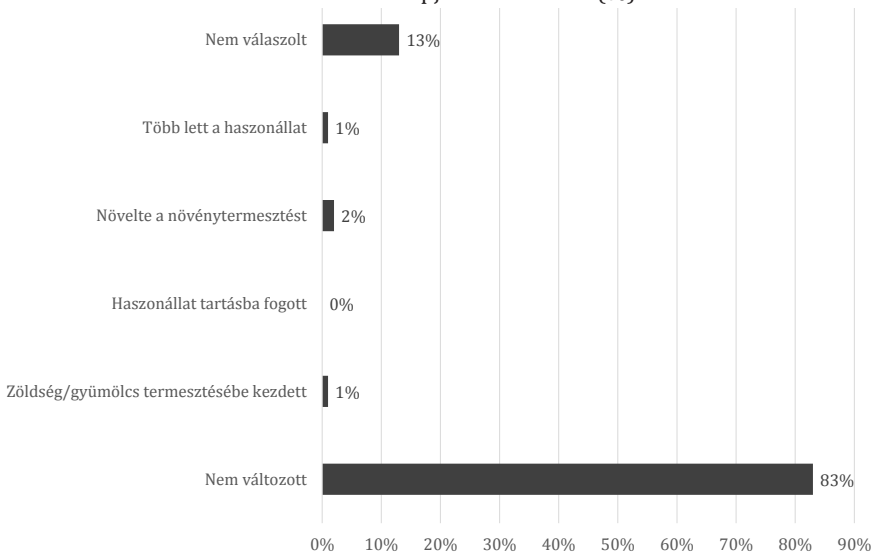
Pázmánd Fejér megyében, a Gárdonyi járásban, a Velencei-tótól észak-keleti irányban, attól körülbelül 10 km-re található. A település, bár nagyobb lakosságszámmal jellemezhető (az 1920-as évek óta 2000 fő feletti értékekkel), Tiszaladányhoz hasonlóan alapvetően

agrárberendezkedésű volt. Ugyanakkor az 1960-as évektől meginduló iparosodás, majd a szolgáltató szektor térnyerése terciarizálódó szerkezetűvé tette a települést. Napjaink fő tendenciái klasszikus agglomerációs jegyekkel ruházták fel, mivel a budapesti, illetve budapesti környéki túlzsúfolódó települések kitelepülő népességének kitüntetett célpontjává vált. A társadalmi- és gazdasági átrendeződésnek köszönhetően a mezőgazdaság kisebb hangsúllyal van jelen a településen, mint Tiszaladányon, nem csak azért, mert a betelepülők jellemzően nem foglalkoznak gazdálkodással, hanem azért is, mert az „őslakosok" is fokozatosan felhagynak a termeléssel.

Eredményeink alapján a megkérdezett háztartások 74%-ának van konyhakertje, 67,5% termel valamilyen növényi terméket, 32,5% tart állatot, 40%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 20,5% műveli is a területet, ami kifejezetten az itt hagyományos szőlő-termeléssel van összefüggésben). Mindemellett a válaszadó háztartások 25,4%- a nem termel semmit/nem tart állatot.

Természetesen már itt is vizsgáltuk, hogy a Covid járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Miközben közel egytized nem válaszolt, az eredmények alapján (4. ábra) a megkérdezett háztartások alapvetően (83%) nem változtattak az élelmiszer-alapanyag termelésükön.

4. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Pázmándon (%)

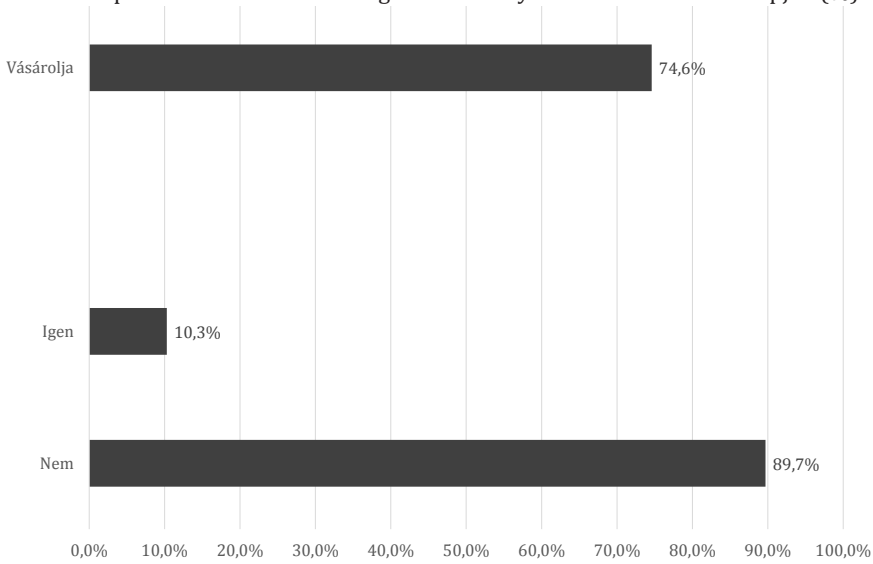
Forrás: A szerző saját kutatása és szerkesztése, 2022

Itt is megállapítható, hogy a gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető egy-két háztartástól eltekintve, illetve ugyanilyen elenyésző azok aránya, akik a termelés növelésével reagáltak a járványra.

Szintén vizsgáltuk a helyi termékekhez való viszonyulást, kapcsolódást, különösen mivel már voltak előzetes információink arról, hogy a bevásárló közösségek, illetve a helyi termelők különleges szerepet töltenek be a településen (ld. erről Treutz, 2013). A helyi termelők ezen pozícióját a betelepülő népesség (köztük egyébként néhány új termelővel) tovább erősítette.

Eredményeink alapján (5. ábra) a megkérdezett háztartások alig egytizede nyilatkozott csak úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket. Közel 90%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a zöldségeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban.

5. ábra: A pázmándi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján (%)

Forrás: A szerző saját kutatása és szerkesztése, 2022

Ebben jelentős szerepet játszik a hagyományos, szabadföldi illetve fóliás termelést folytató gazdaságok jelenléte, de kiemelhető pár olyan új fiatal gazdálkodó is, akik csatlakozni szerettek volna az itteni agrár-hagyományokhoz, kiszolgálni a betelepülő lakosság növekvő igényit, koncentrálva a rövid ellátási láncok, valamint az ökológiai gazdálkodás által nyújtott versenyelőnyökre. Itt is igaz volt, hogy akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is

(gyakorlatilag a válaszadó családok háromnegyede), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékeltek. A termékeket Pázmándon is jellemzően háztól vásárolják meg.

Következtetések

Az általunk vizsgált falvak történelmüket tekintve hagyományos agrár beállítottságú települések voltak. Napjainkra az agrárjelleg veszített karakteréből, Tiszaladányon kisebb mértékben, Pázmándon jellemzőbben. Nyílván ezeket a változásokat a lokális adottságok, a földrajzi elhelyezkedés, a helyi gazdaság és társadalom sajátosságai más-más módon befolyásolták. Miközben a gazdálkodás visszaesése - ha nem is azonos mértékben - mindkét helyszínen jellemző, találkozhatunk olyan háztartásokkal, melyek fő/mellékállásban, vagy háztáji gazdálkodás formájában még termelnek. A két település példáján keresztül úgy tapasztaltuk, az egyébként is termelő gazdálkodók alapvetően nem változtattak termelői szokásaikon a Covid járvány hatására, és azon folyamatot sem sikerült tetten érni, hogy a pandémia okozta körülmények hatására korábban nem termelő háztartások gazdálkodásba fogtak volna.

Mindezekkel párhuzamosan azonban - és ehhez a megállapításhoz a falukutatások során lefolytatott interjúkra is alapozhatunk - a helyi termékek felértékelődését tapasztaltuk. Mindezek okaként a rövid ellátási láncok felértékelődését, a termelőkkel (és a termékkel) való közvetlen kapcsolat egyre fontosabbá válását nevesíthetjük. Megállapítottuk, hogy bár ezek a tendenciák már a járvány kitörése előtt is jellemzők voltak, a pandémia felerősítette azokat. A folyamat különösen tetten érhető a faluba költöző városi népesség szokásai mentén (Pázmánd), de a gazdálkodási szokásait jobban megőrző Tiszaladány esetén is kimutatható.

Bár természetesen úgy véljük, hogy a téma kutatása átfogó és általános területi kiterjesztést igényel, úgy látjuk, mindezen folyamatok megerősítik a mezőgazdasági termelés, alapanyag előállítás, a helyi termékek vidékgazdaságban játszott versenyképességi szerepét, a komplex vidékbiztonságban betöltött kulcs-pozícióját, amit a covid elsősorban a fogyasztói oldalon, a fokozódó keresleti preferenciákon keresztül befolyásolt.

Jegyzetek

[1] A vonatkozó kutatások eredményeit ld. az Acta Regionis Rurum periodika korábbi számaiban - www.faluszeminarium.hu

Irodalom

Bjorkhaug, H. – Richards, C. A. (2008): Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. Journal of Rural Studies 1. pp. 98-111.

Boldizsár G. – Szilágyi T. (2017): A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele. NKE, SZIE, Budapest-Gödöllő

Brouwer, F. – van der Heide, C. M. (ed.) (2009): Multifunctional Rural Land Management Economics and Policies. Earthscan, London

Dudek, M. – Spiewak, R. (2021): Effects of the COVID-19 Pandemic on Sustainable Food Systems: Lessons Learned for Public Policies? The Case of Poland. Agriculture 12/61 https://doi.org/10.3390/agriculture12010061

Csurgó B. (2020): A biztonságos vidék (képzete). A járvány hatása a vidékreprezentációra és a hozzá kapcsolódó társadalmi gyakorlatokra. TKK, Budapest https://szociologia.tk.hu/uploads/files/csurgo-videkreprezentaciopandemia_FF.pdf (Letöltés: 2021.12.03.)

Eftekhari, H. – Shadparvar, V. (2018): Multifunctional agriculture: Agriculture renewal as a modern paradigm for agriculture and rural development. International Journal of Agricultural Management and Development 2. pp. 231-244.

Horeczki R. (szerk.) (2021): A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia: Absztrakt kötet. ELKH KRTK RKI, Pécs

Molders, T. (2013): Multifunctional agricultural policies: Pathways towards sustainable rural development? International Journal of Sociology of Agriculture and Food 1. pp. 97-114.

OECD (2020): Policy implications of coronavirus crisis for rural development, Tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort. OECD, Paris

OECD (2021): The COVID-19 crisis in urban and rural areas. In: OECD Regional Outlook 2021: Addressing COVID-19 and Moving to Net Zero Greenhouse Gas Emissions. OECD, Paris. https://doi.org/10.1787/c734c0fe-en.

Oláh I. – Urbánné M. M. (2016): A kis- és aprófalvas térségek népességének változása hazánkban. In: Takácsné Gy. K. (szerk.): Innovációs kihívások és lehetőségek 2014-2020 között: XV. Nemzetközi Tudományos Napok. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös pp. 1237-1243.

Peters, D. (2020): Community susceptibility and resiliency to COVID-19 across the rural-urban continuum in the United States. Journal of Rural Health. 3. pp. 446-456, https://doi.org/10.1111/jrh.12477

Ritter K. (2010): Socio-economic development and employment crisis in agriculture in Hungary. In: Kulcsár, L. (ed.): Regional aspects of social and

economic restructuring in Eastern Europe: The Hungarian Case. KSH, Budapest pp. 72-89.
Štreimikienė, D. et al. (2021): Negative effects of covid-19 pandemic on agriculture: systematic literature review in the frameworks of vulnerability, resilience and risks involved. Economic Research-Ekonomska Istraživanja. https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1919542
Szörényiné K. I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. Tér és Társadalom 3-4. pp. 111-137.
Tohidyan, F. S. – Rezaei-Moghaddam, K. (2019): Multifunctional agriculture: an approach for entrepreneurship development of agricultural sector. Journal of Global Entrepreneurship Research 9. pp. 9-23.
Treutz Á. (2013): A mezőgazdasági szektor fontosabb jellemzői Pázmándon. Acta Regionis Rurum 7. pp. 39-47.

„A helyes természeti erőforrásgazdálkodás lehetőségei - Gazdasági fejlődés és környezeti haszon" Panelbeszélgetés konzekvenciái

Horeczki Réka: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22; horeczki.reka@krtk.hu; http://orcid.org/0000-0003-3131-681X

Póla Péter: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pola.peter@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-3169-2874

A Falukonferencia harmadik napján tartott panel a helyes természeti erőforrás-gazdálkodás lehetőségeit vizsgálta, a helyi erőforrások feltárásával, hasznosítási, lehetőségeivel foglalkozott. A panelbeszélgetés egy rendkívül konfliktusokkal terhelt terület regionális fenntarthatósági aspektusait járta körül. A délelőttöt a szervezők gondolatébresztőnek szánták, egyfajta újításnak a konferencia keretein belül.

A panelbeszélgetés résztvevői voltak:

Sallee-Kereszturi Barbara, humánökológus, oktató-tanácsadó, BARKE Iris Kft. ügyvezetője.

Póla Péter, tudományos munkatárs, ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete.

Kovács Tibor, zoológus, természetvédelmi szakértő, Magyar Biodiverzitás-kutató Társaság elnöke.

Dukay Igor, természetvédelmi szakértő, RENATUR ügyvezetője.

Törjék Gábor, villamosmérnök, Egyesület Madocsáért elnöke.

A helyes természeti erőforrás-gazdálkodás során számos olyan nehézség merül fel, amelynek megválaszolása során gyakran újabb és újabb kérdések merülhetnek fel, s számos konfliktusforrással találkozhatunk. Gyakori vita már az is, hogy a természeti elemeket lehet-e erőforrásként kezelni, s ha igen milyen mértékben és módon. Nincs egyértelmű válasz arra vonatkozóan sem, hogy ki dönthet ezekről a kérdésekről, a természeti elemek „tulajdonosa": az állam, az önkormányzat vagy az adott terület fenntartója, esetleg mindenki/bárki más? A természeti elemek erőforrásként való kezelése során megjelenő gazdasági haszon élvezői, valamint a felhasználásuk során

keletkezett konfliktusok, illetve a károk elszenvedői többségében nem azonos halmazt képviselnek. Mi történik, ha mindezen kérdést egyként kezelünk, az ökoszociális piacgazdasági modellt alapul véve? Megjelenhet-e egyszerre az ökológia, a méltányosság és a hatékonyság, ha a gazdaság működését vesszük alapul? Mit jelenthetnek a reális társadalmi igények a természeti erőforrások kezelése, felhasználása során?

Ezen dilemmákat alapul véve a panel során más-más szemszögből igyekeztek a részvevők megvilágítani azt, hogy miért is kell ezen kérdésekről (természetvédelem, fenntarthatóság, természetes ökoszisztémák, társadalmi kihívások, jólét és jóllét, életminőség stb.) beszélgetni.

A kapcsolódási pontok és szemléletek ütköztetése során az első felvetés az ökológia és ökonómia, a természet/természetvédelem és a gazdasági oldal között lejátszódó folyamatok áttekintése. Ezen tengely mentén példák segítségével lehetne leginkább felvillantani a lényeges eltéréseket. Az érdligeti (szabadidős) tó példája az emberi igények mesterséges feltámasztásáról szólt, amely már természeti konfliktusokat is okozott. Gazdasági oldalról az igények jogosságát a használattal igazolják (amely a legtöbb esetben nem reális, gazdasági hasznuk nem számottevő). Az érdi városfejlesztési koncepció „zöld" vonala egy mocsárréti élővilág helyére tervezett mesterséges tavat, impozáns méretű beruházás keretében. De ennek a tónak nincs olyan eleme, ami beleillene egy kiegyensúlyozott ökológiai környezetbe: vízbetáplálása időszakos vízhozamú vízfolyásokra épült, nagy része a talajvízből táplálkozik. A tó sekély, nincs megfelelő átmosása; az autópályák közelsége (sózása) miatt nem megfelelő a víz minősége – ez okozhatta az algásodást, amely hosszú távon számos plusz költséget (műszaki újításokat) jelent. Ezen ponton visszakanyarodhatunk ahhoz a kérdéshez, hogy az Érdi Városligetben jelen lévő vízmennyiség használható-e erőforrásként, azaz pl. szolgál-e rekreációs célokat. Nagyon nehéz – az urbánus igényeknek való megfeleltetés miatt is – a rekreációs célokat definiálni; mivel a jelenlegi terület egy legelőként/zöldterületként lehet alkalmasabb lett volna erre, mint jelenlegi formájában. A beruházás negyedik évében úgy tapasztalják a szakemberek, hogy az ökológiai fenntarthatóság nem teljesült. Ezen példánál maradva szemléletes a különféle invazív növény- és állatfajok gyors és általános jelenléte; az érdi kisállatkereskedések gazdasági válság idején történő bezárása és az állatok (pl. az ékszerteknősök és a mocsárrákok) természetbe való be-és elengedése ökológiai katasztrófához vezetett; hosszú távon

fenntarthatatlanná téve a tavat és annak környezetét. Az invazív fajok természet- és egyéb károsító tevékenységét világította meg a gyalogakác példája is; melynek gyökérzete nagyon erős és áthatolhatatlan bozótot alkot, megszüntetve azt az életformát és ökoszisztémát amely pl. az ártéri legeltetésre alapozódott.

A második felvezetés, Madocsa példáján keresztül, a társadalmi egyezetetésre helyezte a hangsúlyt. 2017-ben az önkormányzat a falu legjobb szántóföldjét (140 hektáros terület) bányatelekké nyilvánította. A vállalkozó 40 évig kavics- és homokbányászatot akart végezni, az ő szemszögéből hangsúlyozva a pozitívumokat: adóbevétel, munkalehetőség, horgásztó stb. A Madocsáért Egyesület ebben az időszakban intézményesedett, elsődleges, de nem egyetlen feladatának a bánya elleni harcot tekintette. Az egyesület tagjai különböző szakértőkkel vették fel a kapcsolatot, illetve saját maguk is tanulni kezdtek, hogy megértsék mi övezheti egy bányanyitási folyamatot. Egyik negatívum a külszíni fejtés során megjelenő depressziós tölcsér, ami a környező talajból szívja el a talajvizet. Ennek a tényezőnek a bemutatása azért kiemelten fontos, mivel a településen élők nagy része még mindig fő megélhetési forrásként a mezőgazdaságot jelöli meg, Kiemelt területként kellett vizsgálni azt is, hogy a bányászat, mint tájhasználat a jövőt jelenti-e a településen élők számára – amelyről ők maguk meg sem lettek kérdezve. Emiatt az egyesület népszavazást is kezdeményezett, egészen sikeres és egyöntetű vélemény keletkezett. A lakosság 72%-a vett részt a szavazáson és 96%-os volt az elutasítás. Egyértelmű vélemény született, de az eredmény a település jövőképét is megváltoztatta ezáltal. Madocsa szerencsés földrajzi fekvésének köszönhetően az identitásának részét képezi a Duna; az árvízvédelmi töltés miatt kialakított aszfaltozott utak kerékpárútként is funkcionálnak, amely a rekreációt keresők számára idilli környezetet eredményezett. A társadalmi oldal szempontjából kiemelendő megoldás lehet a lakosság érdekeltté tétele a saját környezet fenntartása, javítása érdekében. Egy-egy település identitásához hozzátartozik a tájkép is, így ezeket az értékeket, az erőforrásait (erő forrásait?) meg kell védenie akár a gazdasági érdekek ellenére is. Ezen példa az információhiány okozta kommunikációs zavarokra és a megelőzés fontosságára világított rá. A beszélgetés arra mutatott rá, hogy a természetvédelem során kiemelten kezelendő a munkamegosztás, közös szerepvállalás, nyitottság a civilek, civil szervezetek és az önkormányzatok között; a hatékony együttműködés hozhatná el a kollektív sikert. Így a társadalmi szövet minden szála megerősítésre kerülne.

A harmadik példa a Séd-patak esete: a Veszprémen átfolyó és a Sióba ömlő vízfolyás eredetileg karsztos forrásból táplálkozott. Többféle hasznosítási forma és rendezési elv létezett az elmúlt 200 évben a patakra vonatkozóan; mára egy leszűkült életterű, többségében mesterséges vízfolyást láthatunk, amely évtizedeken keresztül a vegyiüzemek csatornájaként szolgált. A patak jelenlegi kármentesítési folyamata (nehézfémektől való megtisztítás) során a halfauna nagy része veszélybe került. Részleges megoldásként kőből sarkantyúkat építettek a mederbe, amely a halaknak mesterséges üregeket teremt. A folyamatban így egy eldöntött helyzetbe sikerült pozitív módon beavatkozni, élőhelyeket teremteni, fenntartani. A természet önregenerálódó képességét alapul véve a szakértőknek kellő alázattal és felkészültséggel kell az ilyen és ehhez hasonló helyzeteket kezelni.

A fenntartható regionális fejlődést hangsúlyozva Gyűrűfű példája is felmerült. A 90-es évek elején önszerveződő kezdeményezésként indult a helyben helyiként jól érzem magam életérzés meghonosítása. A közösség mégsem volt képes teljes mértékben integrálódni sem a tájba, sem a települési egységbe (hiányzó tényezőként merülhetett fel a bizalom, a tudásátadás, az információ).

A panel fő üzenete: az erőforráshasznosítás során kompetenciákra, kommunikációra, koordinációra és kompromisszumokra van szükség a környezeti és a gazdasági fenntarthatóság prioritása mellett. Helyben mindenképpen az identitás részévé kell tenni a természeti erőforrásokat, mint értékeket. A 21. század kihívásaira adhatnának választ azon bevált gyakorlatok, ahol helyi és regionális közösségek, vállalkozók és önkormányzatok teljeskörűen ismerték meg térségük adottságait és a helyi természeti erőforrások kezelésére, menedzsmentjére is figyelmet fordítottak. Előnyben vannak azok a települések, ahol tudatosan terveznek és az érintettek kommunikálnak egymással az erőforrások használatról, teret adva ezzel a fenntartható jövőképek és életminőséget javító szcenáriók kialakításának.

III. KVALITÁS ÉS KOOPERÁCIÓ A VIDÉKI TEREKBEN

Városi, falusi, mindkettő, egyik sem? Társadalmi habitusvizsgálat egy Tolna megyei falu, Gerjen példáján

Máté Éva: egyetemi adjunktus; PTE TTK FFI Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; mate.eva@gamma.ttk.pte.hu; https://orcid.org/0000-0003-1013-8962

Pirisi Gábor: egyetemi docens; PTE TTK FFI Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; pirisig@gamma.ttk.pte.hu; https://orcid.org/0000-0003-0179-3228

Trócsányi András: egyetemi docens; PTE TTK FFI Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; troand@gamma.ttk.pte.hu; https://orcid.org/0000-0002-3477-0455

Absztrakt

Vidéki településeink differenciálódási folyamatait számos statisztikai, elméleti és gyakorlati példával is alátámaszthatjuk. A falvak átalakulása mind fizikai, mind gazdasági, mind társadalmi szféráikat tekintve látványos volt a 20. század második felétől egészen napjainkig, azonban az átalakulás mélyebb, társadalmi hátterét sok esetben nehezen adják vissza a rendelkezésre álló adatok. A Pierre Bourdieu által bevezetett habitus fogalma olyan megközelítést hozott mind a szociológia, mind a társadalomföldrajz fogalomrendszerébe, ami igyekezett a térhasználat sajátosságait a társadalmi tőke, kulturális tőke, gazdasági tőke és szimbolikus tőke egyéni és csoportos formáival leírni. A habitusanalízis beépülését a vidékkutatásokba Peter Dirksmeiernek köszönhetjük, aki egy sajátos módszertannal, a reflexív fotográfia eszközével igyekezett meghatározni bajor falvak lakosainak habitusát.

Magyarországon a vidékföldrajz területén kevéssé jelennek meg olyan vizuális elemzési módszerek, amelyek segítségével meghatározhatóvá válik egy-egy település társadalmi differenciálódásának értékelése, illetve ezen keresztül a falu városiasodásának, vagy éppen (re)ruralizálódásának háttere. Kutatásunkban a Paksi járás területén található Gerjen nevű községben végeztünk módszertani szempontból kísérleti vizsgálatot. Ennek során igyekeztünk egy kérdőív segítségével felmérni a lakosok társadalmi státuszát, mobilitását és a reflexív fotográfia sajátos alkalmazásával a válaszadók rurális vagy urbánus habitusát. Vizsgálatunkkal a következő kérdéseket igyekeztünk megválaszolni:

Hova pozícionálható Gerjen társadalma? Mennyire hathat egy iparváros közvetlen szomszédsága a mindennapi életre? Hol húzható meg a határ város és falu között?

Bevezetés

Rurális tereink vizsgálatában már klasszikus fogalompárként emelhetjük ki a város-vidék ellentétpárt, ami a vonatkozó kutatásokban gyakran definíciós eszközként is megjelenik (Lennert, 2017; Woods, 2004). Habár az elmúlt évek, évtizedek számos új, komplexebb megközelítésben értelmezik a tértípust, a kutatási gyakorlatban így is sokszor ütközhet a kutató lehatárolási problémákba (Kovács–Farkas–Perger, 2015). Nehéz feladat ugyanis pont a rurális terek globalizációja és deruralizációja miatt elhatárolni urbánus tértípusok egy jelentős részétől (Halfacree, 2007; Pirisi–Trócsányi, 2015). Mindennek hátterében a vidéki társadalom differenciálódása, illetve az így létrejövő vidéki társadalmak többrétű téralkotó tevékenysége állhat. A folyamat eredménye egy városias vidék, amelyben keverednek mind a tradicionális vidéki, valamint a modern és posztmodern rurális terek sajátosságai (Marsden–Lowe–Whatmore, 1990). A társadalmi terek átalakulása számos kérdést vethet fel, melyek leginkább azt az alapvető problémát járják körül, hogy vajon a földrajz klasszikus eszközei képesek lehetnek-e egy fragmentált, differenciálódó társadalmi teret markánsan elválasztani bármely más tértípustól.

A társadalmi habitusvizsgálatok sokáig csak közvetett módon jelennek meg a földrajzi diskurzusban. A habitus Bourdieu (1991) nyomán egy komplex, mind egyéni, mind közösségi, mind társadalmi fejlődési folyamat eredménye, melyet a különböző, Bourdieu által meghatározott tőkejavak kompozíciója ad. Ami a földrajzi kutatások szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír, az a társadalmi habitus térhasználatra vonatkozó markáns hatása. Bourdieu modelljében a különböző habitusú társadalmi csoportok ugyanis térben koncentráltan jelennek meg, illetve eltérő jellegű és értéktartalmú tereket hoznak létre (termelnek) (Bourdieu, 1991). A habituselméleteket a rurális terek elemzésébe Peter Dirksmeier (2009) vezeti be, aki megkülönbözteti a városi és a vidéki habitust, majd teszteli ezzel kapcsolatos hipotéziseit Bajorország rurális tereiben. Dirksmeier habitusfogalma tehát határozottan tértípushoz kötött, és azt feltételezi, hogy a városi és vidéki terek sajátos társadalmainak elválasztása az ott élő társadalmak habitusával érhető el. Kutatásában azonban nem elsősorban a két tértípus közötti

határt igyekszik meghúzni, hanem az urbánus habitus megjelenési formáit elemzi kutatási területén (Dirksmeier, 2009). Az urbánus habitus vizsgálatához egy, a fogalmi rendszerben már ismert módszert, a reflexív fotográfiát alkalmaz (Dirksmeier, 2007). A reflexív fotográfia egy kvalitatív mintavételi eszköz, mely során a kutató interjút készít terepen. Az interjúnak azonban sajátos struktúrája van, ugyanis az interjúalanyok egy fotót készítenek (ami készülhet bármiről), majd ezt mutatják be részletesen, értékelik, körülírják stb. A pszichológiából átvett módszertan ezáltal leginkább azt képes mérni, hogy a válaszadó milyen mélységben képes beszélni egy általa készített és számára fontosnak ítélt fényképről (így határozva meg a habitusát), továbbá méri ezen keresztül a térről kialakított imázst, a térreprezentációt is. Végül, de nem utolsó sorban, az is sokat elmond az interjúalanyról, hogy pontosan miről készít fényképeket. A módszertan olyan módon is működhet, amennyiben ugyanazokat a fotókat kapják kézhez az interjúalanyok (tehát nem ők fényképeznek), és ezekről kell beszélniük. Ezzel a módszerrel könnyebben összehasonlíthatóvá válnak a válaszok, viszont kevésbé jelenik meg a földrajzi tér reprezentációja, mint szempont.

Magyarország vidéki tereinek átalakulása során szintén előtérbe kerülnek a falvak urbanitására vonatkozó diskurzusok. Ezek azonban vagy olyan terek vizsgálatára fókuszálnak, amelyek valamely városi vonzáskörzet részét képezik és a szuburbanizáció folyamatában érintettek, vagy a település fejlettségét és funkcionalitását vizsgálják (Beluszky–Bajmócy–Csatári 2011; Enyedi, 2012). Újabb csoportba sorolhatók a dezurbanizáció magyarországi eseteit feldolgozó tanulmányok (Bajmócy et al., 2011). Végül, de nem utolsó sorban olyan települések vizsgálata során kerül előtérbe a kérdés, amelyek a várossá válás folyamatában vagy sikeresen nyerik el városi rangjukat, vagy éppen vesztesekként kerülnek ki az eljárásból (Konecka-Szydłowska–Trócsányi–Pirisi, 2018). Kevésbé találkozunk ugyanakkor olyan vizsgálatokkal, amelyek az urbanitás és esetleges városiasodás kapujában álló falvak sajátosságait nem a település funkcióin keresztül, hanem a társadalmi csoporttulajdonságok alapján vizsgálják. Nehéz feladat, hiszen ritkán adható előrejelzés arra vonatkozóan, hogy mikor és hogyan indulhat meg egy-egy vidéki település deruralizációja. Kutatásunkban egy ilyen ritkán adódó lehetőséggel éltünk Gerjen esetében, ahol mind az önkormányzat, mind a településen élők üdvözölték a paksi atomerőmű bővítésére vonatkozó terveket, hiszen ettől remélik a jövőbeli fellendülést, népességgyarapodást és modernizációt.

Vizsgálatunkban arra fókuszáltunk, hogy egy Paks városával szomszédos zsákfalu társadalma mennyiben városias vagy éppen falusias a beruházások küszöbén. Mindennek jelentőségét kutatócsoportunk abban látta, hogy vajon egy Gerjen típusú hely társadalma felkészült-e egy olyan demográfiai változásra, amit az új fejlesztések hozhatnak? Véleményünk szerint a település társadalmának urbánus habitusa rugalmasabbá és befogadóbbá teheti a települést, míg a társadalom rurális habitusa egy konfliktusoktól terhelt, meghasadt társadalmat és a település differenciálódását eredményező tranzitot feltételez. Ezzel együtt igyekeztünk felmérni a falu lakóinak társadalmi státusát, mobilitását és településről kialakított reprezentációit, majd ezeket összevetni a habituselemzéssel.

Gerjenről

Gerjen egy Dunaparton fekvő, Tolna megyei település a Paksi járásban a várostól délre. A falu 2018-ban (a kutatás évében) 1184 lakossal rendelkezett (ksh.hu), azóta ez a szám nem egyenletes fogyással, de összességében 25 fővel csökkent 2021-re. Az, hogy a település Paks déli határában, az atomerőműhöz közel fekszik, meghatározó szerepet tölt be a településen a munkavállalás szempontjából. Fekvését tekintve egy zsáktelepülés, ami fejlődését sok szempontból megnehezíti. Mindezek ellenére a településen magas számban találunk kisvállalkozásokat, amelyek bár alacsony munkaerő-befogadó képességgel bírnak, egy falu számára látható mértékben képesek munkahelyet kínálni. A 10-19 fős, valamint a 20-49 fős vállalkozások száma azonban összesen csupán három, 50 főnél magasabb számú alkalmazottal rendelkező vállalkozás pedig nincs a faluban. A településen összesen 582 alkalmazott, 37 álláskereső, 11 közfoglalkoztatott, és 227 öregségi nyugdíjban részesülő élt 2019-es adatok alapján (teir.hu). Megállapítható mindezek alapján, hogy Gerjen munkaerőpiaci helyzete az átlagostól jobb értékeket mutat. Ugyanakkor a lakosság koreloszlása már kevésbé ideális, a népesség kevesebb, mint 15%-a 0-14 éves, míg a 65 éven felüliek aránya a népességen belül majdnem 18%. Gerjen fejlődésének egyik fő tényezője az atomerőmű volt, így érthető okokból jelentős fellendülést vár a település vezetése a bővítésével kapcsolatos munkálatoktól (Keune–Tóth, 2001; Szabó–Varga, 2001). A polgármester a projekt kezdésétől és kivitelezésétől a gerjeni lakosság gyors gyarapodását várja mind számában, mind anyagi helyzetükben, amit a településszerkezeti terv módosításával,

lakótelepek és új közösségi terek tervezésével készítene elő. A falu ugyanakkor jelenleg mind a helyben elérhető szolgáltatások, intézmények, gazdasági létesítmények stb., valamint a helyi társadalom szempontjából rendkívül tipikus rurális településként írható le.

Módszertan

A kutatásban egy, a Peter Dirksmeier által leírt habitusvizsgálat újszerű megközelítését alkalmaztuk, ami a reflexív fotográfia egy sajátos alkalmazását jelentette. A reflexív fotográfia módszere alkalmasnak bizonyult arra, hogy a kutatásban résztvevők társadalmi habitusát meghatározzák. A Gerjenben zajló társadalomföldrajzi kutatás keretében fotók készítése és interjúzás helyett kérdőíves felmérést végeztünk, melynek reflexív fotográfia blokkjában összesen hat képsorozatot kellett a válaszadóknak aszerint sorba rendezni, hogy mennyire érzik otthonosnak, szimpatikusnak, lakóhelyük szempontjából ideálisnak a látottakat. Mivel a kutatásunk során a válaszadók és így a település társadalmának urbánus vagy rurális habitusát igyekeztünk meghatározni, így aszerint válogattuk össze a fotósorozatokat, hogy azok a városias-falusias településjelleg skáláján elhelyezhetők legyenek. A hat fotósorozat témáját a lakóhely, utcakép, kereskedelem, közterület, rekreációs tér, valamint egészségügyi intézmények jelentették (Csiszár, 2019). A kérdőív értékelése során bepontoztuk a képsorozatok sorrendjét, amit a válaszadók állítottak fel. A legmagasabb értékelést azok a sorrendek kapták, amelyek a városiasabb értékrendet tükröznek. Ugyanakkor nem csupán az általunk felállított sorrendet értékeltük magas pontszámmal, hanem több variációt is urbánus habitussal azonosítottunk. A legfőbb szempontot ennek kapcsán az jelentette, hogy városias és rurális képek hányadik helyezést érték el a sorrend felállításakor, illetve döntő jelentőséget tulajdonítottunk annak, hogy a legvárosiasabb és legrurálisabb kép hányadik helyezést érte el a kitöltők szerint. Minden lehetséges variációt egyesével pontoztunk, így mind a hat képsorozathoz összesen négy kategóriát tudtunk létrehozni. Három sorozatvariációt urbánusként határoztunk meg, ezeket legfeljebb négy ponttal értékeltük. Az átmeneti, vagy köztes sorrendet három, illetve két ponttal, a rurális sorrendet egy, végül az abszolút rurális sorrendet nulla ponttal láttuk el. A habitusvizsgálat pontszámait ezek után összesítettük, majd az elérhető legmagasabb pontszám arányában 0 és 1 közé eső értékeket számítottunk. Ezek már a habitusanalízis végeredményét tükrözték, ahol az egyhez közelebbi

értékek urbánus, a nullához közelítők pedig rurális habitust jelentettek. A kérdőíves felmérés egyéb adatait is felhasználtuk annak érdekében, hogy a meghatározott habitusértékeket összevethessük más mutatókkal, például a társadalmi státussal, mobilitással és demográfiai sajátosságokkal is. Ezeket a mutatókat szintén pontozással, majd arányértékekkel igyekeztünk meghatározni.

A 2018 nyarán zajló felmérés során összesen 100 kérdőívet töltöttünk ki egy hallgatói kutatócsoport segítségével. A kérdőíveket ők, a kérdezőbiztosok töltötték ki. Véletlenszerű mintavételi módszert alkalmaztunk, mely során ügyeltünk a népesség sajátosságaira kor- és nemi eloszlás alapján. A felmérést a 14 éven felüli lakossággal végeztük. A minta koreloszlása javarészt reprezentatív, azonban a kitöltők legnagyobb arányban 53 és 66 év közöttiek, így a minta átlagéletkora is aránylag magas, 49 év, mediánja pedig 55 év. A minta reprezentativitásának további hiányossága, hogy a nemi arány tekintetében is inkább a nők felé húz, a férfi kitöltők aránya 35%, míg a nőké 65%. Ezeket az aránytalanságokat figyelembe vettük az értékelés során, elsősorban a minta koreloszlását, ami a habitusanalízis kapcsán (úgy véljük) nagymértékben befolyásolta a kapott eredményeket.

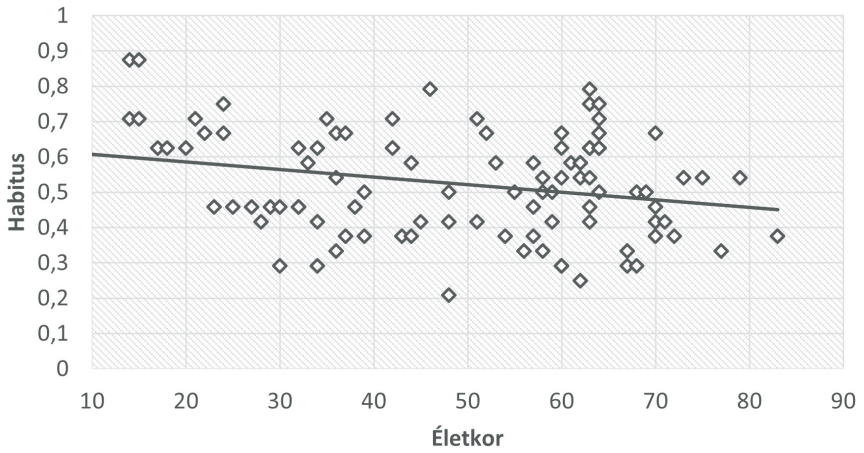
Eredmények

A habitusvizsgálat eredménye önmagában biztató adatokkal szolgált, a válaszadók habitusa normális eloszlási görbét eredményezett. A legalacsonyabb értékkel, vagyis abszolút rurális habitussal jellemezhető válaszadó 0,2, a legmagasabb, vagyis urbánus habitusú kitöltő esetében 0,87 értéket mértünk. Ebből arra következtethetünk, hogy a habitus (ahogy a társadalmi habitus esetében is) nem kizárólagos értékeket mutat, inkább a különböző, habitust meghatározó változók egymáshoz viszonyított aránya határozza meg.

A habitusvizsgálat elemzése akkor hozott sok esetben szélsőséges eredményeket, amikor azt összevetettük a kérdőívben mért egyéb, társadalmi mutatókkal. Elsősorban a válaszadók életkorát vettük alapul, ahol a két mutató összefüggése gyenge, -0,26 értékű korrelációt mutatott (1. ábra). Ez az összefüggés bizonyult mindazonáltal a legerősebbnek az egyéb társadalmi mutatók között. A negatív korreláció, vagyis az adatsorok ellentétes összefüggése ugyanakkor úgy ítéltük meg, hogy a várható eredmények közé sorolható, hiszen ez arra utal, hogy a fiatalabb

korosztály urbánus, tehát magas értékekkel, míg az idősebb korcsoportok rurális, alacsony pontértékekkel jellemezhetők. A korreláció gyengeségét erősíti, hogy a középkorú válaszadók esetében viszont rendkívül változatos adatokat mértünk, ebben a csoportban egyaránt előfordultak urbánus és rurális habitusértékek is. Csupán a legfiatalabb és legidősebb válaszadók kapcsán határozható meg egyértelműen előbbinél a városiasabb, utóbbinál a rurálisabb jelleg.

1. ábra: A válaszadók habitusa életkoruk szerint

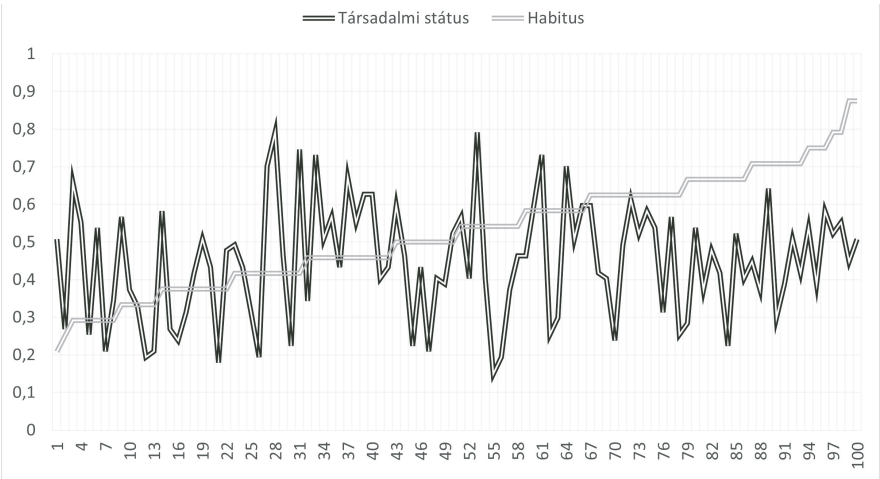

Forrás: A szerzők szerkesztése

A habitusvizsgálat elemzése akkor hozott sok esetben szélsőséges eredményeket, amikor azt összevetettük a kérdőívben mért egyéb, társadalmi mutatókkal. Elsősorban a válaszadók életkorát vettük alapul, ahol a két mutató összefüggése gyenge, -0,26 értékű korrelációt mutatott (1. ábra). Ez az összefüggés bizonyult mindazonáltal a legerősebbnek az egyéb társadalmi mutatók között. A negatív korreláció, vagyis az adatsorok ellentétes összefüggése ugyanakkor úgy ítéltük meg, hogy a várható eredmények közé sorolható, hiszen ez arra utal, hogy a fiatalabb korosztály urbánus, tehát magas értékekkel, míg az idősebb korcsoportok rurális, alacsony pontértékekkel jellemezhetők. A korreláció gyengeségét erősíti, hogy a középkorú válaszadók esetében viszont rendkívül változatos adatokat mértünk, ebben a csoportban egyaránt előfordultak urbánus és rurális habitusértékek is. Csupán a legfiatalabb és legidősebb válaszadók kapcsán határozható meg egyértelműen előbbinél a városiasabb, utóbbinál a rurálisabb jelleg.

A társadalmi státus kapcsán hasonló eredményeket kaptunk, a habitussal összevetve a két adatsor összefüggése gyenge, a korreláció értéke 0,12 (2. ábra). A társadalmi státus kapcsán mondhatni, sokkal erősebb összefüggéseket vártunk előzetesen, mivel feltételeztük, hogy a magasabb státushoz urbánus habitus társul, köszönhetően a státusból származó anyagi mozgástérnek, magasabb térbeli- és társadalmi mobilitásnak. Ezzel szemben a két adatsor összevetése során ellentmondásokba ütköztünk. Amellett, hogy a korreláció rendkívül alacsonynak bizonyult, az urbánus habitusú válaszadók esetében az átlagosnál valamivel alacsonyabb társadalmi státust azonosítottunk. Ennek hátterében legfeljebb azt sejthetjük, hogy a városiasabb habitus egyébként a legfiatalabb válaszadók esetében mutatkozott meg, akik (koruknál, tanulói vagy hallgatói státuszuknál fogva) alacsonyabb státussal jellemezhetők emiatt. Érdekes ugyanakkor az, hogy a társadalmi státus és az urbánus vagy rurális habitus ezek alapján nincs összefüggésben egymással.

2. ábra: A válaszadók társadalmi státusa és habitusa

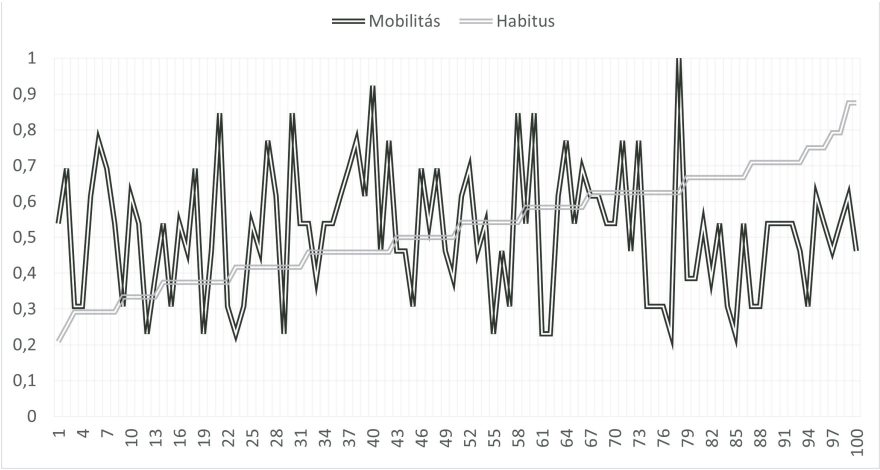
Forrás: A szerzők szerkesztése

Végül, de nem utolsó sorban összevetettük a habitusvizsgálat eredményeit a válaszadók térbeli mobilitásával is, ahol azonban a vizsgált mutatók közül a leggyengébb, -0,06 korrelációt mutató összefüggést kaptuk (3. ábra). Hasonlóan a társadalmi státushoz, ezesetben is az urbánus habitus kapcsán mértünk az átlagosnál alacsonyabb térbeli mobilitást. Ennek okát – hasonlóan a társadalmi státushoz – a fiatalabb korszerkezetű urbánus válaszadók sajátosságaihoz köthetjük. Ezek alapján azt is feltételezhetjük, hogy

az oktatásnak és a vele kapcsolatos friss „élményeknek" lehet urbánus habitust formáló sajátossága, ugyanakkor az továbbra sem tisztázott (legalábbis jelen vizsgálat eredményei alapján), hogy miért nincs összefüggés a magas térbeli mobilitás és az urbánus habitus között. Egyébként a minta társadalmi státusa és térbeli mobilitása egymással összefüggő adatsorok a vizsgálatban, ahogy a kérdőíves felmérés egyéb mutatói is, csupán a habitusvizsgálat eredményeivel nem sikerült kapcsolatot kimutatnunk.

A kutatás eredményeinek feldolgozása során tapasztalt ellentmondásokat igyekeztünk feloldani egy másik elemzési megközelítés alkalmazásával. Ennek keretében kiemeltük a minta rurális, illetve urbánus habitusú válaszadóit és ezt a két csoportot vizsgáltuk meg behatóbban, a kérdőív fent tárgyalt és egyéb mutatóinak segítségével is.

3. ábra: A válaszadók térbeli mobilitása és habitusa

Forrás: A szerzők szerkesztése

A magas urbánus habitussal, vagy találóbb lenne a dominánsan urbánus habitussal jellemezhető csoportba azokat a válaszadókat soroltuk, akiknél legalább 0,66 értékű habitust állapítottunk meg, így ez a profil összesen 22 válaszadóra jellemző. Közülük 18-an nők, nyolcan 25 évnél fiatalabbak, heten 60 évnél idősebbek. Az urbánus profilú válaszadók döntő többsége születése óta gerjeni lakos, de mindegyikük legalább 10 éve él a faluban. A habitusvizsgálat összefüggésében talán fontosabb sajátosság, hogy közülük 14-en nagyon szeretnek Gerjenben élni, és csupán 6-an vágynak más lakóhelyre. Ami közös sajátossága ennek a csoportnak, hogy a helyi közösséggel aránylag elégedetlenek voltak a kérdőív eredményei

alapján, ez pedig a városszociológiai elméletekből kiindulva tovább erősíti urbánus karakterüket (Weber, 2002). Ami azonban tovább növeli az eredmények kapcsán keletkezett ellentmondásokat, hogy a 22 válaszadó társadalmi státusának medián és átlagértéke gyakorlatilag megegyezik a teljes minta azonos mutatóival. Magyarán, társadalmilag szinte semmiben sem különbözik az urbánus profillal jellemezhető válaszadó a rurális habitusúaktól. A minta másik szélsőértékekkel jellemezhető csoportját, a rurális habitussal jellemezhető válaszadókat a fentiekhez hasonló szempontok alapján értékeltük. Szintén 22 válaszadó sorolható a rurális profillal jellemezhető csoportba, ahol a habitusvizsgálat értéke nem haladta meg a 0,375 értéket. A 22 válaszadó közül itt is többségben vannak a nők (ahogy az urbánus profil esetében is), összesen 14 nő és 8 férfi sorolható ebbe a kategóriába, akik jellemzően középkorúak vagy idősebbek, de legalább 30 évesek. A rurális profilú lakosok szintén régóta élnek a faluban, arányaiban talán többen ragaszkodnak ugyanakkor a településhez, csupán hárman költöznének máshova. A falusi közösséget az urbánus profilú válaszadókkal szemben valamivel jobbra értékelik, de sokkal. Ami talán számunkra biztató különbségként tüntethető fel, hogy a rurális profilú csoport társadalmi státusának medián- és átlagértéke valamivel alacsonyabb a minta egészéhez képest, de ennek kapcsán sem sikerült markáns különbségeket feltárni.

Az urbánus és rurális profilú válaszadók összevetése során tehát azt emelhetjük ki, hogy az urbánus habitusúak valamivel fiatalabbak, a rurális profilúak valamivel idősebbek, továbbá a rurális habitusú csoport tagjai valamivel jobban ragaszkodnak lakóhelyükhöz. Ugyanakkor a két szélsőértékű csoport elkülönítése egymástól nem mondható sikeresnek, tanulságosnak annál inkább.

Diszkusszió

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy egy, a lehetséges urbanizálódás kapujában álló zsákfalu, Gerjen társadalma mennyire állhat készen a település változásaira és átalakulásaira, amennyiben a lakosság habitusát vesszük alapul. Önmagában a habitusvizsgálat arra utalt, hogy a lakosság egy része már urbánus habitussal jellemezhető, egy jelentős hányada pedig rendelkezik mind urbánus, mind rurális habitusjegyekkel, amiből a társadalom urbanizációval szemben várható rugalmasságára következtethetünk. Tovább erősítheti ezt a megállapítást az is, hogy az urbánus habitussal és profillal jellemezhető kitöltők fiatalabb korcsoportokba sorolhatók, ami a

csoport további rugalmasságát sejteti. Azonban a habitusvizsgálat eredményeinek összevetése más mutatókkal már több ellentmondást és kérdést is felvetett bennük, amelyek megkövetelik legalább azt, hogy felvessük őket röviden. Mindenekelőtt az alkalmazott módszer jellegét érdemes megneveznünk gyenge pontként, hiszen egy kísérleti módszertannal igyekeztünk elemezni egy olyan társadalmi sajátosságot, amit korábban Magyarországon nem, vagy alig, illetve külföldön is egyéb módszertani eszközökkel vizsgáltak meg. Az adatok ellentmondásosságára tehát az egyik megfejtésünk az, hogy a habitusvizsgálat itt bemutatott módszertana nem alkalmas a valós urbánus vagy rurális habitus megállapítására. Ezek alapján a jövőben folytatott hasonló vizsgálatokban vagy a kérdőíves módszertant kell pontosabban, alaposabban kidolgoznunk, vagy vissza kell nyúlnunk az eredeti módszerekhez, ami mélyinterjúk készítését jelentette. Utóbbi eszközökkel biztos, hogy kifinomultabb és részletesebb, árnyaltabb képet kaphattunk volna az interjúalanyok habitusáról. Ugyanakkor A kérdőíves felmérés teret adott más társadalmi sajátosságok vizsgálatára is, emellett abban bíztunk, hogy nagyobb mintával pontosabb települési képet kaphatunk. Nem lehetünk biztosak abban sem, hogy az eredmények ellentmondásait nem a minta reprezentativitásának hiányosságai okozták. Nem volt alkalmunk a felmérést pontosítani további kérdőívek kitöltésével (meghatározott időre „szerződött" kutatócsoportunk a település vezetésével), így viszont számos elemzési szempontot ki kellett hagynunk, például a nemi összevetést, mivel alacsony volt az elemszám, továbbá rendkívül aránytalan.

Felmerül ugyanakkor a kutatás módszertani gyenge pontjai mellett egy olyan értelmezés is, melynek kereteiben megkockáztathatjuk az eredmények helyességét is. Feltételezhetjük ugyanis, hogy (amellett, hogy továbbra is azt gondoljuk, szükséges pontosítani és kijavítani a módszertani problémákat) a mutatók ellentmondásai arra utalnak, hogy egy rurális habitusú társadalom értékeinek átalakulása magában hordozza az ellentmondásokat. Magyarán az urbánus habitus kialakulása során lehetséges, hogy magasabb társadalmi státushoz vagy mobilitáshoz még nem társulnak urbánus sajátosságok, ahogy az urbánus habitusú válaszadók esetében is tapasztaltunk alacsony státust vagy mobilitást. Mindennek hátterében több folyamat is állhat, például az infokommunikációs eszközök és az internet egyre szélesebb körű használata, vagy a manapság trendként felfogható, a vidéki térségek tradicionális értékeibe kapaszkodó fejlesztési gyakorlat is.

Irodalom

Bajmócy, P. et al. (2011): "New Migration Trends and Their Motivation in Hungary." Geographica Timisiensis 20/2 pp. 29-40.

Beluszky P. – Bajmócy P. – Csatári B. (2011): "Magyarország Településeinek Dinamikai Típusai Napjainkban."

Bourdieu, P. (1991): "Physischer, Sozialer Und Angeeigneter Physischer Raum." In Stadt-Räume, ed. Martin Wentz. Campus Verlag, pp. 25-34.

Csiszár Zs. (2019): "Központi Szerepkörű Települések Egy Hátrányos Helyzetű Rurális Térségben - Mágocs És Sásd Összehasonlító Elemzése." Településföldrajzi Tanulmányok 8/1 pp. 54-71.

Dirksmeier, P. (2007): "Mit Bourdieu Gegen Bourdieu Empirisch Denken: Habitusanalyse Mittels Reflexiver Fotografie." Acme 6/1 pp. 73-97.

Dirksmeier, P. (2009): Urbanität Als Habitus. ed. Peter Dirksmeier. Bielefeld: transcript Verlag.

Enyedi, Gy. (2012): Városi Világ [Urban World]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Halfacree, K. (2007): "Trial by Space for a 'Radical Rural': Introducing Alternative Localities, Representations and Lives." Journal of Rural Studies 23/2 pp. 125-141.

Keune, M. – Tóth, A. (2001): "Külföldi t ő Kebefektetés, Helyi Politika És Regionális Fejlődés: Sikerek És Konfliktusok Győrött." In Helyi Fejlődés, Intézmények És Konfliktusok a Magyarországi Átmenetben, In: Keune, M. – Nemes N. J. (szerk.): Budapest, pp. 74-95.

Konecka-Szydłowska, B. – Trócsányi, A. – Pirisi, G. (2018): "Urbanisation in a Formal Way? The Different Characteristics of the 'newest Towns' in Poland and Hungary." Regional Statistics 8/2 pp. 135-153.

Kovács A. D. – Farkas J. Zs. –Perger É. (2015): "A Vidék Fogalma, Lehatárolása És Új Tipológiai Kísérlete." Tér és Társadalom 29/1 pp. 11-34. http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2674.

Lennert J. (2017): "A Visegrádi Országok Vidéki Tereinek Rendszerváltás Utáni Vándorlási Folyamatai." Területi Statisztika 57/3 pp. 272-293.

Marsden, T. – Lowe, P. – Whatmore, S. (1990): Rural Restructuring. Global Processes and Their Responses. London: David Fulton Publisher Ltd.

Pirisi G. – Trócsányi A. (2015): Bővülő állomány – zsugorodó elemek. A XXI. századi kisvárosi urbanizáció kétarcúsága Magyarországon. In: Tésits R. – Alpek B. L. (szerk.): A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete. Geographica Pannonica Nova 18. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 443-460.

Szabó, P. – Varga G. (2001): "A Centrum Dinamizálódó Perifériája: A Váci És a Rétsági Kistérség." In Helyi Fejlődés, Intézmények És Konfliktusok a Magyarországi Átmenetben, In: Keune, M. – Nemes N. J. (szerk.): Budapest, pp. 96-112.

Weber, M. (2002): Wirtschaft und gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Mohr Siebeck.

Woods, M. (2004): Rural Geography. London: Sage.

Vidéki turizmus és dzsentrifikáció a pandémia idején

Nemes Gusztáv: tudományos főmunkatárs; ELKH KRTK Közgazdaságtudományi Intézet; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; nemes.gusztav@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-1461-4794

Tomay Kyra: adjunktus; PTE Bölcsészettudományi Kar; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; tomay.kyra@pte.hu; https://orcid.org/0000-0003-0816-4635

Sulyok Judit: adjunktus; Pannon Egyetem Balatoni Turisztikai Kutatóintézet; 8200 Veszprém, Egyetem utca 10.; sulyok.judit@gtk.uni-pannon.hu; https://orcid.org/0000-0003-1807-1897

Orbán Éva: tudományos segédmunkatárs; ELKH KRTK Közgazdaságtudományi Intézet; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; doktorandusz: PTE Bölcsészettudományi Kar; orban.eva@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0001-6028-2781

Bevezetés

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a COVID-19 pandémia milyen hatással volt a vidéki turizmus által érintett területek társadalmi-gazdasági viszonyaira. Jelen tanulmány az ELKH által finanszírozott „Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a pandémia idején" című (témaszám: 1 001 407) kutatás eredményeit mutatja be. A kutatás előzményét a Lo-Káli kutatás jelentette, melynek során a Káli-medence példáján térképeztük fel, hogy a vidéki turizmus, a helyi termékek, élmények, szolgáltatások iránti kereslet növekedése, illetve a gasztroforradalom hogyan, milyen irányokban változtatja meg a térség karakterét; miből áll össze a hely vonzereje; a szolgáltatók, termelők milyen értékrend mellett, milyen céllal hozzák létre és működtetik turisztikai vállalkozásaikat; és milyen hatása van mindennek a helyi életvilágra. A kutatás során markáns hatásokat, trendeket találtunk: a Káli-medenében a turizmus és a dzsentrifikációs folyamatok – a városi értelmiségiek és középosztálybeliek 'leköltözése' és az általuk indukált változások – egymást erősítették. Sokan először látogatóba, nyaralni érkeztek, felfedezik és megszeretik a helyet és később beköltözők válnak belőlük. Ugyanakkor a városi látogatók számára vonzó dzsentrifikált tereket, szolgáltatásokat többnyire a korábbi beköltözők, életmódvállalkozók hozzák létre, hiszen nekik van megfelelő kulturális tőkéjük a városi középosztály igényeit kiszolgáló vendéglátás, szállások, programok kiépítéséhez. Így végeredményben a dzsentrifikáció is erősíti a vidéki turizmust. (Nemes–Tomay, 2022)

Ezekbe a folyamatokba érkezett meg a COVID-19 pandémia 2020 tavaszán, az élet minden területét jelentősen felforgató hatásaival. Először minden bezárt, a turizmus szinte nullára esett vissza, aztán a vidéki vendéglátóhelyek, a budapestiekkel ellentétben kinyitottak és a Balaton-felvidék rekord forgalmú szezont zárt. Az ingatlanárak az egekbe szöktek, rengeteg ház, pince cserélt gazdát, közben élesedtek az ellentétek minden szinten, a tősgyökeresek, a régi beköltözők, nyaralósok és az újonnan érkezők között. Minderről azonban csak beszélgetésekből, újságcikkekből, Facebook posztokból értesültünk. Jelen kutatás e folyamatoknak a – lehetőségekhez képest módszeres – feltárását, elemzését célozza, interjúk, média elemzés és egy online országos kérdőíves vizsgálat segítségével. Olyan kérdéseket vizsgálunk, mint hogy hogyan változott a vidéki turizmus pozíciója; a vidékre költözés (dzsentrifikáció) megítélése; milyen változásokat hozott mindez a társadalmi, gazdasági környezetben, a helyi fejlesztési lehetőségekben? A jelenleg a pandémia következtében megfigyelhető változások vajon új folyamatok, vagy csak a meglévő trendek felerősödése?

Turisztikai környezet változása

A koronavírus okozta járvány és az azzal összefüggő korlátozó intézkedések 2020 jelentős részében markáns visszaesést hoztak a turizmus és vendéglátás szinte minden szegmensében. Magyarországon, a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 57%-kal esett vissza az előző évhez képest (KSH), a legnagyobb visszaesést Budapesten, a legkisebbet a Balatoni turisztikai régióban regisztrálták. A vendégforgalom 72%-át országosan a belföldi utazók hozták, az összesen 5,4 millió vendégéjszakából csaknem 2 milliót Balatonnál töltöttek el (KSH). A Balaton térségében a 2008-as gazdasági válság óta töretlenül növekszik a turizmus. A járvány érintette két szezonban is jól teljesített a térség (KSH). Ugyanakkor a forgalom nyári koncentrációja nem változott, ami egyrészt fenntarthatósági problémákat vet fel, másrészt a járvány szempontjából sem előnyös. A koncentráció pontszerűen is megjelenik, a népszerű attrakciók (strandok, fesztiválok, vendéglátóhelyek) környékén. A kereskedelmi szálláshelyek mellett számottevő az egynapos kirándulók és a kereskedelmi szálláshelyen nem megjelenő (magánszálláshelyen, saját, vagy családtagok, barátok nyaralójában megszállók) vendégkör.

A Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Karán működő Balatoni Turisztikai Kutatóintézet évente három alkalommal végez

megkérdezést a Balaton turizmusában érintett szakemberek körében. 2020 tavaszán a szokásos online kérdőív kiegészítésre került a COVID-19 balatoni turizmusra gyakorolt várható hatásairól szóló kérdésekkel. A 2020 tavaszán (május-júniusban) kiküldött kérdőívekre 53 válasz érkezett. A kitöltő szervezetek összetétele: harminc szálláshely (közülük öt vendéglátó egységgel is rendelkezik), tizenhat önkormányzat, hat turisztikai desztinációmenedzsment-szervezet (közülük kettő Tourinform irodaként is működik), két szakmai szövetség és egy vendéglátóhely vett részt a felmérésben. A megkérdezés arra is kitért, hogy a Balaton turizmusában az egyes szegmensek milyen szerepet töltenek be, és mi változott a Covid-19 tükrében. A külföldi utazók csökkenő szerepét 2020-2021-ben nem szükséges magyarázni az utazási korlátozások miatt. Ugyanakkor a második otthonnal, nyaralóval rendelkezők szerepe jelentős mértékben megnőtt, illetve a helyi lakosság szabadidős fogyasztása is számottevőbb lett. Ezek a tendenciák hosszabb távon enyhíthetik a vendégforgalom koncentrációját (Madarász–Raffai, 2020).

Káli-medencei tapasztalat

Az interjúink alapján az első hullám valójában nem rázta meg a balatoni vendéglátást. Az első néhány heti pánik után, a szezonnyitásra vidéken gyakorlatilag megszűntek a lezárások, kinyithattak az éttermek. Ugyanakkor a nyaralósok tömegesen 'költöztek le' a vidéki ingatlanokba, így nemcsak hétvégén, de hétközben is számottevő volt a forgalom. Senki nem ment külföldre, a válság elején jártunk, ott volt még a pénz a SZÉP kártyákon és a bankszámlákon, volt miből megfizetni a prémium szolgáltatásokat. A második hullámot már felkészülten várták a vendéglátósok. Volt olyan, aki pizza kemencét vett és kiszállított, volt, akinél kiderült, hogy az üzlete véletlenül üzemi étkezdeként van nyilvántartva és emiatt nyitva tudott továbbra is tartani. Egy köveskáli étterem megcsinálta a 'bárhol menüt', ami igényesen elkészített és csomagolt ételt kínált, jó dizájnnal, a Káli-medencei tájban elfogyasztva. Volt, aki bezárt a szezon végén, de a gyakorlatban több hely, hosszabb ideig volt nyitva 2020-21 telén, mint egy átlagos évben.

A 2021-es nyárról keveset tudunk, de ez a szezon gyengébb volt az előzőnél. Még mindig nem jöttek a külföldiek, ugyanakkor a hazai turisták közül már sokan külföldre utaztak és a második nyáron a leköltözési hullám is sokkal gyengébb volt. Ráadásul akik

sok időt töltöttek vidéken, azok is elkerülték a tömeges helyeket, kisebb volt a forgalom az éttermekben is mint egy átlagos nyáron. Hogy mindennek mi az oka, egyelőre csak találgatni lehet. Mindenesetre erre a nyárra 'normalizálódott a szükségállapot'. Mélyült a gazdasági válság, kevesebb volt már a pénz az embereknél, mindenki érezte, hogy hosszabb távra kell berendezkedni. Így a nyaralótulajdonosok inkább „főzőcskéztek otthon", és nem mentek az éttermekbe. Emellett az aktív turizmus látható módon jelentősen felerősödött, sok a szervezett (főleg e-bike-os) biciklitúra és a Kéktúra útvonalán is rengetegen jártak egész évben.

Turizmus és dzsentrifikáció

A posztmodern turizmus nem választható el a dzsentrifikációtól, akár a városi (Cocola-Gant, 2018), akár a vidéki (Nemes-Tomay, 2022) folyamatokat vizsgáljuk. Dzsentrifikáció alatt hagyományosan, a városszociológiában azt értjük, amikor közép- és felsőközéposztályi lakosok költöznek be egy adott (alacsonyabb társadalmi státuszú) városrészbe állandó jelleggel. Alapvetően a vidéki dzsentrifikáció során is alaphelyzetben állandó jellegű beköltözésről beszélünk (Phillips, 1993), de itt nagyon erős összefüggéseket találunk a turizmussal. A mediterrán nagyvárosok kutatásai alapján Cocola-Gant (2018; Cocola-Gant et al., 2020) már egyenesen turisztikai dzsentrifikációról beszél. A turizmus ugyanazokat a felkapott dzsentrifikált városi tereket fogyasztja, a beköltözéshez hasonló árfelhajtó erővel bír az ingatlanpiacon, különösen az AirBnB jellegű szolgáltatások révén. A növekvő turisztikai nyomás, a folyamatos tömeg, zaj és éjszakai élet, a változó szolgáltatások, azaz a „turisztifikáció" (Sequera- Nofre, 2020) ugyancsak elősegíti a korábbi lakosság kiszorulását.

A Lo-Káli kutatás egyik fő tanulsága, hogy a turizmus, illetve a városi értelmiségiek és középosztálybeliek 'leköltözése' és az általuk indukált változások, vagyis a dzsentrifikációs folyamatok egymást erősítve készítették elő a közelmúlt turisztikai felpörgését. Akik először csak látogatóba, nyaralni mennek egy-egy helyre, felfedezik és megszeretik a környéket, azokból lesznek a beköltözők. Ugyanakkor a dzsentrifikáció is erősíti a vidéki turizmust, a városi látogatók számára vonzó dzsentrifikált terek létrehozásával, amiben a városból érkező életmódvállalkozók járnak elől. Nekik van megfelelő kulturális tőkéjük a városi középosztály igényeit kiszolgáló vendéglátás, szállások, programok kiépítéséhez. A másik fontos megállapításunk, hogy a vizsgált folyamatok 'meghasadt

valóságokat' hoztak létre. Eszerint egy bizonyos helyen az észlelő típusa szerint egyszerre létezik a virtuális turisztikai valóság a maga divatos éttermeivel, szállásaival, rendezvényeivel, vendégeivel és a kissé szétesőő társadalommal, kultúrával, a helyi szolgáltatások és infrastruktúra hiányával küzdő magyar rögvalóság (részletesebben ld. Nemes– Tomay, 2022; Nemes et al. 2022). A legutóbbi évtized vidéki folyamatait vizsgálva (Solana-Solana, 2010, Hines, 2010) is egyre inkább az látszik, hogy a vidéki terek esetében a látogató, turista, második otthon tulajdonos, nyaraló és a dzsentrifikáns állandó beköltöző kategóriák nem vállnak el élesen. A közöttük történő átjárást, a COVID-19 pandémia tovább erősítette azáltal, hogy aki eddig nyaralótulajdonosként 1-2 hetet töltött a vidéki ingatlanában, az most a bezárkózás idején megtapasztalhatta, milyen hosszabb távon, kvázi állandó lakossá válva több hónapot vidéken tölteni, távmunkával, távoktatással. Jelen kutatás egyik fő kérdése, hogy ez a tapasztalat milyen módon változtatja meg a hosszútávú viselkedést: a dzsentrifikációs hullám hosszabb távon felerősödik, vagy a pandémia enyhültével visszarendeződés következik.

Módszertan

Jelen kutatás során felhasználtuk a Lo-Káli kutatás eredményeit, innen származnak a mikro-szintre vonatkozó, kvalitatív adataink: interjúk a Káli-medence fontos szereplőivel, termelőkkel, étterem/vendéglátóhely tulajdonosokkal és ide látogató turistákkal. Interjúvázlatainkat és kérdőíveinket 2021 nyarán kiegészítettük egy-egy 'Covid-blokkal', amiben a Koronavírus miatt adott településre való leköltözésre kérdeztünk rá főként (140 db. kérdőív, 15 db. interjú). Mindemellett készítettünk egy online kitölthető (Sayit), országos merítésű kérdőívet. A lekérdezés, mintaválasztás célzott Facebook hirdetések segítségével zajlott. A vizsgálat célcsoportja olyan 18-60 év közötti, a Covid járványt megelőzően városban élő Magyarországi lakosok, akik legalább középszintű iskolai végzettséggel rendelkeznek, és a Covid járvány hatására több időt töltöttek vidéken, mint a pandémiát megelőzően. Összesen 258 válasz érkezett be. Figyelembe véve, hogy a magyar lakosság által birtokolt magyarországi második otthonokról nem áll rendelkezésre pontos statisztikai adatgyűjtés, jelen kutatás feltáró jellegű, a kutatásban résztvevő szegmensek preferenciáit tükrözi. A kérdőíves kampány lebonyolítása során több módosítást is eszközöltünk, mert a kérdezés első két hetében bár több tízezer embert ért el a

Facebook-hirdetés, mégis kevesen töltötték ki végig a kérdőívet. Sok válaszadó kiesett a szűrőkérdéseken (városban élt-e a Covid előtt; illetve a Covid alatt többet mozdult-e ki vidékre, mint a járványt megelőzően?). Emiatt a második szűrőkérdésen finomítottunk, így azok is kitölthették a kérdőívet, akik csak szerettek volna vidékre menni a járvány időszakában, de valamiért erre nem került sor (ezt a csoportot „vigaszágnak" nevezetük el), illetve azok is, akik már a Covid előtt is sok időt töltöttek vidéken, és a járvány csak stabilizált ezen. A Facebook hirdetések mellett minden 20.000 főnél nagyobb város, illetve minden megye Facebook-csoportjaiban megosztottuk a kérdőíves vizsgálatról szóló posztot, összesen 45 (jellemzően a város életével kapcsolatos, illetve úgynevezett „adok-veszek") csoportban.

A 258 fős mintában a válaszadók fele 46 év feletti, a 18-30 évesek csak 11%-ot tesznek ki, 76%-uk nő. A válaszadók csaknem 60%-a felsőfokú végzettségű, több mint fele alkalmazottként dolgozik, a második legnagyobb csoport önfoglalkoztató (12,5%). A kiinduló települések kapcsán a minta 36%-a fővárosi, 28,5% nagyvárosi (100 000 fő felett) és további 31,6% kisebb városban él. A legtöbben a Közép-Magyarországi régióban élnek (44%), illetve kiugrik még az Észak-Alföld (20,5). A többi régió kisebb arányt képvisel. A céltelepülések kapcsán 40% községet jelölt meg, 24,3% várost, és 2,3% valamilyen városrészt, amit vidéknek tekint a nagyvárosa mellett.

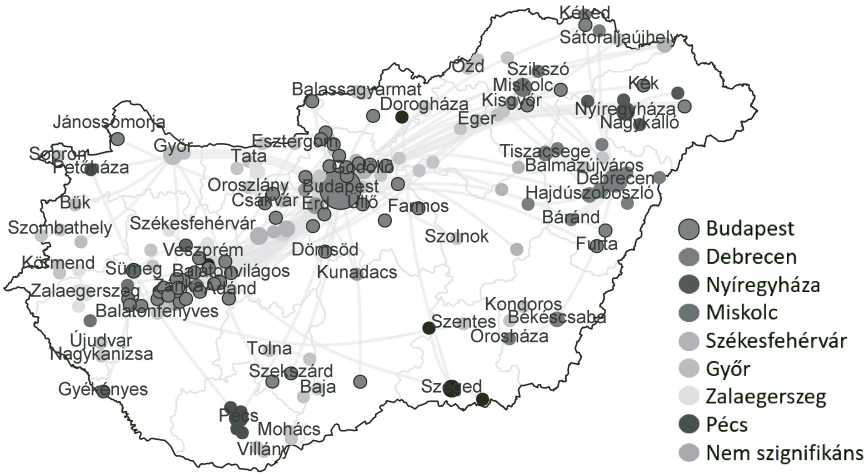
Előzetes kutatási eredmények

Az 1. ábra azt jelöli, hogy hol van a válaszadó lakóhelye, és hol található az ingatlan, ahol a Covid alatt több időt töltött. A pontok színei (ún. community detection elemzés eredményeként –e.g. Fan et al., 2020; Thomas et al., 2017) azt jelölik, hogy milyen csoportok alakultak ki, vagyis az azonos pontok közötti kapcsolatok erősebbek, mint a más színű pontokkal való kapcsolat.

A térkép az egész országra vonatkozik, hiszen a mintába bármelyik város bekerülhetett. Az eredmények alapján egyértelműen kirajzolódik a Budapest-Balaton tengely (M7-es autópálya) túlsúlya. Ez előrevetíti az érintett területek infrastruktúrájának fokozott terhelését és a jellemzően budapesti lakosokat vidéki környezetben kiszolgáló turisztikai helyzetet. Budapest mellett megfigyelhető a vidéki nagyobb városok és a vonzáskörzetükben lévő, második otthon helyszínéül szolgáló

célterületek kapcsolódása, amelyek a természet-közeli, élhető környezet élményét nyújtják. Ezeket különböző színekkel jelöltük, tehát minden szín külön csoporthoz, klaszterhez tartozik: például Zalaegerszeg és a göcseji falvak, települések. Pécs környékén is kirajzolódik egy klaszter. Megjelenik továbbá Debrecen és környéke, Szeged környéke, Győr és környéke. A nyugat-magyarországi területeken a fürdővárosok szerepe is jelentős.

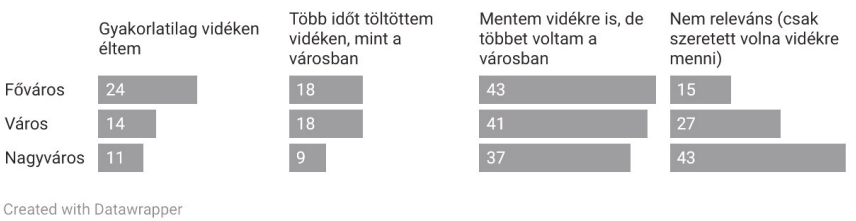
1. ábra: Térbeli mintázatok a városról vidékre való mozgások tekintetében

Forrás: Online kérdőíves vizsgálat. Katona A. szerkesztése alapján

A 2. ábra a válaszadók városi lakhelye és a vidéken töltött idő összefüggését mutatja. Érdekes eredmény, hogy arányaiban a legtöbb valódi 'vidékre költöző' – akik teljes időben vagy legalább az idő nagy részében vidéken laktak – Budapestről érkezett (42%). Ugyanakkor az öt vidéki nagyvárosból inkább a vigaszágon kerültek a mintába a válaszadók, vagyis ők csak szerettek volna vidékre költözni, de ez valamilyen okból nem sikerült nekik.

2. ábra: A fővárosból költöztek a leginkább vidékre

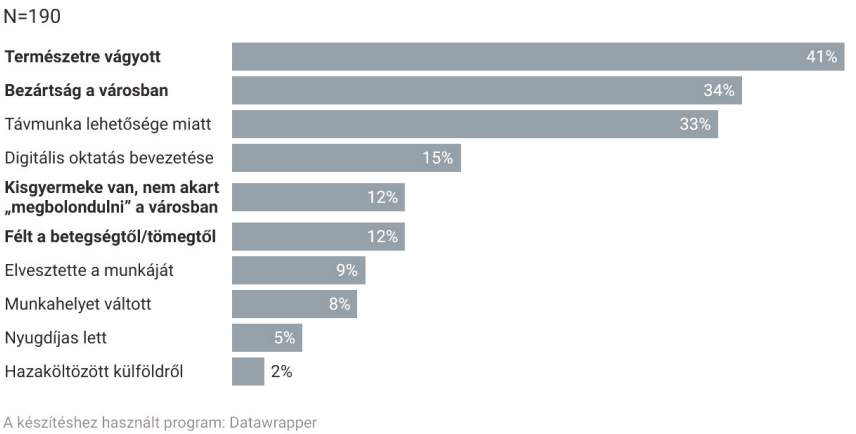

Forrás: Online kérdőíves vizsgálat alapján a szerzők saját szerkesztése

A vidékre költözés okai

A kérdőívet kitöltő, vidéken a korábbinál több időt töltő válaszadók több lehetőséget is választhattak a motivációikat illetően (3. ábra). Ezek alapján a legnagyobb arányban a természet iránti vágy (41%), illetve ezzel párhuzamosan a bezártságtól való félelem (34%) motiválta a vidékre költözést. A harmadik leggyakoribb ok, ami pedig lehetővé tette ezt a változtatást a távmunka bevezetése volt (33%). Akiknek megszűnt vagy időszakosan szünetelt a munkája (9%) azok is könnyebben el tudtak szakadni a nagyvárosi lakóhelyüktől. A vidékre költözést tehát akár a spórolás is motiválhatta. Emellett persze szerepet játszott a családok leköltözésében a távoktatás bevezetése is, ahogy egyik Balaton-felvidéki interjúalanyunk mesélte: *„És megszületett a covid-társadalom is… De igen mondják ők is, hogy most leköltöztünk, berendezkedtünk, hogy online élet van meg mit tudom én. Meg hogy akkor leköltözött a család, de az apa vagy a férj feljár heti három napot, de hogy alapvetően minden az elengedésről szól, meg az online munkavégzésről, tehát nagyon sok ilyet látni itt."* Az első tapasztalatok alapján közülük sokan tervezik azt, hogy hosszabb távon is maradnak, hiszen pl. a Balaton-felvidék környékén vannak alternatív iskolák is, amelyek ezen nagyvárosi családok számára elfogadható pedagógiai programmal, színvonallal bírnak.

3. ábra: Miért töltött a Covid járvány alatt több időt vidéken?

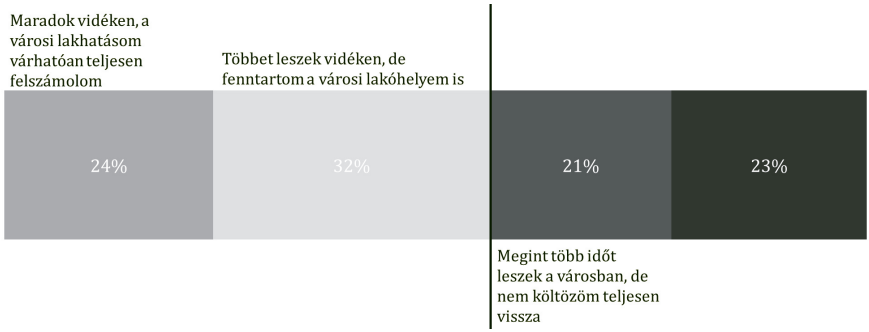
Forrás: Online kérdőíves vizsgálat alapján a szerzők saját szerkesztése

Azok közül, akik csak vágytak vidékre, de nem töltöttek ott több időt valójában a COVID-19 pandémia alatt, a legtöbbjüket a pénzhiány (28%) és a munka (28%) tartotta vissza.

Tervek a COVID után

A következő, a pandémia utáni tervekről szóló kérdésblokk nagyon érdekes eredményt hozott. A válaszadók negyede úgy nyilatkozott, hogy végleg vidékre költözik, városi lakhelyét fel is számolja, további 32%-a a városi bázis megtartásával, de tartósan vidéken akar élni. Ez elképesztően magas arány, a dzsentrifikációs trendek nagyon jelentős erősödését mutatja.

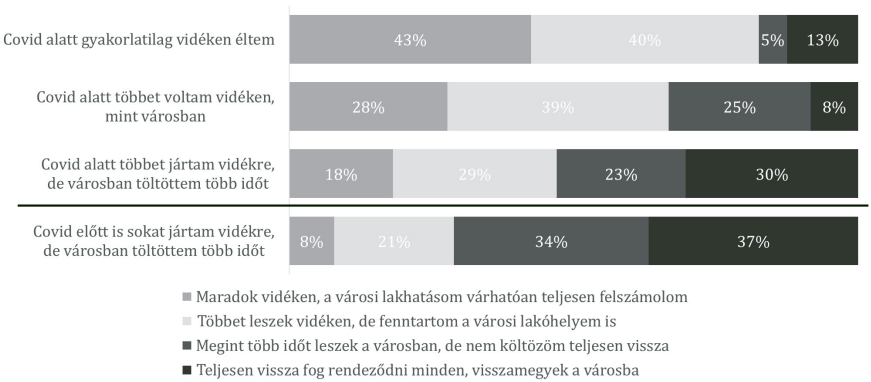
4. ábra: Covid utáni tervek

Forrás: Online kérdőíves vizsgálat alapján a szerzők saját szerkesztése

Ha mindezt összevetjük a válaszadók Covid alatti vidéki térhasználatával, akkor további érdekes összefüggéseket találunk (5. ábra). Azok, akik a pandémia idején költöztek vidékre, tehát újdonságként tapasztalták meg a vidéki életet, nagy többségben (83%!) vidéken is akarnak maradni. Ugyanakkor azok, akik már a járvány előtt is sokat jártak vidékre, tehát jelen volt az életükben a kettős (vidéki/városi) élet mintázata, többségükben (71%) vissza akarnak térni a régi gyakorlathoz.

5. ábra: A Covid alatt vidéken töltött idő meghatározó tényező

Forrás: Online kérdőíves vizsgálat alapján a szerzők saját szerkesztése

Összegzés

Elemzésünk első eredményei szerint a pandémia minden valószínűség szerint minőségi ugrást hozott és jelentősen felerősítette a vidéki terek felértékelődését, a vidéki dzsentrifikáció folyamatát. Ennek okai egyrészt a külső környezet, másrészt az egyéni motivációk változásában keresendők.

A külső környezet változásában elsősorban a társadalmi mobilitást, illetve vidékre költözést lehetővé tévő tényezők fontosak. A legfontosabbak a távmunka és a távoktatás elérhetővé válása, vagy éppen a kényszerű munkahelyváltás, munkahely elhagyás; illetve általában a virtuális kapcsolattartással, munkavégzéssel kapcsolatos társadalmi normák, intézmények jelentős változása. A személyes motivációk is jelentős változáson mentek keresztül. A társadalmi távolságtartás a városban elérhető szolgáltatások, kulturális lehetőségek nagyrészét ellehetetlenítette. Emellett erősen csökkent (illetve a virtuális térbe helyeződött) a személyes (családi, baráti) érintkezés gyakorisága is. A sok ember fizikai közelsége éppenséggel ijesztővé, taszítóvá vált. Ugyanakkor a vidék által nyújtott lehetőségek, a tágasabb, tisztább, zöldebb tér, a természet közelsége, a gyerekek számára is biztonságos környezet, a kültéren végezhető sportok; a kertészkedés, élelmiszertermelés; az egyszerűbb vidéki élet által biztosított anyagi megtakarítás lehetősége; mind nagyon vonzóvá váltak a bezártság hónapjai alatt. Mindezek sok olyan városi ember, család számára tették lehetővé a folyamatos vidéki tartózkodást, akiknél ez a lehetőség korábban objektív okokból fel sem merült. Elemzésünk szerint a vidéki dzsentrifikáció tendenciáját azoknál befolyásolta leginkább az elmúlt két év, akiknek a vidéki élet a pandémia idején szerzett új tapasztalat volt. Akik már a járvány előtt is városi-vidéki, ingázó életet éltek, a járvány elmúltával többségükben visszatérnek a régi gyakorlathoz.

Interjúink tanúsága szerint ugyanakkor a visszarendeződés irányába is sok tényező mutat. Egyrészt jelentősen és meglehetősen hektikusan, kiszámíthatatlanul változnak, változtak a távmunkával és távoktatással kapcsolatos szabályok, lehetőségek. Amikor visszarendeződik a világ, és vissza kell menni a munkahelyre, iskolába, akkor gyökeres életmódváltás kell a vidéken maradáshoz. A másik az 'első tél jelenség'. Amikor a vidéki tartózkodás már nem a nyárra vagy hétvégékre korlátozódik, akkor egyre fontosabbá válnak a (sokszor hiányzó) szolgáltatások, az orvos, az üzletek, a kulturális lehetőségek. Ezek általában elérhetők vidéken is, de sokszor csak

utazással és/vagy jelentősen gyengébb minőségben és választékban. Sok nyaralónak épült vidéki háznál a téli komfortfokozat gyengébb a városi otthonénál, hiányozhatnak a barátok, a család, a különféle városban elérhető társadalmi színterek. Mindezek erős befolyással lehetnek a családi dinamikára és az egyéni motivációkra és általában a pandémia vidéki dzsentrifikációval kapcsolatos hosszútávú következményeire.

További fontos tényező a dzsentrifikációs tendenciáknak a helyi gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyokra gyakorolt hatása, illetve az állam és a helyi önkormányzatok által foganatosított szakpolitikai intézkedések következményei. Az ingatlanárak soha nem látott emelkedése mindenesetre aggasztó jelenség, ami gyorsuló népességcserével fenyeget. Interjúink szerint legalábbis a Balaton-felvidéken az elmúlt két évben nagyon felerősödött a befektetők és ingatlanspekulánsok (’hideg pénz’) jelenléte, új szintre léptetve a dzsentrifikáció évtizedek óta többé-kevésbé organikusan zajló folyamatát. A pandémia idején, fejlesztési pályázatok formájában érkező állami segítség tovább rontott a helyzeten, hiszen az ilyen hirtelen rendelkezésre álló finanszírozási források és fejlesztési lehetőségek jellemzően könnyebben megközelíthetők a városi háttérrel, kulturális tőkével és kapcsolatrendszerrel rendelkező befektetők számára. A támogatások eredményeként tehát a turizmusipar fejlesztése könnyen felgyorsulhat, agresszívebbé válhat, ami együtt jár a dzsentrifikációs folyamatok erősödésével, a tősgyökeresek (és a régebbi dzsentrifikánsok) kiszorításával (Nemes et al., 2022). Kutatási eredményeink további elemzése során ezekkel a problémákkal is szeretnénk foglalkozni.

Köszönetnyilvánítás

Tanulmányunk a Lo-Káli, Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a ’Magyar Provence’-ban - diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások", K- 129097, NKFIH által finanszírozott, és a „Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a pandémia idején” című, 1 001 407 témaszámú, ELKH által finanszírozott kutatás keretében valósul meg. Továbbá a Pécsi Tudományegyetem Település és Társadalom Kutatóközpontja keretében, az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, "Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt támogatásával a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós

(Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósul meg. Támogató a „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” című (FK-138098) NKFIH által finanszírozott kutatás is.

Irodalom

Cocola-Gant, A. (2018): Tourism gentrification. In Lees, L. – Phillips, M. (ed.): Handbook of Gentrification Studies. Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton pp. 281-293.

Cocola-Gant, A. – Gago, A. – Jover, J. (2020): Tourism, gentrification and neighbourhood change: an analytical framework. Reflections from Southern European cities. In: Oskam, J. (ed): The Overtourism Debate. NIMBY, Nuisance, Commodification. Bingley, Emerald pp. 121-135. DOI: 10.1108/978-1-83867-487-820201009

Fan, W. – Li, G. – Law, R. (2020): Analyzing co-authoring communities of tourism research collaboration. Tourism Management Perspectives, 33 100607

Hines, J. D. (2010): Rural gentrification as permanent tourism: The creation of ‘New’ West Archipelago postindustrial culture space. Environment and Planning, 28 pp. 509-523. doi:10.1068/d3309

KSH Tájékoztatási Adatbázis https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu

Madarász E. – Raffai Cs. (2020): Belföldi az új külföldi? In: Sulyok J. et al. (szerk.): Balaton vihar előtt és után – A térség, mint élettér, és mit turisztikai úti cél aktuális kihívásai. Balatoni Turisztikai Kutatóintézet tanulmánykötet. Veszprém. pp. 46–54.

Nemes G. – Orbán É. – Tomay K. (2022): Meghasadt valóságok - dilemmák a vidéki turizmus szerepéről a területi alapú fejlesztésben in: Szociológiai Szemle 1 (megjelenés alatt)

Nemes G. – Tomay K. (2022): Split realities – dilemmas for rural/gastro tourism in territorial development. Regional Studies (megjelenés alatt)

Phillips, M. (1993): Rural gentrification and the processes of class colonisation, Journal of Rural Studies 9/2 pp. 123-140. doi: 10.1016/0743-0167(93)90026-G

Sequera, J, Nofre, J. (2020): Touristification, transnational gentrification and urban change in Lisbon: The neighbourhood of Alfama. Urban Studies. 57/15 pp. 3169-3189. doi:10.1177/0042098019883734

Solana-Solana, M. (2010): Rural Gentrification in Catalonia, Spain. A Case Study of Migration, Social Change and Conflicts in the Empordanet Area. Geoforum 41/3 pp. 508–517. doi:10.1016/j

Thomas, I. – Adam, A. – Verhetsel, A. (2017): Migration and commuting interactions fields: a new geography with community detection algorithm? Belgeo. Revue belge de géographie 4

A Bor, mámor, Bénye fesztivál hatása a budapesti dzsentrifikánsokra és egy zempléni kisfalu lakosságára

Kovács Teréz: Professor emerita; Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfia és Szociológia Doktori Iskola; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; kovacs.terez@pte.hu

Bevezetés

A hazai viszonylatban a városi dzsentrifikációt elsősorban Budapest (Hegedüs–Tosics, 1991; Tomay, 2007) és a vidéki városok (Timár–Nagy, 2007) példáján ismerhetjük meg. A városi „dzsentrifikáció a legtöbb meghatározás szerint olyan folyamat, amely során a város belső részein fekvő korábbi szegény és munkásosztályi, gyakran etnika kisebbségek által lakott negyedekben ezen részek felújításán keresztül középosztályi ingatlanvásárlók, bérlők áramlanak be, és a negyed fizikai és demográfiai, társadalmi szerkezete átalakul. (Ennél „keményebb megfogalmazások szerint nemcsak új rétegek áramlanak be, hanem a régieket is kiszorítják, azaz kimondottan lakosságcseréről beszélünk") (Tomay, 2019 122. o.). A régi, elsősorban roma veszprémi lakosság határozott kiszorításáról olvashatunk Timár–Nagy fent említett esttanulmányában is. A vidéki dzsentrifikációval a hazai szakirodalomban először Csurgó (2013) foglalkozott. Csurgó szerint a vidéki dzsentrifikáció különbözik a városi dzsentrifikációtól. Külföldi szakirodalom elemzése során megállapította, hogy míg a városi dzsentrifikáció egy adott városi területet és annak környékét érinti és abban etnikai és osztálykérdések együttesen jelentkeznek, addig a vidéki dzsentrifikáció egész területeket és térségeket érint, de azok alapvetően csak az osztályviszonyokkal hozhatók összefüggésbe. A vidék dzsentrifikációjának lényege, hogy városi felső- és középosztálybeli csoportok költöznek természeti és társadalmi értékeik miatt vonzó vidéki településekre, amelyek következtében a települések mind gazdasági, mind társadalmi értelemben felértékelődnek. Mindez pedig jelentősen átalakítja az őslakosság életét, manifeszt és látens konfliktusokat okozva a beköltözők és az őslakósok között" (Csurgó, 2013 190-191. o.). A tanulmány Erdőbénye példáján kíséri végig a vidéki dzsentrifikációt. A dolgozatomhoz többek között felhasználtam az 2015-ben végzett empirikus kutatásunk[1] anyagának egy részét, továbbá annak alapján készült tanulmányban foglaltakat (Kovács–Bodnár, 2016) újraértelmeztem, és kiegészítettem az azóta eltelt történésekkel. A dolgozat arra a kérdésre

keresi a választ, hogy a dzsentrifikációs folyamatból a helyiek és dzsentrifikánsok milyen mértékben profitálnak? Ez utóbbi társadalmi csoport alatt Erdőbényén házat (és pincét), illetve szőlőterületet vásárló és ott évente egy országos, sőt országhatáron túl terjedő fesztivált lebonyolító városi felső középosztálybeli személyeket értek. Ezt a társadalmi csoportot Tomay még új középosztálynak is nevezi, amelynek alapvető tulajdonsága, hogy tagjai magasan képzettek és átlagot meghaladó jövedelemmel rendelkeznek.

Erdőbénye múltja és jelene

Erdőbénye Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Tokaji járásban található község és a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék egyik gyöngyszeme. A Zempléni-hegység déli részén, a Molyvás-hegycsoport kistájegységén belül, erdők és szőlők ölelésében fekszik egy gyönyörű völgyben. Különleges hangulatához hozzájárul a falukép a környező hegyekkel, a faluban csörgedező patakkal, kőből épült házaival, épületeivel és azok alatt elhelyezkedő pincékkel. Éppen ezért már régebbről is a biciklitúrázók, hegymászók, kirándulók kedvenc célpontja a falu és környéke. A dzsentrifikánsok megjelenése csak az utóbbi időkre tehető.

A falut katolikusok és reformátusok lakják, a szépen felújított zsidó temető pedig arról tanúskodik, hogy itt a második világháború végéig még jelentős zsidó közösség élt.

Erdőbényéről a II. József uralkodása alatti népszámlálás során mint mezővárosról közölnek adatokat. A mezőváros hajdani lakosai főként mezőgazdasággal foglalkoztak, ezen belül a szőlőművelés volt a fő tevékenység. Ehhez adott volt a kedvező éghajlat és a környékbeli hegyoldalak kötött, tápanyagban szegény talajadottságai is erre predesztinálták a térséget. Azonban Erdőbénye a múltban nemcsak a természeti, hanem a humán tényezőkben is gazdag volt. Többek között itt dolgozott, majd halt meg Szepsy-Laczkó Máté, akinek az aszúbor készítés tökéletesítésében elévülhetetlen érdemei vannak. Szepsy-Laczkó Máté miután megjárta Nyugat-Európa kora híres egyetemeit, I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának a szolgálatába állva kora polihisztoraként tanítóként, református lelkészként és gazdálkodóként tevékenykedett Erdőbényén. Emlékét ma mellszobor és a róla elnevezett emlékház őrzi a faluban.

A bortermelés és -kereskedelem, továbbá a környező erdők fái és a többféle, bányászható kő (andezit, riolit, kovaföld), a múltban adott bőséges munkát a kádároknak, kőfaragóknak, bognároknak, akik

keresettek voltak a környéken és távolabb is. A helyi kőfaragók tartották rendben egykor az Országház lépcsőit, ami arról tanúskodik, hogy jó és hírneves mesteremberek voltak az egykori erdőbényei kőfaragók. A helyiek emlékeiben elevenen élnek a múltban itt élő öntudatos kádárok, kőfaragók és bortermelő szőlősgazdák, és nosztalgiával gondolnak a volt tsz, a borkombinát és a bánya fénykorára is.

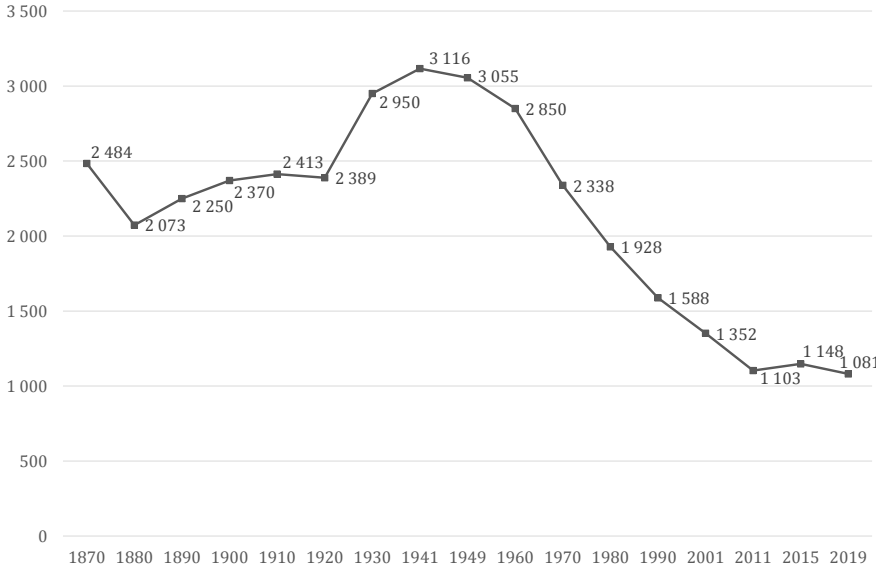
Erdőbénye azonban mára egy gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetű, közlekedési szempontból elzárt térségben található, amely rossz munkaerő-piaci helyzettel jellemezhető. A helyiek életét tovább nehezíti, hogy a tömegközlekedés sem megfelelő. Vasútállomás legközelebb 5 km-re található. Bár van távolsági buszközlekedés, a hivatalos ügyek intézése miatt utazni kényszerülő lakosoknak az utazás a távolságok miatt is nehézséget okoz. A falu a megyeszékhelytől 58 km-re, a legközelebbi városoktól 20 km-re (Tokaj, Encs, Abaújszántó) és 22 km-re (Sárospatak) fekszik. A szomszédos falvak 7-8 km-re találhatók (Sima, Szegilong, Tolcsva, Olaszliszka).

Erdőbénye demográfiai folyamatai

1870-től napjainkig Magyarországon tízévenkénti rendszeres népszámlálás van, azóta Erdőbényén a legtöbben az 1940-es években éltek. Ebben az évtizedben a lakosság száma meghaladta a 3000 főt (1. ábra). Az 1950-es évtizedekben a Rákosi-rendszere, az 1960-as évek mezőgazdasági kollektivizálása és az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció faluellenes politikája drasztikus népességfogyást és Erdőbénye lakosságának elöregedését eredményezte. A népességfogyás a rendszerváltást követő két évtizedben is folytatódott. Ezt az állapotot két demográfiai folyamat együttes jelenléte befolyásolta: az elvándorlás és a születésarány-csökkenés. Míg a korszak elején az elvándorlás volt a meghatározóbb, ahogy haladunk napjaink felé egyre jobban az alacsony születésarány válik a népességfogyás domináns tényezőjévé.

Minden település életében fontos tényező, hogy hányan élnek ott. Egy kistelepülés esetében pedig ez létkérdés. 2019-ben Erdőbényén 1148-an laktak. Ez a szám nagyon közel van ahhoz, hogy a lakosság száma a kritikus ezer fő alá csökkenjen, ugyanis a 2011-es népszámlálás alkalmával a lakosság 31%-a 60 éves vagy azon feletti volt.

1. ábra: Erdőbénye népességének alakulása, 1870–2019 (fő)

Forrás: KSH, http://nepesseg.com/borsod-abauj-zemplen/erdobenye alapján egyéni szerkesztés

A szocializmus utolsó évében Erdőbényén felépült az új iskola[2], majd az Antal-kormány idején a nagy tornaterem is. Akkor még voltak teljes létszámú osztályok és a helyiek a mai napig nagyon büszkék erre az új iskolaépületre. *„És mindenki irigyli és mindenki el van halva , hogy milyen gyönyörű épület és mindenünk megvan, a tornateremről nem is beszélve. könyvtárunk, számtechünk van, tehát minden van, csak hát …gyerekanyag nincs, akivel meg tudjuk tölteni”* (pedagógus). *„Ha nincs iskola, akkor meghal a falu”* (polgármester). A gyerekek száma olyan mértékben lecsökkent, hogy az iskola 2008 szeptemberében az önállóságát is elveszítette, és azóta a bodrogkeresztúri Eötvös József Általános Iskola Erdőbényei Szent István Általános Iskola Telephely néven működik hat osztállyal. Ehhez hasonló szervezeti egységként működik az óvoda is. Az iskolában az 2014/15-ös tanévben hét pedagógus és 52 gyerek volt. A hetedik–nyolcadikosok Bodrogkeresztúrra jártak általános iskolába. A szükséges tanerőt úgy oldották meg, hogy a tanárokat utaztatják a két település között. Az egyik helyi önkormányzati képviselő az iskoláról így beszélt: *Mire kifizette a falu a hitelt* (az iskola felépítésére gondol), *addigra itt a nagy rombolás eredményeképpen olyan szinten lecsökkent a gyereklétszám, hogy nincs kit felnevelni. Most az egyik részében varroda van. Az újhelyi börtöntől kapott technológia, meg munkák alapján közmunkaprogram keretében berendeltek jó pár asszonyt, és*

me*gtanították őket varrni. Aztán a tornaterem-építés. Ott az a szép nagy tornaterem, de nincs pénz, hogy kifizessük a fűtését. Mert azért, hogy van néhány fiatal, akik néha elmennek futballozni, de azért felfűteni, az egy nagy luxus, ha egy héten egyszer másfél órát szaladgálnak benne. Tehát ezek mind ilyen látszatmegoldások". „Amikor én idekerültem, negyven évvel ezelőtt, akkor 3500 lakosa volt Erdőbényének. Most meg nincs 1100"* (másik önkormányzati képviselő). *„Ha valami munkát lehetne ide behozni, akkor az emberek itt maradnának. Mert amikor én ide kerültem, Bényén volt 3000 ember, most meg alig több mint ezer* (harmadik önkormányzati képviselő). *„A 1900-as évek elején úgy tudom, 6000 fős volt a település. Óriási különbség. Tehát ez a legnagyobb gondunk, hogy elnéptelenedünk"* (református lelkész). *„Volt egy srác, erdőbényei… egy szociológus és kutató, és ő mondta, hogy Erdőbénye a Magyarországon leggyorsabban csökkenő lakosságszámú települése. Ez 2004–2005 körül volt"* (nyugdíjas kádármester).

A faluban többen is úgy vélekedtek, negyven évvel ezelőtt – tehát az 1980-as években –legalább 3000-en éltek Erdőbényén. Az 1. ábrán látható, hogy ennek az állításnak nincs valóságtartalma, az viszont nagyon fontos kérdés, hogy a helyi notabilitások miért gondolják úgy, hogy az ő településükön régen a valós létszámtól lényegesen többen éltek. A válaszok egyikeként a falu esetleges kihalásától való félelemben keresendő.

A dzsentrifikánsok megjelenése a faluban

A rendszerváltás után ebben a szép természeti környezetben lévő faluban is városiak, jellemzően debreceniek, nyíregyháziak és budapestiek vásároltak olcsó pénzért üresen álló leromlott házakat, azokat felújították és hétvégi házaknak használták[3]. Jellemző, hogy nyugdíjas korukra tavasztól őszig itt, ezen túl pedig a városban laknak. A falubeliek szemében ők lettek a víkendesek. Ez a tendencia ma is folytatódik; az ország minden tájáról, sőt Szlovákiából és Lengyelországból is megjelennek az új hétvégi háztulajdonosok.

Változást hozott a 2000-es évek közepétől, hogy olyanok is jöttek, akik a ház mellett szőlőterületeket is vásároltak, tehát komolyabb befektetést hoztak a faluba. Az új beköltözők a budapesti felső középosztályból érkező, értelmiség soraiból kerültek ki (újságíró, gyógyszergyár-igazgató, történész, filozófus stb.). Ők hozták létre a Bor, mámor, Bénye Egyesületet, majd megszervezték és menedzselik az azonos nevű fesztiválokat. A kezdetről az egyesület elnöke, Berger

Zsolt így beszélt: *„Az ötlet az úgy jött, hogy 2007, 2008, 2009 környékén volt már öt-hat olyan hasonló borászat, ami teljesen hasonló, tehát máshonnan idetelepült, elkezdett itt ilyen kis, ma Magyarországon kézművesnek mondott borászati tevékenységet folytatni, ami valójában azt jelenti, hogy kicsi palackszám, de magas borminőségű borászat. És ilyenek voltunk többen, és valamikor csináltunk egy megbeszélést, ez 2009 tavaszán volt, hogy meg kéne mozgatni a falut is, meg egyáltalán a falunak csinálni valami hírverést, mert hiába vagyunk itt, gyakorlatilag turista nem jön erre, meg semmi nem történik a faluval, és senki nem tudja, hogy hol van Erdőbénye, és hogy csináljunk egy fesztivált. Akkor ebben azt hiszem, hogy hat borászat vett részt, ennyi volt nyitva, akkor ennyi is volt körülbelül a faluban. Ez egy nagyon jól sikerült egynapos buli volt, de inkább úgy lehet elképzelni, mintha párhuzamosan szerveztünk volna hat ilyen házibulit. Tehát nagyon kevés, a szó eredeti értelmében vett program volt. Talán lehetett öt-hat ilyen kis kiállítás, itt zenél valami DJ, ott csak a tulajok csináltak valami zenét, a harmadik helyen arcfestést csináltak a gyerekeknek… Ez valóban egy nagyon jó hangulatú, minimál költségvetésű rendezvény volt. Az emberek sétálgattak, megvettek egy pohár bort és azt kóstolgatták. A következő évben egy kicsivel többen jöttek, azután volt egy nagy hanyatlás, mert a látogatók száma lecsökkent.”* Erre a budapesti borászok, tehát a dzsentrifikánsok 2013-ban ismét összeültek és arról vitáztak, hogyan lehetne a dolgokat jobban csinálni. A következő, 2014-es immár hatodik Bor, mámor, Bénye fesztivál a szervező szerint *„egy nagyon színvonalas, flottul működő rendezvény lett, ami három napig tartott és e három nap alatt Erdőbényén megfordult ötezer ember”*. A Google statisztikája szerint a fesztivált látogatók 60%-a budapesti és Pest megyei volt. Ezután Debrecen, Eger, Nyíregyháza, Miskolc következett, de jöttek Lengyelországból, Szlovákiából, Romániából és a Dunántúlról is.

Erdőbényén 2015-ben volt tizenhat borász – számuk azóta is folyamatosan nő – ebből tizenegyen-tizenketten tagjai az egyesületnek. Ez az utóbbi szám megegyezik a nem helyben lakó borászok, azaz a dzsentrifikánsok számával. Ők azért szervezik a fesztiválokat, hogy a saját borukat eladják olyan magas jövedelmű városiaknak, akik feltételezhetően vágynak egy hétvégi kikapcsolódásra, szórakozásra, lazításra és néhány stressz mentes napot szeretnének eltölteni egy szép természeti környezetben. A szervezéshez szükséges pénzt kezdetben szponzorok és a dzsentrifikálók állták, akik számára a minden évben növekvő önrészt először húsz-, majd ötven-, illetve százezer forintban állapították meg.

Ez is sok vitát váltott ki, mert a dzsentrifikánsok egy része az árbevétel-arányos önrész mellett szállt síkra, viszont akkor meg felmerült, hogy mi lesz, ha egyes résztvevők esetleg nem a tényleges bevételt vallják be egymásnak. E bizalmatlanság miatt végül maradt az egységes önrészfizetés, kiegészülve azzal, hogy bevezették a belépőjegyet is, amivel növelték a bevételüket. Ahogy nőtt a látogatók és a programok száma, a kiadások is nőttek. A dzsentrifikánsok folyamatosan pályáztak kulturális rendezvények megvalósítására, ahol szerintük egyre nehezebb megfelelni az elvárásoknak. Pályázataikat a Nemzeti Kulturális Alap, az Agrár Marketing Centrum és a LEADER pályázati kiírásaihoz kellett igazítaniuk. A célcsoport tagjai – azok, akiknek szeretnék eladni a jó boraikat – a velük megegyező korú és társadalmi osztályú személyek lettek. 2015-ben már konkrétabban fogalmaztak az internetes hirdetéseikben, ahol nettó 250–500 ezer forintot kereső, menedzsertípusú fiatal, vagy fiatalosan viselkedő középkorú kisgyerekes szülőket hívogattak, akik egy deci borért, minden további nélkül ki tudnak fizetni 600-700 forintot vagy akár a 25 ezer forintot egy éjszakai szállásért.

A Bor, mámor, Bénye népszerűsítése érdekében a dzsentrifikánsok közkedvelt, a médiában gyakran szereplő zenészeket, gasztrobloggereket is meghívnak, *„akikről kiderült, hogy ha beírja a blogjába, hogy jövő héten itt vagyok, vagy ott vagyok a világ végén, akkor képes 500 ember oda elmenni emiatt az ember miatt”* (szervező). Akik itt egyszer megfordulnak, azok újabb látogatókat hoznak magukkal. A programok közt a falu hagyományai 2014-es[4] fesztiválon még nem jelentek meg. Viszont mindent megtettek annak az igénynek a kielégítésére, hogy a kisgyerekes szülők minél jobban tölthessék el az idejüket, ők is kikapcsolódhassunk. Ennek érdekében a szervezők évről évre egyre változatosabb gyerekprogramokkal készülnek. Ezeken a napokon a faluban gyermekmegőrzés, gyerekjáték kölcsönzés is van. A nem egyesületi tagként, de a rendezvényhez csatlakozó panziók, vendégházak, helyi vállalkozások mind igyekeztek alkalmazkodni a célközönség elvárásaihoz, és olyan szolgáltatásokkal bővíteni repertoárjukat, mint friss, házi ételek, családbarát, bababarát éttermek és szobák, kerékpár-kölcsönzési lehetőség.

A dzsentrifikánsok 2014-ben megtartott Bor, mámor, Bénye fesztiválban egy jelentős változást hajtottak végre, azt is mondhatjuk, hogy professzionalizálták a fesztivált. Az odaérkező vendégek számára készítettek egy színes programfüzetet, amely tartalmazta a programban szereplő pincék nevét, mindezeket egy térképen is

megjelölték. A megjelölt pincéket összekötő útvonalat sárga színnel „kötötték össze". A rendezvényhez vezető utakon felállítottak több információs pultot, ahol a fesztiválmunkások a belépőjegyek megfizetése után, karszalaggal és programfüzettel szolgálták ki a vendégeket. A helyiek ingyen kaptak karszalagot, amit kizárólag személyesen személyi igazolvánnyal és lakcímkártyával vehettek át. Az rendezők az útvonalakat műanyagszalag kihúzásával „jelölték ki", néhány helyen rácsot is felállítottak forgalomelterelő céllal. Ez a helyiek szemében úgy csapódott le, hogy lezárták az utakat. Ettől kezdve ilyen formában zajlanak a fesztiválok minden évben általában augusztus második hétvégéjén négy napon keresztül. 2020-ban a fesztivál a Covid miatt elmaradt, de 2021-ben azt ismét megrendezték. Most már a vendégek a belépőjegyek megfizetése után nemcsak karszalagot, hanem egy borospoharat is kapnak és a dzsentrifikánsok nekik csak ebben a pohárban szolgálhatják fel az italokat. Mivel a 2014-es fesztivál alkalmával, komoly szállás problémák adódtak, hiszem a helyiek nem akarták kiadni a saját lakásukat, ahogy azt a fesztiválszervezők elvárták volna, ezért a futballpályán sátrakat állítottak fel és így oldották meg az odaérkezők egy részének elszállásolását.

Hogyan fogadták a helyiek a Bor, mámor, Bénye fesztivált?

A kérdésre a választ a helyiek szempontjából legjobban egy nyugdíjas kádármester foglalta össze: „A legelső alkalommal amikor az interneten olvastam, hogy célközönség a havi 250 és 500 ezer forint között kereső, 35 és 45 év közötti gyerekes családok – és ez így le volt írva – nem gondoltam, hogy két hónap múlva megjelenik itt 3000 ember." Az első fesztivál, amelyet 2009-ben tartottak és amiről a főszervező dzsentrifikáns is úgy nyilatkozott, hogy az „egy nagyon jó hangulatú, minimál költségvetésű rendezvény volt" még tetszett a helyieknek. A helyiek közül is sokan felkerekedtek és részt vettek a szervezésben, talán abban reménykedtek, hogy ez nekik is jó lesz, ebből ők is profitálnak, vagy egyszerűen csak jól érzik magukat. Boldogan mesélték, hogy a helyi iskola diákjainak rajzait is kiállították a borászok udvarában. Ahogy múlt az idő, a fesztivál egyre nagyobb tömegeket vonzott, a helyiek viszont egyre csalódottabbak lettek, mert úgy érezték ebből ők ki vannak rekesztve, ez nem az ő világuk. A fesztiválszerezők az önkormányzattól azt várták el, hogy támogassa anyagilag az ő rendezvényüket, a falubeliektől pedig azt, hogy a fesztiválra érkezőkének nyújtsanak (pénzért) szállást. Mindezt azzal indokolták, hogy a fesztivál a falunak is nagyon fontos, mi több, ez lesz a falu megmentésének egyetlen útja.

A falu szempontjából a legfontosabb a foglalkoztatási problémák megoldása lenne. A dzsentrifikánsok közül a legnagyobb szőlőterülettel rendelkező borász[5] a helyiek elmondása szerint, úgy műveli a szőlőt, hogy van egy intézője a faluban, aki megszervezi neki a napszámosok toborzását és a művelés lebonyolítását. A borász csak az intézővel érintkezik. Az nem derült ki, hogy a többi, városban – sőt akad, aki külföldön – élő borász/dzsentrifikáns, hogyan műveli a szőlőt, tartja rendben a pincét, végzi a borkezelést, valamint oldja meg az egyéb fizikai munkák elvégzését, mint például a felújított falusi porták kertjeinek gondozását, de biztos, hogy abban valamilyen formában a helyi alkalmi munka jelen van. A helyi foglakoztatásnál maradva a legnagyobb szálloda vezetője sajnálattal mondta el, hogy csak néhány helyit tud alkalmazni, mert nem talált képzett munkaerőt. A fesztivál alatt adódik alkalmi munka, de vajon kik számára? *„Volt tavaly* (2014-ről beszél) *egy olyan ötven körüli fesztiválmunkás, olyanok, mint Kapolcson, hogy belépőket szedtek, útbaigazítottak embereket, jegyeket adtak el. Ennek talán a fele volt erdőbényei. Merthogy elég sokan jönnek külföldről, Lengyelországból, Szlovákiából, tehát alapkövetelmény volt a valamilyen szintű angol nyelvtudás, és hát sajnos arra jöttünk rá, hogy igazából nem tudunk még egy jegyszedő munkára sem olyan embereket alkalmazni, akik legalább főiskolára nem járnak. Ez nagyon rosszul hangzik, tudom, de sajnos próbálkoztunk mással is, és ez így nem működik. Úgyhogy nagyon meg volt válogatva, hogy kiket hova lehet felvenni"* (főszervező).

A rendszerváltás ebbe a csodálatosan szép zempléni faluba úgy köszöntött be, hogy ott egy elöregedett és nagyrészt képzetlen, aktívkorú munkaerőt talált, akik segítség nélkül nem tudnak alkalmazkodni a számukra gyorsan megváltozott piacgazdasági körülményekhez. A helyi közszereplők felfogásában ez úgy tükröződik vissza, hogy a nagy rombolás a rendszerváltással kezdődött, és mentális térképükben fő foglalkoztatóként a múltban még jól működő bánya szerepel. A jövőképükben csupán egy, legalább milliárdos árbevétellel bíró foglalkoztató jelenik meg, amely iparűzési adót fizetne az önkormányzatnak és foglalkoztatná a képzetlen helyi munkaerőt. Ezen túl a pályázatokhoz alkalmazkodó faluképfejlesztés és helyieket és a turistákat is csalogató programok szerepelnek az elképzelések között.

Összegezés

Erdőbényével szomszédos településekre nem jellemző a vidéki dzsentrifikáció, ami azzal is összefüggésbe hozható, hogy itt térségi viszonylatban, kisebb a roma lakosság aránya. .A dzsentrifikánsoknak és a helyieknek eltérőek a céljaik, az érdekeik és az értékrendjük, ezért időnként latens és manifest konfliktusok alakulnak ki köztük. Erdőbényén a helyiek és a dzsentrifikáltak a társadalom két – a lenti és a fenti – végletén elhelyezkedő osztályhoz tartoznak. A dzsentrifikánsok magasan képzettek és átlagon felüli jövedelemmel rendelkeznek, vagyis, kulturális és anyagi tőkével jól ellátottak. Éppen ez az, amivel a helyiekről nem rendelkeznek. Az erdőbényeiek helyi identitásában a múlt szépnek, a jelen és a jövő eléggé kilátástalannak tűnik, és ebből nem látják a kivezető utat. Emlékeikben elevenen élnek az 1945 előtti kádár, és kőfaragó mesteremberek, szőlősgazdák, valamint a szocializmuskori kőbánya, tsz és a Tokaji Borkombinát, mert akkor mindenkinek volt munkahelye, ma pedig nem tudnak az ott élők megfelelő munkahelyet találni.

Ebben a szép természeti környezetben fekvő zempléni faluba a 2000-es évek közepén váratlanul megjelent egy, majd utána még jó néhány budapesti felső középosztálybeli vásárló, akiknek mivel nagyon megtetszett Erdőbénye, ezért házat, azután meg szőlőterületeket is vásároltak. A faluban övéké a legszebb házak, és a rendezett udvarok. Bár nem ilyen irányú volt a végzettségűk és felmenőik sem éltek a faluban, ennek ellenére mégis belefogtak a szőlő- és bortermelésbe is. Ha előbb nem, de akkor, amikor a szőlőből elkészült az első bor, szembesültek osztályérdekükkel: a boraikat drágán kell eladniuk, mert csak akkor lesz nyereséges a vállalkozásuk. Ezt a feladatot kellett megoldaniuk. Ehhez először eldöntötték, hogy nem fogják a boraikat kereskedelmi forgalomban eladni, mert akkor a kereskedőnél marad a haszon jelentős része. Másodszor elhatározták, hogy csak jó borokat szabad készíteni, olyképpen, hogy az értékesítést összekapcsolják a gasztronómiával, koncertekkel, különféle színes gyermekfoglalkozásokkal és egyéb látványos, hangulatos programokkal. Végül még azt is kitalálták és megszervezték, hogy a boreladás helyben, a saját kertjeikben legyen, amihez „díszletként kellett a falu is”(nyugdíjas kádármester). Ennek az egész folyamatnak a kerete lett a Bor, mámor, Bénye fesztivál. Boraikat nemcsak a fesztiválon, hanem megbeszélés szerint máskor is értékesítik az időközben felépített panzióiikban . A célközönséget a kulturális borfogyasztásra érzékeny és fizetőképes városi felső középosztály soraiban keresték, és köszönve a jó sajtó- és médiatámogatásnak meg

is találták. Azok a fogyasztók lettek a vevőik, akik szeretik a vidéki idillt, a szép természeti tájat, a nyugalmat, a csendet, vágynak a hétvégi kikapcsolódásokra, szórakozásokra és ennek eléréséért hajlandók akár még néhány száz kilométert is utazni. Ezt az esélyt a helyiek nem, de a városi borászok felismerték és meg is valósították. Ebben nagyon sok befektetett munka, szervezés és pénz van. A haszon is a borászoknál/a dzsentrifikánsoknál csapódik le.

A helyiek a Bor, mámor, Bénye rendezvénysorozattól munkahelyeket és az életszínvonaluk emelkedését vártak el. Az erdőbényeiek ezt ugyan a dzsentrifikánsoktól nem kapták meg, de viszont nekik köszönhetik, hogy az interneten, a sajtóban, és a környező településeken élő széles rétegek körében is úgy tekintenek Erdőbényére, hogy ott jól mennek a dolgok. Nem kizárt, hogy Erdőbénye jó hírneve a településnek a jövőben, egy ma még nem ismert jó lehetőséget teremt. Részben a dzsentrifikánsoknak köszönhető az is, hogy szebb lett a falukép és a helyi programok is javultak. Az, hogy drágábbak lettek a házak, csak azoknak az erdőbényeieknek jó, akik el szeretnék adni a házukat, de ha például egy fiatal pár szeretne ott jövőt alapítani és ehhez házat venni, akkor nekik éppen ellenkezőleg, kedvezőtlen ez a jelenség. A falunak meg végképp az.

Jegyzetek

[1] A kutatás során az interjúkat Bodnár Zsuzsanna készítette 2015-ben.

[2] Egyik pedagógus, amikor a régebbi iskolaépületekről beszélt, amelyekben még az 1980-as évek közepéig tanítottak, akkor azok az ő úgy emlegeti, mint a régi katolikus, református és zsidó iskolák. Vagyis akkor már egy iskola volt ugyan, csak az három épületben működött. Nyilvánvaló, hogy 1945 előtt még három felekezeti iskola volt a faluban.

[3] A 2011. évi KSH Népszámlálás adati szerint Erdőbényén üdülőben nem lakik senki. Ott jártunkkor egészen mást tapasztaltunk.

[4] A 2021-es fesztivál alkalmával már a helyi kádár mesterség és kádártánc bemutatására komoly erőket mozgósítottak.

[5] Ismerd meg Erdőbényét! kiadványnak van egy külön fejezete, amely a borászokról szól. Ebből kiolvasható, hogy közülük a legnagyobbnak számít a 45 hektáros Béres Szőlőbirtok és Pincészet. Ők az 50 fő befogadására is képes birtokközpontban és pincészetben borvacsorákra, csapatépítő programokra, családi ünnepségekre várják egész évben vendégeiket és a programokat az igényeknek megfelelően állítják össze.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” című (FK-138098) NKFIH által finanszírozott kutatás keretében készült.

Irodalom

Csurgó B. (2013): Vidéken lakni és vidéken élni. Argumentum–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet, Budapest

Hegedűs, J. – Tosics, I. (1991): Gentrification in Eastern Europe: The cause of Budapest. In: van Weesep J. – Musterd, S. (ed.): Urban Housing for the Better-off: Gentrification in Europe. Stedelijke Netwerken, Utrecht pp. 124-148.

Kovács T. – Bodnár Zs. (2016): Erdőbénye: A hagyományos és a posztmodern falu között félúton. A Falu, 3. pp. 31-48.

Timár J. – Nagy E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a posztszocialista Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 293–317.

Tomay K.(2007): Városrehabilitáció és dzsentrifikáció Budapesten. In: Enyedi Gy. (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 119-149.

Tomay K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei. Replika, 111. pp. 43-62.

Ismerd meg Erdőbényét. Szepsi Laczkó Máté Emlékház

Erdőbénye honlapja: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Erd%C5%91b%C3%A9ny.hu (Letöltve: 2022. 01. 03.)

http://nepesseg.com/borsod-abauj-zemplen/erdobenye (Letöltve: 2022. 01. 20).

Átalakuló fogyasztás – a stresszre adott válaszok a világjárvány idején a dunántúli lakosság körében

Péter Erzsébet: egyetemi docens; Pannon Egyetem Nagykanizsa - Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ; Nagykanizsa 8800, Zrínyi Miklós utca 18.; peter.erzsebet@uni-pen.hu

Hegedűsné Baranyai Nóra: egyetemi docens; Pannon Egyetem Nagykanizsa - Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ; Nagykanizsa 8800, Zrínyi Miklós utca 18.; baranyai.nora@uni-pen.hu

Németh Kornél: egyetemi docens; Pannon Egyetem Nagykanizsa - Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ; Nagykanizsa 8800, Zrínyi Miklós utca 18.; nemeth.kornel@uni-pen.hu

Bevezetés

A koronavírus járvány alapjaiban formálta át a Dunántúlon élő fogyasztók életvitelét és döntéseit. Tartós stresszt él át mindenki, melynek következtében az emberek számos esetben a képességeik határán teljesítettek, olyan körülmények között, amely kívül esett a számukra megszokott komfortzónán. A járvány megváltoztatta a társadalmi és munkahelyi életet, különösen azt, ahogyan kommunikálunk. A szabadidő eltöltési szokások is átalakultak, új otthoni vagy lakóhely közeli alternatívák jelentek meg, amelyek átsegítettek a beszűkült mozgástér okozta kihívásokon. A virtuális valóság segítségével a világ távoli pontjai is könnyűszerrel bebarangolhatókká váltak. Az emberek fogyasztási szokásai is átalakultak, egyre keresettebbé váltak az online vásárlási és szórakozási lehetőségek. Jelen kutatás 2019 szeptemberétől 2020 novemberéig tartott. A vizsgálataink helyszíne Magyarország Dunántúli térsége. A mintasokaság: 1615 főre korcsoportonkénti bontásban volt reprezentatív (veteránok, baby boom, X, Y és Z generáció). A Pandémia előtti, illetve közbeni időszakot elkülönítve történt a lekérdezés, ami többek között arra kereste a választ, hogyan kezelhető a stressz, be lehet-e építeni a mindennapokba a megküzdési stratégiákat. A stressz levezetése közt szerepel a vásárlás és pihenés, mint a napi rutinból történő elmozdulás. Eredményeink szerint többen vásárolnak online, mely az internet adta nagyobb választéknak, biztonságosabb vásárlási és fizetési módnak tudható be, emellett időt és energiát spórolnak vele és nőtt az házhozszállítás irányában történő elmozdulás. A fertőzés

lehetősége hatással volt a fizetési módokra is, emellett a fogyasztás tradicionális körülményei meg fognak változni a járvány alatt és annak elmúltával.

A világjárvány hatásai a mindennapjainkra

Az emberek sok járványt leküzdöttek már a történelem folyamán, amely emlékeztet mind az egyéni élet, mind a világrend makroszintjén az egymásra utaltság fontosságára, hogy együtt vállaljuk ezt a kihívást a változó világban. A világjárvány kihat a politikára, a társadalomra, a kultúrára, az oktatásra, a médiára, az egészségügyre, a biztonságra, a tudományra és a technológiára, az utazásra és a személyes életmódra. A bezártság destabilizálta az emberek életét, és különböző módon befolyásolta társadalmi tevékenységeiket, érzelmi állapotukat, mindennapi tevékenységeiket, munkakörülményeiket, mobilitásukat, valamint a városi térről és a várospolitikáról alkotott elképzeléseiket. A szolgáltató szektor, különösen az utazással kapcsolatos iparágak, éttermek, légitársaságok, szállodák és turisztikai látványosságok komoly hátrányt szenvednek. Az egészséges és kényelmes élettér szükségessége elengedhetetlen a mentális és fizikai jóléthez. A személyes mikrokörnyezetnek biztosítania kell bizonyos egészségvédelmi és biztonsági intézkedéseket a lakosság számára, például új, érintés nélküli technológiák alkalmazását. Továbbá a közösségi tereknek megfelelő fertőtlenítéssel kell rendelkezniük a fertőzés valószínűségének csökkentése érdekében, valamint zöldebb és intimebb tereket kell kialakítaniuk, amelyek elősegíthetik a jó mentális állapotok helyreállítását és javítását (Tokazhanov et al., 2020). Ez a járvány arra kényszerítette az emberek többségét, hogy megváltoztassák a kulturális rutinjukat, beleértve a mindennapi életmódot és a szervezeti és a szabadtéri vagy a nyilvános szabadidőeltöltési szokásaikat (Al-Kumaim et al., 2021). A társadalmi aktivitást két fő módon érintette a kialakult helyzet: a családon belüli tevékenységek növekedtek, és a barátokkal való foglalkozás és találkozók csökkentek.

A virtuális turizmus, mint a szabadidős tevékenység egyik formája a mindennapi életben, hatékony lehetőségeket kínál az emberek közérzetének javítására, utazással kapcsolatos tájékoztatást nyújt, időt és pénzt takarít meg, és lehetővé teszi számukra, hogy kapcsolatba lépjenek a virtuális utazásokkal (Li et al., 2021). A webkamera technológia révén lehetőségünk van arra, hogy pillanatok alatt kapcsolatba léphessünk a világ minden táján

csodálatos helyekkel, utazzunk a kibertérben (Jarratt, 2020). A szórakozási lehetőségek házhoz jönnek. A művészek és a közönség tagjai sem tudnak személyesen csatlakozni a zenei előadásokhoz, és mivel mindenki otthon van, a zenészek és a közönség tagjai számára lehetővé válik, hogy kölcsönhatásba lépjenek egymással (Lee–Kao, 2020; Lee–Kim, 2021).

Az utazási szokások átalakulása

A nemzetközi és nemzeti határok lezárásának és bezárásának eredménye a globális válságban az idegenforgalmi ágazaton belül is megmutatkozott. A médiának és az utazókkal folytatott bármilyen kommunikációnak nem szabad csak olyan információt szolgáltatnia, amely az észlelt utazási kockázat növekedését okozhatja. Arra kell összpontosítania, hogy a turistákat inspirálja az utazásra és új helyek felfedezésére a pandémia után. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a belföldi turizmus újjáélesztésére és támogatására. Fontos kiemelni a biztonsági és egészségügyi intézkedéseket, mint stresszfaktort, valamint minden olyan tevékenységet, amely a turistákat biztonságosabbnak érzi az utazás során, és csökkenti a kockázati megítélésüket (Neuburger–Egger, 2020; Khatib et al., 2020; Castanho et al., 2020; Hajdú–Rácz, 2020).

A „local living" típusú vakációk vagy az öko- és agroturizmus sikerét hozhatja a kialakult helyzet, de ugyanígy előtérbe kerülhetnek az önellátásra épülő, lakókocsis vagy privát hajós nyaralások is. A vírusmentességet igazoló személyes dokumentumok és „vakcinaútlevelek" használata is hozzájárulhat az utazási kedv helyreállásához. Az utazók egy része minimálisra kívánja csökkenteni az „idegenekkel" való találkozások számát, a várakozások szerint megnő a kereslet a kisebb, szeparálható szálláshelyek iránt. A turisták figyelemmel kísérik és értékelik az egyes desztinációkba való utazás kockázatát, a felmerülő lehetőségeket pedig gyorsan kihasználják. A tudatos utazó igényes, megengedheti magának, hogy hosszabb időre távol maradjon az otthonától, és jellemzően olyan szállodákat és utazásszervezőket választ, akik mindent megtesznek azért, hogy minimalizálják a turizmus bolygóra gyakorolt káros hatását a biztonsági szempontokon túl (Szerdahelyi, 2021).

Stresszkezelés a pandémia hatására

Egy portugál felmérés eredményei szerint (Silva Moreira et al., 2021) a járvány kitörése drámai pszichológiai hatásokat okozhat az egyének életében. Online demográfiai felmérést végeztek, mintegy 1280 portugál bevonásával. Vizsgálták az életkörülményeket, az online vagy a munkahelyi munka fenntartását, a testmozgás gyakoriságával és a korábbi pszichés vagy fizikai rendellenességek kapcsolatos tényezőket (szorongás, depresszió, stressz és rögeszmés-kényszeres tüneteket). Eredményeik azt mutatták, hogy a testmozgás gyakorlása, a COVID-19 információk csökkentett fogyasztása és a távoli mentálhigiénés intézkedések megakadályozhatják a mentális egészségre gyakorolt negatív hatásokat (Bermejo–Martins et al., 2021; Savarese et al., 2020; Kovács–Uzzoli, 2020). A pandémia mentális terhei megelőzhetők Belső (2020) szerint az alábbiakkal (…) normalizálni a gondolatokat, azaz tudatosan szembenézni a valós problémákkal. A reális helyzet elfogadása (a csalódást is beleértve) és elkülöníteni a valós vagy vélt félelmeket, aggodalmakat. Törekvés a mindennapi pozitív impulzusok begyűjtésére, a tudatosan megélt, energizáló pillanatok keresésére (pozitív irányú fókusz). Minél több nyugodt perc megélése (relaxációs gyakorlatok, sport, légzőgyakorlás). A stressz leküzdésének tudatos módszereinek alkalmazása. Megfelelő mennyiségű alvás (6-7 óra) mellett megfelelő minőségű étrend (fehérjék szerepe fontos). Végül hiteles forrásokból való hírfogyasztás és tájékozódás. Mindezek segítenek a mentális egyensúly megtalálásában (…).

A technológia a szabadidő számos formájának eszközévé vált - ideértve a játékokat, a média streaming szolgáltatásokat (például a Netflix), a közösségi médiát és a virtuális konferencia technológiát (például a Zoom). Talán meglepőbb az a szerep, amelyre a nosztalgia az ilyen típusú szabadidő-fogyasztás egyik elsődleges formájává válhat, ideértve a régi filmek és műsorok megtekintését, a korábbi sportmérkőzések és versenyek megtekintését, valamint a barátokkal és a családdal való kapcsolatfelvételt az emlékek megosztása és az emlékek felidézése érdekében. Hasonlóképpen más „otthoni" szabadidős tevékenységek, például főzés, sütés és testmozgás is megvalósíthatók nosztalgikus formában számukra, függetlenül attól, hogy nosztalgikus nézetet tükröznek-e a családi kötődésről (Gammon–Ramshaw, 2020).

Anyag és módszer

Jelen kutatás 2019 szeptemberétől 2020 novemberéig tartott. A vizsgálataink helyszíne Magyarország Dunántúli térsége, ahol egy feltáró jellegű kutatást végeztünk. A mintasokaság korcsoport szerint volt reprezentatív, mintavételezés személyes lekérdezéssel történt. Összesen 1615 főt vontunk be a vizsgálatba. Az összefüggésvizsgálatok elvégzése asszociációszámítással történt SPSS 26 program felhasználásával. Két nominális skálán mért ismérv közötti kapcsolatelemzés az asszociációvizsgálat, melynek során megállapításra kerül a Cramer féle V mutató segítségével, hogy a két ismérv között milyen szoros az összefüggés.

1. táblázat: A kutatásba bevont alapsokaság és mintasokaság bemutatása

Korcsoport (születés időszaka szerint)	*Alapsokaság gyakorisága a vizsgált térségben (fő)*	*Minta megoszlása a vizsgált térségben (%)*	*Minta gyakorisága a vizsgált térségben (fő)*
Z-generáció	781 224	26,0	420
Y-generáció	648 878	21,6	349
X-generáció	617 004	20,5	331
Baby-bomm generáció	737 331	24,6	397
Veteránok	218 778	7,3	118
Összesen 5 generáció	3 003 215	100,0	1 615

Forrás: Saját szerkesztés, 2021

A Veterán vagy építő generáció 1945 előtt született. Alapvető gyerekkori élménye a veszteség, a hiány és a bizonytalanság – innen ered a spájzolás fontossága és amennyiben nem muszáj, nem alkalmazkodik a legújabb technológiákhoz. A Baby Boomerek 1946 és 1964 között születtek. Ők az utolsó generáció, akik még magázták a szüleiket, de egyben az első, akiket már tegeztek a gyerekeik. Náluk jelent meg az igény az individualizációra. Az X-generációsok 1965 és 1979 között születtek. Szüleik munkája miatt gyakran voltak egyedül otthon, megtanultak magukról gondoskodni, és egész életükben a baráti társaságukra támaszkodtak. Az Y-generáció tagjai 1980 és 1994 között születtek, még az offline világban. Ez az első individuális, énközpontú generáció, tagjainak kevésbé fontos a személyes kapcsolat. Alapvető fiatalkori élménye a 2008-as világválság, spórol, mint egy veterán, de a konzervek helyett inkább élményeket gyűjt. A Z-generáció tagjai már az online világba születtek bele, 1995 és 2009 között. Állandóan választaniuk kell, legyen szó TV-csatornáról, ételről vagy a mobiltelefon márkájáról. Kinézet orientáltak, és ezzel párhuzamosan nagyon

egészségtudatosak is. Nem lakóhely, hanem érdeklődés alapján válogatják a barátaikat, és a közösségi médiának köszönhetően soha nincsenek egyedül (Steigervald, 2020). Megszokták, hogy minden információt pár kattintással elérnek, és nem ügyfelek akarnak lenni, hanem tudatos felhasználók. Jelen kutatás a 2010 után született Alfa-generációt már nem vizsgálja, mivel 2018-ban, amikor a mintasokaság lehatárolása történt, ők még kiskorúak voltak.

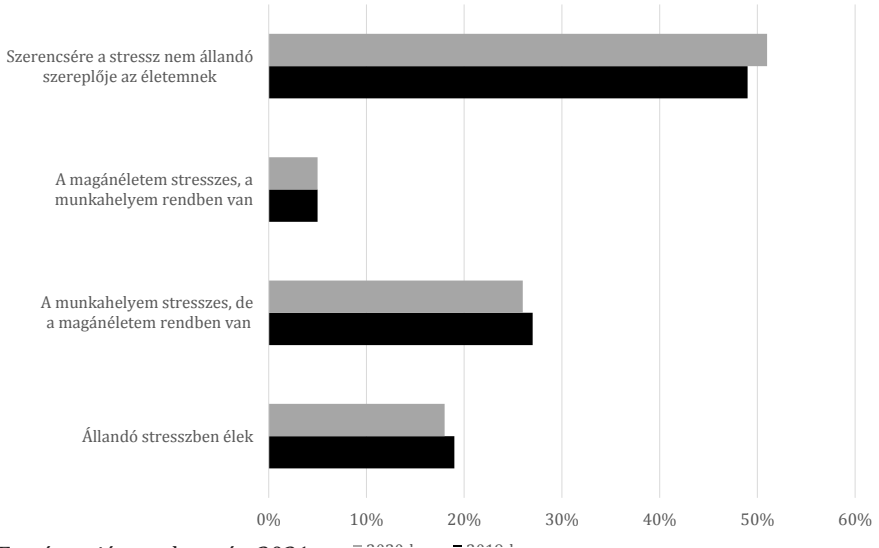
Feltáró jellegű kutatások eredményei

Mind a szakirodalmi feldolgozás, mind a gyakorlati példák értékelése során azt az egyértelmű következtetést vonhatjuk le, hogy a kutatás alanyainak helyt kell állniuk a munkahelyen, emellett a családjuknak is szeretnének mindent megadni, de a folyamatos stresszhatás miatt egyre fáradtabbak, ingerlékenyebbek, feszültebbek és türelmetlenebbek. Sajnos a felgyorsult világunkban egyre kevesebb időnk jut önmagunkkal foglalkozni és feltöltődni. Ha pedig nem pótoljuk a lelki erőt, a testünk is megbetegedhet.

Életünk során nagyon sok elénk táruló követelménnyel és terheléssel meg kell küzdenünk, ugyanakkor az élet körforgásában benne van a változás lehetősége, viszont ez a változás legtöbbször valamilyen formában összekapcsolható a stresszel. Természetesen nézőpont kérdése, hogy a stresszt úgy képzeljük el, mint a fejlődést stimuláló, előmozdító változást, vagy épp ellenkezőleg. A megküzdést kutatók arra irányítják rá a figyelmet, hogyan tudjuk minimálisra csökkenteni, kiküszöbölni a megbetegítő stresszes életkörülményeket, illetve hogyan tudunk stresszes helyzetből fejlődést elősegítő feltételeket teremteni (Oláh, 2005). A megküzdés hatékonyságát stressztípusunk is befolyásolja. A harcos típus (energikus, támadó, elvárásokkal teli, nagy nyomás alatt álló, több területen is helytálló) a stresszre leginkább dühvel és félelemmel reagál. Az elesett típus (megdermedő, érzése szerint semmi nem sikerülhet neki és semmire nem képes) stressz esetén sokkhatásszerű állapotot produkál. Az elkerülő típus (menekülő, kevésbé terhelhető) fokozott félelem esetén gyámoltalanná és tehetetlenné válik (Warga, 2009; Kondás el al., 2016). Így érthető, hogy ugyanazon stresszor különböző egyénekben eltérő hatásokat okoz, mely maga után vonja azt, hogy a stresszorral való megküzdés stratégiája is eltérő lesz (Selye, 1976).

A két vizsgált évet tekintve alig figyelhető meg eltérés, a kutatás alanyainak közel fele nyilatkozta azt, hogy elkerüli őt a stressz, aminek az egyik lehetséges oka attól való félelem, hogy ezt mások a gyengeség jelének veszik, de természetesen van olyan vérmérsékletű ember, aki könnyedebben lép át a gondokon. Közel ötöde a válaszadóknak állandó stresszben él, illetve negyedük a munkahelyi stressz említette a legnagyobb kihívásnak (1. ábra).

1.ábra: : Stressz a dunántúli megkérdezettek körében

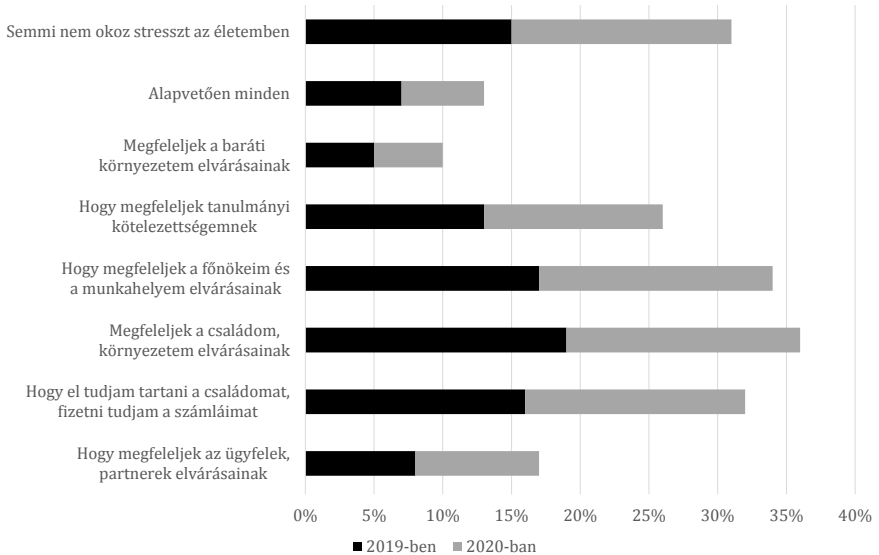
Forrás: saját szerkesztés, 2021

Jelen empirikus kutatás eredményei szerint a megkérdezettek életében jelentkező stressz tekintetében nem, illetve alig mutatkozik eltérés a két év vonatkozásában. Az asszociáció vizsgálat eredménye is azt mutatja, hogy nincs szignifikáns kapcsolat a lekérdezés éve és az életvitelben jelentkező stressz között (V=0.025 p=0.799).

A 2. ábra már részletesebben mutatja be, hogy a kutatás alanyai számára milyen okokra vezethető vissza a stressz. A két év között jelentős eltérés nincs. A legnagyobb kihívás az emberek életében az, hogy megfeleljenek a családtagok és a közvetlen környezetük elvárásainak. Továbbá, hogy a megfelelő egzisztenciával rendelkezzenek, és ne okozzon gondot a havi számlafinanszírozás, valamint a munkahelyi elvárok teljesítése is az okok között szerepel.

A két legfontosabb szocializációs színtéren, a családban és az iskolában/munkahelyen, ahol elsajátítható az egészséghez szükséges alapvető tudás és értékek, valamint ezen színterek szoros kapcsolata szükséges az egészség értékének közvetítése.

2.ábra: : Stresszfaktorok a kutatás alanyainak válaszai alapján

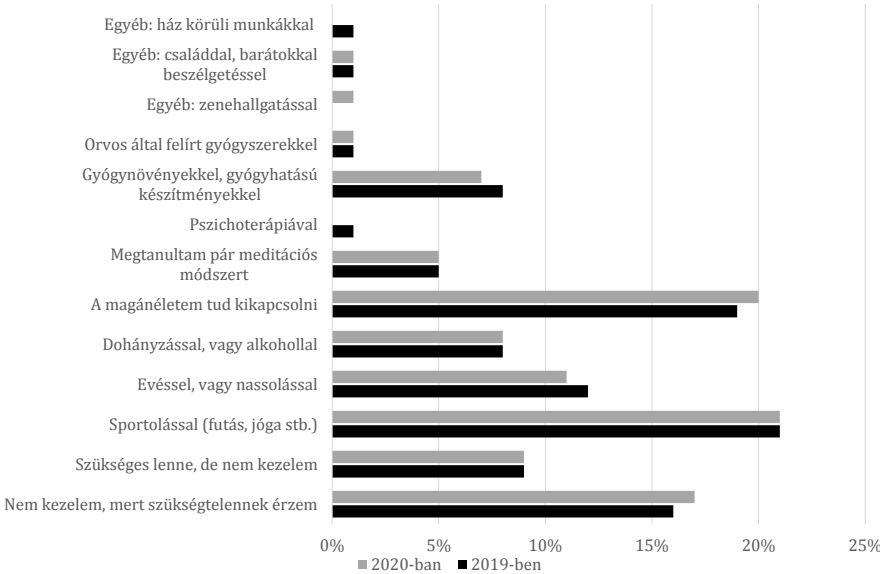

Forrás: saját szerkesztés, 2021

A kutatás alanyainak 16-17%-ka nem érzi szükségét a mindennapi stressz kezelésének, de 21%-uk a mindennapi sportra, mint feszültségoldásra vagy prevencióra tekint. A megkérdettek közel ötöd részét kikapcsolja a barátokkal, családdal való közös program, ezért a magánéletét tekinti a megoldásnak. 8%-uk gyógynövényekkel (pl.: citromfű, orbáncfű) orvosolja a problémát. Fontos, hogy a megoldásra/megelőzésre az iskolákban, akár csoportfoglalkozásokkal, illetve a munkahelyeken csapatépítéssel odafigyeljenek és időben megtegyék a szükséges lépéseket (3. ábra).

Akár egy nyugodtabb légkörben zajló csoportfoglalkozás, segíthet a stresszoldó ismeretek elmélyítésében, például iskolai keretek között egészségnap, klubfoglalkozás, felnőttek számára rendezvényekhez kapcsolódóan, workshopok tematikus bontásokban, rendszeresen pszichológus, pedagógus és egészségügyi szakember vezetésével.

3.ábra: Mindennapi stressz levezetése

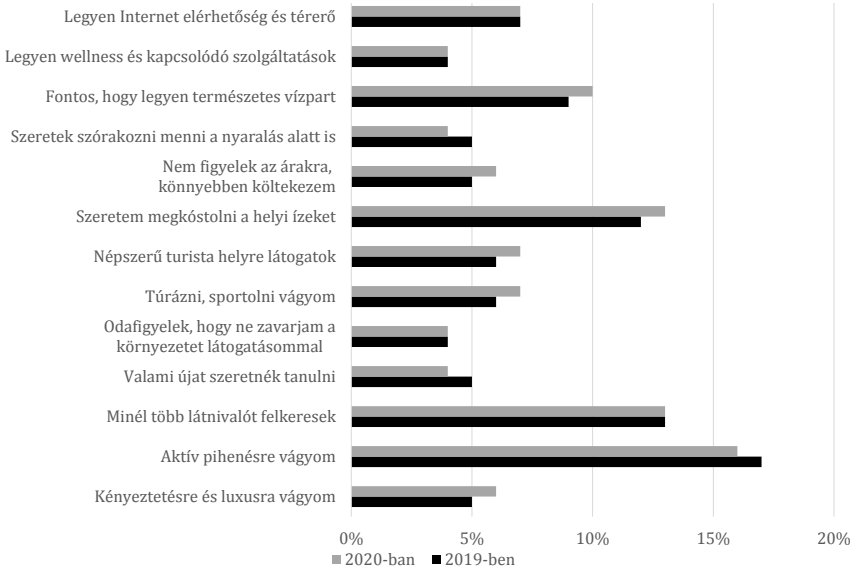

Forrás: saját szerkesztés, 2021

A pandémia előtt az emberek többsége beírta a naptárba, hogy mikor lesz az a pár nap, amikor ideje lesz pihenni, halmozzák egész év során a feladatokat, és az élvezeteket. Jelen időszak rávilágított az idő értékére, hogy az emberek a pihenés során a természetes közeget (vízpartot, erdőt) válasszák a közösen együtt töltött aktív pihenésre, a gasztronómia és a spot felé fordultak (4. ábra).

A fenntarthatóság, a digitalizáció és az elfogadás szintén fontos elemei a turizmus feltételrendszerének manapság, amikor egyik óráról a másikra megváltozhat a mozgástér. A járvány megmutatta, milyen hatalmas a turizmus ökológiai lábnyoma, ugyanakkor azt is, milyen hihetetlenül széles értékspektrumon működik. A hazai desztinációkat érintő terveket választó fogyasztókat láttuk, elmaradt utazások váltak jellemzővé a megkérdezettek véleménynyilvánítása alapján. Nem kizárólag a vírushelyzet van hatással a fogyasztó pihenési szokásainak átalakulására, hanem válság következményeit is érzékelhetjük, mind a háztartások jövedelmének változása, mind a bizalom, a félelem alakulása folytán.

4. ábra: Felmerülő igények a kikapcsolódás során

Forrás: saját szerkesztés, 2021

Következtetések, javaslatok

Ahhoz, hogy az egyensúly megmaradjon a személyes térben és társadalmi szinten is a stresszkezelés kulcsfontosságú. Ahogy a feltárt irodalom is alátámasztja (Amin et al., 2020; Lim, 2020) hatással van az egészségre és a közérzetre, és fontos a napi rutinba beépíteni az egészséges megküzdési stratégiákat, például a rendszeres testmozgást, a mély légzést, a jógát vagy a meditációt a stressz csökkentése és a hangulat emelése érdekében. Létfontosságú figyelni a test jelzéseire, a személyes idő és tér meglétére a járványhelyzet óta. Az erőforrások megfelelő mozgósítása elengedhetetlen társadalmi szinten is.

A kapacitásokat szükség szerinti újra kell rendezni, az ellátórendszer működésének áthangolása mellett a hiteles információ átadás válik szükségessé a lakosság és a munkavállalók irányába. Intézményi részről, a pandémia alatt kiemelten fontos a dolgozók megbecsülése és elismerése (pl.: lehetnek a mentális egészséget támogató intézkedések). A modern, elfoglalt munkarendben az egyének gyakran nehezen töltenek minőségi időt a családjukkal és a barátaikkal. A generációhoz tartozás azt jelenti, hogy a kortársak történelmileg azonos korszakban és földrajzilag azonos helyen élnek, valamint

hasonló értékeket képviselnek. A legújabb generációk azonban már átlépik a földrajzi és kulturális határokat ezáltal jellemzően inkább élményeikben és tapasztalataikban, semmint irányítószámukban osztoznak egykorú társaikkal szerte a világon.

A politikai döntéshozóknak már ezen szempontokra is figyelni kell, hogy hol és hogyan érhetik el a különböző generációk tagjait, továbbá konstruktív módon ki kell használniuk az emberek új szabadidős tevékenységeit például a VR-turizmust, miközben törekednek a gazdasági fejlődésre és a társadalmi stabilitásra. A VR turizmus elősegítheti a pandémia során otthon maradók, illetve a fogyatékossággal élők számára a VR célállomásokhoz való hozzáférést, ami bizonyos mértékben hozzájárul a kormány társadalmi egyenlőségre vonatkozó céljának megvalósításához.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet az EFOP-3.6.1-16-2016-00015 projekt anyagi támogatásáért.

Irodalom

Al-Kumaim, N. H. et al. (2021): Exploring the Impact of the COVID19 Pandemic on University Students' Learning Life: An Integrated Conceptual Motivational Model for Sustainable and Healthy Online Learning. Sustainability 13/5 p. 2546. https://doi.org/10.3390/su13052546

Amin, K. P. – Griffiths, M. D. – Dsouza, D. D. (2020): Online Gaming During the COVID19 Pandemic in India: Strategies for Work-Life Balance. International Journal of Mental Health and Addiction. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00358-1

Belső N. (2020): A pandémia mentális terhei, http://medicalonline.hu/cikk/a_pandemia_mentalis_terhei (Letöltés: 2021.június 01.)

Bermejo-Martins, E. et al. (2021): Different Responses to Stress, Health Practices, and Self-Care during COVID19 Lockdown: A Stratified Analysis. International Journal of Environmental Research and Public Health 18/5 p. 2253. https://doi.org/10.3390/ijerph18052253

Castanho, R. A. et al. (2020): The Impact of SARS-CoV-2 Outbreak on the Accommodation Selection of Azorean Tourists. A Study Based on the Assessment of the Azores Population's Attitudes. Sustainability 12/23 p. 9990. https://doi.org/10.3390/su12239990

Gammon, S. Ramshaw, G. (2020): Distancing from the Present: Nostalgia and Leisure in Lockdown, Leisure Sciences, 43/1-2 pp. 131-137,

https://doi:10.1080/01490400.2020.1773993
Hajdú Z, Rácz Sz (2020): Államhatár-politikák az Európai Unióban és Magyarországon a globális koronavírus-válság kezdeti időszakában, Tér és társadalom 34/2 p. 202.
Jarratt, D. (2020): An exploration of webcam-travel: Connecting to place and nature through webcams during the COVID19 lockdown of 2020. Tourism and Hospitality Research. doi:10.1177/1467358420963370
Khatib, A. N. et al. (2020): Navigating the risks of flying during COVID19: a review for safe air travel, Journal of Travel Medicine 27/8 pp. 1-9. https://doi.org/10.1093/jtm/taaa212
Kondás O. I. – Kun Á. – Hérincs M. (2016): Stressz a megkülönböztetett jelzésű gépjármű volánjánál, Alkalmazott Pszichológia, 2016, 16/1 pp. 7-27.
Kovács S. Zs. – Uzzoli A. (2020): A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkockázatainak területi különbségei Magyarországon, Tér és társadalom 34/2 pp. 155-170.
Lee, WJ. – Kim, Y. H. (2021): Does VR Tourism Enhance Users' Experience? Sustainability 13/2 p. 806. https://doi.org/10.3390/su13020806
Lee W, Kao G. (2020): "You Know You're Missing Out on Something": Collective Nostalgia and Community in Tim's Twitter Listening Party during COVID19, Rock Music Studies, https://doi: 10.1080/19401159.2020.185277
Li, Y. – Song, H. – Guo, R. (2021): A Study on the Causal Process of Virtual Reality Tourism and Its Attributes in Terms of Their Effects on Subjective Well-Being during COVID19. International Journal of Environmental Research and Public Health 18/3 p. 1019. https://doi.org/10.3390/ijerph18031019
Lim, M. A. (2020): Exercise addiction and COVID19-associated restriction. Journal of Mental Health, doi: 10.1080/09638237.2020.1803234
Neuburger, L. – Egger, R. (2020): Travel risk perception and travel behaviour during the COVID19 pandemic 2020: a case study of the DACH region, Current Issues in Tourism, http://doi: 10.1080/13683500.2020.1803807
Oláh A. (2005): Érzelmek, megküzdés és optimális élmény – Belső világunk megismerésének módszerei. Trefort Kiadó, Budapest.
Savarese, G. et al. (2020): Online University Counselling Services and Psychological Problems among Italian Students in Lockdown Due to COVID19. Healthcare 8/4 p. 440. https://doi.org/10.3390/healthcare8040440
Selye J. (1976): Stressz distressz nélkül. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Silva Moreira, P. et al. (2021): Protective Elements of Mental Health Status during the COVID19 Outbreak in the Portuguese Population. International Journal of Environmental Research and Public Health 18/4 p. 1910. https://doi.org/10.3390/ijerph18041910
Steigervald K. (2020): Generációk harca – Hogyan értsük meg egymást? 2020, Partvonal Kiadó. 252.

Szerdahelyi K. (2021): Milyen lesz a turizmus a pandémia után?, https://turizmus.com/desztinaciok/turizmus-a-pandemia-utan-1173654, (Letöltés: 2021. október 11)

Tokazhanov, G. et al. (2020): How is COVID19 Experience Transforming Sustainability Requirements of Residential Buildings? A Review. Sustainability 12/20 p. 8732. https://doi.org/10.3390/su12208732

Warga É. (2009): Stresszkönyv – avagy: hogyan legyünk egészségesek és energikusak a stressz ellenére is. LPI Könyvkiadó, Budapest.

Baranya megye és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója Cím lehetséges hatásai – a címet elnyert régiók tapasztalatai alapján

Horeczki Réka: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hu; https://orcid.org/0000-0003-3131-681X

Kovács Dezső: c. egyetemi tanár; elnök; Baranyai Gasztrorégióért Egyesület; 7635 Pécs, Erdész út 35.; kovacsd951@gmail.com

Absztrakt

Az elmúlt évtized egyik fontos újdonsága a turizmusban a gasztronómia felértékelődése és a gasztronómiai turizmus megjelenése szerte a világon, így Pécsett és Baranya megyében is. A gyakorlatban a gasztronómiai turizmus egyre jelentősebb szerepet játszik és ez a szakirodalomban is visszatükröződik. A turisták nemcsak a szemükkel, hanem a szájukkal, ízlelőszerveikkel is szeretnék megtapasztalni a meglátogatott régiók ételeit, italait, ízeit. Szeretnék megismerni a meglátogatott régió helyi szokásait, általános és gasztronómiai kultúráját, a természeti környezet állapotát. Összességében, azokat a helyi értékeket és örökséget, azt a másságot, amire a helyi közösségek büszkék, ám amelyek sokszor rejtve maradnak a világ és a látogatók előtt. Az elmúlt 10–15 évben egyfajta spontán gasztrofesztivál mozgalom bontakozott ki Magyarországon. Alig van olyan település ma az országban, ahol valamilyen fesztivált ne szerveznének népszerű helyi ételre alapozva. E téren Pécs és Baranya megye az ország élvonalába tartozik.

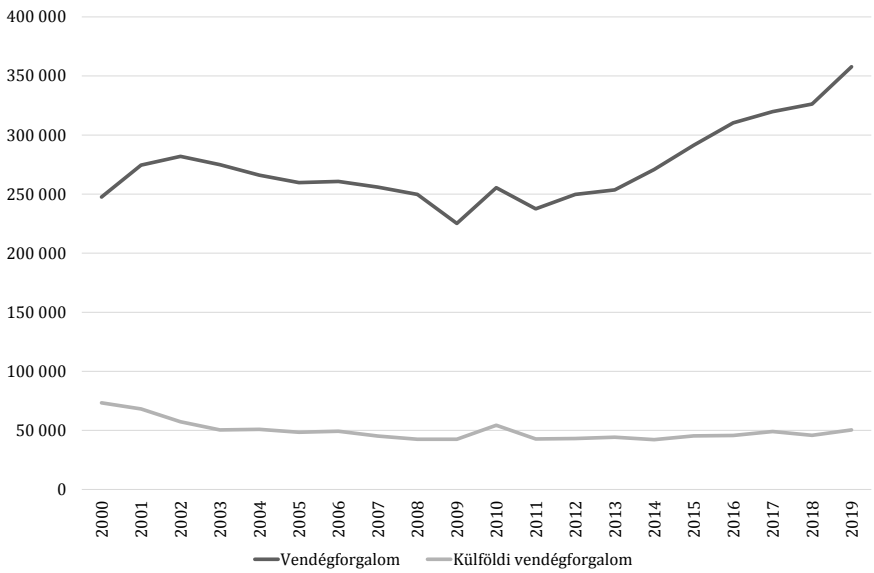
A tanulmány azt a kezdeményezést és hátterét mutatja be, amely Baranya megyét és Pécset nevesítené az Európa Gasztronómiai Régiója címre.

Baranya megye és Pécs turisztikai vonzereje és vendéglátóipara a számok tükrében

Baranya megye a Dél-Dunántúl idegenforgalmi régió része, regionális jelentőségű turisztikai sajátosságokkal rendelkezik. A kereskedelmi szálláshelyek férőhelyei számának tekintetében Baranya megye 2000-ben az 5. helyen szerepelt a megyék és Budapest rangsorában. Somogy megye és a főváros az elmúlt két évtizedben folyamatosan vetélkedtek az első helyért, a harmadik

legtöbb szálláshellyel Zala megye, a negyedikkel Veszprém megye rendelkezik (rendelkezett). Tolna és Nógrád megye az utolsók a sorban. Baranya megye mára szomorú visszaesést mutat a kereskedelmi szálláshelyek számát tekintve. Jelenleg a tizenkilenc megye és Budapest rangsorában a 12. helyen áll; nem kiemelkedő sem a belföldi, sem a külföldi turistáknak. Folyamatosan csökkenő tendencia figyelhető meg; a többi megye nagyobb arányban építette ki a kereskedelmi szálláshelyeit, turisztikai beruházásait. 2007-től kezdődően egy konszolidációt tapasztalunk az Európa Kulturális Fővárosa 2010 címhez kapcsolódó városrehabilitáció és programsorozatok fényében, de a válság ezt megtörte, drasztikus mértékben csökkent pl. a férőhelyek száma: 2000 és 2005 között 3000 férőhely, 2005 és 2010 között további 4400 férőhely tűnt el. A 2010-es mélyponthoz képest javulást tapasztalhatunk. A 2010-es Európa Kulturális Fővárosa cím mögött az a szakértői feltételezés állt, hogy a nagy infrastrukturális és kulturális beruházások és létesítmények majd jelentős turizmus keresletet és hasznot teremtenek. E két utóbbi nem teljesült. A létesítmények ugyanakkor képviselik és bemutatják a város és a régió értékeit. Ám a külföldi vendégek szempontjából – Pécs multikulturális város jellege ellenére – nincs bent az első húsz külföldiek által látogatott városban (Horeczki, 2020a; 2020b).

1. ábra: A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma Baranya megyében 2000-2019

Forrás: KSH STADAT 6.4.5.2 tábla alapján

A kereskedelmi szálláshelyek mellett figyelmet kell fordítanunk az üzleti célú, de magánszálláshelyekre vonatkozó adatokra is (Zerényi, 2020). A magánszálláshelyek tekintetében Baranya szerepel a top10 megyében, az ötödik. A sorrend nem okoz meglepetést, Somogy megye az abszolút első 2010 és 2019 között mind a magánszálláshelyek számát, mind a vendéglátók számát tekintve. A második Veszprém megye, a harmadik Zala megye. Somogy megye és Baranya megye között a magánszálláshelyek tekintetében hatszoros a különbség, Zala megyéhez képest kétszeres.

Baranya megyében jelenleg meghaladja a 10000-et a magánszállás férőhelyek száma, amely 60 település között oszlik el. A magánszállás férőhelyek számát tekintve első helyen szerepel Harkány (29,5%), a második a megyeszékhely (14%), a harmadik Orfű (12,4%), a negyedik Villány (5,5%), az ötödik Magyarhertelend (1,9%). A férőhelyek száma csökkent, 2010-ben 12014, 2014-ben 8999, 2016-ban 8826 volt. A vendéglátók számát tekintve is folyamatos csökkenést tapasztalunk, 2010-ben megközelítette számuk a 2500-at, jelenleg 1849. A koronavírussal kapcsolatban kialakult helyzet nem kedvező az amúgy is csökkenő tendenciát mutató turisztika számára a megyében. 2020. március második felétől a kereskedelmi szálláshelyek bezártak, a nemzetközi utazásokat korlátozták, a lakosság óvatossága miatt további jelentős bevétel- és forgalomcsökkenés prognosztizálható (KSH, 2020).

Az integrált szemlélet a turisztikai fejlesztésekben

A Magyar Turisztikai Ügynökség figyelme egyre inkább térségekre irányul, a legújabb megközelítés és értékelés szerint a Pécs-Villányi Turisztikai Térség (22 település) 2019-ig nagyon lassú, de stabil növekedést mutatott – bár a számok országos viszonylatban eltörpülnek Nyugat-Dunántúl vagy Közép-Magyarország térségi adataihoz képest. Fontos tényező, hogy a Pécs-Villányi Turisztikai Térségben a kereskedelmi szálláshelyek szállásdíjbevételei 4,2 milliárd forintot tettek ki, amely 12,7%-os bővülést mutat. A belföldiektől származó szállásdíjbevételek (3,2 milliárd forint) 14,8%-kal, a külföldiektől származó szállásdíjbevételek (1 milliárd forint) pedig 6,5%-kal nőttek 2018-hoz képest. A Pécs Villány Turisztikai Térség legfontosabb küldő piacai a vendégéjszakák alapján Csehország (31984 vendégéjszaka), Németország (28548), Románia (5023), Ausztria (4945), Szlovákia (4369), Lengyelország, Horvátország, Oroszország, Szerbia, Olaszország (2853) (MTÜ adatai alapján).

Más jelenséget is érdemes említeni az elmúlt évekből. A minőségi borok után megjelent a kézműves sörök divatja, a pálinkaversenyek, a saját gyümölcsből préselt vegyszermentes, 100%-os gyümölcslevek készítése és fogyasztása. A helyi termék mozgalom, a helyi termékek újra divatba hozása, a helyi piacok létrehozása is elindult, de a különféle kezdeményezések még nem elég erősek, még nincs elég termék és kevés fogyasztót érnek el. Más oldalról a különböző élelmiszerallergiák és egészségügyi problémák, és az élelmiszerekből származó megbetegedések a környezet állapotának romlására és a modern élet negatív velejáróira figyelmeztetnek.

Az alulról jövő kezdeményezések, továbbá a magyar csúcsgasztronómiában elért sikerek mára még nem álltak össze egy összefüggő, átfogó és a minőséget előtérbe helyező gasztronómiai rendszerré. Legnagyobb előrelépés a Villány–Siklósi, a Szekszárdi és a többi borvidék táján érzékelhető. A minőségi borkészítés három évtizeddel ezelőtti újraéledése jelentős borturizmust, borúti mozgalmat, összefogásokat teremtett, pl. Villány–Siklósi Borút, BalatonBor, Zalai Borút. E területeken a kiváló minőségű borok mellé minőségben már felzárkózott a gasztronómiai kínálat is. A minőségi borhoz nemcsak a gasztronómia, hanem a kultúra, az irodalom, a képzőművészet, a zene, a természetvédelem, a sport, az oktatás és a hagyományőrzés is társult különféle programok formájában. Összességében a minőségi borkultúra párosulva a gasztronómiával, borturizmussal és helybeni értékesítéssel jelentős és átfogó település- és területfejlesztési erővé és eszközzé vált.

E sokféle új helyi jelenség és kezdeményezés keretbe foglalására, hatékony népszerűsítésére és további fejlődési lehetőségek feltárására és a helyi közösségek és érintettek bevonására rendkívül alkalmas a pályázat útján elnyerhető Európa Gasztronómiai Régiója cím és platform.

Az alábbi kezdeményezés és javaslat azt célozza, hogy Pécs Megyei Jogú Város és Baranya megye vállalkozzon e cím megszerzésére. A város és a megye közösségei, önkormányzatai, vállalkozói, szakmai, intézményi és civil összefogással mutassák meg Európának mindazt a gasztronómiai, kulturális, történelmi és természeti csodát, amit a város és a megye rejt. Sokféle kitűnő minőségű helyi termék, hagyományos magyar és nemzetiségi ételek, helyi és regionális gasztronómiai, zenei, és művészeti fesztivál található a megyében. A villányi, siklósi és pécs-mecseki és mohácsi boroknak nemzetközi rangjuk van. A pécsi sör és a kézműves sörök, a helyi gyümölcsökből

préselt gyümölcslevek és szörpök kedveltek a fogyasztók körében. A felsorolásból a természet sem hagyható ki, mely a látnivalókon túl az egészség megőrzésében, kikapcsolódásban, pihenésben és a gasztronómiában is sokrétű kínálatot nyújt. A gasztronómia és kultúra ezer szálon összekapcsolódik egymással. Minden együtt van, hogy 'terített asztalhoz' hívjuk várjuk a hazai és külföldi vendégeket Baranyában és Pécsett.

Ez a program akkor lesz igazán hatásos, ha párosul hozzá egy olyan fejlesztési stratégia és forrás, mely erősíteni a programban megfogalmazott célokat és lehetőséget ad a helyi szereplőknek fejlesztési elképzeléseik kibontására és megvalósítására. Ez a kérdés már túlmutat a program kezdeményezőin és igényli a politikai szereplők és intézmények, a gazdasági szféra és a civil szereplők valamint a tudásszektor széleskörű összefogását és együttműködését.

Az Európa Gasztronómiai Régiója cím elnyeréséhez vezető út

Pécs városának utoljára 2011-ben készült átfogó turisztikai stratégiája. A turizmus szereplői között az összefogás és együttműködés gyenge. Az évtized elején létrejött szervezetek, a TDM, a Pécsi Turizmus Egyesület, a kezdeti évek aktív működése után az évtized közepétől (a Tourinform Iroda kivételével) már csak formálisan léteznek, megszüntetésük gondolata is többször fölvetődött már. Pécs város turizmussal kapcsolatos bevételei a turizmus és vendéglátás területéről (iparűzési adó és az idegenforgalmi adó) az elmúlt tíz éveben évente mintegy 2-300 millió Ft adóbevételt biztosítottak a városnak. 2019-ben az idegenforgalmi adó mintegy 99 millió, az iparűzési adó pedig mintegy 205 millió Ft összeget tett ki (Pécs város költségvetése, 2019). A Pécs márka kutatás és a Pécs Nyitva kampányok jelentős előrelépést jelentenek az újabb stratégiai anyagok lefektetéséhez (Pécs honlapja).

A Baranya és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója Cím megszerzése azt a célt szolgálja, hogy négy nagy terület - gasztronómia, kultúra, helyi termékek és természeti értékek - együttes kezelésével és menedzselésével, és négy nagy szektor – állami, önkormányzati, magán, civil és tudásteremtő – összefogásával, erősségeinkre alapozva, értékeinknek megfelelő helyre kerüljünk a hazai és nemzetközi turizmusban. Az Európai Gasztronómiai Régiója Cím nem versenyt, hanem a Címet alátámasztó elveknek történő megfelelést jelent. Az Európa Gasztronómiai Régiója Cím megszerzése és az ebből

fakadó felkészülés, a program és a stratégiák egyes szektorok, intézmények, vállalkozások és civilek közötti összefogást és együttműködést igényelnek. A program megvalósításához nem szükséges nagy infrastrukturális beruházás, hatalmas menedzsment szervezet.

Az EGR program lehetséges hasznai

Az „Európa Gasztronómiai Régiója cím" egy európai elismerés, mellyel olyan pályázó közösségeket (város, megye, régió, sziget, ország) tüntetnek ki, akik a fenntartható fejlődés szellemében, közösségi összefogással alátámasztva, kiemelten fontosnak tartják gasztronómiai örökségüket és értékeiket, a helyi ételek, italok, mezőgazdasági termékek, természeti és kulturális értékek megőrzését és védelmét.

A „Pécs és Baranya Európa Gasztronómiai Régiója 2026[1]" címmel a város és a megye közösségei reflektorfénybe állíthatják Európa és a világ számára a helyi gasztronómiai különlegességeket, kulturális, művészeti, nemzetiségi és örökségi értékeinket, a tudomány és oktatás eredményeit, kulturális és sport eseményeinket és természeti különlegességeinket. Annak érdekében, hogy Pécs és Baranya sikerrel lépjen fel a cím megszerzése érdekében, tíz évre szóló komplex programot célszerű megalkotni a helyi gazdaság, kultúra, gasztronómia, mezőgazdaság, az oktatás, az állami intézmények, vállalkozások és a civil világ együttműködésével. A program a helyi gazdaság és társadalom fejlesztését és dinamizálását kell, hogy szolgálja. A program kialakításába minden lehetséges érintettnek lehetőséget kell biztosítani. A programidőszakot célszerű tematikus évekre megtervezni. A 2026-re tervezett címre 2023-ben be kell nyújtani Pécs és Baranya ajánlatát a díjat menedzselő nemzetközi szervezetnek. Az „Európa Gasztronómiai Régiója" cím nem egy pénzosztó konstrukció, hanem az eddigi eredményeket és az elvégzendő feladatokat széles körben népszerűsítő elismerés. A cím és az arra történő felkészülés egy stratégiai eszköz lehet fejlesztési források feltárására, a jövőbeni fejlődés elősegítésére és összehangolására a helyi gazdaságban és társadalomban. Alkalmas a helyi közösségek és egyének mozgósítására egy jobb életminőség elérésére, az egészséges táplálkozás és életmód népszerűsítésére. A kezdeményezés sok helyi érintett polgár víziójával, álmával és részvételével valósítható meg.

A címet 2016-tól 2022-ig 15 régiónak ítélték oda 12 országból. Az eddigi nyertesek között vannak nagy régiók, tartományok, mint pl. Katalónia (2016) 7,6 millió lakossal vagy egy ország, mint Szlovénia (2021) 2 millió lakossal. De vannak kisebb régiók, városok és megyék, mint pl. Nagyszeben, Galway és Nyugat-Írország, Trondheim és Trondelag. Menorca, a Baleári-szigetek tagja mindössze 700 km2-es területen fekszik, a teljes sziget bioszféra rezervátum és kilencvenezer lakosa van. A címre pályázók tehát rendkívül sokszínűek. Európa keleti feléből eddig csak Nagyszeben (korábbi Európa kulturális fővárosa) és Riga, Lettország főváros pályázott a címre. Mindegyik pályázatban közös az a sokszínű és sokoldalú intézményi, vállalkozói és civil összefogás, ami a cím elnyeréséhez vezetett és ami egyben követelmény is a pályázat során. A partnerek között városi, megyei önkormányzatok, régiós testületek, kormányszervek, kamarák, szakmai szervezetek, civil szerveztek és egyének szerepeltek. Közös a nyertes pályázatokban a sajátos egyéni feltételek és lehetőségek bemutatása, a globális és helyi kérdések összekapcsolása, továbbá az egyedi programok komplex közelítése, melynek valamennyi ágazat és érintett terület hasznát látja.

A cím várható gazdasági és társadalmi hatásait a hasonlóság elve alapján, más, a címet már viselő régiók tapasztalatai alapján lehet bemutatni. Ezek a következők lehetnek (Kovács et al., 2020):

- A Cím hírértéke: a nemzetközi és hazai sajtóban megjelenő információk, leírások, az adott települések történelmi, kulturális, tudományos, természeti, gasztronómiai értékeinek bemutatása. Az írországi Galway-ben, mely 2018-ban viselte a címet, a programjaikról és a városról megjelenő tudósítások, turisztikai magazinok, Washington Post, National Geographic stb. televíziós bemutatások, riportok hírértékét 4 millió euróra számolták ki. Szlovéniában 2021-ben a COVID pandémia alatt az országot bemutató média értékét közel 1,5 millió euróra becsülték. A nemzetközi sajtóban több mint 500 cikk és híradás jelent meg az Európa Gasztronómiai Régiója címről Szlovéniában, online pedig mintegy másfél millió megtekintés történt.

- Fejlesztések, beruházások a helyi termékek, helyi termelők, minőségi étkezés irányába: az ír projekt 2020-ban egy un. BIO INNOVATOR campust létesített Galwayban, 4 millió Eurós befektetéssel, 40 vállalkozás 360 munkahelyet teremtett az élelmiszeriparban és a tervek szerint 500 új termék létrehozását fogja elősegíteni. Az Európa Gasztronómiai Régiója címet viselők mintegy 25 millió eurós külső forrást tudtak pályázni a programjaikhoz.

-Összefogás a Címet viselők tapasztalatai alapján: Nagyszebenben a vállalkozások 8 millió Euró forrást biztosítottak a Címév programjaira. Az önkormányzat 500 ezer Euróval támogatta a programot. A Dániai Központi Régió a 2016-2020as fejlesztési tervében 3 évre évente 1 millió Eurót biztosított a Gasztronómiai Régió címhez, hogy a régiót nemzetközi gasztronómiai fogadóhelyként népszerűsítsék. Kuopioban 2 projektet hagytak jóvá közösségi forrásból 2 millió Eurós támogatással. A cím nagy szerepet játszott az egyes régiók nemeztközi láthatóságának növelésében.

- A Cím és a vele járó felkészülés lehetőséget nyújt a pécsi gasztronómiának a minőség és a kiemelkedő minőség irányában fejlődni:(ez jelenleg elsősorban Villány, Hosszúhetény és Palkonya). Baranyában és Pécsett nincs nemzetközi minősítéssel rendelkező vendéglátóhely. Bergamóban 22 Michelin csillagos hely van, Baranyában és Pécsett még nincs ilyen.

- A város kreatív szektorának kibontakozása: A nemzetközi figyelem fontos szinergikus hatása lehet a Pécsi baranyai kreatív szektor, a művészek, kézművesek, divat képviselőinek és termékeik felfedezése

- A várost és megyét látogatók egyéni népszerűsítő tevékenységének hírértéke: Az okostelefonok révén ma már a turisták élményeinek megosztása az élmény megszületésével szinte egyidőben történik. Adott fogadóterületre érkezők indítékai között előkelő helyet foglalnak el a barátok ajánlásai, meghívásai.

- A külföldi és hazai turisták számának növekedése, költésük, fogyasztásuk növekedése, hatása: a Katalán régió adatait példaként hozva szemléletes, hogy a címév (2016) után is fenn tudták tartani az érdeklődést, stabil növekedést értek el a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött éjszakák alapján. A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött éjszakák közel 64%-át a külföldi turisták jelentették, a fennmaradó 36%-át a belföldi turisták (2016: 35,26%, 2019: 36,34%).

- Adóbevételek tartós növekedése: idegenforgalmi adó, szálláshellyel, rendezvényszervezéssel kapcsolatos adók, vendéglátáshoz köthető adóbevételek. Amennyiben a turizmus és vendéglátás 2022-ben konszolidálódik és 2023-tól növekedési pályára áll, akkor 2027-ig évente 20% növekedést tudunk becsülni.

- Európai Uniós forrásból megvalósítható programok: A felkészülési időszakban lehetőség lesz közvetlen európai forrásokra is pályázni.

- A lakosság életmódjára, táplálkozására, egészségére gyakorolt hatás: rövid távon nehezen mérhető, 5-7 év után kvalitatív felméréssel igazolható.

- Az állampolgári büszkeség növekedése: eddigi beszélgetéseink és a Pécsi Egyetem friss kutatása alapján elmondható, hogy a magas a kezdeményezés ismertsége a városban és a megyében. és A vendéglátók, civil szereplők, a tudásszférában dolgozók örömmel vennék a címet és egyetértenek, hogy ez erősíti a helyi öntudatot és büszkeséget.

- Az elköltözött lakosság visszaköltözésének lehetősége: A hazai és nemzetközi figyelem más megvilágításba fogja helyezni a város és a megye lehetőségeit és itthoni vállalkozásra, visszatérésre fog ösztönözni. A város friss internetes kérdőívét látva e kérdésről hasonlóan gondolkodunk a városvezetéssel.

Az Európa Gasztronómiai Régiója cím intézményi háttere

Az IGCAT (International Insitute of Gastronomy, Culture, Arts and Tourism) egy nonprofit intézet, melyet 2012-ben alapítottak Barcelonában. Az intézet a gasztronómia, kultúra, művészetek és turizmus területén érintett szervezetekkel és regionális konzorciumokkal működik együtt. Munkáját egy – az egész világot lefedő – szakértői hálózat támogatja, partnerségben különböző szakosodott kormányközi szervezetekkel. Az IGCAT célja a helyi közösségek megerősítése, hogy tudatában legyenek a helyi különleges élelmiszerek, kultúra, művészetek és turizmus erőforrásaik védelmének szükségességében és népszerűsítésében. Ennek rendkívüli jelentősége van a globális élelmiszer és táplálkozási trendekkel szemben, mely az egész bolygóra, az emberek egészségére és a helyi gazdaságra is nagy hatással van (IGCAT honlap). Az IGCAT ítéli oda az Európa Gasztronómiai Régiója címet és az Európai Regionális Gasztronómiai Platform titkársága is egyben. Az intézet fejlesztette ki az olyan projekteket, mint Az Európai Ifjú Szakács Díj, a Helyi Étel Kihívás, A látogatói csúcsélmény és az Étel – Film Menü-t.

Mi előnye származna a térségnek a cím elnyerésével?

Gasztronómiai örökségünk bemutatás mellett a speciálisan pécsi, illetve a baranya megyei ételek, nemzetiségek különlegességei európai szintű figyelmet kapnának. Kiszélesedne a hazai gasztronómiai forradalom, nemcsak a regionális központok, hanem kisebb települések is felkerülhetnek a „gasztro-térképekre". A minőségi étkezés, a tudatos táplálkozás a mindennapjaink részévé válhatna, a közétkeztetések színvonalának emelése is megtörténhetne. A helyi termelő és helyi termékek népszerűsítése és megbecsültsége magasabb fokra léphetne. A címre való felkészülés aktivizálná a helyi együttműködéseket, a közösségi akciókat és erősítené a megyei és a regionális közösséghez tartozás érzését.

Jegyzetek

[1] A javaslat a címévre 2024 helyett átütemezésre került 2026-ra.

Irodalom

210/2009. (IX. 29.) Korm. rendelet a kereskedelmi tevékenységek végzésének feltételeiről. elérhető: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900210.kor

Horeczki R. (2020a): Baranya megye és Pécs turisztikai vonzereje a számok tükrében. Kézirat

Horeczki R. (2020b): Baranya megye és Pécs vendéglátóipara a számok tükrében. Kézirat

IGCAT honlap: https://igcat.org/

Kovács D. et al. (2020): Baranya és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója 2024 Cím jelölési anyag. Munkaanyag belső használatra

KSH (2020): A külföldi vendégek elmaradása jelentős forgalom és bevételkiesést okoz. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulf_vendeg_elmaradas/index.html

Magyar Turisztikai Ügynökség honlapja: https://mtu.gov.hu/

Pécs város honlapja: https://pecs.hu/

Pécs város költségvetése (2019): Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 11/2019. (III. 14.) önkormányzati rendelete a Város 2019. évi költségvetéséről. Elérhető: https://net.jogtar.hu/rendelet?docid=A1900011.PEC&dbnum=530&council=pecs (2020. márc. 7.)

Zerényi K. (2020): Helyzetkép a turizmushoz kapcsolódó vendéglátó szolgáltatásokról. elérhető: http://mvi.hu/

„Minőség és összefogás a gasztronómiában, helyi termékek készítésében és a turizmusban” Panelbeszélgetés kivonata

Horeczki Réka: tudományos munkatárs; ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22; horeczki.reka@krtk.hu; http://orcid.org/0000-0003-3131-681X

Kovács Dezső: c. egyetemi tanár; elnök; Baranyai Gasztrorégióért Egyesület; 7635 Pécs, Erdész út 35.; kovacsd951@gmail.com

A gasztronómiai régió panel célja a magyar gasztronómia helyzetének áttekintése és ehhez kapcsolódva Baranya megye gasztronómiájának, fejlődési lehetőségeinek megvitatása volt.

A panel választ keresett arra, milyen kihívásokkal kell szembe nézni, milyen feladatokat kell megoldani, hogy a megye gasztronómiáját magasabb szintre emeljük és a turizmuson és gasztro-turizmuson keresztül a megyének és Pécs városának európai láthatóságot biztosítsunk. Közösségi összefogáson által a magasabb követelmények teljesíthetőek-e? Lesz-e elég bizalom, együttműködési szándék és összetartó erő egy magasabb minőségi szint elérésére?

A panelbeszélgetés résztvevői:

Molnár B. Tamás, a hazai gasztro-forradalom elindítója

Horváth Zsolt, Pannon Filharmonikusok igazgatója

Kovács Dezső, Baranyai Gasztrorégióért Egyesület elnöke

A panelbeszélgetés alapját két közismert vendég előadása jelentette, akik elsődlegesen a minőségről és az összefogásról beszéltek, amely a vidéki térségekre vonatkozó problémák többségét is orvosolni tudná.

Az első előadás a hazai gasztroforradalom elindulásáról, annak okairól, a problémákra adott lehetséges válaszokról szólt. A gasztronómia a 2000-es évek elején nagyon kritikus állapotban volt, a képzés, a szakmai alapok, a szakkönyvek lemaradásban voltak nemcsak a nyugati országokhoz, hanem az „időhöz” képest is. A Magyar Gasztronómiai Egyesület azzal a céllal alakult, hogy olyan gyakorlati dolgokat vezessen be és indítson el, ami segíthet a kilábalásban. Két szakmai versenyt hívtak életre (Hagyomány és Evolúció, Czifray-versenykurzus), ahol a legfontosabb elem az életszerű, étteremszerű ételek és a főzés maga volt. A

versenyszituációk meghirdetésekor a valós, szakszerűen működő műhelyek létrehozása lett a koncepció. A cél a tudatos alapanyaghasználat és ún. csiszolt ízlés megjelentetése; mivel „jobb egy jó hal és egy rossz szakács párosítása, mint a rossz hal és jó szakács". Az egyesület nevéhez fűződik az Aranyszalag tanúsító védjegy alapítása, azon vállalkozók számára, akik minőségi, hazai alapanyagot szolgáltatnak; pl. Baranya megyében a sellyei fürj, az ófalui Zichy wagyu, Heppenheimer tojás. De ezt a minőséget csak úgy lehet fenntartani, ha az éttermek szövetkeznek egymással és „féltékenység nélkül ajánlják egymásnak ezt a szintű minőséget és vásárolják is". A minőség kérdése mégis meglehetősen érzékeny téma, mivel ezen termelők a minőséget meglehetősen „borsos áron" értékesítik, amelyre egész egyszerűen nincs még meg a megfelelő kereslet a régióban. Az alapanyagokkal kapcsolatban fontos szerepet vállalt fel a Baranyai Gasztrorégióért Egyesület, amely a helyi termelők és az étteremtulajdonosok közötti közvetítést is céljául választotta. Azt tapasztalhattuk, hogy a térségben a helyi termelők egy része képes és hajlandó együtt, megfelelő mennyiségű és minőségű terméket előállítani (pl. méhészek és borászok esetében).

A gasztronómia területén az oktatásban sajnos nem sikerült áttörést elérni; új tankönyvet kiadni vagy a régit leváltatni több évtizedbe telik a jelenlegi szabályozások miatt. A képzés fontosságára hívták fel a figyelmet a hallgatóság soraiból is jópáran; akár belföldi, külföldi tanulmányutak, akár szakmai továbbképzések, kurzusok, illetve egyéb tevékenységek továbbfejlesztéséről (marketing, vevőkiszolgálás stb.) lenne szó, nagyon komoly lemaradásban van a régió.

Baranya megyére vonatkozóan több tanulsággal is szolgált a panelbeszélgetés, mivel számos helyi szakács, étteremtulajdonos, a Baranyai Gasztronómiai Klaszter tagja vett részt rajta. Az összefogás kulcskérdésnek számított a hozzászólások esetében, a Klaszter tagjai pl. olyan vállalkozásokat képviselnek, akik progresszívebben próbálnak hozzáállni a vendéglátáshoz, igyekeznek tudásukhoz és feltételeikhez képest is a lehető legtöbbet nyújtani és önmagukat továbbfejleszteni. A legfontosabb cél az erős, tevékeny közösség kialakítása, a személyes ellentéteken való felülkerekedés.

A gasztronómiai szektoron belül és kívül nagyon fontos a kapcsolat a többi szektorral, így a kultúrával és a turizmussal is. A gasztronómia megjelenítése a komolyzenében (a Kodály Aperitif rendezvény - a Zene Zamata) és összekapcsolódása erős keresleti tényezőt

eredményezhetne. A Pannon Filharmonikusok más szakmák, ágazatok és hivatások számára is szolgálhat tanulságokkal a kvalitás és együttműködés tanpéldájaként. A legfontosabb üzenet talán a panelbeszélgetés során, hogy „ki kell törni a buborékban élő gondolatmenetekből, a zárványszerű képzésekből"; nem lehet mindig az együttműködés hiányára és a másik megismerésének az igénytelenségére hivatkozni és elutasítani alapvetően jó ötleteket.

A Pannon Filharmonikusok és Horváth Zsolt története 2003-ban kapcsolódott össze, amikor fiatal, ambiciózus pályakezdőként (több társához hasonlóan) csatlakozott a zenekarhoz. Akkor úgy gondolta, nem elköltözni kell vagy feladni a pécsi ambíciókat, hanem az együttest kell sikerre vinni. Jelenleg 134 fő dolgozik együtt a zenekar sikereiért, ebből 110 muzsikus, művészember és a többiek a menedzsmentet alkotják. A zenekar és a benne dolgozók mindig egy zárt közösséget alkottak, akik meglehetősen lokális érzetűek voltak; de nem voltak beágyazva a város kulturális életébe (mindazonáltal egy több mint kétszáz éves zenekarról beszélünk). Emiatt mindenképpen a megújításban gondolkodtak, de felhasználva az eddigi tapasztalatokat a minőségről, innovációról, nemzetközi kontextusokról, hálózatokról. De a szervezet nem önfenntartó, támogatásokból tartotta fenn magát, illetve tulajdonosa is volt: Pécs város; így az akkori városi vezetést kellett meggyőzni, hogy ideje változtatni. Jelenleg a Pannon Filharmonikusok egymilliárd forintból gazdálkodik, ekkora költségvetésnek már társadalmi felelősséget is kell hordoznia. A jövőkép, amit önmaguk elé állítottak egy exkluzív termék képe volt, egy olyan kvalitás, amely nemzetközi minőséget képviselhet Pécs számára, „exportcikké válhat"; amelyet a turizmusban, a vendégéjszakák számában mérhetővé is lehetne tenni. Egyértelmű volt, hogy aki ezzel a jövőképpel nem tud azonosulni, attól sajnos meg kellett válni – de a fő cél „a nagyobb kompromisszumok nélküli, radikális, következetes és konzekvens" folyamat véghez vitele volt. A szervezetben az igazi, valós értéket a humán erőforrás képviseli (természetesen a tárgyi eszközök értékén felül), a kollégáik kvalitása, képzettsége. A másik döntő tényező, hogy a kvalitáson felül meg kell tartani a muzsikusok motiváltságát, nyitottságát, érzékenységét – amit ha a gasztronómiai szakemberekre fordítunk át: „egy jó séf életprogramja sem különbözhet ettől: nem szabad telítődni vagy elfásulni, frissnek kell maradnia, mintha színpadon töltené az életét". Emiatt nagyon határozott belső minőségbiztosítási rendszert vezettek be minden munkavállaló számára – követendő példaként jelenhet meg minden munkahely

esetében. Hangsúlyozotton kezelt terület – mind a gasztronómiában, mind a turizmusban, a magaskultúrában is – a márka- és brandépítés, a partnerség kérdései. A pénz ezen a szinten már csak mellékes motiváló tényező; a népszerű és elismert zenészek azzal dolgoznak együtt és oda mennek előadni, ahol olyan szakértelmet és partnerséget, közönséget, illetve környezetet találnak, amely számukra inspiráló, értékes. Ebben a tényezőben is rendkívül következetesen kell végig haladni, felvállalva mindazon konfliktust, amely az út során adódik. A komolyzene-fogyasztás Pécs városában egy valós piaccá vált, valós fogyasztói döntések előzik meg, tehát az a márka-, közönség- és kapcsolatépítés, amit az együttes elkezdett a kétezres évek elején, az a jövőkép; mára megalapozottnak tekinthető. Az élet számos területével összekapcsolható az igényes zenefogyasztás: feltételezhető, hogy az a turista vagy zenebarát aki a városba utazik egy koncertre „nemcsak a fülét kényezteti, hanem az egész érdeklődése, igénye a város egyéb szolgáltatásait illetően ugyanebbe a szegmensbe sorolható". Az nem szabad elfelejteni, hogy elképesztő nehezen talál egymásra a vásárló meg aki kínálja a portékáját, hogy a minőség az milyen módon igazolódik vissza, az talán még nehezebb kérdés. Fontos szempont, hogy „olyan asztal mellé üljünk le, ahol arról tárgyalunk, hogyan tudnánk egymást segíteni". A Pannon Filharmonikusok felvállalta, hogy mindenki mellé odaáll és mindenkinek kinyitja a „saját működése titkait" (legyen az a gasztronómiai szakember, közéleti szereplő vagy egy helyi kezdeményezésű civil egyesület); akik vállalják az egyetlen egy közös pontot, a minőséget.

A Covid-járvány nemcsak a gasztronómiában, a komolyzene-fogyasztásban is tetemes károkat okozott. A pandémia, a bezártság megváltoztatta az emberek többségének az életvezetési szokásait, sokkal nehezebben mozdulnak ki otthonról, kevesebb időt töltenek éttermekben, hangversenytermekben. Az átalakuló életritmus az eddigi rendszeres fogyasztót már csak alkalmi fogyasztóvá változtatta. Az tapasztalható, hogy sokan mentek el a városból, öregszik a közönség. Emiatt kiemelt érdeke minden szektornak, hogy növekedjen a Pécsre és a megyébe érkező turisták száma, emelkedjen a vendégéjszakák száma, olyan társadalmi réteget is be kell tudni vonzani, aki magas minőséget keres mind a kultúrában, mind az étkezések területén.

Tartalomjegyzék

Póla Péter: Előszó 5

Horeczki Réka: Interjú a Falukonferencia megálmodójával. Kovács Teréz és a falvak helyzete Magyarországon 8

A vidék előtt álló kihívások a XXI. században

Kovács Katalin: Kontrasztok Társadalmi és térbeli tagolódás a magyar vidéken 17

Bajmócy Péter: Az Alföld településhálózata: út a különlegestől az általánosig 28

Pálné Kovács Ilona: A falvak kormányzása, trendek, esélyek 38

Hajdú Zoltán: A kisközségek a változó nagypolitikák homályában 45

Bali Lóránt: Nemzetiségi önkormányzatiság néhány recens aspektusa, különös tekintettel a hazai horvát, szerb és szlovén nemzetiségekre 62

Finta István: többszintű kormányzás gyakorlati tapasztalatai a LEADER fejlesztési módszer tükrében Magyarországon 69

Brucker Balázs: A Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, valamint Intelligens Falvak Közös Munkacsoport (RUMRA intergroup) szerepe a vidéki térségek érdekeinek érvényesítésében 78

Horeczki Réka – Finta István: Konklúzió „A vidék előtt álló kihívások a pandémia árnyékában" Panelbeszélgetésről 87

A helyes erőforrásgazdálkodás lehetőségei

Feketéné Benkó Kata: Falvak közötti „távolságok" a településhálózatban 95

Nagy Dávid – Spiegler Patrícia: A közösségi közlekedés vizsgálata a környező városok elérhetősége szempontjából a Sárbogárdi járásban 109

Horváthné Kovács Bernadett – Horváth Gréta – Nagy Bernadett: A vidékiesség szerepe a körforgásos gazdaságlehetőségeiben (az EU tagországainak osztályozási eljárása alapján) 121

Nagyné Molnár Melinda: Vis-major modell a kistelepülések túlélésében a pandémia idején 132

Fertő Imre: A kistermelők túlélési stratégiái a járvány alatt 145

Koós Bálint: Agrárfoglalkoztatás a COVID árnyékában 155

Ritter Krisztián: A pandémia hatása a mezőgazdasági termelésre falukutatási tapasztalatok fényében 164

Horeczki Réka – Póla Péter: „A helyes természeti erőforrásgazdálkodás lehetőségei - Gazdasági fejlődés és környezeti haszon” Panelbeszélgetés konzekvenciái 177

Kvalitás és kooperáció a vidéki terekben

Máté Éva – Pirisi Gábor – Trócsányi András: Városi, falusi, mindkettő, egyik sem? Társadalmi habitusvizsgálat egy Tolna megyei falu, Gerjen példáján 185

Nemes Gusztáv – Tomay Kyra – Sulyok Judit – Orbán Éva: Vidéki turizmus és dzsentrifikáció a pandémia idején 197

Kovács Teréz: A Bor, mámor, Bénye fesztivál hatása a budapesti dzsentrifikánsokra és egy zempléni kisfalu lakosságára 209

Péter Erzsébet – Hegedűsné Baranyai Nóra – Németh Kornél: Átalakuló fogyasztás – a stresszre adott válaszok a világjárvány idején a dunántúli lakosság körében 221

Horeczki Réka – Kovács Dezső: Baranya megye és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója Cím lehetséges hatásai – a címet elnyert régiók tapasztalatai alapján 234

Horeczki Réka – Kovács Dezső: „Minőség és összefogás a gasztronómiában, helyi termékek készítésében és a turizmusban” Panelbeszélgetés kivonata 244

Tartalomjegyzék 249

Kilencedik alkalommal került megrendezésre az ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének immár 30 éves múltra visszatekintő rendezvénye: a Falukonferencia. Az elmúlt időszak rendezvényei közös gondolkodásra hívták a kutatókat, gyakorlati szakembereket és a döntéshozókat annak érdekében, hogy a vidéken élők környezeti-társadalmi-gazdasági facilitáció lehetőségét megvizsgálják. A 2021. szeptember 22–24. között lezajlott konferencia a vidék problémáit és lehetőségeit, a vidék jelenét és jövőjét meglehetősen komplexen, tíz különböző szekció, három panelbeszélgetés, két plenáris tömb keretében dolgozta fel. A közös keretet a COVID-helyzet – és annak vidékre gyakorolt következményei – jelentették, azonban a demográfiai változásokon át, a kitörési pontokat jelentő témákon keresztül, az önkormányzati szerepvállalás kérdéseivel és a körforgásos gazdasággal bezárólag, olyan előadások hangozhattak el, amelyek egyszerre mutattak rá a tudományos vizsgálatok eredményeire, és az aktuális szakpolitika főbb irányaira helyi, nemzeti és uniós szinten egyaránt.

